JURGIS LEBEDYS

Mikalojus Daukša

MONOGRAFIJA

Valstybinė Grožinės Literatūros Leidykla
*Vilnius * 1963*

PRATARMĖ

Mikalojus Daukša (miręs 1613) — stambi figūra pradiniame lietuvių raštijos formavimosi etape. Jis buvo švietėjas, pažangių humanistinių idėjų reiškėjas, didžiausias kovotojas dėl gimtosios kalbos teisių XVI amžiuje, o taip pat vienas pirmųjų literatūrinės kalbos kūrėjų, palikęs reikšmingiausią (greta J. Bretkūno) senosios lietuvių kalbos paminklą ir padėjęs pagrindus raštijai Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. Tačiau, akcentuojant M. Daukšos nuopelnus, drauge reikia pažymėti, kad ne viskas jo veikloje ir literatūriniame palikime pažangu, ne visais atžvilgiais jis yra suvaidinęs teigiamą vaidmenį. Pažangius M. Daukšos veiklos momentus dažnai ribojo jo socialinė padėtis, aukštos dvasininko pareigos, kova su reformacija, pastangos įtvirtinti katalikybę. Vis dėlto, turėdami prieš akis nepalankias istorines sąlygas XVI amžiuje, bendrąsias socialinio, valstybinio ir kultūrinio gyvenimo raidos tendencijas ir palyginę jį su kitais to amžiaus veikėjais Lietuvoje, įvertinę visa tai, ką M. Daukša davė naujo, pozityvaus, atrodo, nesuklysime tvirtindami, kad, apskritai imant, jo veikloje nusvėrė progresyvūs momentai. M. Daukša turėjo teigiamo, skatinančio poveikio ir kitiems rašytojams ne tik XVI—XVII amžiuje, bet ir XIX, buvo atrama sunkiame lietuvių literatūros formavimosi kelyje.

Jau bus apie 80 metų, kai mokslininkai, ypač kalbininkai, atkreipė dėmesį į M. Daukšos literatūrinį palikimą ir pradėjo plačiau ar siauriau jį tyrinėti, naudoti savo darbuose, rūpintis jo prieinamumu, perspausdinimu. Ypač nusipelnė Rusijos Mokslų akademija, jau XIX amžiuje pradėjusi iš naujo leisti M. Daukšos raštus. Buvo ieškoma

ir biografinių žinių, bet nelabai sėkmingai. Tik akademiko profesoriaus K. Jablonskio archyviniai ieškojimai davė daug nauja. Jis išaiškino ne tik M. Daukšos kilmę, genealogiją, bet ir surado itin svarbios medžiagos, padedančios nušviesti kai kuriuos jo biografijos klausimus ir asmens bruožus. Tačiau M. Daukšos biografija lig šiol tebėra neparašyta. Jo tyrinėjime vyrauja beveik išimtinai kalbinis požiūris, o juo vienu pasitenkinti jokiu būdu negalima. Pasigendame M. Daukšos veiklos ir literatūrinio palikimo nušvietimo literatūriniu atžvilgiu. Lig šiol čia tepadaryta pradžia tarybinėje „Lietuvių literatūros istorijoje", redaguotoje akad. prof. K. Korsako, kur duotas įvairiapusiškesnis, išsamesnis M. Daukšos apibūdinimas ir įvertinimas, bet, suprantama, tik bendrais bruožais.

Minint rašytojo 350-ąsias mirties metines (1963), pravartu ne tik apžvelgti ir apibendrinti ligšiolinio tyrinėjimo rezultatus, bet ir užpildyti kai kurias spragas, pabandyti apimti ir, kiek tai šiuo metu įmanoma, plačiau nušviesti pagrindinius M. Daukšos biografijos, jo asmenybės, literatūrinės veiklos bruožus, apibūdinti jo palikimą, įnašą į literatūrinę kalbą, vertimo meną, literatūrinio stiliaus užuomazgas, poveikį ir reikšmę literatūriniame-kultūriniame gyvenime. Darbo profilis — daugiau literatūrinis. Jame panaudojami kalbininkų tyrinėjimai, bet į specialesnius lingvistinius klausimus nesileidžiama. Kadangi M. Daukša yra raštijos Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje pradininkas, atrodė tikslinga plačiau paliesti tos raštijos pasirodymo sąlygas, galimybes ir pobūdį. Turint prieš akis šykščias biografines žinias, daugiau, negu įprasta, dėmesio skiriama visuomeninei rašytojo aplinkai, nes ji padeda nušviesti ne vieną neaiškų klausimą. Be to, M. Daukšos veikloje apčiuopiamas neabejotinas ryšys su reikšmingomis epochos idėjomis, sąjūdžiais, poslinkiais kultūriniame Europos gyvenime, todėl ir jie čia plačiau ar siauriau paliečiami, panaudojami kaip lyginamoji medžiaga. Nagrinėjimas platesniame fone padeda išryškinti literatūrinius ir kultūrinius ryšius, kitų tautų literatūrų poveikį, pažangius

momentus M. Daukšos veikloje ir literatūriniame palikime, o iš kitos pusės — jo ribotumą ar net reakcingumą.

Rašant susidurta su daugeliu sunkumų. Vienas iš svarbiausių — žinių apie M. Daukšą (ir kitus XVI a. rašytojus) ir parengiamųjų darbų stoka. Nei autobiografinių užrašų, nei atsiminimų, nei platesnės rašytojų korespondencijos iš XVI amžiaus neturime. Pagrindinis šaltinis — oficialūs, dažniausiai turtinio pobūdžio dokumentai, teismų bylos, kuriose nė iš tolo neužsimenama apie kultūrinę veiklą, asmeninį gyvenimą, artimesnius santykius su kitais. Bet ir šios medžiagos tik dalis tėra išlikusi. Seniai yra žuvęs beveik visas Žemaičių kapitulos XVI—XVII amžių archyvas, kuriame, reikia tikėtis, būta ir svarbesnių žinių. Atrodo, kad šiuo metu jau nedaug tėra galimybių surasti naujų archyvinių duomenų apie M. Daukšą. Žinių stoka verčia dažnai remtis netiesioginiais duomenimis, paralelėmis su kitais ir tenkintis hipotezėmis.

Lig šiol neturime lietuvių tautos kultūros istorijos. Žinios apie mokyklas (išskyrus plačiau tyrinėtą Vilniaus akademiją) nesurinktos ir neištirtos. Ankstesnieji šios srities darbai (J. Jaroševičiaus, J. Lukaševičiaus) labai pasenę. Nėra monografijų apie XVI—XVII amžių rašytojus (išskyrus Bretkūną). Neišleistas nė vieno XVI—XVII amžių rašytojo žodynas. Dėl to labai sunku nušviesti M. Daukšos mokslo klausimą, jo kultūrinę aplinką, kitų rašytojų įtaką jam ir jo įnašą į literatūrinę kalbą bei poveikį kitiems.

Su dėkingumu autorius prisimena įvairiopą paramą, kurią jam teikė daugelis asmenų ir įstaigų. Pirmiausia jis norėtų pareikšti savo neblėstančią pagarbą ir gilų prieraišumą šviesaus atminimo akad. prof. K. Jablonskiui, didžiausiam respublikoje archyvų žinovui, daug nusipelniusiam feodalizmo epochos lietuvių literatūros istorijai, kuris savo pasiaukojamu darbu, paprastumu ir giliu humaniškumu buvo patraukiantis pavyzdys ir moralinė parama. Velionis palankiai žiūrėjo į šio darbo sumanymą ir, renkant medžiagą, labai draugiškai dalijosi savo žiniomis, turimais duomenimis, atradimais ir nešykštėjo nurodymų. Jo

ankstyva mirtis — niekuo neatlyginamas nuostolis. Jei velionio parama būtų buvę galima pasinaudoti rašant darbą, neabejotinai ne vieno trūkumo būtų išvengta, ne vienas klausimas būtų giliau ir teisingiau nušviestas.

Malonią pareigą autorius jaučia viešai padėkoti akad. prof. dr. J. Safarevičiui (Krokuva), kuris retu paslaugumu suteikė žinių apie kai kuriuos labai retus spaudinius, saugomus Krokuvoje, išaiškino kai kurių rankraščių likimą ir parūpino nemaža reikalingų leidinių.

Giliai dėkingas autorius Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto Mokslinės bibliotekos rankraščių skyriaus ir mokslinių darbuotojų skaityklos darbuotojams, o taip pat Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos rankraščių skyriaus ir retų spaudinių skyriaus darbuotojams ir tų bibliotekų vadovybėms už sudarytas kiek galint patogesnes darbo sąlygas, kurios jį žymiai palengvino.

Svarstant šį darbą dalyvavo ir savo nuomonėmis bei pastabomis pasidalino Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto sektoriaus vadovas filol. m. kand. K. Doveika ir vyr. moksl. bendradarbis filol. m. kand. L. Gineitis, Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos direktorius doc. L. Vladimirovas, doc. V. Mažiulis, lietuvių literatūros katedros vedėjas doc. J. Zinkus ir nariai: prof. B. Pranskus, velionis doc. P. Mikutaitis, filol. m. kand. D. Sauka ir vyr. dėstytojas G. Adomaitis. Be to, darbą ištisai ar dalinai skaitė ir savo pastabų pareiškė dr. J. Jurginis, doc. E. Meškauskas ir doc. J. Palionis. Filol. m. kand. A. Antonovičius peržiūrėjo priede skelbiamų kirilica rašytų dokumentų nuorašus. Už tai jiems ir visiems kitiems, čia nesuminėtiems asmenims, kuo nors prisidėjusiems prie šio darbo, nuoširdus ačiū!

Baigdamas autorius norėtų dar padėkoti Vilniaus universiteto rektoriui akademikui prof. dr. J. Kubiliui, sudariusiam palankiausias sąlygas šiam darbui baigti.

I. RAŠTIJOS LIETUVIŲ KALBA PASIRODYMO SĄLYGOS LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAIKŠTYSTĖJE

Pirmųjų spausdintų gimtąja kalba knygų pasirodymas kiekvienos tautos kultūriniame gyvenime žymi ir drauge pradeda naują reikšmingą etapą. Pirmųjų knygų išleidimas savame krašte feodalizmo epochoje susijęs su ištisu sąlygų kompleksu. Tam reikalingas atitinkamas materialinės ir dvasinės kultūros lygis, visuomenės dalies dvasinių poreikių išaugimas, spausdintos knygos gimtąja kalba propagandinės reikšmės supratimas, didelis suinteresuotumas ją panaudoti ir su tuo susijęs spaustuvių ir lėšų parūpinimas, be to, palankios politinės sąlygos.

Spausdintos knygos lietuvių kalba pasirodė Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje paskutiniais XVI amžiaus dešimtmečiais, — maždaug 40 metų vėliau negu Prūsijoje. Vienur ir kitur jas parengė rašytojai, kilę iš Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės. Vadinasi, XVI a. viduryje dar nebuvo Lietuvoje visų reikiamų sąlygų

lietuviškai knygai. Jos susidarė vėliau. Nesileidžiant į tų sąlygų apibūdinimą Prūsijoje, nes jos yra jau gana plačiai nušviestos, čia bus apsiribota Lietuvos Didžiąja kunigaikštyste, kuri šiuo atžvilgiu dar nėra specialiau tyrinėta. Tai padės geriau suprasti M. Daukšos veiklos aplinkybes, jo, kaip spausdintos knygos pradininko, reikšmę. Dėl monografinio darbo pobūdžio bus tik trumpai apžvelgiamos bendrosios nepalankios socialinio, politinio ir kultūrinio gyvenimo raidos tendencijos Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje ir konkretūs skatiną veiksniai, apsprendę palyginti vėlyvą lietuviškos knygos pasirodymą ir pobūdį, jos negausumą.

Daugelis klausimų bus liečiami bendriausiais bruožais, nepanaudojant gausiau faktinės medžiagos, siekiant sudaryti tik bendrą vaizdą. Ne vienas iš jų bus plačiau ir konkrečiau nušviestas kituose skyriuose, kiek tai atrodys reikalinga ir tikslinga juose nagrinėjamiems dalykams paryškinti.

1. SOCIALINIO, POLITINIO IR KULTŪRINIO GYVENIMO RAIDOS BENDROSIOS TENDENCIJOS

XVI amžiaus viduryje ir ypač antrojoje pusėje įvyko žymių poslinkių ekonominiame, socialiniame, politiniame ir kultūriniame Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės gyvenime. Būdami patys parengti ankstesnio vystymosi, jie ilgam apsprendė ir nulėmė įvairiais atžvilgiais tolesnę krašto raidą. Bendrosios tos raidos tendencijos buvo nepalankios lietuvių literatūrai.

Feodalinių santykių vystymasis XVI a. antrojoje pusėje pasiekė aukštą pakopą, — prasidėjo valstiečių „paskutinis įbaudžiavinimo etapas“[1]. Jau XVI a. viduryje

[1] Lietuvos TSR istorija. Vyr. red. *J. Žiugžda.* Vilnius, 1957, I, p. 186.

įsigalėjo pažiūra, kad valstietis, jo žemė ir visas turtas priklauso didžiajam kunigaikščiui ar feodalams[2]. 1547 m. pradėta didžiojo kunigaikščio valdose valakų reforma, vėliau vykdoma didikų ir smulkesnių dvarininkų žemėse, rėmėsi šia pažiūra. Buvo panaikintas ankstesnis laisvas valstiečio disponavimas žeme, jos nuosavybė. Įsigalėjus valakinei sistemai, feodalai, veikiami prekinių piniginių santykių vystymosi ir atsižvelgdami į konjunktūrą, keitė, didino valstiečių prievoles, perėjo prie lažo, kuris nuo XVI a. vidurio iki XVII a. vidurio buvo padidintas net kelis kartus. Buvusi vasalinė valstiečių priklausomybė virto baudžiavine priklausomybe. Visi valstiečio šeimos nariai pasidarė dvarininko baudžiauninkais. Likę vadinamieji laisvieji (išeiviniai) valstiečiai iš tikrųjų turėjo labai maža laisvės, — nebūdami pririšti prie žemės, galėjo pasirinkti tik poną.

Valakų reforma, įtvirtindama trilaukę žemės dirbimo sistemą ir būdama iš dalies naudinga vargingiesiems valstiečiams, iš pradžių pakėlė ekonominį krašto lygį. Bet tai buvo laikinas reiškinys. Beatodairinis lažinis išnaudojimas, administracinės ir teisinės prievartos didėjimas nuskurdino valstiečius, stabdė tolesnį gamybinių jėgų vystymąsi ir smukdė ūkį. Visa tai atėmė bet kurias galimybes valstiečiams šviestis, kultūrėti, neleido jiems ugdyti kūrybinių jėgų.

Valakų reforma ne vienu atžvilgiu sustiprino bajorų-šlėktų ekonominę reikšmę ir paruošė jų politinę diktatūrą[3]. Jau XV a. iškilusi į valdžios viršūnę ponų taryba, palaipsniui augant bajorų-šlėktų reikšmei, turėjo jiems

---

[2] *Jablonskis K.* Lietuvos valstiečių kova prieš feodalų priespaudą iki valakų reformos. — „Lietuvos istorijos instituto darbai", 1951, I, p. 85; LIŠ I 176.

[3] *Пичета В. И.* Аграрная реформа Сигизмунда-Августа в Литовско-Русском государстве. Москва, 1958, стр. 542—543.

daryti nuolaidų. Po ilgai trukusios kovos politinės bajorų-šlėktų teisės 1566 m. (II Lietuvos statute) buvo sulygintos su ponų (didikų) teisėmis. Bajorų-šlėktų seimas pasidarė vienintelis įstatymų leidžiamasis ir aukščiausiasis valdžios organas. Pavietų seimeliuose visi bajorai žemvaldžiai (žemininkai) svarstė valstybinius ir savo klasinius reikalus, rinko atstovus į seimą ir duodavo jiems instrukcijas. Tuo būdu XVI a. antrojoje pusėje galutinai susiformavo feodalų klasė kaip paveldimas bajorų-šlėktų luomas.

Kovodami dėl savo luominių-klasinių privilegijų, bajorai-šlėktos prieš akis turėjo kaip pavyzdį Lenkiją ir dėl to linko į unijinių ryšių stiprinimą, nors tam priešinosi didikai. Įsivėlimas į karus su Rusija dėl Livonijos buvo tiesioginis akstinas sudaryti uniją, kurios seniai siekė lenkų feodalai ir Žygimantas Augustas. Unija su Lenkija buvo sudaryta 1569 m. Liubline, panaudojant spaudimą Lietuvos didikams, kurie iš pradžių vieningai jai priešinosi. Lietuvos Didžioji kunigaikštystė ir Lenkija, lig tol buvusios savarankiškos valstybės, jungiamos tik karaliaus asmens, personalinės unijos[4], 1569 m. buvo sujungtos žymiai artimesniais ryšiais. Prie bendro valdovo prisidėjo ir bendras įstatymų leidžiamasis organas — seimas, ir bendras senatas. Liublino unija „sudarė teisines prielaidas tolesniam Lietuvos valstybingumo nykimui“[5], nors ligi pat XVIII a. pabaigos ir išliko Lietuvos Didžioji kunigaikštystė su sava teritorija, savu administraciniu aparatu, atskirais įstatymais, teismais ir kariuomene, sudarydama su Lenkija savotišką dvilypę

---

[4] Odrodzenie w Polsce. I Historia. Red. *S. Arnold.* Warszawa, 1955, str. 495.

[5] Lietuvos TSR istorija... I, p. 220.

valstybę. Dominuojantis vaidmuo toje valstybėje priklausė Lenkijai, lenkų feodalams. Kaip pažymėjo F. Engelsas, tai buvo feodalinė „bajorų respublika, paremta valstiečių plėšimu ir priespauda“[6].

Liublino unija, atitikdama klasinius Lenkijos ir Lietuvos bajorų-šlėktų interesus, sustiprino jų viešpataujančią padėtį, diktatūrą, leido iki aukščiausio laipsnio išaugti kastiniam jų egoizmui; leido bajorams uzurpuoti sau visas galimas teises ir privilegijas valstybėje. Luomų padėtį „bajoriškosios demokratijos“ sąlygomis vaizdžiai apibūdina priežodis, žinomas jau 1606 m.: „Lenkija — dangus šlėktai, skaistykla miestiečiams, pragaras valstiečiams...“[7] Išsikerojęs kastinis bajorų-šlėktų egoizmas, „aukso laisvė“ ne tik valstiečius pagramzdino skurde ir beteisiškume, bet sutrukdė ir miestiečių luomo, buržuazijos, formavimąsi, miestų augimą, vidaus rinkos susidarymą. Karaliaus — didžiojo kunigaikščio valdžios apribojimas, paniška absoliutizmo (absolutum dominium) baimė, kova su bet kuriomis galimomis jo pasireiškimo tendencijomis sudarė sąlygas stiprėti netvarkai, o vėliau ir anarchijai įsigalėti. Pažymėtina, kad XVI a. antrojoje pusėje kilo, o pabaigoje jau išpopuliarėjo posakis „Lenkija laikosi netvarka“ (Nierządem stoi Polska[8]).

Poslinkiai ekonominiame, socialiniame ir politiniame gyvenime turėjo didelės įtakos kultūros ir švietimo vystymuisi. Krašto ekonominio lygio kilimas XVI a. viduryje ir antroje pusėje, prekybos su užsieniu pagyvėji-

---

[6] *Маркс К.* и *Энгельс Ф.* Сочинения. Изд. II. Москва, 1962, XXII, стр. 18.

[7] *Krzyżanowski J.* Mądrej głowie dość dwie słowie. Trzy centurie przysłów polskich. Warszawa, 1958, str. 435.

[8] Jį cituoja jau P. Skarga 1597 m. (žr. *Skarga P.* Kazania sejmowe. Oprac. *S. Kot.* Kraków, 1925, str. 185).

mas skatino miestų augimą, pramonės ir amatų, amatininkų cechų plitimą. Sudėtingesnis darėsi visas visuomeninis gyvenimas. Vis reikalingesnis darėsi raštas, daugiau reikėjo raštingų tarnautojų. Be jų negalėjo apsieiti miestų magistratai, amatininkų cechai, stambūs pirkliai, pramonės įmonės. Jų vis daugiau reikėjo administraciniam krašto aparatui, esančiam didikų rankose, stambiems žemvaldžiams, tuo labiau didžiojo kunigaikščio kanceliarijai.

Bajorai-šlėktos, kovodami dėl teisių ir privilegijų ir, jas įgavę, aktyviai dalyvaudami politiniame gyvenime, seimeliuose ir seimuose spręsdami valstybės reikalus, buvo tuo pačiu skatinami šviestis, mokytis. Mokslas atvėrė jiems kelius ir į tarnybas. Be to, įvedus naują teismų santvarką 1566 m., pasidarė beveik būtina juridiškai apiforminti žemės ir kito turto paveldėjimą, dovanojimą, pirkimą, pardavimą, užstatymą ir t. t. Dėl žemės kildavo daug ginčų, bylų, o bylinėjimosi procedūra buvo gana sudėtinga ir dažnai ilgai trukdavo. Reikėjo orientuotis įstatymuose. Nemokant skaityti ir rašyti, darėsi sunku apsaugoti savo interesus. Dėl to ir bajorai-šlėktos ėmė rūpintis mokyklų steigimu, kėlė šį klausimą seimuose[9].

Mokyklų stoka buvo juntama jau pirmojoje XVI a. pusėje. Amžiaus viduryje randame bandymų steigti vidurines mokyklas. Bet žymesni pakitimai ir šiuo atžvilgiu įvyko XVI a. antrojoje pusėje. Ne tik gerokai padidėjo pradinių mokyklų skaičius, bet buvo įsteigta ir aukštoji mokykla — Vilniaus akademija.

Tačiau švietimo kilimas, sudaręs palankesnes sąlygas ir prielaidas literatūrai plėtotis, savaime dar neskatino raštijos lietuvių kalba. Tai susiję su mokyklų po-

---

[9] LIŠ I 239.

būdžiu, su lietuvių kalbos vieta viešajame valstybiniame gyvenime ir tolydžio stiprėjančia tendencija feodalų tarpe jos atsisakyti.

Lietuvių kalba Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje palaipsniui buvo išstumiama iš viešojo valstybinio gyvenimo. Ši tendencija ėjo iš viršaus — iš didžiojo kunigaikščio ir didikų. Ji pradėjo reikštis jau XV a. pabaigoje. Paskutinis didysis kunigaikštis, apie kurį turime žinių, jog mokėjęs lietuvių kalbą, yra Jogailos sūnus Kazimieras (1440—1492). Trylikos metų jis buvo pakviestas iš Krokuvos ir 1440 m. Vilniuje iškilmingai paskelbtas didžiuoju kunigaikščiu, nors tam priešinosi jo svita, kurią didikai privertė grįžti į Lenkiją. Kazimieras turėjo mokytis lietuvių kalbos ir papročių[10]. Didikai (ponų taryba) iš kitų didžiųjų kunigaikščių to, matyt, nebereikalavo, ir kiti Jogailaičiai — Aleksandras (1492—1506), Žygimantas Senasis (1506—1548), Žygimantas Augustas (1544—1572) — lietuviškai jau nebesimokė. Pavyzdžiu galima paimti Žygimantą Augustą, kuris dar vaikas 1529 m. Vilniuje buvo pasodintas į didžiojo kunigaikščio sostą, o 1544 gavo iš tėvo Lietuvą valdyti. Jis mėgo Vilnių, Lietuvą, medžiokles jos giriose (sakysim, 1546 m. praleido 223 dienas, besivaikydamas žvėris[11]) ir joje mieliau gyvendavo, negu Lenkijoje; buvo susijęs giminystės ir draugystės ryšiais su didikų Radvilų šeima, — bet lietuvių kalba visai nesidomėjo. Žinoma tik, kad kartą, kaip dainos ir muzikos mėgėjas, klausėsi Trakų vaivados kanklininko lietuviškų dainų (ar raudų)[12]. Šiaip jis gerai mokėjo kelias

[10] *Długosz J.* Opera omnia. Cura *A. Przezdziecki.* Cracoviae, MDCCCLXXVII, t. XIII, p. 659; *Stryjkowski M.* Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiéj Rusi. Warszawa, 1846, II, str. 207.

[11] *Kolankowski L.* Zygmunt August, wielki książę Litwy do roku 1548. Lwów, 1913, str. 325.

[12] Ten pat; LIS I 166.

kalbas (lenkų, italų, rusų, lotynų, vokiečių), bet rėmė lenkų kalbą, kuri jo valdymo laiku ir įsigalėjo Lenkijos valstybiniame ir kultūriniame gyvenime. Žygimantas Augustas, laikydamas Vilniuje lenkiškąjį dvarą (šalia ne taip gausaus lietuviškojo, t. y. sudaryto iš Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės pareigūnų), kuris susidėjo iš 43 dvarionių (turinčių 216 savo tarnų)[13], ir pats vartodamas lenkų kalbą, padėjo jai pasklisti Lietuvoje.

Prof. K. Jablonskio nuomone, didikai XVI a. pirmojoje pusėje dar plačiai vartojo lietuvių kalbą, ir tai ne tik namų, bet ir viešiesiems reikalams[14]. Tačiau ją tik šnekėjo. Raštui naudojo rusų (baltarusių), lotynų ir iš dalies lenkų kalbas. Unijiniai ryšiai, ypač Liublino unija sudarė sąlygas lenkų kalbai įsigalėti, virsti jų šnekamąja ir literatūrine kalba. Bendras senatas, bendri seimai, giminystės ryšiai su lenkais vertė didikus mokėti ir naudoti lenkų kalbą. Pagaliau jie nustojo lietuviškai kalbėti ir namuose. Pavyzdžiu gali būti Mikalojus Radvila Juodasis, įtakingiausias ir turtingiausias didikas XVI a. viduryje Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, unijos priešas. Jis buvo vedęs Krokuvos vaivados Kristupo Šidloveckio dukterį, savo dvare laikė daug lenkų (tarp jų poetą A. Tžiceskį, rašytoją ir muziką C. Baziliką, žinomą lenkų leksikografą J. Mončinskį, kuris ėjo sekretoriaus pareigas). Tapęs reformatu (pradžioje protestantu, Liuterio šalininku), 1554 m. Lietuvos Brastoje liepė pamaldas bažnyčiose laikyti lenkiškai, ne lotyniš-

---

[13] *Kolankowski L.* Zygmunt August... str. 317.

[14] Senoji lietuviška knyga. Kaunas, 1947, p. 99, 102. Panašiai apie juos yra atsiliepęs ir S. Zalenskis: „...iki Liublino unijos 1569 m. lenkų kalba labai mažai tebuvo vartojama Lietuvoje, net magnatai kasdieniniame gyvenime šnekėjo lietuviškai“ (*Załęski S.* Jezuici w Polsce. Lwów, 1900, t. I, cz. I, str. 70).

kai, „kad kiekvienas suprastų“[15]. Lenkai buvo ir jo dvaro dvasininkai. Lenkų kalba jis daugiausia korespondavo ir ją laikė savąja kalba[16]. Panašiai buvo ir su jo pusbroliu Mikalojum Radvila Ruduoju, kurio vaikaitis Jonušas 1615 m. rašė savo broliui Kristupui: „Nors lietuviu esu gimęs ir lietuviu teks man mirti, tačiau turime vartoti mūsų tėvynėje lenkų kalbą.“[17]

Bajorams-šlėktoms XVI a. lietuvių kalba, be abejo, buvo gimtoji, šnekamoji kalba. Ji tokia liko dar ilgą laiką ir vėliau. Kol lenkų kalba įsigalėjo jų tarpe, praėjo 2—3 amžiai. Stipriausiai tas procesas pasireiškė XIX a., ypač antrojoje pusėje, ir XX a. pradžioje, o XVI a. matome tik jo pradžią. Šiuo atžvilgiu buvo žymus skirtumas tarp smulkiosios ir stambesniosios bajorijos, kuri greičiau atsisakė savosios kalbos. Tačiau, kad ir stambesnieji bajorai XVI a. viduryje lietuvių kalbą tebelaikė savąja kalba ir ją vartojo, rodo Abraomo Kulviečio pavyzdys. Kilęs iš pasiturinčios bajorų šeimos (turinčios kelis dvarelius), studijavęs daugelyje Europos universitetų, vienas mokyčiausių asmenų XVI a. Lietuvoje, teisių daktaras, pirmasis Karaliaučiaus universiteto graikų kalbos profesorius, Abraomas Kulvietis, mirdamas savo tėviškėje, Kulvoje, 1545 m., prašė artimuosius „giedoti psalmes, kurias jis pats buvo išvertęs į lietuvių kalbą ir kurių buvo juos išmokęs“[18]. Čia prisimintinas ir Merkelis Petkevičius, ilgametis Vilniaus žemės teismo raštininkas, gana turtingas bajoras, kurio

---

[15] *Wotschke T.* Abraham Culvensis. Urkunden zur Reformationsgeschichte Lithauens. — „Altpreussische Monatsschrift“, 1905, XLII, S. 200.

[16] *Wotschke T.* Abraham Culvensis... S. 245.

[17] *Kot S.* Świadomość narodowa w Polsce wieku XV—XVII. Lwów, 1938, str. 13 (Odb. z „Kwartalnika historycznego“, R. LII, z. 1).

[18] *Wotschke T.* Abraham Culvensis... S. 167.

giminės ėjo Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje mažesniųjų vietininkų ir kiemo tarnybas (kambarinio, taurininko) ir kurio antroji žmona buvo kunigaikštytė Giedraitytė. Jis yra pats išvertęs į lietuvių kalbą kalvinų katekizmą (neeiliuotus tekstus) ir jį išleidęs 1598 m. Katekizmas buvo skiriamas ne tik liaudžiai.

Antra vertus, veržimasis aktyviai dalyvauti politiniame gyvenime, seimeliuose ir seimuose, bendravimas ir giminystės ryšiai su lenkų kilmės šlėktomis, ypač po Liublino unijos, didikų dvarų pavyzdys ir tarnavimas juose vertė bajorus, ypač tuos, kurie norėjo pirmauti, daryti karjerą, mokytis lenkų kalbos. Jeigu XVI a. viduryje bajorai-šlėktos, kaip liudija Mykolas Lietuvis, turėjo mokytis rusų kalbos (literas Moſcouiticas... ediſcimus)[19], tai į XVI a. pabaigą lenkų kalba darėsi jiems reikalingesnė ir palengva virto vartojama viešajame gyvenime, lyg ir literatūrine kalba. Tai rodo ir trečiojo Lietuvos statuto leidimai: pirmasis išėjo 1588 m. rusų (baltarusių) kalba, o vėlesni (1614, 1619 m. ir kt.) jau lenkų kalba. Lenkų kalbai plisti bajorų-šlėktų tarpe padėjo ir klasinis momentas. Kaip viešpataujanti, „aukštesnė“ klasė, bajorai-šlėktos norėjo skirtis nuo liaudies ir kalba. Ši tendencija pradeda reikštis jau XVI a. gale, o ilgainiui lenkų kalbos mokėjimas pasidaro bajorystės požymiu.

Miestiečiai XVI a. viduryje taip pat dar plačiai vartojo lietuvių kalbą, neišskiriant nė Vilniaus ir Kauno, kurių gyventojų sudėtis tautybės atžvilgiu buvo gana mišri. Lietuvių kalbos vartojimą Vilniuje rodo Žygimanto Augusto 1552 m. patvirtintas Vilniaus miesto savivaldybės nutarimas dėl rinkliavų iš jos žinioje esan-

---

[19] *Michalonis Litvani* De moribvs Tartarorvm, Litvanorvm et Moschorvm... Basileæ, MDCXV, p. 23.

čių žmonių. Jame pasakyta, kad „iššaukimas, arba aktavimas, turi būti per lovininkus paskelbtas lenkiškai ir lietuviškai ir rusiškai, kad visi, kurie klausė, suprastų“[20]. Apie tai galima spręsti ir iš to fakto, kad jėzuitai XVI a. gale laikė Vilniuje keletą lietuvių pamokslininkų (pavyzdžiui, 1600 m. net septynis). Bet didžiojo kunigaikščio ir didikų dvarai, bajorų-šlėktų tarpe pasireiškusi ir tolydžio stiprėjanti tendencija vartoti lenkų kalbą darė Vilniui, taip pat ir kitiems miestams, nemaža įtakos, padėjo plisti lenkų kalbai ir tarp miestiečių.

Reikia paliesti ir dvasininkus, kurių rankose ar priežiūroje buvo mokyklos. Daugumas katalikų dvasininkų, ypač aukštesniųjų, buvo lenkai, visai nesirūpinę lietuvių kalbos pramokti. Tai susiję su Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės priklausymu bažnytinei Lenkijos provincijai, Gniezno arkivyskupui, su patronato (prezentacijos) teise, kurią turėjo didysis kunigaikštis, didikai ir stambesni bajorai daugeliui parapijų ir kitų bažnytinių vietų; daug lėmė ir tai, kad dvasininkams ruošti įstaigų visiškai nebuvo Lietuvoje iki 1582 m. Aukštesnieji katalikų dvasininkai, kuriais labai dažnai buvo skiriami ne kunigai, net nepilnamečiai, buvo tik bažnytiniai feodalai, dvarininkai, suėmę į savo rankas po kelias pelningas vietas (dažnai ne vienoje vyskupijoje) ir susirūpinę turtų kaupimu, pajamų didinimu. Prie savo bažnyčių jie paprastai ir negyvendavo, jų nelankydavo. Bažnytines apeigas turėdavo atlikti samdomi už mažą atlyginimą vikarai, dažniausiai labai menko išsilavinimo. Dėl šių priežasčių lietuvių kalba katalikų bažnyčiose mažai tebuvo vartojama.

Daug pasako šiuo atžvilgiu Vilniaus vyskupijos

[20] *Jablonskis K.* Mažvydo gyvenimas ir aplinka. — „Senoji lietuviška knyga“. Kaunas, 1947, p. 100.

1528 m. statutas, kuriame draudžiama per krikšto apeigas lietuviškose parapijose vartoti lietuvių kalbą. Jame reikalaujama, grasinant dievo teismu, „kad tų žodžių, kurie yra sakomi krikštijant, formulė būtų tariama ne lietuvių kalba, nes labai dažnai kunigas jos nemoka, bet lotynų kalba“[21]. Matyt, anksčiau buvo įsakyta krikštyti lietuviškai, tik vėliau teko nusileisti lenkams kunigams. Kadangi dvasininkai taip ignoravo lietuvių kalbą, steigiant naujas bažnyčias ar geriau aprūpinant senąsias, iš klebonų buvo reikalaujama laikyti vikarus, mokančius lietuvių kalbą. Tai įsakoma ir minėtame 1528 m. statute. Ten yra dar vienas įdomus dalykas. Siekiant pasitarnauti „Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės bendram reikalui ir garbei“, įsakoma bažnyčių rektoriams „pastatyti pas save ir aprūpinti tinkamas bei patogias mokyklas ir namus besimokančiai jaunuomenei gyventi“, laikyti mokytojus, kurie, be kitų dalykų, „savo mokiniams teisingai aiškintų šventąsias evangelijas bei Povilo laiškus lygiai abiem, lietuvių ir lenkų, kalbomis“[22]. Vadinas, norėta žymiai išplėsti mokyklų skaičių, pakelti švietimą. Ar tai buvo įgyvendinta, ar liko popieriuje, kaip ir daugelis kitų vyskupijų sinodų nutarimų, tikslių žinių nėra. Labai abejotina, kad visi klebonai būtų įsteigę mokyklas, bet vienas kitas galėjo tai padaryti. Svarbus tame statute lietuvių kalbos reikalingumo akcentavimas. Kelių vėlesnių sinodų statutų tekstai nėra išlikę. Bet būdinga, kad 1582 m. sinodo statutas, paskelbtas Vilniaus vyskupo Jurgio Radvilos (Mikalojaus Radvilos Juodojo sūnaus) ganytojišku laišku, apie lietuvių kalbą nė vienu žodžiu neužsimena, o apie mokyklas jame rašoma: „Jei bus prie bažnyčios mokykla,

---

[21] *Sawicki J.* Concilia Poloniae. II Synody diecezji wileńskiej i ich statuty. Warszawa, 1948, str. 126; LIŠ I 164—165.

[22] *Sawicki J.* Concilia Poloniae. II... str. 130; LIŠ I 165.

turi būti užlaikoma kiek galint stropiau."[23] Taigi ne prie visų bažnyčių buvo mokyklos, ir jų jau nebereikalaujama. Kad lietuvių kalbą ir XVI a. viduryje katalikų dvasininkai ignoravo, rodo jėzuitų įkurdinimo aprašymas (1619), kuriame tarp kitų dalykų sakoma: „Ne tik kaimo parapijose nebuvo nė vieno [dvasininko], mokančio lietuvių kalbą, bet net ir pačioje sostinėje Vilniuje... prieš jėzuitų atvykimą nebuvo galima rasti nė vieno, kurs sugebėtų ta kalba sakyti pamokslus."[24] Nors tai, tur būt, kiek perdėta, bet panašių atsiliepimų apie dvasininkų nemokėjimą lietuvių kalbos yra gana daug.

Lietuvių kalba neužėmė reikšmingesnės vietos ir mokyklose. Pradinėse parapinėse mokyklose daugiausia dėmesio buvo skiriama tikybiniams dalykams. Mokiniai turėjo sudaryti vaikų chorą, dalyvauti pamaldose. Jeigu jie ir buvo mokomi gimtąja kalba tikėjimo dalykų (poterių, katekizmo, biblijos ištraukų), skaityti ir, gal būt, rašyti, tai aukštėlesnėje pakopoje pagrindinis mokomasis dalykas buvo lotynų kalba, jos gramatika, kai kurie romėnų rašytojai. Lotyniškai mokiniai, reikia manyti, ir giedodavo bažnyčioje, turėjo mokėti lotyniškai patarnauti per pamaldas. Mokytojai, kaip rodo turimos žinios, ypač Vilniuje, daugiausia buvo lenkai. Tad greičiausiai ir lotynų kalbos buvo mokoma, tarpininkaujant lenkų kalbai. Aukštesnėmis mokyklomis katalikų dvasininkai nesirūpino, jų nesteigė ir neleido kitiems steigti. 1539—1542 m. veikusi A. Kulviečio vadovaujama mokykla Vilniuje su keliais mokytojais[25] dėl reformacinių

---

[23] *Sawicki J.* Concilia Poloniae. II... str. 136.

[24] *Bednarski S.* Geneza Akademji Wileńskiej. — „Księga pamiątkowa... Uniwersytetu Wileńskiego". Wilno, 1929, I, str. 3.

[25] *Jablonskis K.* Duomenys M. Mažvydo biografijai. — „Literatūra ir kalba". Vilnius, 1956, I, p. 400—401.

idėjų skelbimo katalikų dvasininkų pastangomis buvo likviduota.

Trūkstant Lietuvoje mokyklų, buvo samdomi namų mokytojai, o studijuoti jaunimas vykdavo į Krokuvą, į Vokietijos, Prancūzijos ir Italijos universitetus. Mokslas užsienio universitetuose reikalavo daug lėšų ir buvo prieinamas tik didikų ir stambesnių bajorų vaikams. Kadangi jie vykdavo studijuoti su palyda, aukštąjį mokslą galėjo pasiekti ir vienas kitas smulkus bajoras. Ten jie išmokdavo gerai lotynų ir kitų kalbų. Humanizmo įtakoje įprasdavo žiūrėti į lotynų kalbą kaip į mokslo ir literatūros, mokytų žmonių kalbą ir manydavo esant būtina ją vartoti.

Prisidėjo dar vienas svarus motyvas. Jau XV a. pirmojoje pusėje buvo sukurta romėniškos bajorų kilmės teorija, labai išpopuliarėjusi XVI a. viduryje ir antrojoje pusėje. Augustino Rotundo liudijimu, lietuviai bajorai visuotinai save laikė kilusiais iš romėnų: „kasdien girdime tai tvirtinant ir kalbant su pasididžiavimu“[26]. Remiantis ta teorija, buvo tvirtinama, kad lietuviai kadaise kalbėję lotynų kalba (idioma Lithuanorum olim latinum fuiſſe... apparet[27]), kad lietuvių kalba — tai pasikeitusi, apgadinta lotynų kalba, pusiau lotyniška kalba. Todėl į lotynų kalbą buvo žiūrima kaip į tikrąją lietuvių kalbą, ir XVI a. viduryje ir vėliau pasigirdo balsų, reikalaujančių lotyniškų gimnazijų, propaguojančių lotynų kalbą, jos vartojimą viešajame ir privačiame gyvenime (Mykolas Lietuvis, Augustinas Rotundas). Ji ėmė įsigalėti vis labiau (šalia lenkų kalbos), ypač įsteigus Vilniaus

[26] *Jakubovskis J.* Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją. Kaunas, 1921, p. 64; Archiwum Komisyi Prawniczej. Kraków, 1900, t. VII, str. XIX.

[27] *Agrippa W.* Oratio fvnebris de... Johannis Radziuili... uita et morte... 1553, f. A6.

akademiją, užimdama Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje vartojamų kalbų tarpe svarbiausią vietą.

Visi minėti dalykai rodo, kad lietuvių kalba neturėjo lygių teisių su kitomis kalbomis viešajame valstybiniame gyvenime. Ji nebuvo vartojama kaip rašto kalba, oficiali kanceliarijos kalba. Nuo XIV a. pabaigos iki XVI a. vidurio, kaip rašto kalbos, buvo vartojamos rusų (baltarusių), lotynų ir vokiečių kalbos. Plačiausiai buvo paplitusi rusų (baltarusių) kalba. „Dar XVI a. viduryje Kauno miestas turėjo tris raštininkus — lotynų, rusų ir vokiečių kalboms."[28] Nuo XVI a. vidurio pradeda vis labiau įsigalėti lenkų kalba, ir iki XVII a. pabaigos ji išstumia rusų (baltarusių) kalbą. Nors didžiojo kunigaikščio kanceliarijoje buvo daug sekretorių, raštininkų ir, reikalui esant, raštai buvo rašomi įvairiomis kalbomis, bet nežinome nė vieno raštininko, rašiusio lietuviškai. Nežinomas nė vienas didžiojo kunigaikščio kanceliarijos raštas lietuvių kalba, skirtas Lietuvos Didžiajai kunigaikštystei. Taip pat nėra žinomas joks teismų raštas lietuvių kalba. Oficiali teismų kalba buvo rusų (baltarusių). III Lietuvos statutas (1588) reikalavo, kad teisėjai ir raštininkai mokėtų rusiškai ir teismo dokumentus rašytų „rusiškomis raidėmis ir žodžiais" (IV, 1). Tik bažnytiniam, vyskupo teismui leidžiama vartoti lenkų kalbą (III, 32). Tai, žinoma, nereiškia, kad teismo procesas lietuvių gyvenamose srityse būtų vykęs rusiškai. „Lietuvoje teismas ėjo be vertėjų, lietuviškai sakomų kalbų niekas neversdavo į rašto kalbą."[29] Teisėjai ir raštininkai suprato lietuviškai ir dažnai patys būdavo

[28] *Jablonskis K.* Die offizielle Urkundensprache des litauischen Groszfürstentums als kulturgeschichtliche Quelle. — „Pirmā Baltijas Vēsturnieku Konference". Rīgā, 1938, S. 269.

[29] *Jablonskis K.* Kelios XVII amžiaus lietuviškos priesaikos ir kitos lietuvių kalbos liekanos Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės aktuose. — „Archivum Philologicum". Kaunas, 1937, VI, p. 144.

lietuviai. Įdomią šiuo atžvilgiu išvadą yra priėjęs A. Antonovičius, tyrinėjęs 1566—1567 m. Kauno žemės teismo (aktų) knygos kalbą. Remdamasis teksto fonetikos analize, jis sako apie tos knygos raštininkus, kurių buvę devyni ar dešimt: „Galima drąsiai tvirtinti, kad bent didžiąją teksto dalį rašė raštininkai lietuviai."[30] Tad jie būtų galėję rašyti ir lietuviškai, jei ne įsigalėjusi tradicija ir statuto nuostatai.

Vieninteliai lig šiol rasti lietuviški tekstai Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės aktuose yra priesaikos (pradedant XVII a. pirmuoju ketvirčiu) ir atskiri pasakymai. Beveik visi tie tekstai susiję su valstiečių dalyvavimu teisme.

Kaip buvo ignoruojama lietuvių kalba, rodo Stepono Batoro pavyzdys. Žygiuodamas 1579 m. į Polocką ir panaudodamas karinei-politinei propagandai spaudą, jis išleido atsišaukimus į kariuomenę lenkų, rusų, vokiečių ir vengrų kalbomis. Žygyje dalyvavo ir lietuviai, bet prabilti į juos gimtąja kalba nerasta reikalo. Tą patį matome ir vėliau. Vladislovo IV vardu išleisti lietuviški universalai 1639 ir 1641 m. jokio pasikeitimo šiuo atžvilgiu nerodo, nes jie buvo rašyti lenkiškai ir skirti pirmiausia Mozūrijos ir Palenkės vaivadijoms ir Paprūsės gyventojams. Į lietuvių kalbą jie buvo išversti ir išspausdinti (taip pat ir universalų tekstas kitomis kalbomis) Karaliaučiuje Prūsijos hercogų iniciatyva: pirmasis išverstas iš lenkų kalbos į lotynų, iš jos — į vokiečių, o iš vokiečių — į lietuvių kalbą[31], o antrasis iš

---

[30] *Антонович А. К.* Вопросы фонетики белорусского актового языка XVI в. По материалам судебной (актовой) книги Каунасского земского суда 1566—1567 гг. — „Kalbotyra". Vilnius, 1960, II, p. 113.

[31] *Fenzlau W.* Ein litauisches Universal vom Jahre 1639. — „Archivum Philologicum". Kaunas, 1935, V, p. 115—125.

lenkų kalbos išverstas į vokiečių, o iš šios — į lietuvių kalbą[32].

Juo toliau, juo labiau buvo linkstama žiūrėti į lietuvių kalbą tik kaip į liaudies kalbą, žemojo luomo kalbą. Jeigu ji ir vėliau stambesnių bajorų-šlėktų dar buvo vartojama, tai daugiausia tik santykiaujant su liaudimi, valstiečiais. Stambesnieji feodalai ją panaudodavo ir valstiečiams skirtuose įsakymuose, potvarkiuose, taisyklėse. Sakysim, Jarašius Valavičius, Žemaičių seniūnas, Upytės valsčiaus laikytojas, 1622 m. parašė lietuviškai taisykles Klovainių parapijos valstiečiams[33]. Bet labai maža tėra surasta žinių ir apie tokio pobūdžio lietuviškus raštus. Kol kas nieko nežinoma apie lietuvišką korespondenciją Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje iki pat XIX a. pradžios, nors jos galėjo būti, kaip rodo Prūsijos pavyzdys.

Tuo būdu bendrosios socialinio, politinio ir kultūrinio gyvenimo raidos tendencijos, palaipsniui mažėjąs lietuvių kalbos vartojimas viešajame valstybiniame gyvenime, labiausiai apsišvietusių ir įtakingiausių viešpataujančios klasės sluoksnių tarpe, palengva, bet tolydžio stiprėjąs lenkų kalbos naudojimas kaip rašto kalbos (šalia rusų ir lotynų kalbų), lietuvių kalbai rašto kalbos teisių nepripažinimas — nesudarė ne tik palankių sąlygų, bet ir minimalių perspektyvų lietuviškai knygai pasirodyti. Bet šalia minėtų nepalankių sąlygų XVI a. antrojoje pusėje atsirado ir skatinančių veiksnių, kurie, bent iš dalies atsverdami nepalankiuosius, leido pasirodyti lietuviškai knygai.

---

[32] *Radtke E.* Ein litauisches Universal vom Jahre 1641. — „Archivum Philologicum". Kaunas, 1937, VI, p. 133—141.
[33] LIS I 246—247.

2. VEIKSNIAI, APSPRENDĘ LIETUVIŠKOS KNYGOS PASIRODYMĄ IR POBŪDĮ

Svarbiausias veiksnys, XVI a. viduryje ir antrojoje pusėje išjudinęs kultūrinį gyvenimą iš sustingimo ir inercijos, jį žymiai pagyvinęs, praplėtęs ir pakėlęs į aukštesnę pakopą, buvo reformacija ir kontrreformacija, katalikiškoji reakcija. Bendras kultūrinio lygio kilimas, mokyklų steigimas, išaugęs spausdintos knygos poreikis, jos propagandinės reikšmės supratimas, tiek skleidžiant reformacijos idėjas, tiek su jomis kovojant, skatino steigti spaustuves, globoti ir remti rašytojus. Dėl to XVI a. viduryje prasidėjo ir tolydžio plėtėsi knygų leidimas. Nors savitas reformacinio judėjimo pobūdis Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje (ypač dėl stiprėjančių nepalankių lietuvių kalbai tendencijų viešajame valstybiniame gyvenime ir stambesnių feodalų tarpe) nesudarė tokių palankių sąlygų knygoms gimtąja kalba, kaip kituose kraštuose, bet jis buvo vienas iš tiesioginių akstinų joms pasirodyti. Pirmosios lietuviškos knygos — reformacinio judėjimo ir katalikiškosios reakcijos kovų išdava. Nors ir mažesniu mastu, jų pasirodymą skatino kova dėl valstybinio savarankiškumo, antiunijinės tendencijos, literatūrų tautinėmis kalbomis kūrimasis kituose kraštuose.

Reformacinis judėjimas, pradėjęs Lietuvoje reikštis prislopinta forma jau antrajame XVI a. ketvirtyje, sustiprėjo ir plačiai išplito amžiaus viduryje, o apogėjų pasiekė 1560—1570 m. Jis buvo susijęs su reformacija Vakarų Europoje, pirmiausia su liuteronizmu Vokietijoje. Kaip galingas antifeodalinis judėjimas, nukreiptas pirmiausia prieš katalikų bažnyčią, kuri buvo „stambus

internacionalinis feodalinės sistemos centras"[34], „bendriausioji esamosios feodalinės santvarkos sintezė ir bendriausioji jos sankcija"[35], — reformacija Vokietijoje pasireiškė didžiuoju valstiečių karu 1525 m. Bet valstiečiai buvo nugalėti, nuslopinta liaudinė reformacijos kryptis, vadovaujama Tomo Miuncerio, ir Vokietijoje įsigalėjo liuteronizmas, virtęs nuosaikia biurgerine-kunigaikštiška reformacija, „paklusniu įrankiu smulkiųjų Vokietijos kunigaikščių rankose"[36]. Liuteronizmas kiek stipriau Lietuvoje reiškėsi iki XVI a. vidurio. Žymiai platesnio atgarsio susilaukė kalvinizmas, iškėlęs „buržuazinį reformacijos pobūdį" ir pasidaręs „vėliava respublikonams"[37]. Taip pat ir kitos reformacijos kryptys, įvairiausios sektos rado Lietuvoje gerą dirvą. Jų čia buvo priskaitoma net septyniasdešimt dvi[38].

Dėl specifinių sąlygų reformacinis judėjimas Lietuvoje negalėjo plačiau pasireikšti kaip antifeodalinis judėjimas, nors kairysis jo sparnas ir čia turėjo nemaža šalininkų, pažangių socialinių idėjų skelbėjų. Reformacijos pobūdį Lietuvoje nulėmė minėtieji reikšmingi poslinkiai ekonominiame, socialiniame ir politiniame gyvenime. Reformacinis judėjimas čia kaip tik sutapo su paskutiniu valstiečių įbaudžiavinimo etapu, bajorų-šlėktų kova dėl teisių, privilegijų, galutiniu jų, kaip klasės, susiformavimu ir jų diktatūros įsigalėjimu. Reformacija Lietuvoje, kaip ir Lenkijoje[39], daugiausia buvo

---

[34] *Marksas K. Engelsas F.* Rinktiniai raštai dviem tomais. Vilnius, 1950, II, p. 89.

[35] *Engelsas F.* Valstiečių karas Vokietijoje. Vilnius, 1962, p. 33.

[36] *Marksas K. Engelsas F.* Rinktiniai raštai... II, p. 91.

[37] Ten pat, II, p. 359.

[38] *Puryckis J.* Die Glaubenspaltung in Litauen im XVI. Jahrhundert bis zur Ankunft der Jesuiten im Jahre 1569. Freiburg, 1919, S. 145.

[39] *Urban W.* Chłopi wobec reformacji w Małopolsce w drugiej połowie XVI w. Kraków, 1959, str. 30—31.

bajoriškoji-šlėktiškoji reformacija. Ją rėmė ir skleidė didikai ir stambesni bajorai, patraukdami ir smulkiuosius. „Šlėktoms reformacinis judėjimas — tai pirmiausia tinkamesnis kovos dėl privilegijuotos padėties valstybėje ginklas.“[40] Jie ir panaudojo reformaciją savo klasiniams interesams. Lig šiol tebėra neištirtas ir nenušviestas klausimas, ar dalyvavo reformaciniame judėjime Lietuvoje valstiečiai. Turimos žinios rodo, kad jie laikėsi reformacijos atžvilgiu pasyviai, buvo jai abejingi arba priėmė ją, feodalų verčiami. Viena iš jų abejingumo priežasčių galėjo būti menkas katalikybės pažinimas, negalėjimas susigaudyti tikėjimo, dogmų skirtumuose, priešiškumas iš svetur atneštam, kaip ir katalikybė nesuprantamam, primetamam tikėjimui. Be to, bajoriškoji reformacija valstiečiams nieko arba labai maža ką težadėjo. Argi galėjo jie pasitikėti tuo, ką skelbė bajoraišlėktos — klasinis priešas?

Liuteriškajai reformacijai plisti Lietuvoje buvo palanki Prūsijos (nuo 1466 m. Lenkijos leno) ir Livonijos kaimynystė, gyvi prekybiniai ryšiai su Karaliaučium, feodalų studijos Vokietijos universitetuose. Nors reformacijos šalininkų apie 1540 m. Lietuvoje jau buvo gana daug, ypač didikų, stambesniųjų bajorų ir, apskritai imant, mokytų žmonių tarpe, bet iki 1544 m., kol gavo Lietuvą valdyti Žygimantas Augustas, naujas pažiūras propaguoti buvo griežtai draudžiama, jų skelbėjai persekiojami. Persekiojimas privertė ištisą būrį tuo metu jau pagausėjusios inteligentijos palikti savo kraštą ir persikelti į Prūsiją. Iš ten jie stengėsi skleisti reformaciją Lietuvoje. Liuteronizmas, ėjęs į liaudį su gimtąja kalba, davė pirmąsias lietuviškas knygas. Tai jo istori-

---

[40] *Tazbir J.* Reformacja a problem chłopski w Polsce XVI wieku. Wrocław, 1953, str. 61.

nis nuopelnas. Nors pirmosios lietuviškos knygos buvo išleistos Prūsijoje, bet jų parengėjams daugiausia rūpėjo Lietuvos Didžioji kunigaikštystė. Tai rodo ir Abraomo Kulviečio „Tikėjimo išpažinime“ (1543) išreikštas jo paties ir kitų vardu troškimas „dirbti saviesiems“[41], ir M. Mažvydo išleistos pirmosios lietuviškos knygos (1547) dedikacija („Ad Magnvm Dvcatvm Litvaniae“) bei lietuviškoji prakalba (... Letuuinikump jr Sʒemaicʒiump). Pažymėtina, kad ir XVI a. pabaigoje išleistą Karaliaučiuje „Žemčiūgą teologišką“ (1600) S. Vaišnoras, kilęs iš Varnių, skiria taip pat savo „ʒemlonims Lietuwai ir Zemaiczems“[42]. Jeigu liuteronizmas būtų Lietuvoje paplitęs ir įsigalėjęs, reikia manyti, kad jis ir čia būtų toliau stimuliavęs lietuviškos knygos leidimą ir ji Vilniuje būtų žymiai anksčiau pasirodžiusi. Bet liuteriškosios reformacijos šalininkai greit persimetė į kalvinizmą. Liuteronų liko beveik tik didesniuose miestuose ir tai daugiausia vokiečių kilmės gyventojų tarpe.

Kalvinizmas buvo daug artimesnis ir parankesnis tiek Lietuvos, tiek Lenkijos feodalams, kovojantiems dėl savo teisių išplėtimo, viešpataujančios padėties valstybėje. Bajoriškajai demokratijai labai tiko bažnytinė Kalvino santvarka, kuri buvo „perdėm demokratiška ir respublikinė“[43]. Dvasininkai joje buvo renkami, ir pasaulietiniai protektoriai vaidino bendruomenėse (surinkimuose, zbaruose) lemiamą vaidmenį. Kalvinizmas labiausiai Lietuvoje išplito ir net buvo perspektyvų jam įsigalėti.

---

[41] *Tschackert P.* Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogthums Preußen. Leipzig, 1890, III, S. 57; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha. Red. *K. Korsakas* ir *J. Lebedys*. Vilnius, 1957, p. 478.

[42] Zemcʒuga Theologiſchka... perguldita per Simona Waiſchnora... Karaliaucʒiuie... 1600, l. A20v.

[43] *Marksas K. Engelsas F.* Rinktiniai raštai... II, p. 91.

Didžiausias kalvinizmo globėjas ir rėmėjas pasidarė Mikalojus Radvila Juodasis, Vilniaus vaivada, Žygimanto Augusto draugas ir patikėtinis, faktinasis Lietuvos vicekaralius. Jis įsteigė Lietuvos Brastoje spaustuvę (1553, iš naujo 1558[44]) kalvinizmo propagandai, negailėjo lėšų net ir labai stambiems ir brangiems leidiniams, pavyzdžiui, vadinamajai Brastos biblijai (1563). Steigė spaustuves ir kiti didikai. Bet nei Mikalojus Radvila Juodasis, nei po jo mirties 1565 m. pagrindinis kalvinizmo globėjas Mikalojus Radvila Rudasis, taip pat Vilniaus vaivada, Biržų ir Dubingių ponas, nei kiti, kiek tai lig šiol žinoma, visai nesirūpino lietuviška knyga, jos paruošimu ir leidimu. Tą pat reikia pasakyti ir apie kitas reformacijos kryptis bei sektas ir jų globėjus (pavyzdžiui, Joną Kišką). Nesirūpinimo lietuviška knyga priežastys, atrodo, gali būti suprantamos, turint prieš akis didikų tendenciją vartoti vien lenkų kalbą, reformacijos propagavimą, daugiausia orientuojantis į feodalus ne tik etnografinėje Lietuvoje, bet ir visoje Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, pačių jos skelbėjų-dvasininkų nemokėjimą lietuviškai, nes jie dažnai buvo svetimšaliai.

Tačiau negalima sakyti, kad kalvinizmui skleisti visai nebuvo vartojama lietuvių kalba. Tada galiojo principas „kieno valdžia, to ir religija“ (cuius regio, eius religio). Jo šalininkas buvo Mikalojus Radvila Juodasis ir kiti. Jų valdose valstiečiai buvo verčiami priimti kalvinizmą. Be gimtosios kalbos naujasis tikėjimas liaudžiai negalėjo būti skelbiamas ir įtvirtinamas. Kaip sako S. Kotas, „Lietuvos Vakaruose kalvinizmas lengviau

---

[44] *Kawecka-Gryczowa A., Korotajowa K.* i *Krajewski W.* Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku. Zesz. 5: Wielkie Księstwo Litewskie. Wrocław—Kraków, 1959, str. 65.

skynėsi kelią į kaimą (vers la campagne), remdamasis mokyklomis, įsteigtomis prie bendruomenių, kuriose, be lenkų kalbos, buvo mokoma lietuvių ar rusų kalbos, taip pat ir pamokslais lietuvių kalba“[45]. Bet didesnio rūpinimosi kalvinizmo skleidimu liaudies tarpe reformacinio judėjimo aukščiausio pakilimo metu nepastebime.

Tuo būdu reformacija savo didžiausio paplitimo laikotarpiu Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje nedavė lietuviškos knygos, nors pradžia jau anksčiau buvo padaryta Prūsijoje ir iš esmės pasikeitė materialinės-techninės sąlygos — atsirado spaustuvės, pradėtos buvo leisti lenkų, rusų ir lotynų kalbomis knygos. Todėl reformacinis judėjimas Lietuvoje nebuvo toks reikšmingas nacionalinės kultūros atžvilgiu, kaip Lenkijoje, kur į pirmąjį planą buvo iškeltas lenkų kalbos vartojimo ir tautinės bažnyčios klausimas. Jis susilaukė tokio plataus atgarsio, kad Žygimantas Augustas net siuntė pasiuntinį (S. Macejovskį) pas popiežių, reikalaudamas tautos vardu, kad, be kitų dalykų, būtų leista „mišias ir kitas pamaldas laikyti lenkų kalba“[46]. Tiesioginiame reformacijos poveikyje lenkų kalba įsigalėjo Lenkijos valstybiniame gyvenime, raštijoje, suklestėjo literatūra — prasidėjo jos „aukso amžius“.

Tačiau neteisinga būtų manyti, kad reformacinis judėjimas Lietuvoje savo pakilimo laiku visai neturėjo reikšmės lietuviškai knygai. Vis akivaizdesnis darėsi ir lietuviškos knygos reikalingumas. Ji darėsi būtina. Be lietuviškos knygos neįmanoma buvo skelbti naujojo

[45] *Kot S.* La Réforme dans le Grand-Duché de Lithuanie. — „Mélanges Henri Grégoire“. Bruxelles, 1953, IV, p. 217.

[46] Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690. Berlin, Poznań, 1864, I, str. 29—30; *Frankiewicz Cz.* Starania Zygmunta Augusta w Rzymie o sobór narodowy (1555—6 r.). — „Reformacja w Polsce“. 1922, II, str. 267.

tikėjimo tarp liaudies ir smulkiųjų bajorų, neįmanoma buvo katechizacija, pamokslų sakymas, vaikų mokymas mokyklose. Čia prisimintini ir M. Petkevičiaus, kalvinų katekizmo parengėjo ir leidėjo (1598), žodžiai. Kaip savo darbo akstiną jis nurodė „didelį ir neatidedamą lietuviško katekizmo... reikalingumą“[47], o skyrė jį ir „del mokima berneliu“[48].

Be to, pažymėtina reformacijos reikšmė dar vienu atžvilgiu, turėjusiu teigiamai atsiliepti lietuviškai knygai. Reformacija palaužė dvasinę katalikų bažnyčios diktatūrą, atpalaidavo mintį nuo viduramžiškos scholastinės tradicijos, pratino savarankiškai galvoti, spręsti tikėjimo dalykus, aiškinti bibliją. Iš katalikų bažnyčios buvo atimtas tikėjimo monopolis, atmestas jos autoritetas, dogmos, hierarchija. Tuo pačiu buvo klibinami krikščionybės, kaip feodalinės santvarkos ideologijos, pagrindai. Su naujomis, radikaliomis pažiūromis į dogmas siejosi ir naujos, pažangios pažiūros į visuomeninę santvarką, luomus. Reformacija pakeitė tradicinę niekinamą pažiūrą į tautines kalbas, padėjo formuotis nacionalinėms literatūroms. Ar ji neturėjo tuo pačiu skatinti bent kai kuriuos asmenis pakeisti savo pažiūras ir į lietuvių kalbą, pripažinti jai pilietinių teisių?

Lietuviškos knygos klausimas iškilo dar labiau, prasidėjus katalikiškajai reakcijai. Lengvai, beveik nesutikdama pasipriešinimo, išplitusi reformacija apie 1570 m. susidūrė su tolydžio stiprėjančia kontrreformacijos banga. Prasidėjo įtempta kova gyvu ir spausdintu žodžiu. Jos centras buvo Vilnius. Viena ir kita pusė mobilizavo geriausias jėgas. Kova iš pradžių vyko beveik

---

[47] 1598 metų Merkelio Petkevičiaus katekizmas. II leidimas (fotografuotinis). Kaunas, 1939, p. XIV.
[48] Ten pat, l. A2.

išimtinai dėl viešpataujančios klasės, valdančių sluoksnių, nes nuo jų priklausė laimėjimas. Dėl to ji vyko daugiausia lotynų ir lenkų kalbomis. Buvo stengiamasi patraukti ir miestiečius. Didelį vaidmenį toje kovoje suvaidino mokyklos, kuriomis rūpinosi viena ir kita pusė. 1569 m. kovai su reformacija įkurdinti Vilniuje jėzuitai įsteigė kolegiją, 1579 m. paverstą akademija. 1582 m. Vilniuje buvo įsteigtos dvi kunigų seminarijos (diecezinė ir vadinamasis popiežiaus aliumnatas). Reformatai norėjo ir savąją mokyklą Vilniuje pertvarkyti į akademiją, darė reikiamų žygių, bet Vilniaus vyskupo Jurgio Radvilos pastangomis jiems nepavyko savo sumanymo įvykdyti. Jėzuitai tuo būdu gavo aukštojo mokslo monopolį ir stengėsi visą aukštesnio laipsnio švietimą paimti į savo rankas. Pirmųjų lietuviškų knygų pasirodymas Vilniuje susijęs su jėzuitų veikla, nors ir ne jie buvo iniciatoriai.

Kosmopolitinio jėzuitų ordino, kuriam rūpėjo grąžinti ir įtvirtinti katalikybės viešpatavimą, sustiprinti jos pašlijusius pamatus ir plėsti kaimyniniuose kraštuose popiežiaus įtaką, kalba buvo lotynų kalba. Mokyklų, ypač akademijos, dėstomoji kalba buvo taip pat lotynų, o jos išmokymas — vienas iš pagrindinių mokslo uždavinių. Į tautines kalbas jėzuitai žiūrėjo kaip į erezijų šaltinį ir jų platinimo priemonę. Ordino nariams buvo uždrausta be vyresnybės leidimo skaityti tautinėmis kalbomis net ir katalikiškas knygas (bibliją, postiles ir t. t.)[49]. Tautos, nacionalinės kultūros reikalai jėzuitams visai nerūpėjo. Jie laikėsi bendro mokslo plano, smulkmeniškai nustatyto visoms mokykloms. Stengdamiesi įvairiomis priemonėmis plėsti ir stiprinti savo įtaką, jie

[49] *Sygański J.* Korespondencya księdza Jakóba Wujka z Wągrówca z lat 1569—1596. — „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego". 1919, XLV, str. 127—130.

pirmiausia siekė patraukti ir paveikti didikus ir stambesnius feodalus, pačią viešpataujančios klasės viršūnę. Vilniaus akademija su kolegija, kaip ir kitos kolegijos, kurias vėliau steigė, buvo skirtos daugiausia didikų ir bajorų-šlėktų vaikams; jie ir dominavo mokyklose, nors nuostatai nedraudė priimti ir kitų luomų jaunimo, ypač miestiečių, o mokslas buvo nemokamas. Kosmopolitinis jėzuitų mokyklų pobūdis, labai mišri tautiniu atžvilgiu personalo ir mokinių sudėtis, unijinių tendencijų palaikymas iš viršaus[50], lenkų kalbos vartojimo stiprėjimas viešajame gyvenime paaiškina, kodėl Vilniaus akademijoje mažiau buvo naudojama lietuvių kalba, negu kitose panašaus pobūdžio mokyklose.

Viešpataujant mokyklose lotynų kalbai, gimtajai kalbai tegalėjo būti skiriamas pagalbinis vaidmuo. Jėzuitų mokymo planuose ir nuostatuose (Ratio et institutio studiorum Societatis Iesu) buvo numatytas gimtosios kalbos vartojimas žemesnėse klasėse (iš dalies ir aukštesnėse), ypač pirmojoje, infimoje, mokant lotynų kalbos gramatikos. Turėjo būti verčiama iš lotynų kalbos į gimtąją ir atvirkščiai. Skaitant ir nagrinėjant rinktines Cicerono vietas, taip pat buvo verčiama į gimtąją kalbą. Panašiai buvo mokoma ir graikų kalbos[51].

Kadangi iš pradžių jėzuitų tarpe visai nebuvo lietuvių, galimas daiktas, kad gimtąją kalbą Vilniaus kolegijoje (ir akademijoje) turėjo atstoti lenkų kalba, jei mokytojas lietuviškai nemokėjo. Bet jei mokėdavo, tikriausiai vartodavo lietuvių kalbą. Tai paliudija K. Šir-

---

[50] Ligi 1608 m. Lietuvos jėzuitai priklausė Lenkijos jėzuitų provincijai. Tarp lenkų ir lietuvių jėzuitų, nepaisant ordino palaikomų unijinių tendencijų, vyko nuolatinis trynimasis, reiškėsi smulkūs prieštaravimai. Nuo 1590 m. buvo atkakliai kovojama dėl atskiros Lietuvos jėzuitų provincijos.

[51] *Bednarski S.* Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce. Kraków, 1933, str. 20, 239—240.

vydo žodynas (lenkų-lotynų-lietuvių kalbų), išleistas 1629 m., kurio pirmoji paskirtis, kaip matyti iš vėlesnių leidimų pratarmių, buvo — padėti besimokantiems lotynų kalbos žemesnėse klasėse.

Be to, lietuvių kalba buvo reikalinga ir kitais atvejais. Norėdami nugalėti reformaciją, jėzuitai negalėjo apsiriboti vien didikais ir bajorija. Turėjo veikti ir liaudies tarpe — ją sukrikščioninti (tuo metu ji buvo daugiausia tik pagal vardą krikščioniška) ir įtvirtinti joje katalikybę. Be lietuvių kalbos tai nebuvo įmanoma padaryti. Jėzuitai dažnai nurodinėdavo kaip blogą, nenormalų reiškinį, kad daugumas klebonų nemoka vietinės kalbos, patys rūpinosi pamokslininkais, mokančiais lietuviškai, ir laikė juos XVI—XVIII a. prie šv. Jono bažnyčios, kuri jiems priklausė. Pažymėtina, kad iš pradžių, kol trūko lietuviškai mokančių pamokslininkų, jėzuitai, neretai ir patys akademijos profesoriai, atvykę iš tolimų šalių, mokėsi krašto kalbos. Pavyzdžiu čia gali būti portugalas Emanuelis Vega, žymus akademijos profesorius (1580—1594), pirmasis gavęs joje teologijos daktaro laipsnį, kuris, išmokęs lietuviškai, padėjo vyskupui M. Giedraičiui, vizituojančiam Žemaičių vyskupystę: mokė katekizmo, sakė pamokslus, klausė išpažinčių[52]. Taip pat kitas žymus profesorius, vokietis lingvistas Petras Krimeris (miręs 1602) buvo lietuvių (ir latvių) pamokslininkas[53]. Paminėtinas čia ir ispanas Ant. Arijas (miręs 1591), kuris, išmokęs lietuviškai, mokė liaudį tikėjimo dalykų, klausė išpažinčių ir t. t.[54] Mokėsi

[52] *Załęski S.* Jezuici w Polsce, Lwów, 1900, I, cz. II, str. 760.

[53] *Rostowski S.* Litvanicarum Societatis Jesu Historiarum Provincialium Pars Prima. Vilnæ, MDCCLXIIX, p. 216; *Załęski S.* Jezuici w Polsce. Kraków, 1905, IV, cz. I, str. 71.

[54] *Rostowski S.* Litvanicarum Societatis Jesu Historiarum... Pars Prima... p. 182.

lietuviškai ir kai kurie lenkai jėzuitai, pavyzdžiui, Jokūbas Lavinskis, ilgą laiką sakęs Vilniuje lietuviškus pamokslus, o 1583 m. nuvykęs su misijomis kelioms savaitėms į Žemaitkiemį ir ten, kovodamas su pagoniškais papročiais, mokęs katalikų tikėjimo ir giedoti[55].

Apie 1580 m. atsirado ir tolydžio daugėjo lietuvių jėzuitų. Rūpinantis religinės propagandos stiprinimu, buvo vertinamas jų gimtosios kalbos mokėjimas ir stengiamasi jį kiek patobulinti. Akademija ruošė kunigus-pamokslininkus. Buvo nustatyta, kad studentai, „mokantieji lietuvių kalbą, pamokslų sakymo pratybas turi atlikti ne kuria kita kalba, o lietuviškai, kad, išėję iš akademijos, galėtų aiškia, gražia lietuvių kalba imponuoti lietuviškai kalbančiai visuomenei“[56]. Dėmesys lietuvių kalbai (taip pat latvių ir estų kalboms) akademijoje kiek padidėjo XVI a. gale ir XVII a. pradžioje.

Kartais lietuvių kalba buvo panaudojama ir iškilmingais akademijai momentais, — priimant karalius, vyskupus. Iškilmingiems priėmimams ir šiaip didelėms iškilmėms visuomet būdavo rašomi (ir spausdinami) eiliuoti sveikinimai, panegirikos. Tačiau lietuvių kalbą pavartodavo tokiems sveikinimams tik tada, kai jie būdavo rašomi daugeliu kalbų, norint pabrėžti akademijos auklėtinių poliglotiškumą. Tais atvejais nebuvo kaip lietuvių kalbos aplenkti, be to, reikėjo Lietuvą ir lietuvius reprezentuoti. Bet lietuvių kalbai nebuvo teikiama jokios pirmenybės kitų kalbų tarpe: lietuviški eilėraščiai būdavo dedami ne pirmoje vietoje ir ne tuoj po vadinamųjų humanistinių kalbų (lotynų, graikų, hebrajų), o kitų viduryje ar gale. Vis dėlto tokiomis iškilmingo-

---

[55] Monumenta Poloniae Vaticana. Cracoviae, 1938, VI, p. 770—775; Commentationes Balticae. Bonn, 1954, I, S. 101.

[56] *Vladimirovas L., Jablonskis K., Jurginis J., Bulavas J.* Vilniaus universitetas. Vilnius, 1956, p. 24.

mis progomis skaitomi, iškabinti ant sienų akademijoje ir išspausdinti lietuviški eilėraščiai turėjo reikšmės kaip visai naujas dalykas, įrodymas ir pavyzdys, kad lietuvių kalba taip pat galima rašyti ir „aukštus“ jausmus reikšti. Lietuvių kalba čia figūravo žinomų jau savo literatūra Europos kalbų tarpe. Būdinga, kad 1589 m. sveikinimų rinkinyje Zigmantui III (Gratvlationes Serenissimo ac Potentissimo Principi Sigismvndo III...) įdėtas lietuviškas eilėraštis (seniausias išlikęs lietuviškas spausdintas tekstas Vilniuje), rašytas hegzametru; tuo lyg pabrėžtas lietuvių kalbos giminingumas lotynų kalbai. Proginiai eilėraščiai lietuvių kalba būdavo rašomi ir figūruodavo, nors ir retai, iškilminguose priėmimuose XVI—XVIII a.

Pažymėtina, kad jėzuitai labai vertino religinę propagandinę ir poleminę literatūrą, kaip kovos ginklą, daug vilčių dėjo į spausdintą žodį, sudarydavo ordino nariams geras sąlygas rašyti. Orientuodamiesi į viešpataujančią klasę, valdančiuosius sluoksnius, be to, norėdami veikti ir už Lietuvos ribų, jie rašė beveik išimtinai lotynų ir lenkų kalbomis. Jėzuitai į lietuvių kalbą žiūrėjo tik kaip į liaudies kalbą, bet gerai suprato jos mokėjimo reikalingumą religinei propagandai, pripažino bent šiuo atžvilgiu jai teises. Jie pasigedo lietuviškų katalikiškų knygų, jautė būtinumą jas leisti, bet, mažiau dėmesio skirdami liaudžiai, patys jų parengimu iš pradžių nesirūpino, nesiėmė iniciatyvos. Jiems trūko ir tam darbui tinkamų žmonių. Bet užtat jie skatino kitus ir rėmė pastangas pradėti leisti lietuviškas religines knygas.

Kovai su reformacija didelės reikšmės turėjo bažnytinis Tridento susirinkimas (1545—1563), sustiprinęs pašlijusius katalikų bažnyčios pamatus. Jo nutarimai

lietė ne tik dogmas, dvasinę discipliną, bet ir dvasininkų paruošimą, katalikybės propagandą, jos įtvirtinimą. Buvo atkreiptas dėmesys ir į liaudies kalbą[57]. Tridento susirinkimo nutarimai galutinai įsigaliojo Lenkijoje (ir Lietuvoje) 1578 m.[58] Jie buvo tvirta atrama katalikiškajai reakcijai, padėjo jai laimėti. Nutarimų įgyvendinimu nuolat rūpinosi popiežiaus nuncijai, aukštoji bažnyčios hierarchija. Tai vertė dvasininkus šiek tiek daugiau dėmesio kreipti ir į lietuvių kalbą, vertė jos mokytis ir ieškoti priemonių katalikybei stiprinti gimtąja kalba.

Kontrreformacija palyginti lengvai pasiekė pergalę, remiama iš viršaus Stepono Batoro ir Zigmanto III. Bajorai-šlėktos masiškai grįžo katalikybėn, nes iš tikrųjų tuo metu katalikybė jau labiau atitiko klasinius jų interesus. Ji užtikrino bajorams-šlėktoms neribotą valdžią valstiečių atžvilgiu, skiepijo pastariesiems paklusnumą ir jį palaikė. Tikslai, kurių siekti bajoramsšlėktoms padėjo reformacija, buvo jau įgyvendinti. Jiems rūpėjo tik išlaikyti savo laisves ir privilegijas. Geriausias sąjungininkas čia buvo katalikų dvasininkai, kurie, pradedant klebonu ir baigiant vyskupu, buvo taip pat šlėktos, dvasiniai feodalai. Be to, reformaciniame judėjime, išplitusiame kalvinizme nuo 1560 m. ima kristalizuotis „plebėjinė opozicija arionų pavidalu“[59]. Arionai iškelia antifeodalinę programą — reikalauja panaikinti baudžiavą, baudžiavinę priklausomybę. Didėjant valstiečių priespaudai ir išnaudojimui XVI a. antrojoje pusėje, žymiai paaštrėja klasių kova. Katalikų dvasi-

---

[57] Concilium Tridentinum. Edid. *S. Ehses*. Friburgi Br., 1924, t. IX, actorum pars VI, p. 753, 982.
[58] *Любовичъ Н.* Начало католической реакцiи и упадокъ реформацiи въ Польше. Варшава, 1890, стр. 396.
[59] *Tazbir J.* Reformacja a problem chłopski... str. 127.

ninkai gąsdina feodalus valstiečių revoliucijos šmėkla, pabrėždami kurstomąjį reformacijos idėjų poveikį. Tuo būdu kontrreformacija padėjo dar labiau sustiprėti bajorų-šlėktų diktatūrai[60].

Laimėjusi feodalų tarpe, katalikiškoji reakcija turėjo daugiau dėmesio kreipti į liaudį. Iš kitos pusės, reformatai, netekdami vis labiau bajorų-šlėktų atramos, taip pat turėjo daugiau orientuotis į liaudį, kitaip negalėjo tikėtis išsilaikyti ir išlikusiose salose. Tuo tikslu vieni ir kiti vartojo prievartą, spaudimą iš viršaus. Ryškus pavyzdys — Vilniaus vyskupo Jurgio Radvilos ganytojiškas laiškas su 1582 m. Vilniaus sinodo nutarimais, kuriuo įsakoma klebonams pasirūpinti, kad jiems priklausą dvasiniu atžvilgiu (in spiritualibus) valdiniai būtų vietinės valdžios priversti (naudojant pabaudas) šventomis dienomis lankyti bažnyčią ir leisti vaikus mokytis. Šį įsakymą vyskupas žada paremti karaliaus ediktu[61]. Panašių priemonių ėmėsi ir reformatai. Pavyzdžiui, E. Valavičius, Vilniaus kaštelionas, Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės kancleris, 1583 m. išleido Naujamiesčio dvaro valstiečiams nuostatus, kuriuose reikalaujama, kad visų jo kaimų valdiniai eitų kiekvieną sekmadienį į bažnyčią (ir leistų vaikus į mokyklą), o tie, kurie jos nelankys, kad būtų baudžiami piniginėmis baudomis ir laikomi kengėse[62]. Liaudies prievartavimas buvo dar didesnis tose vietose, kur vyko įnirtinga kontrreformacijos ir reformacijos gynėjų kova, pavyzdžiui Kelmėje. Nei vieni, nei kiti nenorėjo

---

60 Odrodzenie w Polsce. I Historia... str. 516—517.
61 *Sawicki J.* Concilia Poloniae. II... str. 136.
62 LIS I 242—244.

atsižadėti valstiečių. Todėl leido labai griežtus nuostatus, naudojo nepaprastai dideles baudas[63].

Verčiant liaudį lankyti bažnyčią, reikėjo rūpintis ir lietuviškai mokančiais kunigais, ir lietuviška religine knyga. Be abejo, jos parengimas buvo nepalyginamai sunkesnis, negu knygų lotynų ir lenkų kalbomis, kur jau seniai buvo praminti keliai, tradicijos, nusistovėję terminai. Rašyti lietuviškai tuo metu buvo sunkus darbas, reikalaująs didelio jėgų įtempimo, kūrybinių sugebėjimų, ne tik gero kalbos mokėjimo ir literatūrinės kultūros. Rašyti lietuviškai — reiškė nusileisti žemyn, dirbti liaudžiai, nesitikint iš to nei garbės, nei asmeninės naudos. Galinčių tą darbą atlikti irgi nedaug tegalėjo būti. Aukštesnieji katalikų dvasininkai — prelatai, kanauninkai ir klebonai, — geriausiai materialiai aprūpinti, beveik išimtinai buvo nelietuviai, o vikarai, dažnai taip pat nelietuviai, — labai menko išsilavinimo. Trūko ir mecenatų lietuviškai knygai. Dar labiau stigo tinkamų šiuo atžvilgiu darbuotojų reformatams. Todėl lietuvišką knygą parengti ir išleisti buvo rimta ir sunki problema.

Iš visų minėtų dalykų aišku, kad pagrindinis lietuviškos knygos pasirodymą Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje skatinęs veiksnys buvo religinės kõvos, siekimas paveikti liaudį. Greta to turėjo reikšmės ir kova dėl valstybinio savarankiškumo, antiunijinės tendencijos, vadinamasis separatizmas.

Kova dėl valstybinio Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės savarankiškumo labai ryški XVI a. antrojoje pusėje, prieš Liublino uniją ir po jos. Viena svarbesnių jos apraiškų yra unijos ignoravimas III Lietuvos sta-

---

[63] *Grużewski B.* Kościół Ewangelicko-Reformowany w Kielmach, Warszawa, 1912, str. 91—93.

tute (1588), lenkų feodalų traktavimas kaip svetimšalių. Šios kovos pagrindas — valstybingumo tradicijos, tautiniai skirtumai tarp lenkų ir lietuvių feodalų, nepasitenkinimas, kurį kėlė Lenkijos feodalų pastangos „ekonomiškai įsigalėti Lietuvoje“[64]. Abipusis nepasitenkinimas, trynimasis tarp Lenkijos ir Lietuvos feodalų, nors juos jungė bendri interesai, buvo visuotinis reiškinys. Jis atsispindėjo net vienuolių (pranciškonų ir jėzuitų) veikloje — jie irgi stengėsi atsiskirti nuo Lenkijos ir sudaryti atskiras Lietuvos provincijas. Antiunijinės tendencijos, valstybingumo gynimas reiškėsi ir istoriografijoje (A. Rotundas, M. Strijkovskis). Bet tos kovos dėl valstybinio savarankiškumo reikšmės lietuviškai knygai nereikia perdėti. Lietuvos feodalai ir toliau tebevartojo lenkų kalbą, atsižadėdami savosios. Jie, kaip minėta, tikrąja savo kalba linko laikyti lotynų kalbą. Tačiau to negalima pasakyti apie visus feodalus. Šalia vyraujančios tendencijos reiškėsi ir kita, nors daug silpnesnė. Ne visi feodalai, net ir stambesnieji, taip lengvai atsisakė savo kalbos ir ją niekino. Šviesesnieji iš jų lenkų kalbos skverbimesi ir lietuvių kalbos išstūmime iš viešojo valstybinio gyvenimo įžvelgė pavojų tautai ir valstybei. Veikė ir kitų tautų pavyzdys. Tai buvo renesanso epocha, kurios būdingas bruožas — kova dėl tautinių kalbų teisių ir literatūros jomis suklestėjimas. Gimtosios kalbos teisių gynimas kaimyniniuose ir tolimesniuose kraštuose skatino kovoti ir dėl lietuvių kalbos. Ši kova — svarbus akstinas lietuviškai knygai pasirodyti Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. Reikia taip pat neužmiršti ir Prūsijoje leidžiamų lietuviškų knygų skatinančio pavyzdžio.

Realios galimybės lietuviškai knygai susidarė

---

[64] Lietuvos TSR istorija... I, p. 220.

paskutiniame XVI a. ketvirtyje, kai Vilnius tapo stambus švietimo, kultūros ir knygų leidimo centras. 1574—1575 m. jame buvo įsteigtos trys spaustuvės (paskui jų dar padaugėjo), tarp jų viena katalikiška — jėzuitų. vėliau vadinama akademijos spaustuve. Be abejo, ir anksčiau buvo galima išspausdinti lietuvišką katalikišką knygą Krokuvoje ar net Karaliaučiuje, jeigu tik kas tuo būtų labai rūpinęsis. Bet atsiradusios spaustuvės Vilniuje žymiai palengvino lietuviškos knygos išleidimą.

Lietuviškos knygos pasirodymas Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje susijęs su Merkelio Giedraičio veikla. 1576 m. M. Giedraitis buvo paskirtas Žemaičių vyskupu. Tai ne atsitiktinis dalykas. Dėl jo paskyrimo vyko kova 1574—1576 m. Pirmiausia pretenzijas į Žemaičių vyskupo sostą pareiškė lenkas Jokūbas Voroneckis, Gniezno arkivyskupo Jokūbo Uchanskio seserėnas, kurį palaikė ne tik arkivyskupas, bet ir popiežiaus nuncijus. Būdinga, kad vienas iš argumentų, kuriais rėmėsi M. Giedraičio šalininkai, buvo jo lietuvių kalbos mokėjimas[65]. Jei M. Giedraitis tada nebūtų tapęs Žemaičių vyskupu, labai galimas daiktas, kad pirmosios lietuviškos knygos Vilniuje būtų žymiai vėliau pasirodžiusios. Toks reikšmingas vaidmuo priklausė M. Giedraičiui dėl to, kad jis buvo veikiamas visų minėtų palankių lietuviškai knygai veiksnių. M. Giedraitis buvo vienas žymiausių kovotojų dėl valstybinio ir kultūrinio savarankiškumo, studijuodamas bendravo su pirmaisiais lietuvių rašytojais, liuteronizmo skleidėjais (J. Zablockiu), tikriausiai pažino pirmąsias lietuviškas knygas, išleistas Prūsijoje, ir, jų pavyzdžiu sekdamas ir rūpindamasis stiprinti katalikybę, daug dėmesio skyrė spausdintam

---

[65] *Theiner A.* Annales Ecclesiastici. Romae, 1856, II, p. 105, 106.

žodžiui gimtąja kalba. Pats jis, kiek žinoma, nebuvo rašytojas, bet skatino, globojo ir rėmė galinčius rašyti ir rūpinosi knygų išleidimu. Visuomeninė M. Giedraičio padėtis, užimama vieta, pajamos leido jam būti pirmuoju lietuviškos knygos mecenatu Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. O be mecenato tada jokia knyga negalėjo Lietuvoje išeiti.

Nors keletas veiksnių skatino lietuviškos knygos pasirodymą, bet nusvėrė religinės propagandos reikalai. Jie ir apsprendė pirmųjų knygų pobūdį. Jos tegalėjo būti religinės. Pasaulietinio turinio knygai lietuvių kalba XVI a. ir ilgai dar vėliau nebuvo reikiamų sąlygų.

Dėl savo religinio, siaurai konfesinio pobūdžio pirmosios lietuviškos knygos negalėjo suvaidinti pažangaus vaidmens socialiniame gyvenime, klasių kovoje. Jos palaikė feodalinę santvarką, susiformavusius gamybinius santykius. Bet, turint prieš akis visą sudėtingą istorinio lietuvių tautos vystymosi procesą, jų atsiradimas buvo naujas ir daugeliu atžvilgių svarbus reiškinys. Kaip pažymima akademinėje lietuvių literatūros istorijoje, „pats raštų lietuvių kalba pasirodymas ano meto istorinėmis aplinkybėmis turėjo pažangią reikšmę, teigiamai veikė lietuvių tautybės formavimąsi, rodė jos gyvybingumą, lietuvių liaudies masių vaidmenį"[66]. Lietuviška knyga, jeigu leidėjai ir nebūtų to siekę, objektyviai imant, buvo nukreipta prieš bendrąsias politinio ir kultūrinio gyvenimo raidos tendencijas. Tuo buvo pripažintos lietuvių kalbai, liaudies kalbai, kultūrinės teisės. Knygų gimtąja kalba pasirodymas reiškė raštijos, nors ir ribotą, demokratizavimą, minimalias prielaidas liaudžiai šviestis. Religinis tų knygų turinys šiuo

---

[66] Lietuvių literatūros istorija. Red. *Prof. K. Korsakas.* Vilnius, 1957, I, p. 138.

atžvilgiu nepaneigia jų reikšmės, nes religija tada buvo vienintelė viešpataujanti ideologijos forma, kuriai viskas buvo pajungta. „Per krikščionybės mokslą buvo siekiama visokio mokslo, nes tuo metu visoks mokslas buvo surištas su tikyba.“[67] Drauge pabrėžtina, kad pirmosios lietuviškos knygos pasirodė su aiškiai akcentuotomis demokratinėmis švietimo tendencijomis, plačia nacionaline kultūrine programa, gimtosios kalbos teisių gynimu.

Jeigu pripažįstama, kad „bažnytinių raštų vertimas į šnekamąją kalbą tuomet buvo pažangus reiškinys, prisidėjęs prie kiekvienos tautos kalbos ir raštijos ugdymo“[68], tai juo labiau pasakytina apie pirmąsias lietuviškas knygas Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. Jų parengėjas M. Daukša rūpinosi lietuvių kalbą padaryti literatūrine kalba, didelėmis kūrybinėmis pastangomis ją ugdė, dėdamas pagrindus raštijai. Veikiamas pažangios amžiaus minties, gaivių renesanso idėjų ir liaudies aplinkos, jis tikėjo ateitimi, savo darbo prasmingumu ir pasuko prieš srovę.

Sunki buvo lietuviškos knygos pradžia. Ji pasirodė kaip įnamė savajame krašte, bajoriškoje-šlėktiškoje respublikoje. Bet jeigu ta pradžia buvo daug žadanti, atverianti plačią perspektyvą, tai daugiausia M. Daukšos nuopelnas.

---

[67] Senoji lietuviška knyga... p. 103.
[68] *Jurginis J. Pranskus B.* Vertingas literatūros mokslo veikalas. — „Komunistas“, 1958, Nr. 3, p. 58.

II. M. DAUKŠOS BIOGRAFIJOS NUOTRUPOS

Nelengva kalbėti apie gyvenimą rašytojo, kuriuo pradėta domėtis tik porai šimtų metų praėjus po mirties ir kuris nei pats, nei jo amžininkai nepaliko minimalių biografinių žinių. Be to, neišliko jokių rašytojo rankraščių, laiškų, užrašų, archyvo liekanų, net ir jo testamentas nepasiekė mūsų laikų. Be spausdintų M. Daukšos knygų, kuriose irgi, deja, beveik nėra tiesioginių biografinių duomenų, ir 1579 m. Žemaičių vyskupystės vizitacijos aprašymo, padedančio pažinti jį, kaip dvasininką, kone vienintelis žinių šaltinis yra oficialūs, daugiausia teisminiai dokumentai, liečią turto paveldėjimą, pirkimą, pardavimą ar dovanojimą, taip pat užgrobimą ir kitus nusižengimus feodaliniam teisės kodeksui. Tie dokumentai neliečia asmeninio gyvenimo, pažiūrų, kultūrinės veiklos — tų dalykų, kurie mus labiausiai domina. Be to, jie susiję beveik vien su paskutiniais rašytojo gyvenimo dešimtmečiais. Apie vaikystę, jaunystę, savarankiško darbo pradžią jokių tiesioginių žinių kol kas nėra. Dėl to ir tegalima kalbėti apie M. Daukšos biografijos nuotrupas.

Visos lig šiol surastos žinios yra daugiau ar mažiau atsitiktinio pobūdžio. Jų negausu, ir, atskirai paimtos, jos dažniausiai atrodo nereikšmingos ir maža tepasako, bet nagrinėjamos drauge platesniame visuomeninio, kultūrinio ir religinio gyvenimo fone, panaudojant kaip lyginamąją medžiagą amžininkus, jos vis dėlto padeda išaiškinti ne vieną M. Daukšos biografijos momentą, jo asmens bruožą. Trūkstant kitokių šaltinių, bus daugiau dėmesio, negu dėl savo pobūdžio jie nusipelno, kreipiama į oficialius dokumentus, juose

esamus šykščius duomenis, stengiamasi visą turimą ir naujai surastą archyvinę medžiagą išnaudoti ko pilniausiai.

Turint prieš akis negausias ir skurdžias žinias, o iš kitos pusės — daugybę neaiškių, bet svarbių klausimų, atrodo tikslinga pirmiausia bandyti plačiau nušviesti ir, kiek tai šiuo metu įmanoma, išaiškinti pačius pagrindinius biografijos faktus. Tik po to bus mėginama apibūdinti M. Daukšos asmens bruožus, pažiūras.

1. KILMĖ, ŠEIMA, APLINKA. MOKSLO KLAUSIMAS

Pirmieji apie M. Daukšos kilmę yra rašę heraldikai: A. Vijūkas-Kojelavičius, K. Neseckis ir kiti. Bet jų duodamos žinios genealoginiu atžvilgiu nėra patikimos. A. Vijūkas-Kojelavičius (juo sekdamas, K. Neseckis ir kiti) M. Daukšą kildina iš Daukšų giminės, 1413 m. Horodlėje priėmusios herbą *Pierzchała*, arba *Roch* (penkios stručio plunksnos šalme, raudoname dugne)[1]. Tačiau ne visai aišku, kuris Daukša dalyvavo Horodlės unijoje. V. Semkovičius mano, kad tai žemaičių bajoras[2]. Jis remiasi XIV a. pabaigos ir XV a. pradžios dokumentais, kurių viename (1390) tarp kitų žemaičių bajorų minimas Daukša nuo Kaltinėnų (Dawchs... ge-

[1] Nomenclator Familiarum et Stemmatum Magni Ducatûs Lituaniæ et Prouinciarum ad eum pertinentium. Collectus... operâ diuturnâ *P. Alberti Wiiuk Koiałowicz*... Anno 1658, p. 75 (autografo mikrofilmas); DKV p. XXV. Lenkiškame herbyno tekste (*W. Wijuka Kojałowicza* Herbarz Rycerstwa W. X. Litewskiego... w Krakowie... 1897, str. 213) herbas *Pierzchała* aprašytas kiek kitaip: juodas bokštas baltame dugne, šalme penkios stručio plunksnos. Plg. *Niesiecki K.* Herbarz Polski... wyd. *J. N. Bobrowicz.* Lipsk, 1839, III, str. 314.

[2] *Semkowicz W.* Braterstwo szlachty polskiej z bojarstwem litewskiem w unii horodelskiej 1413 roku. — PiL 433.

sessen in dem lande czu Caltheneen[3]). Kitame 1401 m. dokumente tarp Lietuvos prelatų, kunigaikščių, ponų ir kilmingųjų pažymėtas Kymantas su sūnumi Daukša (Kymunt cum filio Dawxha[4]). 1409 m. Vytauto rašte minimas, tur būt, tas pats Kymantas, nurodant, kad jis gyvena (ziczczet) už Nevėžio, Žemaičių žemėje[5]. K. Neseckis teigia, kad 1401 m. dokumente paminėtas Kymantas ir priėmęs Horodlėje herbą *Pierzchała*[6], bet to neįrodo.

Kaltinėnų Daukšos, atrodo, jokiu būdu negalima tapatinti su Kymanto sūnumi Daukša. XV a. pirmojoje pusėje buvo ir daugiau giminystės ryšiais nesusijusių Daukšų ir Daukšių. Pavyzdžiui, didysis Lietuvos kunigaikštis Kazimieras davė (1440—1444) ponui Daukšiui (Пану Довкшю) valdinių Rogačevo ir Bobruisko valsčiuose[7]. Tai, tur būt, buvo didikas Daukšys (Довкши), žemės dovanojimo raštuose minimas šalia Kazimiero arba jo vardu įsakąs tokius raštus parašyti[8].

Daukša buvo gana populiarus asmenvardis, plačiai vartotas ir XVI amžiuje. Tai rodo 1528 m. Lietuvos kariuomenės surašymas. Jame minimas Daukšas Piktuižaitis (Довъкшъ Пиктуйжевичъ) iš Viduklės valsčiaus ir Daukšas Sokaitis (Довкъшъ Саковичъ) iš Ariogalos valsčiaus[9], taip pat daug Daukšaičių (Daukšų ar

---

[3] Codex epistolaris Vitoldi... 1376—1430. Collectus opera *Antonii Prochaska* (Monumenta Medii aevi historica, t. VI). Cracoviae, 1882, p. 23. Plg. *Būga K.* Rinktiniai raštai. Vilnius, 1958, I, p. 235.
[4] Codex epistolaris Vitoldi... p. 73.
[5] Ten pat, p. 175.
[6] *Niesiecki K.* Herbarz Polski... III, str. 314.
[7] Акты Литовско-русскаго государства, изд. *М. Довнаръ-Запольскимъ.* Москва, 1900, вып. 1 (1390-1529), стр. 16.
[8] Литовская Метрика. Книги записей, т. 1. (Русск. Ист. Библ., т. XXVII). СПб., 1910, стр. 58—59.
[9] Литовская Метрика. Переписи войска Литовской (Русск. Ист. Библ., т. XXXIII). Петроградъ, 1915, стр. 208, 213.

Daukšių sūnų) iš įvairių Lietuvos vietų. Daukša, kaip asmenvardis, buvo paplitęs ir tarp valstiečių. Pavyzdžiui, Žasetos karališkojo valsčiaus surašyme 1537 m. minimas valstietis Daukšys Žitonis (? Довкшис Шитанис)[10]. 1561 m. Žemaičių vyskupas Jonas Domanovskis gavo valstietį Daukšą Nejūną (Dawgsʒa Neiuna) su valaku žemės Veliuonos valsčiuje (prie bažnytinės Krakių žemės)[11]. 1587 m. Upytės dvaro ir jo kaimų inventoriuje minimas Daukšys Motiejaitis (Довкъшис Матеевичъ), gyvenęs ant pusės valako[12].

Iš Daukšos vardo kilo kai kurie vietovardžiai, žinomi jau XVI a. tiek Žemaičiuose, tiek rytinėse Lietuvos srityse, sakysim Daukšių kaimas ir vaitystė, priklausę Ginteliškės dvarui (1597 m. inventorius)[13], Daukšiškiai Ašmenos valsčiuje (1560 m. inventorius)[14] ir kt. Asmenvardis Daukša ilgainiui buvo pradėtas naudoti pavarde. Bet, remiantis XVI a. gale įsigalinčia ta asmenvardine pavarde, ieškoti giminystės su prieš 150—175 metus gyvenusiu asmeniu vien dėl jo vardo panašumo nėra pagrindo, ypač turint galvoje Daukšos, kaip asmenvardžio, populiarumą. Todėl, atrodo, nėra ko ir kalbėti apie rašytojo M. Daukšos giminystę su Horodlės unijoje dalyvavusiu Daukša ir priskirti jam herbą *Pierzchała* arba *Roch.*

Tikrąją M. Daukšos kilmę yra išaiškinęs K. Jablonskis, suradęs ir paskelbęs daug rašytoją liečiančių dokumentų. Jie rodo, kad M. Daukšos protėviai buvo ne didikai, ne ponai, o smulkūs Veliuonos valsčiaus bajo-

---

[10] MA CB B2 124, l. 9r.
[11] BK 38.
[12] Istorijos archyvas. XVI a. Lietuvos inventoriai. Surinko *K. Jablonskis.* Kaunas, 1934, I, p. 283.
[13] Ten pat, p. 458—459.
[14] Ten pat, p. 141.

rai. Svarbiausias rašytojo genealogijai yra 1609 m. Žemaičių žemės teismo sprendimas turto dalybų byloje[15], kurioje dalyvavo per 50 asmenų — tolimesnių ir artimesnių M. Daukšos giminių, vienos šeimos palikuonių. Būdinga, kad iš jų tik trys (visi broliai) turėjo Daukšos pavardę, o kitų daugumas vadinami vardais ir tėvavardžiais. Teisme buvo raštu pateikta „giminės linija" — genealoginis medis, reikalingas dalių dydžiui apskaičiuoti. Kadangi abi pusės su tuo genealogijos išdėstymu sutiko, reikia manyti, kad ji buvo teisinga. Deja, ta „giminės linija" neįtraukta į teismo sprendimą, bet iš jame minimų dalykų ir iš kitų dokumentų rašytojo genealogija visai aiški.

Giminės pirmtaku 1609 m. teismo sprendime laikomas Vaidila. Nepasakyta, kada jis gyveno. Bet paprastai genealogijose tuo metu giminės pirmtaku būdavo nurodomas Vytauto ar bent XV amžiaus pirmosios pusės bajoras[16]. Atrodo, kad taip buvo ir šiuo atveju. Galima paminėti, jog Horodlės unijoje yra dalyvavęs Vaidila Kušulevičius (? Wojdyło Kuszulowicz), priėmęs herbą *Biała*[17] ar *Ciołek*[18]. Tačiau nėra pagrindo jį tapatinti su M. Daukšos pirmtaku Vaidila, tuo labiau kad A. Vijūkas-Kojelavičius iš Horodlės unijoje dalyvavusio Vaidilos kildina Pukštų giminę[19], nieko bendra neturinčią su M. Daukšos gimine.

M. Daukšos pirmtakas Vaidila turėjo keturis sūnus: Tiršlį, Donį, Sirputį ir Sotį. Apie juos nieko nežinome. Lietuvos metrikoje pažymėta, kad didysis Lietuvos kunigaikštis Kazimieras Sirpučiui yra davęs žmonių

---

[15] Jb PŽ 77—84.
[16] Ten pat, p. 67.
[17] *Semkowicz W.* Braterstwo szlachty polskiej... str. 446.
[18] *Wijuk Kojałowicz W.* Herbarz... 1897, str. 35.
[19] Ten pat, p. 103.

šeimą[20]. Kadangi nepaminėtas nei to Sirpučio tėvavardis, nei dovanotos šeimos gyvenamoji vieta, nei dovanojimo laikas (K. Jablonskio nuomone, tai buvę 1440—1450 m.[21]), nėra tikra, ar tai Vaidilos sūnus. Kaip matyti iš 1609 m. sprendimo, Donys mirė bevaikis. Kiti Vaidilos sūnūs turėjo palikuonių. Iš teismui pateikto Žemaičių seniūno Stanislovo Jonavičiaus 1504 ar 1519 m.[22] rašto paaiškėja, kad Tiršlys turėjo dukterį Kachną, kuri ištekėjo už Pociaus Mikalojaičio, atėjusio užkuriomis. Iš jo giminės 1609 m. gyveno Kasparas Jurevičius. Sirpučio ir Sočio palikuonių tuo laiku buvo daug daugiau — kelios dešimtys.

Rašytojas M. Daukša yra kilęs iš Sirpučio giminės. Bet nei 1609 m. teismo sprendime, nei kituose dokumentuose nėra suminėti Sirpučio vaikai. Aišku tik tiek, kad M. Daukšos prosenelis buvo Daukša, greičiausiai Sirpučio Vaidilaičio sūnus, nors galėjo būti ir Sirpučio žentas, užkurys[23]. Tolesnė M. Daukšos genealogija jokių abejonių nekelia. Daukša turėjo sūnų Mikalojų, Mikalojus — Baltramiejų, o Baltramiejus — Mikalojų Daukšą. Rašytojas gavo senelio Mikalojaus vardą, o prosenelio Daukšos vardą ėmė vartoti pavarde. Juo pasekė ir broliai. XVII a. paskutinio ketvirčio dokumentuose tiek rašytojas, tiek jo broliai jau vadinami Daukšomis, nors kiti Žemaičių bajorai tada daugiausia dar buvo vadinami vardais ir tėvavardžiais, kartais pridedant ir senelio vardą.

Iš 1609 m. sprendimo ir kitų dokumentų išaiškėja, kad giminės pirmtakas, jo sūnūs ir tolesni palikuonys gyveno Babėnuose, netoli Kėdainių. Čia buvo visos gi-

---

[20] Литовская Метрика... СПб, 1910, стр. 75.
[21] Jb PŽ 67.
[22] Ten pat, p. 67 ir 79.
[23] Ten pat, p. 67.

minės tėviškė, pagrindinė tėvonija. Sprendime ir kalbama tik apie Babėnus, kaip senąją ir vienintelę visiems Vaidilos palikuonims priklausančią žemę. Tai, žinoma, nereiškia, kad tie palikuonys, bent kai kurie iš jų, neturėjo turto kitur, bet daugelis, jei ne daugumas, gyveno šalia vienas kito, įsikūrę paveldėjimo keliu gautoje ir iš kaimynų pirktoje žemėje. 1609 m. sprendime ir minimos jų sodybos, pastatai, daržai, sodai, kūdros ir t. t.[24]

Babėnai — senas palyginti vietovardis, istoriniuose šaltiniuose minimas jau 1372 m.[25] XVI a. dokumentuose jie buvo vadinami dvejaip: *Babėnais* ir *Babėnų lauku.* Net kalbant apie nedidelį viensėdį, būdavo dažnai rašoma: „Mano ūkis Babėnai" (tartum vien tą viensėdį vietovardis apimtų) arba „Mano ūkis Babėnų lauke". Tada prie daugelio vietovardžių pridėdavo žodį *laukas.* Galima suminėti keletą tokių laukų iš Babėnų apylinkės: Dotnuvos laukas, Rosčių laukas, Daumantų laukas, Liaudės (Liaudos?) laukas ir t. t.[26] Tai anaiptol nereiškia, kad tos vietovės — tušti be sodybų plotai. *Laukas,* kaip aiškina H. Lovmianskis, reiškė beveik tą patį, ką ir *kaimas* (wieś)[27]. J. Jurginis XVI a. laukus sieja su „XIII—XIV a. laukais, kurie sudarė žemdirbių gyvenamas teritorijas". Jis teigia, kad „laukas buvo valsčiaus dalis... valsčiuje galėjo būti keli valsčiai arba valsčiukai. Peršasi išvada, kad valsčiuku (valsčiumi) ir lauku buvo vadinamas tas pats objektas, tačiau — tik XVI a."[28]

[24] Jb PŽ 82.

[25] *Łowmiański H.* Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego. Wilno, 1932, II (žemėlapis I); *Пашуто В. Т.* Образование Литовского государства. Москва, 1959 (žemėlapis II).

[26] *Спрогисъ И. Я.* Географическій словарь древней Жомойтской земли XVI столѣтія, составленный по 40 актовымъ книгамъ Россіенскаго земскаго суда. Вильна, 1888, стр. 91, 119, 177, 280.

[27] *Łowmiański H.* Studja nad początkami... II, str. 125—126.

[28] *Jurginis J.* Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje. Vilnius, 1962, p. 167—169.

Babėnų lauke buvo daug vienkiemių, mažų dvarelių. Babėnai, kaip ir Dotnuva, priklausė Veliuonos valsčiui. Čia nuo seno gyveno daug smulkiųjų bajorų, kurių pagrindinis uždavinys buvo ginti panemunės pilis, ypač Veliuoną, nuo kryžiuočių[29]. Reikia manyti, kad ir M. Daukšos sentėvis Vaidila tikriausiai tokias pareigas ėjo, gal už tai Vytauto ir bajoru buvo padarytas.

Tiesioginių žinių apie rašytojo M. Daukšos gimimo vietą, datą ir vaikystę nėra. Nežinome, kas buvo jo motina. Ne į visus šiuos svarbius klausimus galima tiksliai atsakyti. Trūkstant duomenų, reikia remtis išlikusiomis žiniomis apie M. Daukšos artimuosius gimines, pradedant seneliu, ir jo paties vėlesnio gyvenimo faktais.

M. Daukšos senelis Mikalojus Daukšaitis gyveno Babėnuose, prie paveldėjimo keliu atitekusios tėviškės pripirkdamas iš kaimynų žemės (vadinamąją Babėnų Katkuškę, arba Katkūniškę) ir veldamą Miką su sūnumi Kasparu[30]. Katkūniškę jis pirko 1525 m. Senelis mirė, tur būt, 1526 ar 1527 m., nes 1528 ir 1529 m. žemę pirko jau nebe jis, o jo sūnus Baltramiejus, Mikalojaus Daukšos tėvas[31]. Be to, 1528 m. Lietuvos bajorų kariuomenės surašyme minimas Baltramiejus Mikalojaitis[32], bet neminimas Mikalojus Daukšaitis. Žinoma, nėra absoliučiai tikra, kad tas Baltramiejus Mikalojaitis yra M. Daukšos tėvas, nes surašyme tiksliau nenurodyta jo gyvenamoji vieta (tik Veliuonos valsčius). Galėjo būti ir kitas bajoras tuo pat vardu ir tėvavardžiu, tačiau tuo atveju būtų nesuprantama, kodėl M. Daukšos tėvas

---

29 *Łowmiański H.* Studja nad początkami... II, str. 74.
30 Jb DaD 11, 62.
31 Ten pat, p. 2, 62.
32 Литовская Метрика. Переписи войска Литовскаго. Петроградъ, 1915, стр. 205.

(ar senelis, jeigu jis tebegyveno) liko neįtraukti sąrašan. Jei tad 1528 m. surašyme minimas M. Daukšos tėvas, iš to galima spręsti apie jo turtingumą. 1528 m. Vilniaus seimo nutarimu, kuriuo remiantis sąrašas sudarytas, žemininkams iš kiekvienų turimų aštuonių valstiečių tarnybų reikėjo pristatyti vieną gerai ginkluotą karį ant žirgo[33]. Kadangi Baltramiejus Mikalojaitis, kaip ir daugumas Veliuonos valsčiaus žemininkų, turėjo pristatyti vieną ginkluotą karį su žirgu, išeitų, kad jis turėjo aštuonis valdinius — valstiečius.

Iš M. Daukšos tėvo testamento, rašyto 1586.III.5 ir po jo mirties aktikuoto 1586.VI.14, kuris laimingai išliko ligi mūsų laikų[34], paaiškėja, kad Baltramiejus Mikalojaitis buvo du kartus vedęs ir kad, be žemės Babėnuose, jam priklausė taip pat viensėdis Liaudoje, prie Vadakties upės. Testamente nepasakyta, kas buvo pirmoji Baltramiejaus žmona, nei iš kur ji kilusi, nei kokį turtą įnešusi. Anų laikų labai paplitusiu papročiu jauni bajoraičiai, norėdami pralobti, vesdavo našles, kurios jiems pavesdavo savo turtą, o po šių mirties — vesdavo jaunas merginas, kurioms palikdavo pirmųjų žmonų užrašytąjį turtą arba savo tėviškės dalį[35]. Galimas dalykas, kad ir Baltramiejus Mikalojaitis buvo vedęs našlę, bet Vadaktų viensėdį ne iš jos gavo, nes testamente pabrėžiama, kad tas viensėdis iš tėvo paveldėtas (именич'ко мое власт'ное ωт'чиз'ное). Gal tad Vadaktai — Baltramiejaus senelės pasoga?

Sunku tiksliai pasakyti, kada Baltramiejus Mikalojaitis pirmą kartą vedė. K. Jablonskio nuomone, „tapęs apie 1527 metus ūkio šeimininku, kan. Mikalojaus

[33] Ten pat, p. 7.
[34] CVIA DA 14586 Nr. 52, l. 114—115.
[35] Jb DaD 3.

tėvas Baltramiejus, kuris pirmiau gal buvo ir nevedęs, turėjo tuojau pasiieškoti šeimininkės ir tur būt apie tą laiką vedė“[36]. Toks spėjimas yra priimtinas, nors vedybos galėjo įvykti ir vėliau. Nežinia, kiek laiko pirmoji žmona gyveno ir kiek vaikų Baltramiejus iš jos susilaukė. Testamentas šiuo atžvilgiu nieko aiškaus nepasako. Jame tik minimi pirmosios žmonos vaikai ir antrosios žmonos vaikai, bet neišvardijami.

Antroji Baltramiejaus Mikalojaičio žmona buvo Uršulė Stanislovaitė Daugintaitė, kilusi iš Skarulių prie Neries. Jos, matyti, būta žymiai jaunesnės už Baltramiejų, nes dar 1614 m. — 28 metams praėjus nuo vyro mirties — ji tebegyveno[37]. Uršulė Daugintaitė, kaip rodo jos dovanojamasis raštas dukterims[38], buvo kilusi iš pasiturinčios bajorų giminės, kuriai priklausė ir klebono prezentacijos teisė.

Įvairiuose dokumentuose minimi penki Baltramiejaus Mikalojaičio sūnūs: Mikalojus, Vaitiekus, Petras, Jonas ir Stanislovas, ir dvi dukterys: Elžbieta ir Sofija. K. Jablonskis spėjo, kad buvęs, tur būt, dar vienas sūnus — Morkus, „miręs prieš 1590 metus“[39]. Jis rėmėsi 1593.I.18 įrašu Žemaičių žemės teismo knygose, kur Morkaus Baltramiejaičio našlė Magdelena Kasparaitė skundė savo dieverį Joną Baltramiejaitį iš Babėnų dėl sumušimo. Kiti žinomi dokumentai nieko aiškesnio nepasako apie Morkaus Baltramiejaičio kilmę ir giminę. 1587.V.20 jis su žmona pardavė žemę Babėnuose[40], 1588.VI.17 skundėsi teismui, kad brolis Jonas sumušęs jo dukterį Oną, nuėjusią pas piemenis, ganančius gyvu-

[36] Ten pat, p. 3.
[37] Ten pat, p. 63.
[38] Ten pat, p. 31—34.
[39] Ten pat, p. 3.
[40] VVU ŽA 8 1588 Nr. 13, l. 24.

lius jo iš motinos paveldėtoje žemėje — Juškiškėje, ir dar pagrobęs du jaučius[41]. Greičiausiai tas Morkus Baltramiejaitis nieko bendra, išskyrus tėvavardį, neturėjo su M. Daukšos gimine. Pažymėtina, kad jis vadinamas tik vardu ir tėvavardžiu, o Baltramiejaus Mikalojaičio sūnūs ir dukterys visur aktuose vadinami Daukšomis arba Daukšaičiais ir Daukšaitėmis. Kad tėvavardžio bendrumas maža ką dar tepasako, pavyzdžiu gali būti Stanislovas Baltramiejaitis iš Močėnų (Матяны), netoli nuo Babėnų[42]. Jo vardas ir tėvavardis sutampa su M. Daukšos brolio Stanislovo. Kad tai skirtingi asmenys, įtikinamiausiai rodo žmonos. M. Daukšos brolis Stanislovas buvo vedęs pirmą kartą našlę Daratą Griniūtę (Grinevičaitę)-Sakavičienę, o antrą — Oną Dirvoniškaitę, o Stanislovas Baltramiejaitis iš Močėnų — Elžbietą Milašiūtę (Милашевичь).

Galimas daiktas, kad Baltramiejus Mikalojaitis, be minėtų septynių, yra turėjęs ir daugiau vaikų, bet jie mirė prieš 1590 m. ir todėl neminimi išlikusiuose dokumentuose, kuriuose turėtų būti drauge su kitais išvardinti.

Norint nustatyti bent apytikrį M. Daukšos gimimo laiką, reikia mėginti atsakyti į klausimą, ar jis buvo pirmosios Baltramiejaus Mikalojaičio žmonos sūnus, ar antrosios — Uršulės Daugintaitės. 1591.XI.8 Žemaičių žemės teismo sprendime Gedgaudų byloje su Daukšomis dėl Katkuškės (Katkūniškės) žemės[43] Mikalojus Daukša, kaip ir jo minėtieji broliai, vadinamas Uršulės Daugintaitės sūnumi. Bet tuo nebūtina tikėti. Byla lietė senelio pirktą žemę, priklausančią visiems jo palikuo-

---

[41] VVU ŽA 8 1588 Nr. 185, l. 281.

[42] Опись документовъ Виленскаго Центральнаго Архива древнихъ актовыхъ книгъ. Вильна, 1901, вып. 1, стр. 126, № 372.

[43] Jb DaD 9—12.

nims. Tėvas Baltramiejus buvo jau miręs. Teisme dalyvavo Uršulė Daugintaitė ir vaikai — tiesioginiai įpėdiniai. Ar jie visi buvo jos vaikai, ar pirmosios Baltramiejaus žmonos, — bylai neturėjo jokios reikšmės. Dėl to teismo sprendime giminystė galėjo būti ir ne visai tiksliai nusakyta.

Reikšmingesnis šiuo atžvilgiu yra Uršulės Daugintaitės-Daukšienės raštas (1590.XI.28—1592.V.29), kuriuo ji savo paveldėtą turtą Skaruliuose dovanoja dukterims — Elžbietai ir Sofijai[44]. Į tą turtą pretenzijas galėjo turėti tik jos vaikai, kurie rašte ir suminėti (Jonas, Stanislovas, Vaitiekus ir Petras). Būdinga, kad Mikalojus neminimas čia jos sūnų tarpe (jie net 3 kartus išvardijami). Tuo remiantis, reiktų manyti, kad jis ir nebuvo jos sūnus.

K. Jablonskis yra atkreipęs dėmesį į amžiaus skirtumą tarp Mikalojaus ir jo seserų, kurios 1592 m. dar buvo netekėjusios. Tas skirtumas „turėjo būti ne mažesnis kaip 25 metai, taigi, kažin ar galėjo jie būti vienos motinos vaikai“[45]. Ši išvada paremia pirmesnę. Atsižvelgtina ir į mirties datas, nors jos aiškių išvadų neleidžia padaryti. Petras Daukša, atrodo, mirė 1590 m., nes 1590.XII.8 turto dalybose po tėvo Baltramiejaus mirties nebeminimas[46]. Jonas mirė 1599 m. Vaitiekus iškeliavo svetur, su tėviške ryšių nepalaikė ir 1615 m. jau buvo miręs[47]. Mikalojus mirė 1613 m., o Stanislovas — 1625 m. Iš visų jų jauniausias, sprendžiant pagal mirties datą ir vedybas, buvo Stanislovas. Jis, kaip ir Elžbieta su Sofija, — neabejotinai antrosios Baltramiejaus žmonos vaikai. Kadangi Petras tik truputį ilgiau gyveno

---

[44] Ten pat, p. 31—34.
[45] Ten pat, p. 3.
[46] Ten pat, p. 62.
[47] Ten pat, p. 59.

už tėvą, Jonas mirė 13 metų prieš Mikalojų, o Vaitiekus beveik vienu metu, sunku ką nors teigti ar spėti apie jų gimimo laiką ar amžiaus skirtumus. Žinoma, galėjo jie, ir būdami daug jaunesni, anksčiau numirti.

Apie Mikalojaus Daukšos gimimo laiką kai ką gali pasakyti jo, kaip dvasininko, karjera. 1572 m. jis buvo paskirtas Žemaičių kanauninku. Būdamas smulkus bajoras, neturįs įtakingų globėjų, jis negalėjo iš karto, tapęs kunigu ir kiek pabuvęs klebonu, gauti tokios vietos. Greičiausiai kokį dešimt metų jis ėjo žemesnes — vikaro ir klebono pareigas. Kadangi kunigais šventindavo paprastai ne jaunesnius kaip 24 metų, galima galvoti, kad Mikalojus Daukša gimė ne vėliau kaip 1538 m. Be abejo, jis galėjo gimti ir žymiai anksčiau, o kunigu būti įšventintas daug vyresnio amžiaus. K. Jablonskis, manydamas, kad Mikalojus gal buvęs vienintelis pirmosios Baltramiejaus žmonos sūnus, spėjo, jog jis „turėjo gimti neužilgo po 1527 metų“[48]. Tos nuomonės laikomasi ir tarybinėje lietuvių literatūros istorijoje, kur sakoma, kad „Daukša gimė apie 1527 m.“[49] Turint galvoje, kad Baltramiejaus Mikalojaičio testamente kalbama ne apie vieną pirmosios žmonos vaiką, bet apie vaikus, šis spėjimas reviduotinas. Mikalojus galėjo gimti ne pirmas, bet antras ar trečias. Todėl, kol bus surasta naujų duomenų, tikslingiau atrodys manyti, kad Mikalojus Daukša gimė tarp 1527—1538 metų. Beveik tikra, kad jo motina buvo nežinomos pavardės pirmoji Baltramiejaus Mikalojaičio žmona.

Lengviau kalbėti apie M. Daukšos gimimo vietą. Jis galėjo gimti Babėnuose arba Vadaktuose. Vadaktuose buvo nedidelis viensėdis — tolokai (per 40 kilometrų)

---

48 Ten pat, p. 3.
49 Lietuvių literatūros istorija... 1957, I, p. 138.

nuo pagrindinės tėvonijos. Apie jį nemaža žinių duoda Baltramiejaus Mikalojaičio testamentas. Užrašydamas tą viensėdį antrajai savo žmonai iki gyvos galvos (po jos mirties turėjo atitekti vaikams lygiomis dalimis), Baltramiejus sumini visa, kas jame buvo, pradedant žmonėmis ir baigiant gyvuliais. Viensėdyje gyveno ir dirbo žemę trys nelaisvos šeimos: 1) Petras Šimkaitis su žmona Jadvyga, sūnumi Valiumi ir dukterimis: Agnieška, Ona, Darata ir Barbora, 2) Jukna Jackaitis su sūnumis Jurgiu, Petru ir Ezopu ir sūnaus Jurgio žmona Tabita, 3) Valentinas Juknaitis su motina Elena. Stovėjo namas su ūkiniais pastatais (ne dvarelio tipo). Buvo laikomi šie gyvuliai: jaučių 2 jungai, 2 važiuojami arkliai, 5 karvės, 3 avys, 5 ožkos, 2 kiaulės, 5 žąsys ir 5 vištos[50]. Aišku, kad Baltramiejus Mikalojaitis ten negyveno, tik nuvažiuodavo prižiūrėti ir reikalų tvarkyti.

Nepalyginamai didesnis ūkis buvo Babėnuose. Apie tai galima spręsti iš Baltramiejaus Mikalojaičio paskirtos pasogos dukteriai Sofijai. Testamente užrašyta jai dalis, kurią broliai turėjo atiduoti iš Babėnų ūkio, išleisdami už vyro. Sofija turėjo gauti nelaisvos šeimynos — berną Andrių Jokūbaitį, merginą Magdeleną Juknaitę ir kitą merginą Oną Ambraziejaitę. Iš gyvulių jai skirti 4 ariami jaučiai, 3 melžiamos karvės, 2 kumeliai, 3 avys, 4 žąsys. Be to, išeiginiai drabužiai iš užsieninių medžiagų: vieni žalio uterfino (plonos gelumbės), kiti juodos angliškos gelumbės, voveraičių kailiniai, apmušti juoda angliška gelumbe, ir juoda aksomo kepuraitė už 80 grašių[51]. Ši pasoga, matyt, buvo kiek didėlesnė už Sofijai priklausančią dalį, nes tėvas norėjo parodyti jai

[50] CVIA DA 14586 Nr. 52, l. 114—115.
[51] Ten pat.

savo meilę (apie antrąją dukterį testamente nė neužsiminė), bet negalėjo žymiai viršyti pagal tradiciją tenkančios dalies. Pasogos vertė beveik lygi Vadaktų ūkiui (neskaitant žemės). Todėl vargu ar abejotina, kad Babėnuose buvo kelis sykius daugiau valstiečių, žemės, gyvulių ir kad juose gyveno Baltramiejus Mikalojaitis. Babėnuose, kaip iš visko atrodo, gimė ir Mikalojus Daukša.

Dabar tiksliai neįmanoma nustatyti, kur stovėjo gimtieji rašytojo namai. Tik viena detalė gana aiški. Dalijantis pagal testamentą jo (taip pat ir Vaitiekaus) palikimą 1615 m., broliui Stanislovui teko senoji sodyba su dalimi pastatų ant Dotnuvos upės kranto[52]. Jeigu M. Daukša būtų tą sodybą įsitaisęs (o tai galėjo būti tik po 1590 m., kai po tėvo mirties sūnūs pasidalijo palikimą), ji nebūtų vadinama senąja sodyba. Be to, vargu ar rašytojas, kuris bent nuo 1570 m. Babėnuose nebegyveno, tik į juos užsukdavo, galėjo imtis didelių statybų. Vaitiekus tuo labiau negalėjo tos sodybos įsitaisyti. Tad reikia manyti, kad ta senoji sodyba ant Dotnuvos kranto ir buvo rašytojo gimtinė.

Apie M. Daukšos vaikystę tik tiek šiuo tarpu galima pasakyti, kad jis augo gausioje šeimoje, daugelio artimesnių ir tolesnių giminių aplinkoje, veikiamas senųjų tradicijų ir naujų poslinkių bajorijos gyvenime. Ilgainiui jo tėviškės apylinkės aplenkėjo, bet XVI a. tas procesas jų dar beveik nepalietė. Tik į amžiaus galą atsirado ten lenkų kalbą vartojančių bajorų. Apylinkės

---

[52] Jb DaD 60. XVI a. dokumentuose upės vardas rašomas dvejaip — *Датновка* ir *Датнова:* речъки *Дат'новы* (VVU ŽA 12 1591 Nr. 308, l. 531), над рекою *Датнов'ю* (Jb DaD 60); žr. taip pat *Спрогисъ И. Я.* Географическій словарь... стр. 91. Be abejo, senesnė forma yra *Датнова* — *Dotnava,* kurią vėliau išstūmė *Датновка* — *Dotnuvka* — *Dotnuvėlė.*

lietuviškumą gerai paliudija vietovardžiai — dirvų pavadinimai, minimi XVI a. pabaigos ir XVII a. pradžios dokumentuose: *Šilė* (Шиле, Шилес), *Jaurė* (Явъре), *Graužėlė* (Кгравъжели), *Kvarkelė* (Кваркялы), *Nendrynė* (Нендрини), *Prūdavietė* (Прудавете) *Ant didėsės lankos Ilgoji* (Ант-дедесес-ланкос-илкгои)[53]. Gimtoji M. Daukšos kalba buvo lietuvių, ir vaikystėje jis lenkiškai tikrai nemokėjo. Kad apylinkėje laikytasi senųjų lietuviškų papročių ir tradicijų, rodo K. Jablonskio surasta žinutė iš 1596 m. apie bendrą alaus gėrimą birželio mėn. 30 d. alke prie Jaugilos upelio, Rosčių lauke, už kelių kilometrų nuo M. Daukšos tėviškės[54]. Tai plačiai paplitęs paprotys, vadinamosios *sambarios,* ar *sambariai,* susijęs su senosiomis pagoniškomis religinėmis apeigomis. Jį aprašo jėzuitas J. Lavinskis pranešime apie Žemaitkiemį 1583 m.[55], vėliau M. Pretorijus[56] ir kiti. Alke prie Jaugilos upelio jokios religinės apeigos nebuvo atliekamos. Ten susirinko žemininkai, bajorai, „geri žmonės", ir gėrė nebe bendrąjį alų, iš subertų grūdų padarytąjį, kaip įprasta, bet atskirai atsigabentąjį. Pažymėtina, kad ir M. Daukša vartoja šį žodį, pritaikydamas kitam reikalui: *ſambares padârę̧s penigų* DP 547_{22} (ſkład vcżynywßy VP II 207_{8}).

Ne mažiau reikšmingi už senuosius papročius ir tra-

[53] Jb PŽ 80—81, 83; Jb DaD 60.

[54] *Jablonskis K.* Archyvinės smulkmenos. I. Apie XVI amžiaus ūkininkų alaus apeigas. — „Praeitis", Kaunas, 1933, II, p. 412—414.

[55] Monumenta Poloniae Vaticana. Cracoviae, 1938, VI, p. 771—772. J. Lavinskio pranešimu rėmėsi S. Rostovskis savo Lietuvos jėzuitų provincijos istorijoje (Litvanicarum Societatis Jesu Historiarum... Pars Prima... p. 119), klaidingai Žemaitkiemį sutapatindamas su Žemaitija.

[56] *Prätorius M.* Deliciae Prussicae oder Preußische Schaubühne... herausgegeben von Dr. *W. Pierson.* Berlin, 1871, S. 60—64; *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre. Riga, 1936, S. 568—572.

dicijas M. Daukšai ir jo kartai buvo poslinkiai bajorų-šlėktų gyvenime XVI a. viduryje. Kildama kaip klasė, kovodama dėl vis didesnių politinių teisių ir jų vis daugiau gaudama, bajorija rodė nemaža aktyvumo. Buvusi klusnus įrankis didžiojo kunigaikščio ar didikų rankose, ji ima jaustis pilnateisis krašto šeimininkas ir savo privilegijas plačiai išnaudoja ekonominei padėčiai stiprinti. Įsigyti daugiau žemės ir valdinių — pasidaro svarbiausias šlėktų siekimas. Tik žemininkas galėjo būti pilnateisis pilietis „bajoriškoje respublikoje", o įtakingumas ir visuomeninis svoris priklausė nuo turtingumo. Palaipsniui auga bajorijos poreikiai, keičiasi gyvenimo būdas, didėja išlaidos. Vis labiau į madą įeina užsieniniai gaminiai. Reikia daugiau pajamų. To, kas išspaudžiama iš valstiečių, neužtenka. Norint pagal luomo papročius aprūpinti vaikus, ypač gausesnėje šeimoje, turimos žemės ir vedybų su našlėmis bei kitų įprastų kombinacijų nebepakanka. Dalis vaikų turi ieškoti naujų praturtėjimo šaltinių — tarnybų, o kad jas galėtų gauti, turi mokytis. Šlėktos pasidaro veiklūs, jų vaikai keliauja iš tėviškės „laimės ieškoti", vaikosi tarnybų — visa tai XVI a. antrojoje pusėje tampa visuotiniu reiškiniu. Būdingu pavyzdžiu gali būti Petro Motiejaičio Daumanto, gyvenančio Daumantų lauke, netoli Babėnų, testamentas (1597.IV.5). Daumantas džiaugiasi, kad užlaikė prie savęs jaunesnįjį sūnų Stanislovą, „neleisdamas jo jokion tarnybon"[57], ir užrašo jam naują seklyčią su stikliniais langais, paruoštą statybinę medžiagą, du jaučius, kumelę, du katilus (alui ir degtinei), 13 kapų grašių, už kuriuos įkaitu laikoma Juškiškės žemė Babėnų lauke, ir kitą turtą[58]. Čia prisimintinas ir

---

[57] VVU ŽA 22 1597 Nr. 26, l. 54.
[58] Ten pat, l. 54—55.

M. Daukšos brolis Vaitiekus, iškeliavęs į svetimus kraštus ir ten likęs tarnauti. Poslinkiai bajorijos ir viso krašto visuomeniniame kultūriniame gyvenime apsprendė ir M. Daukšos kelią, paskatino imtis mokslo, leido pasidaryti vienu žymiausių kultūros darbuotojų Lietuvoje.

Mokslo ir rašto reikalingumas bajorams iškilo jau XVI a. pirmojoje pusėje. Bet nelengva jį buvo pasiekti. Trūksta žinių apie pažiūrą į mokslą M. Daukšos šeimoje. Rašytojo tėvas Baltramiejus tikriausiai nebuvo raštingas. Prie savo testamento jis pridėjo tik antspaudą, bet jo nepasirašė. Būdinga, kad ir liudininkai, dalyvavę rašant testamentą, tepridėjo antspaudus. O tuo metu, paskutiniame XVI a. ketvirtyje, jau buvo įsigalėjęs paprotys dokumentuose šalia savo antspaudo pasirašyti. Testamentuose, dovanojimo ir kituose raštuose neretai būdavo pažymima apie liudininkus, kad jie pridėjo antspaudus, o tie, „kurie mokėjo rašyti, ir ranka savo pasirašė“[59].

M. Daukšos broliai, bent kai kurie iš jų, jau mokėjo rašyti. Kadangi rusų (baltarusių) kalba buvo oficiali, valstybinė rašto kalba, bajorams pirmiausia reikėjo ją mokėti. Dokumentai rodo, kad ir XVI a. antrojoje pusėje, gal išskyrus tik paskutinį dešimtmetį, daugiau bajorų pasirašinėdavo rusiškai, negu lenkiškai. Ir M. Daukšos brolis Jonas po savo testamentu 1599 m. pasirašė rusiškai: «Я Ян Довкъша рукою своею подъписалъ»[60], nors trys jo liudininkai pasirašė lenkiškai. Brolis Stanislovas, nors gana judrus ir su raštais turėjęs daug reikalų, atrodo, buvo neraštingas, bent niekur nepasirašydavo. Pavyzdžiui, jis nepasirašė po savo užrašu pir-

---

[59] Jb DaD 34.
[60] Ten pat, p. 39.

majai žmonai Daratai Griniūtei-Sakavičienei 1600 m., tik pridėjo antspaudą, nors trys liudininkai šalia antspaudų padėjo ir savo parašus rusiškai[61]. M. Daukšos seserys, suprantama, nemokėjo rašyti. Anais laikais apsišvietusi moteris buvo gana reta išimtis. Net tokia Sofija Vnučkienė, labai turtinga kalvinų globėja, užrašiusi stambią sumą Šiluvos mokyklai su trimis mokytojais 1592 m. ir davusi lėšų lietuviškoms knygoms, kaip pati prisipažino, buvo neraštinga[62]. Artimesnių ir tolesnių M. Daukšos giminių tarpe palengva didėjo rašto mokančių skaičius. Sakysim, brolio Jono dukters Elžbietos vyras Petras Ramoška mokėjo rašyti (kaip ir jo tėvas) rusiškai[63], Jurgis Skirvainis, kilęs iš Sočio giminės, pasiekė didesnio mokslo ir tapo klebonu[64].

Sunkiai sprendžiamas, nors ir labai svarbus biografijai, yra M. Daukšos mokslo klausimas: kur, kada, kiek ir ko jis mokėsi. Jokių tiesioginių žinių apie tai nesurasta. Neabejotina, kad jis išsiskyrė mokytumu iš savo amžininkų kunigų, kurių daugelis tesugebėjo paskaityti lotyniškai ir mechaniškai atlikti bažnytines ceremonijas. M. Daukša mokėjo ne tik kalbėti, bet ir gražiai rašyti lietuviškai, lotyniškai ir lenkiškai. Mokėjo jis, tur būt, ir rusiškai. Ne be pagrindo A. Vijūkas-Kojelavičius pavadino jį mokytu vyru (vir doctus[65]).

Nežinome, kas konkrečiai paskatino M. Daukšą mokytis. Gal, be įgimtų polinkių, turėjo reikšmės ir antrosios tėvo vedybos, gausi šeima? Gal ir tėvas buvo šviesesnis žmogus, sugebėjęs įvertinti mokslo svarbą, ir bent

---

61 Ten pat, p. 45.
62 VVU ŽA 16 1593 Nr. 313a, l. 567.
63 Jb DaD 61.
64 Jb PŽ 66, 78.
65 Nomenclator Familiarum et Stemmatum... p. 75; DKV p. XXV.

vieną sūnų pakreipė nauju keliu? O kur M. Daukša iš tikrųjų galėjo gauti pradines mokslo žinias?

Paprastai linkstama manyti, kad tai buvę Vilniuje — katedros ar šv. Jono bažnyčios mokyklose. Bet tos mokyklos buvo toli nuo Daukšos tėviškės, negausiai lankomos, ir abejotina, ar kurioje iš jų Mikalojus mokėsi. Jo tėviškė priklausė Žemaičių kraštui, su juo buvo susijusi įvairiais ryšiais, ir todėl pirmiausia apžvelgtinos galimybės mokytis pačiuose Žemaičiuose.

Iš Žemaičių mokyklų XVI a. pirmojoje pusėje tėra minimos literatūroje trys: Varnių, Tauragės ir Joniškio. M. Valančiaus žiniomis, vyskupas Motiejus II „istejgie Warniusi moksliniczelę“ 1469 m. ir mokytoju paskyrė „kanakoki kunegą Mikołą“[66]. Tur būt, tas pats Mykolas, mokyklos rektorius, minimas kaip liudininkas viename vyskupo Motiejaus II rašte 1469 m. (Praesentibus... Michaele tunc Rectore scholae)[67]. M. Valančius dar pažymi, kad Varnių mokykla „atweju atwejejs buwa aplejdama ir apęnt par kanaunikus atnauinama. Mokitoju mażne wisumet buwoje wiens kunegs katedras bażniczes giedotos.“[68] Apie Varnių katedros mokyklą užsimena ir K. Charlampovičius, remdamasis P. Roizijaus rankraščiu „Constitutiones Ecclesiae Cathedralis Mednicensis seu Samogitiae“ (1561): įsigalėjęs paprotys, vėliau kapitulos paverstas įstatymu, kad naujai paskirtasis archidiakonas mokytojui turįs duoti vienkartinę dovaną — 12 grašių[69]. 1579 m. Žemaičių vyskupijos aprašyme irgi minimas Varnių katedros bažny-

---

66 VŽV II 7.
67 BK 48.
68 VŽV II 63.
69 *Харламповичъ К.* Западнорусскія православныя школы XVI и начала XVII вѣка... Казань, 1898, стр. 15.

čios mokytojas (magister scholae)[70]. Tad tos mokyklos egzistavimu abejoti netenka. Tačiau tikslesnių žinių apie jos veikimą, programą, mokinius trūksta. Greičiausiai tai buvo elementari mokykla, nepasižyminti nei mokslo lygiu, nei rūpestingesne priežiūra.

Greta Varnių mokyklos viena seniausių turėtų būti Tauragės mokykla. Bažnyčios fundaciniame rašte 1507 m. klebonas įpareigojamas laikyti mokyklą[71]. Tačiau abejojama to rašto autentiškumu, o kiti šaltiniai nieko apie ją nekalba. Joniškio (Šiaulių) mokyklą M. Valančiaus teigimu įsteigęs 1530 m. „klebons Markus Lanczkis", kuris aprūpindavo mokytoją, o šis „surinkies ukininku wajkus, mokie rasziti ir skajtiti ne węn żemajtiszkaj, bet ir lankiszkaj"[72]. Joniškio bažnyčią pastatydino ir aprūpino 1526 m. Vilniaus vyskupas Jonas iš Lietuvos kunigaikščių, kuris buvo ir Šiaulių „vaivada" (palatinus), parapiją pavadindamas savo vardu[73].

Vienintelė mokykla, įsteigta Žemaičiuose XVI a. viduryje, literatūroje laikoma Jurbarko. Karalienė Bona 1555 m. padidino Jurbarko bažnyčios fundaciją, pridėdama Stražių kaimą (6,5 valako) mokyklai ir bažnyčios tarnams išlaikyti (pro sustentatione ministrorum ecclesiae eiusdem et scholae)[74]. Valančiaus žodžiais, mokyklą ten įsteigęs „klebons Jurborga Martins Hermanawicze" 1557 m.[75]

Visos šios mokyklos buvo gana toli nuo M. Daukšos tėviškės. Bet atrodo, kad turėjo būti jų daug arčiau. Nuodugniau ištyrus švietimo padėtį Lietuvoje XVI a.,

---

[70] VEV 65.
[71] VŽV II 7; *B(uszyński) J.* Opisanie historyczno-statystyczne powiatu Rossieńskiego... Wilno, 1874, str. 132.
[72] VŽV II 7—8.
[73] BK 281—282; PiL 284.
[74] MA CB V 707 (Bonos rašto nuorašas); BK 114.
[75] VŽV II 8.

daug kas naujo ir visai nežinomo paaiškės. Bet ir dabar jau galima teigti, kad mokyklų Žemaičiuose XVI a. viduryje ir ypač antrojoje pusėje buvo žymiai daugiau, negu lig šiol manyta.

Svarbus šiuo atžvilgiu šaltinis yra 1579 m. Žemaičių vyskupijos vizitacijos aprašymas. Išlikusios jo dalies nuoraše minimos mokyklos ar mokytojai prie šių bažnyčių: Ariogalos, Betygalos, Krakių, Kražių, Raseinių, Varnių, Veliuonos, Viduklės, taip pat Kauno ir dar vienos nežinomos vietos, — vadinasi, daugumoje parapijų. Reikia manyti, kad ir prie kitų bažnyčių, apibūdintų neišlikusioje aprašymo dalyje, taip pat buvo mokyklų. Tuo būdu atrodo beveik tikra, kad 1579 m. Žemaičiuose veikė keliolika mokyklų. Be abejo, jos visos negalėjo atsirasti iš karto. Prisimintina, kad tada katalikų bažnyčios padėtis visai buvo pašlijusi. Tik tik pradėta atsigauti, ir mokyklų apie 1579 metus greičiausiai sumažėjo, bet nepadaugėjo. Daugumas jų, matyt, veikė jau seniai. Tai patvirtina Ariogalos pavyzdys. Mokytojas, vizitatoriaus klausiamas, kiek jau laiko moko joje vaikus, atsako: 19 metų (Per 19 annos)[76]. O mokė jis, kaip pats sako, — skaityti baltarusiškai ir lenkiškai (doceo discipulos legere ruthenice et polonice)[77]. Tuo būdu bent 1560 m. Ariogaloje jau buvo mokykla. Kitas pavyzdys — Kražiai, senasis administracinis Žemaičių centras. 1579 m. juose mokė Krokuvos bakalauras. Iš vizitacijos aprašyme cituojamo vyskupo M. Giedraičio 1578 m. rašto matyti, kad kurį laiką Kražiuose mokytojo nebuvo. Kražiečiai skundėsi, kad jų klebonas M. Karizna, Vilniaus kanauninkas, nelaikąs mokytojo. Dėl to vaikai be darbo slampinėją ir yra išsisklaidę (pueri,

---

[76] VEV 23.
[77] Ten pat.

rectore scholae carentes, vagi obambulant sparsique sunt)[78]. Iš to aišku, kad mokykla anksčiau veikė. Ji neteko mokytojo tik didžiausio pakrikimo metu. Kitaip ir būti negalėjo, nes bažnyčia buvo labai gerai aprūpinta, puošni, turėjo daug kunigų. Kražiečių ir vikaro liudijimu, anksčiau Kražiuose būdavę 12—14 kunigų[79]. Klebonai ten paprastai būdavo mokyti ir įtakingi, pavyzdžiui, Valerijonas Protasevičius, vėlesnis Vilniaus vyskupas ir akademijos steigėjas, Petras Roizijus, žinomas teisininkas, kurį laiką buvęs Krokuvos universiteto profesorius. Be to, Kražiuose veikė brolija, kurios nariai giedodavo maldas ir psalmes[80]. Jai priklausė miestiečiai ir valstiečiai. Brolija turėjo savo statutą, privilegijas, turtą, altorių, kunigą. Apie 1575 m. ji pakriko[81]. Visa tai rodo, kad Kražiai — ne eilinė parapija. Religinei propagandai juose buvo skiriama nemaža dėmesio, mokiniai, kaip matyti iš minėto M. Giedraičio rašto, giedodavo bažnyčioje. Todėl ir mokykla čia buvo įsteigta bent XVI a. viduryje, o greičiausiai dar seniau.

Netoli nuo M. Daukšos tėviškės buvo mokykla Krekenavoje. Žinių apie ją duoda Krekenavos bažnyčios (klebonijos) inventorius, rašytas 1566 m. vasario mėn. 17 d.[82] Inventorius sudarytas, perduodant kleboniją Žemaičių vyskupui Viktorinui Virbickiui iš karaliaus dvarionių Baltramiejaus Levonio ir Jono Raiskio, kurie, kaip fundatorių įpėdiniai, ją 1563 m. buvo užvaldę. Trumpai apibūdinus bažnyčią, joje esančius bažnytinius drabu-

---

[78] Ten pat, p. 44.
[79] Ten pat, p. 42—43.
[80] Ten pat, p. 62.
[81] Ten pat, p. 58, 62.
[82] K. Jablonskio išrašas iš Lietuvos metrikos knygų Maskvoje (Зап. 48 1566—1572, l. 261a—265). Šio inventoriaus įrašas iš kopijos yra Vilniaus pilies teismo knygose 1786 m. (CVIA DA 4801, l. 1501—1506).

žius, knygas ir kitus daiktus, minimas ir mokyklos pastatas, labai apleistas, tur būt, jau be stogo, ir prie jo esanti kamaraitė, visai tuščia: «Школа вся одарта и коморка выбрана.»[83] Labai apleisti buvo ir klebonijos pastatai ir pati bažnyčia: išdaužytais langais, aplaužytomis durimis, kai kurie trobesiai įlūžusiais ar pusiau nuplyšusiais stogais. Aišku, 1563—1566 m. mokykla neveikė. Bet, jeigu ji buvo pastatyta, tai turėjo veikti anksčiau.

Krekenava — ne eilinė parapija, bet viena turtingiausių senojoje Žemaičių vyskupijoje. Jai priklausė miestelis, kuriame 1566 m. buvo 72 miestiečių sodybos ir 3 tušti sklypai, 8 valstiečių tarnybos, prie kurių reikia pridėti dar 5 ar daugiau, pasisavintas B. Levonio ir J. Raiskio bendrininkų[84]. Klebonijai priklausė taip pat Krekenavos karčiamos (jų galėjo laikyti, kiek norėjo), turgaus muitas[85]. Nors Krekenava nedidelis miestelis, bet jame gyveno ir praturtėjusių miestiečių, pavyzdžiui, Baltramiejus Noreišis su žmona Darata ir svainiu Jogėla. Jis skolindavo bajorams pinigus, o savo testamentu 1531 m. užrašė Krekenavos bažnyčiai 20 kapų grašių, įsteigė altorių ir aprūpino altaristą[86]. 1580 m. Krekenavoje leistas prekymetis[87]. Kurį laiką prieš 1568 m. joje buvusi ir Upytės žemės teismo būstinė[88].

Nežinia kada Krekenavoje įsteigta mokykla, bet greičiausiai tuo metu, kai bažnyčia buvo paskirta prelatui

---

83 Ten pat, l. 264.
84 Ten pat, l. 264a—265.
85 BK 128, 166.
86 BK 133—136.
87 Lietuvos TSR istorija... I, p. 191.
88 *Baliński M.* i *Lipiński T.* Starożytna Polska. Warszawa, 1846, III, str. 444; Słownik Geograficzny... Warszawa, 1883, IV, str. 586; *Maksimaitienė O.* Pirmosios žinios apie Panevėžio miestą. — „Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai". Vilnius, 1961, 2(11), p. 131.

archidiakonui. Archidiakono pareigybė Žemaičių vyskupijoje įvesta vyskupo Mikalojaus Radvilos ir pirmuoju archidiakonu paskirtas Jurgis Talaitis 1528 m. Archidiakonas — vyskupo akis — turėjo vizituoti vyskupiją, prižiūrėti mokyklas, ypač jei kapituloje nebūdavo scholastiko. Iš tikrųjų tiek Vilniaus, tiek Žemaičių archidiakonams rūpėjo vien geros pajamos, ne vyskupijos ar mokyklų reikalai. Tačiau kai kurie netiesioginiai duomenys kalba, kad J. Talaitis galėjo labiau rūpintis mokyklos Krekenavoje įsteigimu, negu jo įpėdiniai.

Jurgis Talaitis, kilęs iš Eišiškių[89] (A. Vijūkas-Kojelavičius ir M. Valančius be pagrindo jį laikė žemaičiu), Krokuvos universiteto auklėtinis, daktaras, Salako klebonas, Vilniaus kapitulos prelatas kantorius, Varnių kanauninkas, 1525 m. išrinktas Vilniaus vyskupijos vizitatorium ir ją vizitavęs, yra tikriausiai prisidėjęs, rengiant 1528 m. sinodo statutą. Manoma, kad to statuto autoriumi galįs būti tik J. Talaitis, vyskupo Jono iš Lietuvos kunigaikščių patikėtinis, vizitacijos metu geriausiai pažinęs vyskupiją, arba Jonas Domanovskis, vyskupo kancleris ir oficiolas, o greičiausiai — jie abu[90]. Statute, kaip minėta, akcentuotas mokyklų reikalingumas ir įsakyta bažnyčių rektoriams jas statyti ir aprūpinti. Tapęs archidiakonu ir kurį laiką valdęs Žemaičių vyskupiją, J. Talaitis galėjo prisiminti savo parengto statuto nuostatus ir pastatyti mokyklą Krekenavoje, iš kurios jam plaukė gausios pajamos. Kadangi jis mirė 1533 m., mokyklos įsteigimo data, kol atsiras patikimesnių žinių, galėtų būti 1528—1533 metai.

Be minėtų mokyklų, dar reiktų turėti prieš akis ir Kauną, stambiausią po Vilniaus miestą, prekybos centrą,

---

[89] KKZ III 28.
[90] PiL 295.

esantį maždaug už 60—70 kilometrų nuo M. Daukšos tėviškės. Kaunas priklausė Vilniaus vyskupijai ir svarbesnio, savarankiškesnio vaidmens kultūriniame krašto gyvenime nevaidino. Tačiau yra pagrindo manyti, kad jau XVI a. pirmojoje pusėje Kaune buvo mokykla. Plati prekyba, savivaldybė, amatininkų cechai, įvairių tautybių žmonių bendravimas reikalavo rašto ir kalbų mokančių asmenų. Kad Kaune mokslo reikalas buvo aiškiai juntamas, rodo nemažas palyginti iš jo kilusių studentų skaičius Krokuvos universitete: 1490—1550 m. imatrikuliuoti 24 kauniečiai[91] (daugumas 1490—1525 m.). Vienas kitas dar gal pridėtinas iš tų, kurių kilimo vieta tiksliau nenurodyta, tepažymėta Lietuva. Dalis kauniečių studentų gavo ir mokslo laipsnius, pavyzdžiui 1488—1505 m. — 9 bakalauro ir 1 magistro[92]. Studijoms jie turėjo pasiruošti, įsigyti bent elementarių žinių, kad galėtų iš karto stoti į universitetą arba neilgai užgaištų, pasirengdami pačioje Krokuvoje.

Stambesniame mieste be mokyklos ir mokinių negalėjo apsieiti ir bažnyčia. Kaune rūpintasi religine propaganda, stengtasi įtraukti miestiečius į aktyvų dalyvavimą pamaldose, norėta padaryti jas patrauklesnes. Siekiant tokio tikslo, 1503 m. buvo įsteigta literatų brolija (Confraternitas Literatorum). Pats vardas sako, kad tai raštingųjų, mokančių bent paskaityti brolija. Jos svarbiausias uždavinys, matyt, buvo giedoti psalmes ir giesmes. 1782 m. Kauno parapijos bažnyčios in-

---

[91] *Chmiel A.* Album studiosorum universitatis Cracoviensis. Cracoviae, 1892, II, p. 28, 36, 63, 64, 76, 87, 99, 106, 134, 140, 180, 216, 218, 289, 298.

[92] *Muczkowski J.* Statuta nec non liber promotionum philosophorum ordinis in universitate studiorum Jagellonica ab anno 1402 ad annum 1849. Cracoviae, 1849, p. 102, 110, 113—114, 117, 131, 133—134, 139, 141.

ventoriuje pažymėta, kad brolija 1663 m. turėjo aštuonis privilegijų dokumentus, knygas, į kurias būdavo įrašomos narių pavardės ir vardai, užrašai brolijai — pinigų sumos, namai, daržai ir t. t. Ir 1782 m. brolija dar turėjusi tris sklypus su namais[93]. Tokią broliją steigti be mokyklos vargu ar buvo įmanoma. Iš kur tada paimti raštinguosius — „literatus"?

Nieko aiškesnio apie Kauno mokyklos pradžią šiuo metu pasakyti negalima. 1579 m. Žemaičių vyskupijos vizitacijos aprašyme užsimenama, kad ją lankė vaikai iš Vilkijos, esančios maždaug už 30 kilometrų (pueri mittuntur ad scholam Kowno)[94]. Tai rodo mokyklos populiarumą, ryšius su platesne periferija.

Yra pagrindo prileisti, kad buvo ir daugiau mokyklų ne taip toli nuo M. Daukšos tėviškės. Tokią prielaidą paremtų, pavyzdžiui, Žygimanto Senojo dovanojamasis raštas Šeduvos klebonui 1542 m. Rašte pasakyta, kad Šeduvos klebonas Povilas nusiskundė menku aprūpinimu, dėl kurio jis neturįs „kuo išlaikyti kunigų nei žėkų prie tos bažnyčios dievo garbei"[95]. Žygimantas Senasis padidino fundaciją, kad jos visokioms bažnyčios reikmėms pakaktų. Iš to rašto matyti, kaip mokiniai — žėkai buvo reikalingi pamaldoms. „Kai kurios parapinės mokyklos buvo steigiamos svarbiausia tuo tikslu, kad prie bažnyčios būtų giedotojų choras."[96]

Kad bent prie turtingesnių bažnyčių Lietuvoje šiokios tokios mokyklėlės egzistavo XVI a. viduryje, paliudija ir M. Mažvydo katekizmo eiliuotosios prakalbos

---

[93] Kauno parapijos bažnyčios 1782 m. inventorius, l. 257 (P. Veblaičio nuorašas).

[94] VEV 4.

[95] BK 99—100.

[96] *Харламповичъ К.* Западнорусскія православныя школы... стр 35.

žodžiai, į kuriuos lig šiol kažkodėl neatkreiptas dėmesys. Į klausimą, ar mokąs „poterį byloti" ir tikėjimo dalykus, valstietis atsako:

Be geresni su šventa burtininke gaidį valgyti,
Neig bažnyčioj šaukimo žekų klausyti.[97]

Apie mokinių giedojimą bažnyčioje čia kalbama kaip apie visuotinį reiškinį. M. Mažvydas šioje pratarmėje kreipiasi ne į Prūsijos lietuvius, bet į aukštaičius ir žemaičius, mini, kas jiems būdinga. Prūsijos jis tada dar gerai, tur būt, ir nepažino. Be to, jo katekizmas pirmiausia ir svarbiausia skirtas mokykloms.

Naujomis visuomeninio-politinio gyvenimo sąlygomis parapinės mokyklos dėl jų siaurai konfesinio pobūdžio nebepatenkino bajorijos. Siekiama platesnio, labiau jos interesus atitinkančio mokslo. Bandoma steigti privačią mokyklą bajorų vaikams Vilniuje. Jonas Viliamovskis, Vilniaus vaivados Alberto Goštauto raštininkas, kaip pasiuntinys (tanquam nuntius missus), drauge su Jurgiu iš Eišiškių, laisvųjų menų magistru, 1539.IV.28 kreipėsi į Vilniaus kapitulą, prašydami leidimo atidaryti privačiuose namuose mokyklą bajorų vaikams mokyti ir auklėti. Kapitula leidimo nedavė, motyvuodama, jog negalima pavesti vaikų tiems, kurie studijavo Leipcige, kad jaunuomenė nebūtų sugadinta, o taip pat dėl mažo mokinių skaičiaus Vilniaus pilies (katedros) ir šv. Jono mokyklose[98]. Negavus leidimo Jurgiui iš Eišiškių, tokią mokyklą Vilniuje atidarė Abraomas Kulvietis ir turėjo apie 60 mokinių. Tai jau buvo nebe elementari mokykla, bet parengianti jaunuolius studijoms universitete.

Mokslo ėmė siekti vis platesni sluoksniai. Smulkioji bajorija taip pat pradėjo rūpintis mokyklomis, savo ini-

---

[97] Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija... p. 40.
[98] MA CB VKF 444/2 l. 118v; plg. KKZ III 37.

ciatyva jas steigti. Pavyzdžiui, tokia pačių bajorų įkurta mokykla veikė Močėnuose (Матяны) visai arti M. Daukšos tėviškės. Žinia apie ją atsitiktinai išliko Žemaičių žemės teismo dokumentuose. Mokytojas Baltramiejus Valentinavičius Jurevičius, kaip pats sakosi, „akalicos išrinktas bajorų vaikus mokyti“[99], davė skundą teismui 1592 m., kad jį sumušęs žemininkas Steponas Liutkūnas. Galimas daiktas, kad ta mokykla įsteigta tik apie 1590 m., bet ji atspindi naują būdingą tendenciją kultūriniame gyvenime. Panašaus pobūdžio žinia išliko ir apie vieną Kauno pavieto bajorišką mokyklą 1613 m. Ji veikė taip pat kaime, o mokė joje Kasparas Girdžiūnas[100].

Mokyklos XVI a. viduryje, o ypač antrojoje pusėje įvairavo tiek lygiu, tiek mokomaisiais dalykais. Dominavo skaičiumi parapinės mokyklos, skirtos pirmiausia bažnyčios poreikiams, religinei propagandai, o iš dalies ir dvasininkams ruošti. Tai bene būdingiausia Vilniaus katedros mokyklai. Tačiau tuo laiku, kaip sakyta, ėmė rastis ir kitokių — mažiau tesusijusių ar net visai tiesiog nesusijusių su bažnyčia mokyklų, kur tikybiniams dalykams žymiai mažiau skirta vietos. Tai būdinga ir kai kurioms prie bažnyčių buvusioms mokykloms. Pavyzdžiui, Ariogaloje mokytojas vizitatoriui nė neminėjo „krikščionybės mokslo“, išvardydamas mokomus dalykus[101]. Ir Betygalos mokytojas, klausiamas, ko mokąs vaikus, tekalbėjo apie mokymą skaityti ir gramatikos (be abejo, lotynų k.) ir, tik papildomai paklaustas, ar bent sekmadieniais ir šventadieniais mokąs juos krikščionybės mokslo, atsakė tai darąs kiekvieną dieną

---

[99] Jb DaD 12—13.
[100] MA CB TA 322.
[101] VEV 23.

(singulis diebus)[102]. Pažymėtina, kad mokyklos, ypač Žemaičiuose, nebuvo niekieno specialiai prižiūrimos. Vilniaus vyskupijoje XVI a. pirmajame ketvirtyje įvesta prelato scholastiko (kuriam priklausė mokyklų priežiūra) pareigybė, o Žemaičiuose scholastiko nebuvo. Kaip norėjo klebonas ar mokytojas, taip ir tvarkėsi.

Minėti duomenys apie mokyklas, nors negausūs ir daugiausia atsitiktinio pobūdžio, padeda susidaryti apytikrį vaizdą, kokios buvo pradinio švietimosi galimybės XVI a. viduryje Žemaičiuose ir iš dalies už jų ribų. Jeigu ir nežinoma, kurią mokyklą M. Daukša lankė, bent viena aišku, kad išmokti skaityti ir rašyti, pramokti kiek kalbų — lotynų, lenkų ir rusų (baltarusių), — įsigyti elementariausių žinių jis galėjo ir Žemaičiuose, ne taip toli nuo savo tėviškės — Krekenavoje, Ariogaloje arba Kražiuose ir Varniuose, o taip pat Kaune ir Vilniuje.

Stambiausias apylinkės centras, kuriame M. Daukša vaikystėje turėjo progų susipažinti su platėlesniu pasauliu, buvo Kėdainiai. Kad juose būtų buvusi mokykla XVI a., jokių žinių nesurasta. Kėdainiai labiausiai išaugo ir suklestėjo XVII a. antrajame ketvirtyje, bet ir XVI a. viduryje savo dydžiu išsiskyrė iš kitų miestelių. Dokumentuose jie paprastai ir vadinami miestu. Kėdainiuose koncentravosi apylinkės prekyba, vykdavo turgus, gyveno amatininkai. 1535 m. Žemaičių seniūnu paskyrus Joną Radvilą, kurį laiką jie buvo ir krašto administracijos centru. Kėdainiuose J. Radvila turėjo savo dvarą. Kitur Žemaičiuose jo dvarų nebuvo. Todėl J. Radvila prašė Žygimantą Senąjį leisti jam visus Žemaičių teismo ir tvarkymo reikalus atlikti Kėdainiuose. Didysis kunigaikštis su tuo sutiko[103]. Į Kėdainius atvykdavo ti-

---

[102] Ten pat, p. 80.

[103] Lietuvos istorijos instituto darbai. 1951, I, p. 68—69.

jūnai ir kiti valdininkai, valstiečiai veždavo duokles (šieną, avižas, vištas, kiaušinius).

Apie Kėdainių dydį XVI a. viduryje ir ypač antrojoje pusėje galima spręsti iš 1604 m. inventoriaus[104]. Be dvaro, kuris buvo atokiau nuo miesto, inventoriuje minima turgavietė (rinka) ir kelios gatvės: Didžioji, Senoji, Pasmilgio (nad Eysmilgą), Skabgalių (Skobgalska), Arklių, Naujasis miestas Knipava (Knipowo), Užnevėžio (Зaniewiaska). Kitoje Nevėžio pusėje, kur stovėjo senoji bažnyčia, pažymėtos dvi gatvės. Suminint gyventojus, nurodoma, už ką ir kiek jie moka mokesčių. Stebina labai didelis smuklių-karčiamų skaičius: 45 alaus ir degtinės, 37 alaus, 21 degtinės ir 1 vyno, midaus, alaus ir degtinės, — iš viso 104. Atrodo, kad tik didmiestyje jų tiek galėjo būti. Bet palyginus su kitais miestais ir miesteliais, Kėdainiai šiuo atžvilgiu labai neišsiskiria. Pavyzdžiui, 1554 m. Šeduvoje buvo 113 smuklių (93 alaus, 4 midaus, 16 degtinės), o Panevėžyje 66 (53 alaus, 3 midaus, 10 degtinės)[105]; 1538 m. Baisogaloje — 25 (24 alaus ir 1 alaus ir midaus)[106], Rietave — 26 (alaus 24, alaus ir midaus 2)[107], Veliuonoje — 34 (32 alaus ir 2 alaus ir midaus)[108], Vilkijoje — 32 (28 alaus, 3 alaus ir midaus, 1 midaus)[109]. Jų

---

[104] Lietuvos inventoriai XVII a. Sudarė *K. Jablonskis* ir *M. Jučas*. Vilnius, 1962, p. 20—27; VVU A 1723.

[105] Археографическій сборникъ документовъ относящихся къ исторіи Сѣверозападной Руси. Вильна, 1870, VIII, стр. 4, 62; *Maksimaitienė O.* Panevėžys XVI amžiuje. — „Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai". Vilnius, 1962, 1(12), p. 75—76. O. Maksimaitienė išaiškina, kad alum, midum ir degtine prekiavo tie patys asmenys, todėl smuklių skaičių reiktų sumažinti.

[106] LTSR MA CB B_2 124 l. 129v — 130r. Registre smuklių skaičius gali būti pažymėtas kiek mažesnis, negu miestelyje buvo, nes į jį įtrauktos tik tos, iš kurių valdovas gaudavo pajamas (bažnytinės, aišku, neminimos).

[107] Ten pat, l. 159.

[108] Ten pat, l. 122v.

[109] Ten pat, l. 136v.

skaičius dažniausiai nežymiai svyruodavo. Sakysim, Skirsnemunėje 1537 m. — 17, o 1538 m. — 16[110]. Vilkijoje per keliasdešimt metų gerokai padaugėjo ir 1579 m. siekė 40[111]. Gali susidaryti įspūdis, kad tada žmonės tik gėrė ir nieko kito nedirbo, o miesteliuose nieko, be smuklių, nebuvo. Didelį smuklių skaičių reiktų aiškinti tuo, kad jos daugiausia būdavo ne tik gėrimo, bet, svarbiausia, apsistojimo vietos — užvažiuojamieji kiemai. Kitokių viešbučių nežinota. Pažymėtina dar, kad dominavo alinės.

Kėdainiuose toli gražu ne visi miestiečiai laikė alų ar degtinę. Namų (sodybų) buvo daug daugiau negu smuklių. Kunigo M. Kobilinskio byloje su St. Kiška dėl Kėdainių bažnyčios 1601 m. sakoma, kad klebonijai priklausąs Kėdainių miestas — 134 namai (sodybos)[112]. Čia greičiausiai turima galvoje miesto dalis kairėje Nevėžio pusėje, kuri, gal būt, kadaise priklausė bažnyčios jurisdikcijai, nes į visą miestą klebonas negalėjo pretenduoti. 1599 m. Kėdainių klebonijos inventoriaus regestoje ir minima jurisdika, iš kurios sklypų klebonas imdavo mokesčius[113]. Visame mieste namų (sodybų) būta žymiai daugiau. 1604 m. inventoriuje suminėta vien namų, už kuriuos mokami mokesčiai, apie 350 (neskaitant tuščių sodybinių sklypų). Palyginimui galime paimti Josvainius, kuriuose 1595 m. buvo 113 namų (sodybų)[114].

Kėdainius jungė su kitais miestais ir miesteliais „didieji vieškeliai“. Per juos ėjo ir kelias iš Vilniaus (per Upytę) į Žemaičius ir į Karaliaučių, kaip sakoma 1602 m.

---

110 Ten pat, l. 16v, 112r.
111 VEV 7.
112 Археографическій сборникъ... VIII, стр. 177.
113 VVU B 53 Nr. 1378, p. 150.
114 *Спрогисъ И. Я.* Географическій словарь... стр. 352.

rašte, kuriuo nustatomas muitas pirkliams už naujai St. Kiškos pastatytus tiltus per Nevėžį, Smilgą, Dotnuvą ir Obelį[115]. Iš Kėdainių ėjo keliai į Raseinius, Ariogalą, Vilkiją, Seredžių, Krakes, Šeduvą ir kitur.

Kėdainiai iš senų laikų žinomi kaip prekybos centras, nors ir nedidelis. Be daugelio kelių sankryžos, teigiamą vaidmenį šiuo atžvilgiu suvaidino ir Nevėžis — laivybinė upė (flumen navigabile, rzeka portowa — taip paprastai vadinama XVI—XVIII a. dokumentuose). Pažymėtini prekybiniai Kėdainių ryšiai su Prūsais — Tilže, Karaliaučium, Dancigu, o iš Lietuvos miestų su Kaunu. Ypač išaugo prekyba XVI a. Kėdainiai turėjo savą, kėdainišką, turgaus saiką (mierą). Dėl centralizacijos silpnumo tokie vietiniai saikai nebuvo retas reiškinys. Ne tik Vilnius ir Kaunas turėjo savąjį saiką, bet ir Ariogala, Kražiai, Plateliai, Luokė. Zigmantas Vaza, Jono Kiškos, Žemaičių seniūno, prašymu suteikdamas 1590 m. Kėdainiams magdeburginę teisę, įsakė saikus suvienodinti su kitais Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės saikais, o ankstesnius sunaikinti arba jų visai nebevartoti[116].

Išliko kiek žinių ir apie Kėdainių amatininkus. Viename 1517 m. pardavimo rašte tarp liudininkų minimas Kėdainių miesto kirpėjas, kalvis ir odminys[117]. Kituose panašaus pobūdžio 1524 m. dokumentuose minimi dar du Kėdainių kalviai, dar vienas kirpėjas ir siuvėjas[118]. Jonas Kiška 1585 m. patvirtino Kėdainių batsiuviams nuostatus, tokius, kokius turėjo Kauno ir kitų miestų batsiuvių cechai. Kėdainiškiai jam ir buvo pateikę

---

115 VVU A 204 Nr. 15844; plg. Археографическій сборникъ... VIII, стр. 289.

116 VVU A 210 Nr. 16482.

117 Археографическій сборникъ... VIII, стр. 124—125.

118 Ten pat, p. 126—127.

Kauno cecho nuostatus[119]. 1601 m. tuos pačius nuostatus patvirtino St. Kiška. 1604 m. inventoriuje prie miestiečių pavardžių dažnai minimas ir amatas: siuvėjas, stiklius, odminys ir kt. Daug kartų pasitaiko ir smulkmenų prekiautojas (kramarz). Kai kurie Kėdainių amatininkų gaminiai buvo eksportuojami į Prūsus. 1606 m. Jurbarko muitinės registre sužymėtos Kėdainių prekybininkų išvežamos iš Lietuvos ir į ją įvežamos prekės[120]. Čia greta linų, sėmenų, kanapių, lajaus, alaus, gyvų jaučių, išdirbtų odų, drobės rasime ir moteriškus raudonus batus, ir vyriškus batus, ir kitus amatininkų gaminius. Kėdainiškiai įveždavo druską, silkes, žuvis, paprastas (karazija, kiras) ir angliškas (sukno luńskie) medžiagas, smulkias prekes, geležį, dalgius, šviną, pipirus, razinas ir t. t. Prekes gabendavo vežimais arba vytinėmis. Pavyzdžiui, savo vytine vykdavo dažnai Baltramiejus Telega, rašytojo Stepono Jaugelio Telegos tėvas.

Jaunam Mikalojui Daukšai neabejotinai dažnai pasitaikydavo būti Kėdainiuose, vaikštinėti po turgų, triukšmingą prekymetį, užsukti į krautuvėles, turėti reikalų su amatininkais, matyti iš įvairių Lietuvos vietų žmones, svetimšalius prekybininkus. Turgus, ypač prekymetis, tada sutraukdavo visą artimesnę ir tolesnę apylinkę. Net mokiniai jo metu neidavo į mokyklą[121]. Kėdainiai kartais būdavo ir visuotinio Žemaičių bajorų-šlėktų suvažiavimo—seimelių vieta. Pavyzdžiui, toks seimelis juose įvyko 1587 m.[122]

[119] VVU A 210 Nr. 16479.
[120] VVU A 1699 Nr. 13153.
[121] Jb PŽ 70.
[122] *Спрогисъ И. Я.* Географическій словарь... стр. 130.

Be Kėdainių, artimesni miesteliai, kuriuose vykdavo turgus, buvo Krekenava, Krakės, Baisogala. Dotnuva, kurios parapijai vėliau priklausė Babėnai, M. Daukšos vaikystėje dar neegzistavo kaip miestelis. Tik 1572 m. Žygimantas Augustas leido Upytės pavieto žemės teismo raštininkui Jonui Mlečkai ir Dirvėnų valsčiaus tijūnui Jonui Gradovskiui steigti jų žemėje miestą (мес'то садити), o jame du jomarkus per metus ir turgų du kartus per savaitę — pirmadieniais ir penktadieniais[123]. Privilegija leido tuose turguose ir jomarkuose visiems valstybės piliečiams ir svetimšaliams pirkliams prekiauti visokiomis prekėmis — pardavinėti ir pirkti, mokant įprastą Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje muitą ir turgaus mokestį. Be to, būsimieji miestiečiai gavo teisę laikyti laisvas karčiamas, o jose midų, alų, degtinę, kitokius gėrimus ir visokias prekes ir pelną sau imti, nemokėdami iždan jokių mokesčių (vadinamosios kapščiznos ir kitokių). J. Gradovskis ir J. Mlečka suteiktąja privilegija, matyt, pasinaudojo, nes 1582 m. dokumentuose Dotnuva jau vadinama miesteliu[124]. Ne taip tolimoje apylinkėje buvo dar pora miestelių — Montviliškis ir Grinkiškis, bet jie, atrodo, niekuo iš kitų neišsiskyrė.

Kaip pasiturinčių, nors ir smulkių, bajorų vaikas, M. Daukša turėjo galimybių pažinti platesnę apylinkę, tolesnes vietas. Neabejotinai jis lankėsi Vadaktuose, tėvui priklausiusiame ūkyje, tur būt, ir Skaruliuose (už Neries, arti Jonavos), pamotės tėviškėje. Bajorai daug važinėdavo. Lankymasis pas gimines, dažnai ne vienoje vietoje esančios nuosavybės priežiūra, įvairios su kelionėmis susijusios kombinacijos, pirkimai, pardavimai,

---

123 CVIA DA 14721 l. 708.
124 *Спрогисъ И. Я.* Географическій словарь... стр. 91.

pinigų skolinimas ir skolinimasis, bylinėjimasis, raštų rašymas ir jų aktikavimas sudarė daugelio bajorų gyvenimo turinį. Reikia manyti, kad ir M. Daukša vaikystėje turėjo progos daug ką pamatyti, o dar daugiau girdėti apie svarbesnius įvykius, naujus reiškinius, žymesnius žmones. Toks palyginti naujas, dar ne kasdieninis reiškinys tada buvo studijos, išvykimas į tolimus universitetus, aukštasis mokslas. Ties juo pravartu sustoti, nes tai padės bent iš dalies nušviesti visai dar neaiškų, bet labai svarbų M. Daukšos išsimokslinimo, studijų klausimą.

Jokių tiesioginių žinių ir duomenų, kad rašytojas studijavo kuriame nors universitete, nėra. Paskelbtose daugelio aukštųjų mokyklų matrikulų knygose jo pavardė nefigūruoja, bent lig šiol nesurasta. Tai, žinoma, dar nėra įrodymas, kad jis tikrai nestudijavo. Ne vienas argumentas, kaip matysime, paremia priešingą mintį. Pirmiausia pažiūrėtina, kiek universiteto mokslas M. Daukšos brendimo metu buvo populiarus ir prieinamas, kokios konkrečios galimybės jo siekti, kokių skatinančių pavyzdžių būta aplinkoje.

Aukštasis mokslas, studijavimas artimiausiuose Krokuvos ir Karaliaučiaus universitetuose XVI a. viduryje anaiptol nebebuvo vien didikų ar turtingųjų bajorų privilegija. Jo siekė ir pasiekdavo smulkūs bajorai, turtingesni miestiečiai, retais atvejais ir vienas kitas valstietis. Apie 1540 m. Lietuvoje buvo susidaręs jau ištisas inteligentijos būrys, kuris dėl savo religinių pažiūrų priešiškumo katalikybei turėjo pasitraukti iš gimtojo krašto. A. Kulvietis rašė 1543 m. „Tikėjimo išpažinime“: „Yra daug... lietuvių, labai išsimokslinusių, kurie galėtų būti naudingi valstybei. Bet, mano likimo įbauginti, jie apsigyveno Vokietijoje... Bet... skaudu... mums vi-

siems, kad, trokšdami dirbti saviesiems, dabar dirbame svetimiesiems."[125]

Mokslas juo toliau, juo labiau nustojo būti dvasininkų privilegija. Vis daugėjo mokytų pasauliečių, tarnautojų ir valdininkų. Jų skaičius augo ne tik didžiojo kunigaikščio rūmuose, didikų dvaruose, stambiuosiuose miestuose, bet ir eiliniuose miesteliuose. Pavyzdžiu galima paimti Vilkiją. Kai Žemaičių vyskupijos vizitatorius Tarkvinijus Pekulas 1579 m. sukvietė Vilkijos administraciją ir miestiečius ir klausinėjo juos apie kleboną ir bažnyčios reikalus, paaiškėjo, kad „kai kurie iš jų supranta ir kalba lotyniškai" (aliqui intelligunt et loquuntur latine)[126], ir nereikėjo vertėjo.

XVI a. vidurys ir antroji pusė — persilaužimo laikotarpis švietimo srityje. Jam būdingi didžiuliai kontrastai. Vieni nemokėjo nei skaityti, nei rašyti, o kiti — to paties privilegijuoto luomo ir visuomeninės padėties — buvo studijavę užsienio universitetuose, pažino žymiuosius Europos mokslo vyrus, diskutavo paskutines mokslo naujienas. Pastarųjų pavyzdys skatinamai veikė kitus. XV a. ir XVI a. pačioje pradžioje daugiausia studentų, vykusių iš Lietuvos į Krokuvą, davė didieji miestai — Vilnius ir Kaunas, taip pat sritis į pietus ir į rytus nuo Vilniaus, o XVI a. pirmojoje pusėje pasirodo ir tolydžio gausėja studentai iš įvairių Žemaičių vietų.

1512 m. imatrikuliuoti Krokuvoje du studentai iš Viduklės — Jokūbas ir Adomas Stanislovaičiai — ir vienas iš Kražių — Valentinas Motiejaitis. Su jais drauge imatrikuliuoti tą pačią dieną keturi kauniečiai ir vienas

---

[125] *Tschackert P.* Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogthums Preußen. Leipzig, 1890, III, S. 57; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija... 1957, p. 478.

[126] VEV 6.

vilnietis[127]. 1513 m. vėl stoja universitetan kražietis Albertas Steponaitis[128], 1519 m. Stanislovas Albertaitis (Vaitiekaitis) iš Kelmės[129], 1525 m. Mikalojus Simonaitis iš Žemaitijos (de Samogitia)[130], 1528 m. Abraomas Petraitis iš Kražių (de Krosz), bet prie jo pažymėta Vilniaus vyskupija[131], 1530 m. Steponas Kristupaitis iš Kaltinėnų, Motiejus Jurgaitis iš Kražių ir Jurgis Petraitis iš Kelmės[132], 1531 m. Simonas Jonaitis iš Raseinių[133].

1533 m. Krokuvos universiteto matrikulų knygoje įrašytas pirmasis kėdainietis — Morkus Albertaitis (Vaitiekaitis): *Marcus Alberti de Kieidani dioc. Vilnensis*[134]. Po trejų metų tas Morkus (Marcus de Kyedan) gavo bakalauro laipsnį[135]. 1535 m. imatrikuliuotas Kasperas Stanislovaitis iš Raseinių[136], 1537 m. Jurgis Simonaitis iš Žemaitijos ir Adomas Jokūbaitis iš Platelių[137], 1538 m. antrasis kėdainietis — Stanislovas Stanislovaitis (Stanislaus Stanislai de Keydan dioc. Vylnensis)[138], 1539 m. Mikalojus Jurgaitis iš Medininkų (Žemaičių) vyskupijos, Jurgis Stanislovaitis iš Žemaitijos, Stanislovas Jonaitis iš Viduklės, Steponas Jurgaitis iš Varnių[139], o 1540 m. Jonas Timotiejaitis iš Kražių ir Jurgis Vitaitis iš Alsėdžių[140].

---

[127] *Chmiel A.* Album studiosorum universitatis Cracoviensis... II, p. 140.
[128] Ten pat, II, p. 144.
[129] Ten pat, II, p. 191.
[130] Ten pat, II, p. 227.
[131] Ten pat, II, p. 241.
[132] Ten pat, II, p. 251.
[133] Ten pat, II, p. 258.
[134] Ten pat, II, p. 270.
[135] *Muczkowski J.* Statuta nec non liber promotionum... p. 193.
[136] *Chmiel A.* Album studiosorum... II, p. 277.
[137] Ten pat, II, p. 285.
[138] Ten pat, II, p. 287.
[139] Ten pat, II, p. 293, 295—296.
[140] Ten pat, II, p. 301.

Po 1540 m. studentų žemaičių skaičius Krokuvos universitete gerokai sumažėjo. Tai galima aiškinti keliomis priežastimis. Vilniuje atidaryta aukštesnio tipo A. Kulviečio mokykla su keliais mokytojais tikriausiai patraukė dalį norinčių studijuoti žemaičių. Mokykla, tiesa, neilgai teveikė, bet joje skleistos reformacijos idėjos mokinius, bent jų žymią dalį, atgrasė nuo Krokuvos. 1542 m. įsteigtas pedagogiumas, o 1544 m. universitetas Karaliaučiuje, kaip liuteroniškos reformacijos propagandos centras, gausėjant tuo metu jos šalininkams Lietuvoje, ne vienu atžvilgiu pasirodė parankus ir viliojo žemaičius. Karaliaučius buvo daug arčiau, negu Krokuva, jame sudarytos palankesnės sąlygos studijuoti (keliems lietuviams mokamos stipendijos), dirbo žymūs profesoriai lietuviai — A. Kulvietis ir S. Rapolionis. Čia atsiliepė ir gyvi prekybiniai ryšiai. Be to, Krokuvos universiteto lygis nuo 1536 m. tolydžio smuko, triumfavo scholastika, paskelbta kova humanizmui, bet kokioms reformacijos idėjų apraiškoms, įsigalėjo savivalė magistrų ir studentų tarpe, nuolatinės peštynės, o neretai pasitaikydavo ir žudynių. Pavyzdžiui, 1549 m. kilo konfliktas tarp studentų ir Visų šventųjų kolegiatos (kapitulos bažnyčios) prepozito (klebono) A. Čarnkovskio tarnų dėl kažkokios lengvo elgesio moters, kurią studentai įžeidė. Susirėmime užmuštas Jurgis Jonaitis iš Penionių (imatrikuliuotas 1548 m.), o septyni jo draugai sužeisti. Kadangi vyskupas, spręndęs šią bylą, pasirodė labai šališkas, nemaža dalis studentų, reikšdami protestą, paliko Krokuvą. Jie išėjo, giedodami *Ite in orbem universum*[141].

Nepaisant to, ir po 1540 m. pasitaikydavo dar

---

[141] *Barycz H.* Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu. Kraków, 1935, str. 282—283, 300, 310—312.

Krokuvoje žemaičių iš įvairių vietų. Pavyzdžiui, 1548 m. imatrikuliuotas trečias studentas iš Kėdainių — Valentinas Andriejaitis[142], 1560 m. du kražiečiai, 1568 m. vienas raseinietis[143].

Be studentų, Krokuvoje buvo ir mokinių iš Lietuvos. Jie lankė miesto mokyklas, ruošdamiesi studijoms. Sakysim, rektorato aktuose 1514 m. minimas diskretiškas Jokūbas iš Kėdainių, šv. Onos mokyklos mokinys (Discretus Jacobus de Kyedaijn alias Smodija, studens de scolis d. Anne), kuris buvo skolingas 1 zlotą ir 12 grašių diskretiškam Petrui iš Anykščių, mokiniui našlaičiui, už arklį, kurį iš jo buvo pirkęs. Tas Jokūbas iš Kėdainių jau 1513 m. gyveno neturtingųjų bendrabutyje[144]. Neturtingųjų bendrabutis (bursa ubogich), įsteigtas 1409 m., daugiausia ir buvo skirtas studentams iš Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės. Priešais jį stovėjo smuklė, laikoma lietuvio[145].

Krokuvos universitete studijavo daugiausia „nekilmingieji": smulkūs miestiečiai ir valstiečiai, o taip pat smulkieji bajorai, kurie neturėdavo lėšų kitur išvykti. Bet pasitaikydavo ir didikų, ir kunigaikščių vaikų. Minėtieji studentai iš Kėdainių, matyti, irgi nebuvo turtingi, nes pirmasis jų — Morkus Albertaitis — mokėjo tik 1 grašį imatrikuliacijos mokesčio, antrasis (Stanislovas Stanislovaitis) — 2 grašius, o trečiasis (Valentinas Andriejaitis) — 4 grašius. Daugumas mokėdavo 1—6 grašius.

Žemaičius Karaliaučiaus universitete sunkiau atsekti, nes matrikulų knygose studentų kilimo vieta dažniausiai

---

142 *Chmiel A.* Album studiosorum... II, p. 334.

143 *Chmiel A.* Album studiosorum universitatis Cracoviensis. Cracoviae, 1904, III, p. 37, 71.

144 PiL 168.

145 Ten pat, p. 128, 168.

tiksliau nenurodyta — tepažymėta *lietuvis, kaunietis, vilnietis* (Lituanus, Caunensis, Vilnensis) arba net visai nepasakyta, kurio jie krašto. Pavyzdžiui, jokia kilimo vieta nenurodyta prie Martyno Mažvydo (Martinus Moswidius), Jurgio Zablockio (Georgius Zablocius)[146] ir kitų. Pirmą kartą paminėta, kad imatrikuliuotasis yra žemaitis, 1553 m. (Stanislaus Dauid, Samogita)[147], nors studentai iš Žemaitijos ėmė traukti į Karaliaučių daug anksčiau, bent pradedant 1546 m. Vėliau prie jų pavardžių jau dažniau pasitaiko *Samogita, Samogitanus, Samoitius, Samoita,* bet tiksliau kilimo vieta vis tiek nenurodyta. Per visą XVI a. antrąją pusę tik vienas Karaliaučiaus studentas neabejotinai buvo kilęs iš artimos M. Daukšai apylinkės — Kėdainių. Tai 1567 m. stojęs į universitetą Jonas Zabiela (?): *Johannes Zebelius, Kedanensis Lituanus*[148].

Pasitenkinant duomenimis iš Krokuvos ir Karaliaučiaus universitetų ir neliečiant kitų, tolesnių, galima tvirtinti, kad M. Daukšos vaikystės ir brendimo metu aukštojo mokslo siekė ir vyko studijuoti jau nemaža jaunimo. Apie studijuojančius žinojo M. Daukšos šeima ir jis pats. Jų pavyzdys skatinamai turėjo veikti būsimąjį rašytoją. Lemiamas dalykas — lėšos, bet studijavo ir vienas kitas mažiau pasiturinčių ar net visai nepasiturinčių tėvų sūnus. M. Daukšos troškimu ir pastangomis pasiekti aukštąjį mokslą abejoti netektų, o tėvas minimalių lėšų vis dėlto, atrodo, galėjo parūpinti.

Bet klausimas, ar M. Daukša studijavo ir, jei studijavo, tai kur, lieka neišspręstas. E. Volteris, nežinia kuo remdamasis, kadaise be jokių rezervų tvirtino, kad

---

146 *Erler G.* Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. Leipzig, 1910, I, S. 6.
147 Ten pat, I, p. 16.
148 Ten pat, I, p. 39.

jis mokėsi Krokuvos ir Prahos universitetuose[149]. Panaši nuomonė pareikšta ir fotografuotiniame postilės leidime: M. Daukša „bus, be abejo, išėjęs bent Krokuvos akademiją“[150]. Tarybinėje lietuvių literatūros istorijoje, nieko tvirčiau neteigiant, gana atsargiai pasakyta: „Spėjama, kad mokėsi užsienyje, greičiausiai Krokuvos universitete.“[151] Tačiau išspausdintose Krokuvos universiteto matrikulų knygose M. Daukšos nerandame. Nėra pagrindo manyti, kad leidėjas jį būtų praleidęs. Galėjo M. Daukša studijuoti ir nebūti imatrikuliuotas. Neretai pasitaikydavo, kad studentas lankydavo paskaitas, o imatrikuliaciją atlikdavo po metų arba net išklausęs bakalauro laipsniui gauti reikiamas paskaitas[152]. Be to, imatrikuliuojant galėjo būti taip iškreiptas vardas, pavardė ar tėvavardis, kilimo vieta, kad neįmanoma atpažinti. Kiek matrikulų knygose klaidų, akivaizdžiai matyti iš pakartotino (per klaidą) 14 studentų įrašymo, kur vardai ar kilimo vieta kartais visai pakeisti[153]. Bet M. Daukša galėjo studijuoti ir Karaliaučiuje ar kitame tolesniame universitete.

Jeigu atmestume mintį, kad M. Daukša lankė aukštąją mokyklą, nelengva būtų išaiškinti jo mokytumą, platų humanistinį išsilavinimą, puikų lotynų kalbos mokėjimą ir nemažos bibliotekos įsigijimą. Tuo atveju sunku būtų taip pat suprasti, kaip jis, lietuvis, smulkaus bajoro sūnus, neturėdamas įtakingų globėjų ir nesusijęs,

---

[149] *Wolter E.* N. Dauksza, ein litauischer Nationalschriftsteller des 16. Jahrhunderts. — „Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft“. Heidelberg, 1899, IV, S. 368.

[150] DP 5.

[151] Lietuvių literatūros istorija... I, p. 138.

[152] *Barycz H.* Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego... str. 639—640.

[153] *Chmiel A.* Album studiosorum... II, p. 248.

kiek žinoma, su didžiojo kunigaikščio dvaru, galėjo gauti aukštą palyginti vietą (kanauninko, oficiolo) Žemaičių vyskupijoje. Kanauninkų ir turtingesnių parapijų klebonų vietas užimdavo beveik išimtinai lenkai. Tik aukštasis mokslas, studijos užsienyje, reikia manyti, padėjo M. Daukšai pakilti bažnytinėje hierarchijoje. Tuo būdu prielaida, kad jis yra lankęs universitetą, padeda daug ką išaiškinti. Kitaip į M. Daukšą turėtume žiūrėti kaip į labai nuostabų reiškinį.

Antra vertus, atsižvelgtina ir į renesanso epochos žymiems žmonėms būdingus bruožus: universalumą, plačius užmojus, didelius talentus ir neišsenkamą energiją. Renesansas, kaip pažymėjo F. Engelsas, — tai „laikotarpis, kuris buvo reikalingas milžinų ir kuris pagimdė milžinus — minties, aistros ir charakterio, daugiapusiškumo ir mokytumo milžinus"[154]. Ir tie, kurie negalėdavo studijuoti — pabuvoti keliuose universitetuose, kartais daug pasiekdavo. Lenkijoje, Prūsijoje ir Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje ne vienas asmuo tik su pradiniu išsilavinimu ir pramokęs bažnytinių ceremonijų pas kokį kunigą, vėliau, tapęs dvasininku, pats mokėsi. „Turime pavyzdžių, — rašo S. Kotas, — tarp žymiausių reformacijos kovotojų (Simonas Budny), kurie parodė, kad be universitetinių studijų buvo galima pasidaryti įžymiu teologu, rašytoju, spaustuvininku, kalbų žinovu ir t. t."[155] Bet vis dėlto tai daugiau išimtys. Tarp lietuvių rašytojų XVI—XVIII amžiuje lyg ir nežinome nė vieno, kuris nebūtų lankęs universiteto, akademijos arba bent vidurinio tipo mokyklos. Negi M. Daukša būtų

[154] *Marksas K. Engelsas F.* Rinktiniai raštai dviem tomais. Vilnius, 1950, II, p. 51.

[155] *Falkenhahn V.* Der Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Bretke und seine Helfer. Königsberg (Pr) und Berlin, 1941, S. 248.

iš jų visų išimtis? Dar galėtume prileisti, kad jis daugiau už kitus prasilavino pas kurį nors namų mokytoją.

Baigiant M. Daukšos jaunystės laikotarpį, paliestinas dar reformacinis judėjimas apylinkėje ir jo galimas poveikis būsimajam rašytojui. Nėra jokių žinių, kad Mikalojus ar kas iš šeimos būtų virtęs reformatu. Šeima, kaip atrodo, liko katalikiška, taip pat ir artimosios apylinkės šlėktos[156]. Bet tai dar nereiškia, kad reformacinis judėjimas neturėjo jokio poveikio M. Daukšai. Rašytojas apie jį girdėjo, o gal ir arčiau susidūrė su naujų pažiūrų skelbėjais dar vaikystėje. Reformacijos idėjos plito Žemaičiuose jau XVI a. pirmojoje pusėje — 1536—1540 m. Didikai Radvilos, Biliūnai-Bilevičiai, Kęsgailos, Chodkevičiai ir kiti buvo aiškiai joms palankūs. Vienas pirmųjų reformacijos židinių buvo kaip tik Kėdainiai, priklausę Radviloms, paskui Kiškoms, o vėliau vėl Radviloms. Yra duomenų, kad nuo 1549 m. Ona Radvilaitė-Kiškienė laikė Kėdainiuose pamokslininką evangeliką[157]. 1574 m. Kėdainius gavo Jonas Kiška, žinomas anabaptistų globėjas, kuris ten laikė dvasininkus anabaptistus[158]. Iš jų ypač paminėtinas Jonas Baptista Svencickis[159], priklausęs kairiajai arionizmo krypčiai, žinomas savo radikaliomis socialinėmis pažiūromis. Reformacijos šalininkų buvo netolimoje M. Daukšos tėviškės apylinkėje ir iš kitų pusių. Sakysim, Jonas Mlečka, Dotnuvos

---

156 Jb DaD 4.

157 VVU A 205 Nr. 15991, 16036, 16046, 16060, 16063, 16064, 16066, 16067.

158 VVU A 231 Nr. 17937; Археографическій сборникъ... VIII, стр. 160.

159 *Budny Sz.* O urzędzie miecza używającem (1583). Wydał *S. Kot.* Warszawa, 1932, str. 181; *Górski K.* Studia nad dziejami polskiej literatury antytrynitarskiej XVI w. Kraków, 1949, str. 60, 145.

steigėjas, savo testamente (1587) prašė palaidoti „krikščionišku būdu... be Romos bažnyčios prietarų“[160].

Reformacinis judėjimas, kaip naujas reiškinys, ypač traukė besimokančią jaunuomenę. Daugumas dvasininkų taip pat linko į katalikų bažnyčios reformas, laukė jų. Tai, kad M. Daukša tapo katalikų kunigu, dar nieko nepasako apie jo jaunystės pažiūras, nes ir vėlesnis Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis, kaip iš visko atrodo, studijuodamas protestantų universitetuose, buvo virtęs protestantu. Ne vienu atžvilgiu pažangios, kaip matysime, M. Daukšos pažiūros aiškintinos bent iš dalies reformacijos įtaka.

Konkrečių žinių trūkumas apie M. Daukšos jaunystę verčia tenkintis prielaidomis ir spėjimais, neleidžia aiškiai atsakyti į jokį mus dominantį klausimą. Kiek geriau žinomas rašytojo gyvenimas, tapus dvasininku, nors pati bažnytinės karjeros pradžia dar ne visai tepaaiškėjusi.

2. KRAKĖSE IR VARNIUOSE

1579 m. T. Pekului vizituojant Žemaičių vyskupiją, M. Daukša buvo Krakių klebonas ir Varnių kanauninkas. Vizitatoriaus klausiamas, kiek laiko klebonaująs Krakėse, atsakė: „Jau maždaug devyneri metai, kai man buvo pavesta (collata) minėtoji bažnyčia Krakėse.“[161] Tuo būdu pirmoji tiksli M. Daukšos biografijos data — 1570 metai, kuriais jis gavo Krakių parapiją. Galima abejoti, ar tai pirmoji jo bažnytinės tarnybos vieta. Greičiausiai kokį dešimtmetį prieš tai M. Daukša ėjo žemesnes vikaro pareigas ar klebonavo kurioj neturtingoj bažnyčioj.

[160] VVU ŽA 8 1588 l. 32v.
[161] Jb PŽ 72.

Nežinomi motyvai, kodėl jis pasirinko dvasininko kelią. Labai abejotina, kad čia būtų vaidinęs kokį vaidmenį noras skleisti krikščionybę. Istorija nežino nė vieno asmens, kuris tikrai su užsidegimu būtų skyręs savo jėgas katalikybei įtvirtinti Lietuvos liaudyje nuo XIV a. pabaigos iki XVI a. vidurio. Dvasininko, ypač aukštesnio (klebono, kanauninko), karjera tada buvo vienas patikimiausių būdų užsitikrinti sau gerą gyvenimą, pastovias pajamas beveik be jokio darbo, pareigų. Todėl klebonų ir kanauninkų vietos tegalėjo būti duodamos bajorams. Tikriausiai ir M. Daukša tapo dvasininku, norėdamas turėti neblogą pragyvenimo šaltinį, aprūpintą buitį.

Be to, lemiamos reikšmės galėjo turėti jo polinkis į mokslą, knygą. Iš viduramžių paveldėta tradicinė pažiūra mokslą siejo su dvasininkų luomu, laikė jų privilegija. Ilgą laiką tik kunigams ir vienuoliams mokslas tebuvo prieinamas. Geras aprūpinimas sudarė sąlygas kai kuriems asmenims jam atsidėti. Tik dvasininkų luome mokytas žmogus lengvai galėjo rasti prieglobstį. Tiesą sakant, M. Daukšos jaunystėje išsimokslinusiam vyrui atsirado ir kitų galimybių užsitikrinti egzistenciją, pavyzdžiui, dirbti didžiojo kunigaikščio ar kurio didiko kanceliarijoje, privačiai mokyti turtingųjų ir privilegijuotųjų namuose vaikus, bakalaurauti pradinėje parapinėje mokykloje ir t. t. Bet ir didžiojo kunigaikščio sekretoriai bei raštininkai dėjo daugiausia vilčių į bažnytines beneficijas, kurias tikėjosi gauti, įsigiję valdovo malonę, o privačių mokytojų darbas buvo nepastovus ir neužtikrintas, pradinėse mokyklose atlyginimas gana menkas. Tik aukštesnieji dvasininkai, puikiai aprūpinti, turėjo daug laiko, laisvės, nepriklausė nuo kieno nors

malonės ir galėjo daryti, ką tinkami. Tokia perspektyva atitiko M. Daukšos polinkius.

Jei apytikre rašytojo gimimo data laikome 1527—1538 metus ir atitinkamai spėjame, kad dvasininko luomą jis pasirinko 1551—1562 metais (nors tai galėjo būti ir vėliau, nes kunigais tada tapdavo ir 50 metų sulaukę vyrai, kaip Vilkijos vikaras 1579 m. Jonas Laskovskis[162]), atrodo būsiant tikslinga trumpai apibūdinti vyskupus XVI a. viduryje, su kuriais pirmiausia M. Daukša susidūrė, ir katalikų bažnyčios padėtį Žemaičiuose.

Pirmasis vyskupas, kurį M. Daukša jau galėjo pažinti, bent apie kurį tikrai girdėjo, buvo Vaclovas Virbickis (1534—1555), prieš tai karaliaus ir didžiojo Lietuvos kunigaikščio sekretorius, Gardino klebonas. M. Valančius teigia, kad jo laiku „kataliku tikieims kunegajksztistie didelej iszsipliete, kajp taj matom isz dauguma naujej padirbtu bažniczių"[163]. Bet kitų nuomone, jis, kaip ganytojas, „negerą po savęs paliko atminimą"[164]. V. Virbickis, humanistiškai išsilavinęs, nors ir šykštus, kaupęs turtus, stengdamasis padidinti pajamas[165], mėgo dailę ir, pastatęs Varniuose medinę katedros bažnyčią, ją papuošė ne tik skulptorių darbo altoriais, savo pirmtakų, Žemaičių vyskupų, portretais, bet ir „kieloms brangioms isz Flandrios parwożintoms malawonioms"[166]. Į amžiaus pabaigą (1553) buvo apskųstas Romai. Jį kaltino palankumu religinėms naujovėms ir nepavyzdingu gyvenimu[167]. V. Virbickiui valdant

---

162 VEV 4—5.

163 VŽV I 83.

164 *Fijałek J.* X. Jan Tortyłowicz-Batocki... — „Reformacja w Polsce", 1921, I, str. 99.

165 1537 m., jau būdamas Žemaičių vyskupu, išsirūpino dar Vilniaus kanauninko vietą (KKZ III 35).

166 VŽV I 85.

167 *Fijałek J.* X. Jan Tortyłowicz-Batocki... str. 99.

vyskupiją, Žemaičiuose pradėjo plisti reformacijos idėjos. Nors pats vyskupas „eretikų" persekiojimu nepasižymėjo, tačiau pirmasis žinomas protestantizmo šalininkas iš dvasininkų Žemaičiuose — kunigas Jonas Tartila (Tortyłowicz) iš Batakių, Šilalės klebonas, — 1536 m. turėjo pasitraukti į Prūsiją.

Po V. Virbickio mirties Žemaičių vyskupo sostą užėmė Jonas Domanovskis (1556—1563), lenkas, Vilniaus kanauninkas, žinomas teisininkas. Jis pasireiškė daugiau kaip administratorius. Suskirstė Žemaičių vyskupiją į 38 parapijas, nustatydamas jų ribas, nes iki tol dažnai nebuvo aišku, kuriai bažnyčiai priklausė viena ar kita vietovė. Taip pat parūpino Žemaičių vyskupijos kapitulai įstatymus — statutą, pavedęs tai atlikti teisininkui Petrui Roizijui, Varnių kanauninkui. P. Roizijus jį parengė 1561 m. („Constitutiones Ecclesiae Mednicensis"). J. Domanovskis, ir vyskupu tapęs, liko Vilniaus šv. Jono bažnyčios archipresbiteriu ir nuolat gyveno jos klebonijoje[168]. Užsiėmęs II Lietuvos statuto ruošimu (nuo 1558 m. jam parengti komisijos pirmininkas), maža laiko tėra buvęs Žemaičiuose.

Mirus J. Domanovskiui, vyskupu paskirtas Stanislovas Narkuskis (Narkuškis), taip pat Vilniaus kanauninkas, archidiakonas, kilęs nuo Eišiškių, Krokuvoje gavęs bakalauro (1532) ir magistro (1534) laipsnius[169], skaitęs ten 1535—1536 m. paskaitas — aiškinęs Aristotelį (Topica) ir Ciceroną (De inventione)[170], nespėjęs nė pamatyti savo vyskupijos, mirė 1564 m.[171] Po jo Že-

---

[168] KKZ III 43.

[169] *Muczkowski J.* Statuta nec non liber promotionum... p. 186, 189.

[170] *Wisłocki W.* Liber diligentiarum facultatis artisticae Universitatis Cracoviensis. Cracoviae, 1886, I, p. 222, 224, 226, 458.

[171] Pamiętniki o dawnéj Polsce z czasów Zygmunta Augusta, obejmujące listy Jana Franciszka Commendoni... zebrał *Jan Alber-*

maičių vyskupiją gavo Viktorinas Virbickis (1565—1567), irgi Vilniaus kanauninkas, archidiakonas. Vos porą metų čia pabuvęs, jis išsikėlė į kitą — Lucko vyskupiją, kurioje ir mirė 1588 m. M. Valančius tą jo išsikėlimą aiškina nesutarimais kapituloje: Žemaičių kanauninkai „par puskietwirtus metus budamis be tikra wirszininka; paskida i dalis, wiens kita neapkięnte, kiersztawa, baros ir patis nežinodamis ko nori“[172]. Veltui V. Virbickis bandęs juos sutaikinti ir gailėjęsis, kad tapo Žemaičių vyskupu. Svarbesnė čia bus buvusi kita priežastis. Lucko vyskupija — žymiai turtingesnė už Žemaičių. Dėl to, jos vyskupui mirus, V. Virbickis „su didiu itęmpimu smejgieś i jo wietą“[173]. Toks vyskupijų keitimas XVI—XVII a. buvo labai įprastas reiškinys. Nuncijus H. Viskontis ataskaitoje rašė apie Lenkijos ganytojus 1636 m.: „... dažnai keičia diecezijas, trokšdami vis turtingesnių, ir dėl to čia galima sutikti vyskupų, kurie tris arba keturis kartus pakeitė sužieduotinę, ir tuo būdu, siekdami tik pajamų, yra akli ganomųjų reikalams“[174].

Pirmasis vyskupas, su kuriuo M. Daukša jau neabejotinai susidūrė ir artimiau bendravo — Jurgis Petkūnas-Petkevičius (1567—1574). Laimingai išlikęs jo mokslo pažymėjimas — Feraroje gautas medicinos daktaro diplomas[175], lig šiol literatūroje visai nepanaudotas, papildo turimas biografines žinias. Diplomas duotas

---

trandi... wytłómaczył *J. Krzeczkowski...* Wilno, 1847, I, str. 254—255. M. Valančius nurodo klaidingą mirties datą — 1565 m. (VŽV I 93).

[172] VŽV I 94.

[173] Ten pat.

[174] Relacye Nuncyuszów Apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690, Berlin Poznań, 1864, II, str. 235.

[175] MA CB VKF 90.

1556.V.27. Tą dieną po egzamino, „griežto ir baisingo" (rigorosum ac pertremendum), jam buvo įteiktos daktaro insignijos: knyga, diadema, aukso žiedas.

Diplome būsimasis vyskupas vadinamas Jurgiu Petkūnu, lietuviu iš Eišiškių (Georgivs Petcvnivs Litvanvs ab Eysiski), Mikalojaus Petkūno (Nicolai Petcunij) sūnumi. Jame pažymėta, kad daktarantas anksčiau studijavo Vitenberge ir Paduvoje.

Baigęs studijas, J. Petkūnas gana greitai gavo Žemaičių kanauninko vietą. 1562 m., kaip kanauninkas, priėmė P. Roizijaus parengtą kapitulos statutą (Constitutiones Ecclesiae Mednicensis)[176]. Tuo jis nesitenkino ir stengėsi pakliūti į Vilniaus kapitulą. 1563 m., mirus vyskupui J. Domanovskiui, kurs drauge buvo ir Vilniaus kanauninkas, pasitaikė gera proga. Iš Žygimanto Augusto išgavo prezentacijos raštą ir tapo Vilniaus kanauninku, likdamas ir toliau Žemaičių kanauninku. Tai rodo jo ryšius su didžiojo kunigaikščio dvaru. Galimas daiktas, kad J. Petkūnas buvo Žygimanto Augusto gydytojas, bent paslaugų, kaip medicinos daktaras, padarė ir už tai susilaukė atlyginimo — Vilniaus kanauninko vietos. Toks atvejis būtų visai suprantamas, nes 1550 m. Žygimantas Augustas už Barboros Radvilaitės motinos pagydymą užtikrino gydytojui Plocko kanauninko vietą[177].

Vilniaus kapitulos aktuose, kur aprašytas iškilmingas J. Petkūno įvesdinimas į kanauninko pareigas 1563 m., jis vadinamas Petkūnu (Georgius Petcunius), menų ir medicinos daktaru[178]. Perduodant beneficiją (praestimonium Wołcza), pavadintas filosofijos ir medicinos dak-

---

176 VŽV I 89.
177 *Baliński M.* Pisma historyczne. Warszawa, 1843, II, str. 88.
178 MA CB VKF 446 (Acta Capituli Vilnensis 4) l. 105.

taru[179]. Tie dokumentai, taip pat amžininko P. Roizijaus eilėraščiai, tiek jam tiesiog skirti, tiek kiti, kuriuose jis minimas, rodo, kad tikroji šio Žemaičių vyskupo pavardė buvo Petkūnas (Petkaus sūnus), tik į amžiaus galą jis pasidarė Petkevičius.

J. Petkūnas ne be vargo išėjo mokslus. Tėvas žuvo kare ir paliko nepilnamečius vaikus: tris sūnus ir dvi dukteris, kuriems buvo paskirtas globėjas. Giminė nepriklausė prie turtingųjų. Nežinia, ar J. Petkūnas iš karto galvojo apie dvasininko karjerą. Gal tada būtų studijavęs kanonų teisę ar teologiją. Matyt, ėjo lengviausiu keliu ir įsigijo medicinos daktaro laipsnį. Juo puošėsi ne vienas Vilniaus kanauninkas.

Paprastai su J. Petkūno vyskupavimu siejamas didžiausias katalikų bažnyčios pakrikimas ir reformacijos išplitimas Žemaičiuose. M. Valančius jį apibūdina kaip „wirą rots mokitą bet newisaj diewobajmingą"[180] ir be jokių svyravimų kalba, kad pats vyskupas pasidavė reformacinių pažiūrų poveikiui: „Pasilpnines kataliku tikieimą szirdie sawa, pradrisa mažne wisus dalikus tam tikieimuj prigulętius pejkti."[181] Tuo stebėtis nereikėtų, prisiminus jo studijas Vitenberge, protestantizmo tvirtovėje, ir kitus aukštuosius to laikotarpio dvasininkus. Sakysim, Vilniaus sufraganas Albinas 1561 m. atlaikė pamaldas lenkiškai, ne lotyniškai, ir viešai skelbė sektantiškas pažiūras[182]. Lenkijos primas, Gniezno arkivyskupas J. Uchanskis turėjo daug reformatoriškų planų, kuriuos įvykdyti sutrukdė didelėmis savo pastangomis popiežiaus nuncijai. Ir Tridento bažnytiniam susirinkimui pasibaigus, daugelis katalikų dvasininkų vis dar

---

179 Ten pat, l. 106.
180 VŽV I 95.
181 Ten pat, I 96.
182 KKZ III 47.

tikėjosi, kad bus įvesta naujovių (pavyzdžiui, dėl celibato).

M. Valančius pabrėžia vyskupo polinkį medžioti „kiauras dienas“ ir cituoja P. Roizijaus žodžius: „Wiskupą Pietkiewiczę retaj tegalieje kas matiti bažniczio... Mediokle jem terupieje: nu auszras lig brieksztąnt po łaukus su szunimis skrajoje...“[183] Tačiau šių žodžių M. Valančiaus nurodytame šaltinyje — P. Roizijaus eilėraštyje „Chiliastichon“ (= 1000 eilučių eilėraštis) nėra[184]. Apie J. Petkūną ten rašoma, bet visai kitaip — giriamas jo gydymo menas, aukštinami poetiniai ir muzikiniai gabumai[185]. „Chiliastichon“ parašytas ir išspausdintas 1557 m. Tada J. Petkūnas buvo Žemaičių kanauninkas, o vyskupu tapo tik po 10 metų. Taip pat ir kituose P. Roizijaus eilėraščiuose, parašytuose vėliau ir skirtuose J. Petkūnui vyskupui, M. Valančiaus cituotų ar į juos panašių žodžių nerandame, bent jų nėra P. Roizijaus eilėraščių rinkinyje, dvitomyje. Tad greičiausiai M. Valančius neteisingai nurodė šaltinį ir kito kurio autoriaus žodžius priskyrė P. Roizijui arba (tuo sunkiau patikėti) pats sukūrė citatą. Šiaipjau visai įtikima, kad J. Petkūnas galėjo mėgti medžioklę. XVI a. tai nebuvo labai retas reiškinys aukštųjų dvasininkų tarpe. Prisimintini renesanso popiežiai Julius II (1503—1513) ir ypač Leonas X (1513—1521), visai Europai žinomas savo aistringais medžioklės pomėgiais.

Antra vertus, kaip ten bebūtų su J. Petkūno medžiok-

---

183 VŽV I 96—97.

184 *Royzius Maureus P.* Carmina. Edidit... *B. Kruczkiewicz.* Cracoviae, 1900, I, p. 175.

185 Inde bonus numeris pulchraque Machaonis arte
Petcunius, Musas certans superare canendo
Et plectro Phoebum, tollet super aethera nomen
Romanum latiumque Iovem tuaque, Albula, fana
(Ten pat)

le, ne nuo to priklausė katalikų bažnyčios padėtis Žemaičiuose. Po Vaclovo Virbickio mirties niekas rimčiau vyskupija nesirūpino. Būdinga, kad 1564 m., taigi trejetą metų prieš J. Petkūno paskyrimą, Žygimantas Augustas, prašydamas popiežių patvirtinti Žemaičių vyskupu jo nominuotą S. Narkuskį, didžiojo kunigaikščio ir karaliaus sekretorių, ir leisti pastarajam ir toliau užimti dar tris vietas (Vilniaus archidiakono ir dviejų parapijų klebono), apie Žemaičių vyskupiją kalba kaip apie beveik visai pairusią ir apleistą (...Ecclesiae huic ac sedi Mednicensi penitus fere collapsae et destitutae...)[186]. Gana ryškiai aukštesnių dvasininkų moralinį smukimą apibūdina J. Domanovskio raštas Žemaičių kapitulai: „Kadangi mes sužinojome, jog kai kurie kanauninkai atsidavę girtavimui, kiti vėl yra nešvarių geidulių vergai, todėl raginame jus, broliai, dieviškojo gailestingumo meile, kad susilaikytumėte nuo papiktinimą keliančių veiksmų.“[187]

Būdamas Žemaičių ir Vilniaus kanauninkas, J. Petkūnas su tokia padėtimi, matyt, apsiprato. Vilniaus vyskupijoje jis irgi nieko geresnio neregėjo. Tuometinis Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius (1556—1580), kilęs iš Kraisko (Minsko sritis) ir bažnytinę karjerą pradėjęs kaip neturtingas dvasininkas, palaipsniui kopė aukštyn: buvo Kražių klebonas, Žemaičių ir Vilniaus kanauninkas, Lucko vyskupas (1554—1556). Mokėjo įsiteikti karalienei Bonai, būdamas dar jaunuolis jos dvare ir eidamas sekretoriaus pareigas. Bona globojo V. Protasevičių ir prašė popiežių patvirtinti jį Vilniaus vyskupu, negailėdama pagyrų šiam lyg ir savo auklė-

---

[186] *Theiner A.* Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae... Romae, 1861, II, p. 708.

[187] *Puryckis J.* Die Glaubenspaltung... S. 36.

tiniui (tanquam alumno)[188]. Iškilęs į aukščiausią bažnytinę vietą Lietuvoje, gerai apsirūpinęs ir praturtėjęs, šis „romus bažnyčios kunigaikštis mėgo patogumus ir ramybę... mažai jis tesirūpino tikybiniais reikalais“[189]. Sakysim, 1562 m. Vilniaus kapitulos aktuose rašoma, kad vyskupas per visą adventą nereziduoja Vilniuje, sėdi Verkiuose ir dvasininkų gėdai, o eretikų patyčioms žada dievo užgimimo šventėms išvažiuoti toliau[190].

Tik pradedanti reikštis kontrreformacijos banga paveikė tiek V. Protasevičių, tiek J. Petkūną, ir savo gyvenimo pabaigoje jie stengėsi stiprinti visai pašlijusius katalikų bažnyčios pamatus. V. Protasevičius rūpinosi parkviesti jėzuitus, įsteigti Vilniuje kolegiją, paskui akademiją, o J. Petkūnas — paruošti Žemaičių vyskupijai kunigų. Savo testamente 1574 m.[191] J. Petkūnas užrašė stambią sumą — 1700 kapų grašių (lietuviškų) ir vadinamąjį *annum gratiae* (pajamas, po vyskupo mirties tenkančias giminėms) — mokyti 12 jaunuolių Vilniuje, jėzuitų kolegijoje. Tie jaunuoliai, būsimi dvasininkai, turėjo mokytis 10 metų ir būti išlaikomi užrašytosios sumos procentais, po jų kiti 12 ir t. t. Šešis jų reikėjo parinkti iš Žemaičių vyskupijos: keturis miestiečių vaikus iš vyskupo miestelių — Varnių, Alsėdžių ir Kaltinėnų, — o tokių trūkstant, valstiečių vaikus ir du bajorus. Kitos šešios vietos rezervuotos bajorų vaikams, J. Petkūno giminėms nuo Eišiškių. Tuo būdu J. Petkūnas davė pradžią Žemaičių kunigų seminarijai. Čia matomas vyskupo rūpinimasis giminėmis kitais atvejais pasireiškė kaip nepotizmas, toks būdingas aukštiesiems dvasininkams. Sakysim, savo globojamą brolio sūnų Petrą,

188 *Theiner A.* Vetera Monumenta... II, p. 589.
189 *Puryckis J.* Die Glaubenspaltung... S. 114.
190 KKZ III 48.
191 Jb DaD 5—9.

ne kunigą, paskyrė Viduklės ir Betygalos klebonu ir Varnių kanauninku, o taip aprūpinęs, išleido studijuoti.

Iš testamento paaiškėja dar vienas J. Petkūno bruožas — dailės pamėgimas, susijęs, tur būt, su jo studijomis Italijoje. Dalindamas savo palikimą, vyskupas paskiria Varnių katedros bažnyčiai papuošti „visus didesnius ir kitus flamandų darbo paveikslus, kuriuose pavaizduotos scenos iš šventosios istorijos“[192]. Testamente J. Petkūnas iškilmingai pabrėžia savo ištikimybę katalikų tikėjimui ir norą kataliku numirti. Jei ne ankstesni ryšiai su protestantizmu ir svyravimai, vargu ar toks pabrėžimas būtų reikalingas.

M. Daukša artimiau susidūrė su J. Petkūnu ne vėliau kaip 1570 m. Ne kieno kito, tik paties vyskupo dėka jis tada gavo Krakių klebono vietą. Mat, nemaža bažnyčių Žemaičiuose priklausė vyskupo patronatui (kolacijai). K. Jablonskio surastame labai trumpame XVI a. pabaigos (tarp 1592—1597 m.) Žemaičių vyskupijos aprašyme suminėtos šios bažnyčios, į kurias pats vyskupas skyrė (ne tik tvirtino) dvasininkus (klebonus): Varnių, Mosėdžio, Kaltinėnų, Krakių, Surviliškio, Luokės, Viduklės, Betygalos, Butkiškės, Veliuonos su Vilkijos ir Skirsnemunės filijomis, Šiaulėnų, Raseinių[193]. Be abejo, gauti tuomet klebono vietą nebuvo sunku, nes trūko kunigų. J. Petkūno testamente sakoma, kad daugelis bažnyčių dėl dvasininkų stokos esančios apleistos ir tuščios. Tokių pasitaikydavo net ir XVI a. pabaigoje. Cituotame vyskupijos aprašyme pažymėtos kaip vakuojančios kelios bažnyčios: Veliuonos, Žagarės, Tverų, Kvėdarnos, Žvingių, Radviliškio, Žarėnų, Nemakščių.

---

192 Ten pat, p. 6.

193 Descriptio Dioecesis Samogiciensis. 1635 m. įrašas Žemaičių pilies teismo knygoje (K. Jablonskio nuorašas).

Kitas reikalas su turtingomis parapijomis. Kandidatų į jų klebonus niekada netrūko: dėl jų varžėsi aukštesnieji dvasininkai net iš kitų vyskupijų. Krakės prie tokių nepriklausė. Bažnyčią ten pastatė ir aprūpino Žemaičių vyskupai iš jiems seniai dovanotų žemių.

Krakės — sena vietovė, valsčius siaurąja prasme (nedidelės palyginti apimties žemės su gyventojais kompleksas)[194]. 1421 m. Vytautas Krakes drauge su keliais kitais panašiais valsčiais ar jų dalimis dovanojo Žemaičių vyskupui, aprūpindamas jį ir kapitulą žemėmis, žmonėmis, ežerais ir t. t.[195] Vyskupui, tur būt, nebuvo patogu imti duokles ir visai užmiršti krikščionybės propagandą senojo tikėjimo tebesilaikančioje liaudyje. Arti Krakių niekas bažnyčios neįsteigė. Vyskupui reikėjo pačiam ja pasirūpinti. Tačiau neaišku, kada pirmoji bažnyčia čia pastatyta. Atrodo, kad apie XV a. vidurį, nes Žemaičių vyskupo Baltramiejaus 1478 m. rašte sakoma, jog Krakių bažnyčia, pirmtakų įsteigta (fundata), menkai tebuvusi aprūpinta ir jis tai bažnyčiai, jo paties naujai pastatydintai (nouiter extructae), duoda 6 žmones (šeimas) su jų žemėmis, turtu, prievolėmis ir, be to, dešimtinę iš vyskupo dvarų Krakėse, Raseiniuose, Kaltinėnuose ir kitur[196]. Šio rašto originalas nėra išlikęs. Jis žinomas tik iš vėlesnių nuorašų (transumptų) ir regestų. Tie 6 žmonės (šeimos), matyt, gyveno vienoje vietoje — kaime. Paskesniuose raštuose nurodoma, kad vyskupas Baltramiejus paskyręs Krakių bažnyčiai Nor-

---

914 *Łowmiański H.* Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego... II, str. 84, 126, 128.

195 VŽV I 58—60; *Fijałek J.* i *Semkowicz W.* Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis. Kraków, I, p. 740—741.

196 BK 108—109; VKMA F 208-s Nr. 369; LKLI In R-2319, p. 193.

kūnų kaimą (7 valakus ir 10 margų)[197]. M. Valančius teigia, kad Jurgis Talaitis, Krakių klebonas, 1529 m. „pastrunije bažniczę Krakiesi“[198].

Be vyskupo, Krakių bažnyčiai buvo užrašę žemės ir Barauskiai. Iš Krakių klebono Adomo Mlodinskio mainų su Mykolu Barauskiu 1595 m. atrodo, kad tai bus Vantainių kaimelis[199]. Barauskiai įsteigė Krakių bažnyčioje koplyčią — altariją. Kai vizitatorius T. Pekulas 1579 m. klausė M. Daukšą, ar koplyčia su altoriumi dešinėje bažnyčios pusėje turi atskirą fundaciją, šis atsakė, kad kitados turėjo, bet paskui buvo užimta Jurgio Barauskio[200]. Tai būdingas reformacijos plitimo laikotarpiu reiškinys. Bajorai fundatoriai, priėmę naująjį tikėjimą, paprastai atsiimdavo jų protėvių užrašytąsias bažnyčiai žemes, o dažnai ir pačią bažnyčią. Tur būt, apie tą Jurgį Barauskį rašo ir M. Valančius: „... didžiuns Barauskis ir pats i kalwinus nuszlijes ir kitus wisus i kalwinu tikieimą patraukie“[201]. Dėl to Krakių parapijoje, kaip ir keliose kitose, „neblika kataliku“, o pati bažnyčia buvusi uždaryta ir apleista[202]. Gaila, kad M. Valančius nepažymėjo nei datų, nei šaltinių.

Kunigaikščiu titulavęsis Jurgis Timotiejevičius Barauskis, Karšuvos tijūnas, mirė 1569 m. ir paliko penkis sūnus: Mykolą, Andrių, Joną, Leoną ir Stanislavą. Keturi iš jų buvo nepilnamečiai. Tėvas testamente globėju paliko vyresnįjį sūnų Mykolą[203]. 1574 m. pabaigoje vaikai pasidalijo palikimą: Naujadvarį (Новыдвор) ir

---

197 VKMA F 208-s Nr. 369 (Produkt sprawy W. J. X. Kazimierza Pikturny Plebana y Dziekana Krakowskiego... 1782.VIII.13?).
198 VŽV I 81, 292.
199 CVIA DA 14780, l. 889—890.
200 Jb PŽ 70, 73.
201 VŽV I 100.
202 VŽV I 98, 100.
203 VVU ŽA 1 Nr. 4, p. 7—12.

Paštuvą Žemaičiuose, Kruonį Kauno paviete, Maišiogalą Vilniaus paviete[204]. Naujadvario žemės lietėsi su Krakių bažnytinėmis žemėmis (vyskupo ir klebono), ir tiek klebonai, tiek vyskupai turėjo su Barauskiais, ypač Mykolu, Karšuvos tijūnu, įvairių bylų, ginčų, nesutarimų, mainų. Pasitaikydavo ir užpuolimų. M. Barauskis savo testamente (1596.V.18)[205] prašė palaidoti Krakių bažnyčioje, protėvių rūsyje, įpareigodamas tai atlikti savo žentą Merkelį Šemetą, Žemaičių kaštelionaitį, o fundaciniam altoriui po laidotuvių parūpinti arnotą 10 kapų grašių vertės.

Tik dalis Krakių parapijos priklausė Barauskiams. Miestelis ir vyskupo žemės, sudarę parapijos branduolį, niekuomet nebuvo Barauskių užimtos, bet visą laiką liko vyskupo valdžioje. Niekas negalėjo jo valdinių versti priimti kitą tikėjimą. Be to, valdiniai savo noru taip pat negalėjo tikėjimo keisti. Todėl neįtikimi M. Valančiaus žodžiai, kad Krakių parapijoje nebelikę katalikų. Jis, matyt, sutirštino spalvas.

Kitas reikalas su laikinu bažnyčios uždarymu. Po Vaclovo Virbickio mirties nuolat keitėsi vyskupai, niekas rimčiau bažnyčiomis nesirūpino, prasidėjo pakrikimas. J. Barauskiui atsiėmus dalį fundacinės žemės ir sumažėjus ar net visai dingus dešimtinei iš vyskupo dvarų (M. Daukša, pavyzdžiui, dešimtinės iš ten nebegaudavo), Krakių klebono pajamos pasidarė gana menkos. Juo neapsimokėjo būti, turint kitas beneficijas, nes beveik visas pajamas būtų reikėję atiduoti samdomam vikarui. O vikaro nebajoro negalima buvo skirti klebonu. Todėl kurį laiką Krakėse klebono galėjo nebūti, ir bažnyčią reikėjo uždaryti. Kaip iš visko atrodo, toks

---

204 Ten pat, Nr. 3, p. 2—7.
205 VVU ŽA 19 Nr. 20, l. 31—34.

atvejis prileistinas tik prieš 1570 m. Kažin ar ne į tokią vakuojančią vietą M. Daukša ir pateko? Tiksliai nežinoma, iki kurio laiko jis buvo Krakių klebonu. Greičiausiai iki 1592 m., kuriais gavo Betygalos parapiją. Po M. Daukšos Krakėse klebonavo Adomas Mlodinskis, 1595 m. keitęs žemę su M. Barauskiu.

M. Daukša, gavęs klebono vietą Krakėse 1570 m., kitų beneficijų neturėjo. Jis pats vizitatoriui 1579 m. sakėsi Krakėse gyvenęs, kol buvo paskirtas kanauninku. Materialiniu atžvilgiu vieta gana menka. Tai matyti iš 1579 m. vizitacijos aprašymo. Klebonijos ūkvedys (faktorius), klausiamas, kiek pajamų turi Krakių bažnyčia, atsako: grynais pinigais 6 kapas grašių ir 7 valakus su valstiečiais; taip pat esanti žemė klebono reikalams (tur būt, ne mažiau kaip valakas), 3 smuklės, kalėda iš miestelio ir parapijos, — vieni duodą po grašį, kiti javų, paukščių ir t. t.[206] M. Daukša kiek kitaip nusako savo pajamas: iš Krakių bažnyčios jis gaunąs grynais pinigais 12 kapų, visa kita, ką paimąs iš lauko ir kalėdos, sunaudojąs pats su šeimyna[207]. Jo šeimyną sudarė ūkvedys ir dvi moteriškės, prižiūrinčios daržus, karves ir kitus gyvulius. Tas pajamų apibūdinimas nėra visai tikslus, nes neįskaityta, kas gaunama už bažnytines apeigas (krikštą, sutuoktuves, laidotuves). Iš savo atlyginimo M. Daukša išlaikydavo mokytoją, o išsikėlęs į Varnius, ir vikarą-altaristą. Taigi jam pačiam nedaug likdavo.

Žemaičių vyskupijoje buvo ir daugiau tokių neturtingų parapijų, bet kitose klebonai gaudavo kelis kartus didesnes pajamas. Pavyzdžiui, Benediktas Strikovskis, didžiojo kunigaikščio ir karaliaus kapelionas, Molėtų

---

206 Jb PŽ 70—71.
207 Ten pat, p. 73.

ir Luokės klebonas, vien Luokėje turėjo savo valdžioje 70 valakų žemės (su valstiečiais ir miestiečiais)[208]. Kaltinėnų klebonas Mikalojus Karizna 1579 m. gaudavo 30 kapų grašių, neskaitant atlyginimo vikarui, kuriam mokėdavo 10 kapų grašių[209]. Tam pačiam M. Kariznai, kaip Kražių klebonui, apmokėjus vyriausiam ūkvedžiui, vikarui (12 kapų gr.) ir atskaičius savo išlaidas, likdavo 30 auksinų (= 12 kapų gr.)[210]. Raseinių klebonas gaudavo apie 40 kapų gr.[211].

Nors ir menkai atlyginamas, M. Daukša, matyt, rūpinosi Krakių bažnyčia. Vizitatorius apie ją sako: „Bažnyčia yra pakankamai graži ir gerai pastatyta", o kitoje vietoje: „Bažnyčia graži ir gerai prižiūrima"[212]. Nors M. Daukša tada jau nebegyveno Krakėse, bet vizitatorius rado joje viską palyginti švariai ir tinkamai laikoma, išskyrus vyną mišioms, kuris buvo sugedęs ir supelėjęs. Bažnyčia nepasižymėjo puošnumu ir turtingumu. Paveikslai altoriuje iš senumo buvo nublukę ir reikalingi restauruoti, bažnytinės vėliavos, nešamos procesijos metu, apdriskusios, bažnytinės knygos negausios: 2 mišiolai (Krokuvoje išleisti) vidutiniško gerumo, nauja agenda, o gradualas ir antifonaras — seni ir apiplyšę. Kapinių tvora kiek aplūžusi.

Palyginimui pravartu paimti kitas bažnyčias Žemaičiuose tuo metu (1579). Sakysim, Skirsnemunėje bažnyčia buvo beveik visai susmukusi ir suirusi, be durų, dėl klebono S. Benkovskio nerūpestingumo. Sumažėjus pajamoms, klebonas visai į ją nebekreipė dėmesio[213]. Bet

[208] VKMA F 208-s Nr. 293 (1570 m. kvitas už sidabrinės mokestį).
[209] VEV 47, 51, 53.
[210] Ten pat, p. 47.
[211] Ten pat, p. 30.
[212] Jb PŽ 68—69.
[213] VEV 14—15.

tai eilinė parapija. O kaip atrodė turtingosios bažnyčios, pavyzdžiui, Kražių, tur būt, gražiausia Žemaičiuose XVI a.?

Į Kražių bažnyčią buvo įdėta daug lėšų, aukso ir sidabro ir dar brangesnio už juos menininkų darbo. Ji turėjo 7 altorius ir koplyčią. Viršuje įėjimo stūksojo didžiuliai vargonai ir sudėtingas masyvus laikrodis. Pažymėtina, kad bažnyčia turėjo ne tik vargonininką, bet ir laikrodininką (magistrum horologii), kuriems mokėdavo 14 kapų grašių[214]. Vizitatorius T. Pekulas, italas, abiejų teisių daktaras, reikia manyti, turėjo nuovoką apie meną. Apibūdindamas gausias medžio skulptūras ir paveikslus, tapytus ant drobės, taip pat ir kitus papuošimus, net suolus, jis tevartoja pasigėrėjimą ir aukščiausią įvertinimą reiškiančius žodžius — gražus, labai gražus, gražiausias, puikiausio darbo (pulcherrime fabrefactae). Bet visa tai baigė nykti. Bažnyčios stogas buvo kiauras, langų stiklai išdaužyti, sienos aptrešusios. Visur prasiskverbdavo lietus, ir vanduo viską naikino. Trūnijo ir puvo puikiosios skulptūros, pelėjo ir deformavosi paveikslai, trešo suolai. Vargonai aplūžo ir apiro, — jais nebegalima buvo naudotis. Laikrodį sudaužė varpas. Mikalojus Karizna, Kražių, Kaltinėnų ir Paberžės (Vilniaus vyskupijoje) klebonas, drauge Vilniaus kanauninkas ir karaliaus referendaras, per ketverius metus, gaudamas pajamas iš Kražių, nieko, kaip pats prisipažino, bažnyčioje nei iš naujo darė, nei restauravo, nei taisė. Teisinosi lėšų stoka. Taip dėl jo nerūpestingumo ir gobšumo, kas per daugelį dešimtmečių buvo sukurta, trumpu laiku sunyko.

Palyginimui dar galima paimti Viduklės bažnyčią, kurios klebonu buvo pats Žemaičių vyskupas (taip jis

214 Ten pat, p. 48.

padidino savo pajamas), o vikaras — Jonas Jurgevičius, gyvenęs ten 15 metų, gaudamas 8 kapas grašių ir išlaikymą vyskupo dvare[215]. Nors bažnyčia iš viršaus ir pusėtinai atrodė (mediocriter pulchra et bene custodita), bet stiklo langai virš didžiojo altoriaus buvo išdužę, pats altorius — nešvarus, nešvaria ir suplyšusia drobe užtiestas, kitas altorius — taip pat. Dar du kiti altoriai — neuždengti, aplūžę ir baisiai nešvarūs. Vikaras paaiškino neturįs kuo jų uždengti. Ne kartą priminęs vyskupui, kad parūpintų kitus užtiesalus, bet nieko iš to neišėję. Dėl nešvarumo suvertė kaltę paukščiams, kurie iš viršaus teršią altorius. Arnotus ir kitus bažnytinius drabužius vikaras laikė dėžėje, kur susikaupusiose nešvarybėse veisėsi kirminai. Krikštykloje vanduo buvo taip pat labai nešvarus, ir jame kirbėjo kirmėlaitės[216].

Panašius dalykus matome ir Varnių katedros bažnyčioje. Daugelyje vietų per stogą lijo. Koplyčiose altoriai labai nešvarūs, krikštyklos vandenyje knibždėjo kirmėlaitės. Taigi palyginimas rodo M. Daukšą buvus kiek rūpestingesnį dvasininką už kitus.

Apie M. Daukšos gyvenimą ir veiklą Krakėse konkrečių žinių neišliko. Klebonija, vizitatoriaus žodžiais, buvusi pakankamai gera (satis bona). Ji stovėjo ant Smilgos kranto, kaip matyti iš 1635 m. klebonijos inventoriaus, kuriame dar sakoma, kad ten buvęs tvenkinys ar kūdra (staw), „iš senų laikų įrengta"[217]. Tame inventoriuje minimas ir mokyklos pastatas (Szkoła dobra z Przysionkiem).

Krakės — miestelis, priklausęs vyskupui. Jose buvo ir vyskupo dvaras. 1635 m. klebonijos inventoriuje pa-

---

215 Ten pat, p. 31.
216 Ten pat, p. 33—34.
217 CVIA DA 14569 l. 618 (1738 m. inventorius, perrašytas iš 1635 m. inventoriaus).

žymėtos gatvės: Jaugilių, Galnių (Golniewska) ir bažnyčios. 1579 m. vizitacijos aprašyme suminėtos kelios miestiečių pavardės: *Stanislaus Markowicz, Jacobus Guttus, Christoferus Jursaiczik, Bernardus Dobkowicz*[218], rodytų, kad Krakėse gyveno ne vien lietuviai. Bet iš 1635 m. inventoriaus ir 1667 m. Krakių miestelio „dūmų" sąrašo aiškėja, kad bent daugumas miestiečių neabejotinai buvo lietuviai. 1667 m. sąraše sužymėti 57 „dūmai", iš kurių imtas padūmės mokestis Krakėse[219].

Nors apylinkės didesniu grožiu nepasižymėjo, bet jas įvairino netolima Šušvė, per miestelį tekanti Smilga, keli upeliai, keli ežerėliai ir miškai. Krakes labai mėgo vėlesnis vyskupas Jurgis Tiškevičius, kuris, kaip sakoma nespausdintame Žemaičių vyskupystės aprašyme, „tąnkiej cze łąnkies, ir giaras wałandas sawa dwari wijsziedawa"[220].

Gyvendamas Krakėse, M. Daukša lengvai galėjo palaikyti ryšius su tėviške ir dažnai joje lankytis, nes palyginti buvo netoli. 1572 m. jis buvo paskirtas Žemaičių kanauninku. Kanauninkų, kaip ir archidiakono, skyrimas priklausė vyskupui. Aplinkybės, kuriomis M. Daukša gavo šią vietą, nėra paaiškėjusios. Jis tapo kanauninku J. Petkūno dėka. Matyt, su vyskupu buvo artimiau pažįstamas. Darbas parapijoje nedaug tegalėjo lemti. Į kanauninkus paprastai pretenduodavo turtingesnieji, žymesnės giminės, turį įtakingų globėjų. Prisimintinas čia ir J. Petkūno nepotizmas. Nuo 1572 m. M. Daukša jau nebegyveno Krakėse, tik į jas atsilankydavo. Persikėlė į Varnius, vyskupijos sostinę.

Žemaičių kapitulos sudėtis 1572 m. nėra tiksliai žinoma. J. Petkūnas savo testamente (1574) mini, be

---

218 Jb PŽ 71.
219 CVIA F 525, apr. 8, Nr. 945 (Nr. 32).
220 LKLI In. R-2319, p. 194.

M. Daukšos, šiuos kanauninkus: Stanislovą Toločką, Kasparą Kživanskį, Baltazarą Ulickį ir Petrą Petkevičių[221]. Nepaminėtas šeštasis. Galima būtų manyti, kad tai vienas iš kanauninkų, figūruojančių ankstesniuose dokumentuose. Yra išlikę nemaža kvitų už sidabrinės ir kitus mokesčius, seimo nustatytus dvasininkams (pagal valdinių, tarnybų skaičių) ir vyskupo ar kapitulos paskirto kanauninko surinktus. Pavyzdžiui, 1563 m. ir 1568 m. sidabrinės mokestį iš dvasininkų renka Grigalius Červa (Gregorey Czerwo)[222], 1567 ir 1569 m. Petras Butrimas, Žemaičių kanauninkas ir Butkiškės klebonas[223], 1570 m. už sidabrinę ir mokestį Lietuvos statuto pataisymui kvituojamas kanauninkas Povilas Geduškonis[224]. Bet M. Valančius sako, kad, mirus J. Petkūnui, kapitula „pakiele i walditojus wiskupistes kanauniką Kotarski"[225]. Taigi šeštasis kanauninkas 1574 m. buvo Benediktas Kotarskis. Minėtieji trys kanauninkai — mokesčių rinkėjai 1569—1573 m. mirė (1571 m. siautėjo maras). Į vieno iš jų vietą pateko M. Daukša, į kito — Petras Petkevičius (1573), į trečio, tur būt, — B. Ulickis.

Nežinome, kokie buvo M. Daukšos santykiai su kanauninkais, įėjus į kapitulą. Su vyskupu jis sugyveno gerai. J. Petkūnas paskyrė M. Daukšą vienu iš savo testamento vykdytojų ir užrašė jam dovaną — baltą arklį ir mažiausiąjį laikrodį[226]. Nors ir neilgas bendravimas su šiuo vyskupu, studijavusiu keliuose univer-

---

221 Jb DaD 6—7.

222 1563 m. jis vadinamas kanauninku ir vyskupijos administratoriumi (VKMA F 208-s Nr. 293).

223 VKMA F 208-s Nr. 1 ir Nr. 293.

224 Ten pat. Jis pats kvite B. Strikovskiui vadina save *Pawel Geduſzkonius,* o K. Orvydo kvite už įteiktus iš dvasininkų surinktus pinigus vadinamas *Pawel Gieduſzkowicz.*

225 VŽV I 105.

226 Jb DaD 6, 9.

sitetuose ir pažinusiu užsienio šalis, M. Daukšai buvo reikšmingas ir, gal būt, turėjo kai kurios teigiamos įtakos.

Kai 1574 m. vyskupas J. Petkūnas mirė, Varnių kanauninkai įsijungė į kovą dėl naujo vyskupo — Merkelio Giedraičio paskyrimo. Be M. Giedraičio, iš kunigaikščių giminės kilusio Vilniaus prelato kustošo, į Žemaičių vyskupus pretendavo Jokūbas Voroneckis, Gniezno arkivyskupo, Lenkijos primo, seserėnas. Jis tuo metu buvo turtingiausios Vilniaus vyskupijos parapijos — Geranainių klebonas. Iš jos jis gaudavo daugiau pajamų, negu vyskupas iš Žemaičių vyskupijos. J. Voronecką stengėsi prastumti Gniezno arkivyskupas ir popiežiaus nuncijus Vincentas Laureo. M. Giedraitį rėmė vietinės jėgos, kurių ne visuomet būdavo paisoma. 1575 m. pavasarį M. Giedraitis, kaip Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės atstovas, nuvyko į Paryžių kviesti pabėgusio Henriko Valua grįžti į Lenkijos—Lietuvos valstybę. „Visiems Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės luomams rekomenduojant", pabėgęs karalius jį nominavo Žemaičių vyskupu[227]. Žemaičių kapitula tą jo nominaciją parėmė. 1575 m. liepos 19 d. „Varnių katedros Žemaičiuose prelatai ir kanauninkai" (iš tikrųjų prelatas tebuvo vienas — archidiakonas) rašte popiežiui pareiškė savo pasitenkinimą tuo nominavimu, pranešdami, kad patys su džiaugsmu M. Giedraitį išrinkę vyskupu, ir prašė jį patvirtinti. Be įprastinių argumentų (nominato labai pavyzdingo gyvenimo, religinio uolumo, giminės senumo ir garbingumo, kunigaikštystės luomų jam palankumo), buvo iškeltas dar vienas — M. Giedraičio lietuvių kalbos (linguae Samogiticae) mokėjimas. Dėl to nominatas daug vaisingiau galėsiąs tarp vietinių žmo-

[227] *Theiner A.* Annales Ecclesiastici... II, 105.

nių darbuotis. Rašte dar akcentuojama, kad Žemaičių vyskupija buvusi labai apleista tų vyskupų, kurie nemokėję kalbos (lietuvių)[228]. Po raštu nėra „prelatų ir kanauninkų" parašų, bent spausdintame tekste. Daugumas jų buvo nelietuviai. Todėl krinta į akis, kad jame pabrėžiamas ne tik M. Giedraičio lietuvių kalbos mokėjimas, bet ir jos nemokančių dvasininkų nenaudingumas. Turint galvoje vėlesnę M. Daukšos veiklą ir kovą dėl lietuvių kalbos vartojimo viešajame gyvenime, kažkaip savaime peršasi mintis, kad prie šio rašto popiežiui jo aktyviau yra prisidėta.

M. Giedraičio kandidatūrą parėmė ir V. Protasevičius. 1575 m. liepos 22 d. jis rašė Romon, kartodamas Žemaičių kapitulos argumentus (akcentuodamas taip pat lietuvių kalbos mokėjimą) ir pridėdamas dar, kad M. Giedraitis yra Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės pilietis (hujus patriae indigena), o svetimšalius nominuoti karaliui draudžią įstatymai[229]. Be to, M. Giedraitį palaikė ir jėzuitai, tikėdamiesi, kad jis uoliau gins ir propaguos katalikybę.

Tarp Žemaičių kapitulos ir V. Protasevičiaus raštų matyti neabejotinas ryšys. Tie raštai ne spontaniškai atsirado, ir argumentacijos sutapimas taip pat nėra atsitiktinis. Dėl M. Giedraičio paskyrimo Žemaičių vyskupu kovojo ir daugiau asmenų, ir ta kova, reikia pasakyti, jau gana organizuota. Tai pirmas aštresnis susidūrimas po Liublino unijos dėl įtakingos vietos, kur į pirmąjį planą buvo iškeltas kalbos ir indigenato klausimas.

Tolesnis M. Daukšos gyvenimas ir ypač jo literatūrinė veikla yra glaudžiai susijusi su M. Giedraičiu. Jie artimai bendradarbiavo ir vienas kitą rėmė. M. Gied-

---

228 Ten pat, II, p. 106.
229 Ten pat, II, p. 105.

raičiui valdant, išaugo M. Daukšos vaidmuo ir svoris Žemaičių vyskupijoje. Bet, norint geriau suprasti jo veiklą ir vaidmenį, pravartu susipažinti su konkrečiomis gyvenimo ir darbo sąlygomis, visuomenine aplinka, dvasininkais, pradedant archidiakonu ir baigiant klebonais ir vikarais.

M. Giedraičio vyskupavimo laiku gana tiksliai žinoma kapitulos sudėtis. 1579 m., T. Pekului vizituojant Žemaičių vyskupiją, archidiakonu buvo M. Klodzinskis, o kanauninkais — B. Kotarskis, P. Petkevičius, M. Daukša, B. Ulickis, A. Beinartas ir M. Strijkovskis.

Motiejus Klodzinskis, lenkas, didžiojo kunigaikščio ir karaliaus sekretorius, didelis bažnytinių beneficijų mėgėjas ir medžiotojas, archidiakono vietą gavo prieš pat M. Giedraičio paskyrimą Žemaičių vyskupu. Drauge jis buvo Krokuvos kanauninkas, Vilniaus prelatas prepozitas, Ramygalos ir Panevėžio klebonas[230]. Užimdamas tiek aukštų vietų, jis rūpinosi tik pelnu — išnuomodavo bažnytines žemes ir klebonijas (bažnyčias) pasauliečiams. Pats su broliu ir tarnais užpuolė Ramygalos klebonijos dvarą ir jėga išvijo savo arendatorių — karaliaus iždo raštininką V. Slavenckį[231]. M. Klodzinskis tik naudojosi archidiakono pajamomis, Žemaičių vyskupijoje niekuomet negyveno, net jos nelankė. Archidiakonu išbuvo visą M. Giedraičio vyskupavimo laiką. Mirė 1616 m.

M. Daukšai pirmiausiai teko bendrauti su kanauninkais B. Kotarskiu, B. Ulickiu ir P. Petkevičium. Benediktas Kotarskis, matyti, išsilavinimu, patirtimi ar administraciniais sugebėjimais kiek išsiskyrė iš kitų, nes,

---

[230] PiL 220; KKZ III 63, 64 ir kt.

[231] Опись документовъ Виленскаго Центральнаго Архива... Вильна, 1909, VII, стр. 282 (Nr. 1531), 286—287 (Nr. 1551), 288 (Nr. 1557) ir kt.

kaip teigia M. Valančius, buvo J. Petkūno oficiolas[232], o po šio mirties — vyskupijos administratorius. 1581 m. paskirtas Kelmės klebonu. Į pareigas jį įvesdino M. Strijkovskis[233]. Vėliau B. Kotarskis, atrodo, dėl reikalavimo laikytis celibato tapo reformatu, vedė ir buvo iškeiktas[234].

Baltazaras Ulickis nusimanė kanonų teisėje. M. Giedraičio oficiolas 1579 m. Martynas Goslickis painesniais atvejais daugiausia į jį kreipdavosi patarimo[235]. 1593 m. dar tebebuvo kanauninkas.

Daugiau žinių išliko apie Petrą Petkevičių, vyskupo J. Petkūno brolio sūnų. 1573 m. paskirtas kanauninku, Betygalos ir Viduklės klebonu, jis tuoj išvyko studijuoti. J. Petkūno testamente (1574.V.21) ir kalbama apie jį kaip studijuojantį. Krokuvos universiteto matrikulų knygose 1573 m. (ar 1574 m. pradžioje) įrašyta: *Petrus Matthiae Piethkowicz de Pietkouice dioc. Vilnensis*[236]. Tai ir bus Žemaičių kanauninkas, J. Petkūno brolio Motiejaus sūnus, kilęs iš Petkūnų — Petkavičių kaimo Eišiškių apylinkėje[237]. 1579 m. Petras Petkevičius dar nebuvo kunigas, tik akolitas (klierikas su 4 žemesniaisiais šventimais)[238]. Į vizitatoriaus klausimą, ar nežinąs, kad, būdamas klebonas, turi įsišvęsdinti į kunigus, ir ar nebuvęs daug kartų raginamas tai padaryti, atsako žinąs, jog to reikalauja Tridento bažnytinio su-

---

232 VŽV I 97.

233 *Grużewski B.* Kościół Ewangelicko-Reformowany w Kielmach. Warszawa, 1912, str. 5.

234 Ten pat, p. 6—7, 14, 361.

235 VEV 67.

236 *Chmiel A.* Album studiosorum... III, p. 90.

237 J. Petkūnas savo testamente mini du brolius — Motiejų ir Pranciškų. Todėl Krokuvos universitete imatrikuliuotas 1561 m. kitas Petras Petkevičius, Petro sūnus (ten pat, III, 42), negali būti kalbamasis Žemaičių kanauninkas.

238 VEV 82.

sirinkimo nuostatai, bet teisinasi mokymusi: studijavęs Krokuvoje šventuosius mokslus (dedi operam literis s(acris)[239].

Kad teologija ir bažnytiniai reikalai P. Petkevičiui mažai terūpėjo, rodo jo gyvenimo būdas. Varniuose ir savo parapijoje (Betygaloje) jis būdavo retai. Mėgdavo važinėti į Vilnių ir ten linksmiau leisti laiką. P. Petkevičių gana ryškiai apibūdina vienas jo gyvenimo epizodėlis 1579 m.

T. Pekului esant Betygaloje, paaiškėjo, kad klebonas P. Petkevičius joje buvęs prieš šešias savaites ir išvykęs į Vilnių. Kai jis, vizitatoriui reikalaujant, prisistatė į Varnius beveik po trijų savaičių, teisinosi buvęs tėviškėje (in patria). Klausiamas, ar tuo laiku lankęsis Vilniuje, prisipažino buvęs ir jame 8—10 dienų, nes sirguliavęs ir norėjęs pasigydyti. Teiraujantis, kuriuose namuose Vilniuje apsistojęs, sakėsi neatsimenąs pavardės, paskui paminėjo buvęs taip pat pas Martyną prie turgaus (in foro): pas jį laikąs savuosius dvasininko drabužius. Toliau klausiamas, kuo vardu tas, su kuriuo lošęs kauleliais, būdamas Vilniuje, atsakė: „Nelošiau!“ Paskui prisipažino: „Lošiau, bet neprisimenu, kaip jis vadinasi“, pasižadėdamas daugiau nebelošti. Vizitatoriui teiraujantis, ką pralošęs kauleliais Vilniuje, tarė pralošęs sidabrinę paauksuotą grandinėlę 10 auksinų vertės, paskui pasitaisė — pralošęs keletą auksinų, o toliau kamantinėjamas pasakė: „Iš kur Jūsų Prakilnybė gali žinoti, kiek auksinų praradau?“ Pagaliau prisipažino: „Pralošiau dešimt kapų (grašių)“. Žadėjo toliau taip nebedaryti, kaip anksčiau buvo įpratęs, ir atliekamus pinigus išleisti Betygalos bažnyčiai taisyti

---

239 Ten pat.

ir kitiems jos reikalams[240]. O bažnyčios stogas buvo kiauras, langų stiklai išdužę, į vidų lijo ir t. t.

P. Petkevičius, taip lengvai švaistydamas pinigus, nesidrovėjo kitus išnaudoti. Jis prisipažino vizitatoriui jau beveik metus laikąs mergaitę, kaip užstatą už paskolintus 5 auksinus. Laikė ją darbui. Tai buvo įprasta. Pavyzdžiui, Varnių parapijos klebonas Martynas Goslickis sakėsi T. Pekului taip pat laikąs merginą — užstatą už 1,5 kapos grašių, paskolintų jos motinai, kol grąžins pinigus. Mergina dirbanti namuose ir lauke jau porą metų. Vizitatorius įsakė vienam ir kitam merginas paleisti. M. Goslickiui užstatytoji mergina savo darbu skolą atlyginusi[241].

Mėgo P. Petkevičius ir titulus. J. Petkūnas, kaip minėta, paskyrė stambią sumą dvylikai jaunuolių mokyti — ruošti dvasininkais ir juos prezentuoti pavedė P. Petkevičiui. Dėl to jis paskui titulavosi seminarijos reikalų valdytoju ir vedėju (Sprawca y Szafar Siemenarski)[242]. Įsteigus Vyriausiąjį tribunolą, P. Petkevičius buvo paskirtas dvasinių reikalų deputatu (Deputat spraw duchownych)[243].

Panašiai kaip ir dėdė, P. Petkevičius rūpinosi giminėmis. Sakysim, 1579 m. laikė Varniuose, kanauninko beneficijoje, svainį — sesers vyrą, o Betygaloje 3 giminaičius, kurie prižiūrėjo ir tvarkė ūkio reikalus[244]. Artimą giminaitį Joną Bernotavičių įtaisė Palangoje klebonu. Varniuose mokė sesers vaikus. Testamentu (1610)

---

240 VEV 78, 83.
241 Ten pat, p. 83, 66, 70.
242 VKMA F 208-s Nr. 313 (klaidingai parašyta *Sprawczy*); VVU ŽA 18 Nr. 49 l. 89v; ŽA 21 Nr. 177 l. 341r.
243 MA CB VKF 5700.
244 VEV 83.

užrašė 125 kapas grašių dviem neturtingiem giminaičiam mokyti[245].

Jaunystėje švaistęs lengvai paimtus pinigus, ilgainiui įprato juos kaupti. Iš turtingų beneficijų gaunamas pajamas nuolat didino, skolindamas stambias ir smulkesnes sumas už atitinkamą užstatą (lygų paskolos vertei). Tai duodavo nemaža pelno. Į gyvenimo pabaigą disponavo jau tūkstančiais kapų grašių. Kaip matyti iš gausaus ir brangaus garderobo ir aukso antspaudo, minimų testamente, P. Petkevičius mėgo pasirodyti ir imponuoti. Norėjo užsitikrinti gerą vietą ir po mirties. Todėl stambiausias sumas paliko Varnių katedros bažnyčios koplyčiai, kurioje prašė palaidoti šalia dėdės vyskupo: 1200 kapų grašių koplyčios vikarui ar mansionarui ir 1217 kapų jos altoriui. Seminarijai irgi paskyrė nemažą sumą — 800 kapų[246].

M. Daukša bendradarbiavo su P. Petkevičium, kaip ir su kitais kanauninkais. Ne kartą vyskupas pavesdavo vieną ar kitą reikalą atlikti dviem kanauninkam drauge. Išlikusi 1801 m. regesta mini M. Daukšos ir P. Petkevičiaus autentišką protestą (Protestacyę Testyemonalne), tur būt, įteiktą teismui, 1597 m. lapkričio 7 d. data[247]. Tai buvo vienas iš dokumentų ilgoje M. Giedraičio byloje (1576—1605) su Mlečkomis dėl vyskupui priklausiusių Surviliškio kaimų, kuriuos Mlečkos jėga atėmė, o valstiečius sumušė. Bet M. Daukša artimiau su P. Petkevičium nebendravo, jų santykiai nebuvo bičiuliški. Savo testamente P. Petkevičius net nepaminėjo M. Daukšos. Per daug skyrėsi jų tikslai bei siekimai, pats gyvenimo būdas.

245 BK 271, 273, 275.
246 Ten pat, p. 269—271.
247 VKMA F 208-s Nr. 294.

Likusieji du kanauninkai, paminėti 1579 m. vizitacijos aprašyme, — A. Beinartas ir M. Strijkovskis, į kapitulą buvo paskirti jau M. Giedraičio, mirus S. Toločkai ir K. Kživanskiui.

Ambraziejus Beinartas kilęs iš Žemaičių krašto — Beinartavičių prie Nevėžio. Žinomo Lietuvos istoriko Alberto Vijūko-Kojelavičiaus motina buvo jo brolio Alberto duktė[248]. A. Beinartas studijavo Krokuvos universitete, imatrikuliuotas 1570 m.: *Ambrosius Bartholomei de Beinartovicze dioc. Vornensis*[249]. Žemaičių kanauninku ir drauge Kaltinėnų altarista tapo, atrodo, 1576 m.[250] 1579 m. nebuvo dar kunigas, teturėjo žemesniuosius šventimus. Kaltinėnuose, kurių altarijai priklausė 20 valakų žemės (tik valstiečių daugumas maro metu išmirė), jis nė karto per dvejus metus neatsilankė, kunigo nelaikė, jokių uždėtų pareigų neatlikdavo. Jam rūpėjo tik pajamos. Nesitenkindamas užimamomis vietomis Žemaičių vyskupijoje, siekė pelningesnių ir 1579 m. pabaigoje didžiojo kunigaikščio ir karaliaus malone (būdamas jo sekretorius) pateko į Vilniaus kapitulą. 1591 m. šis kanonų teisės daktaras kažkuo labai nusikalto. Vilniaus kapitula savo aktuose tą jo nusikaltimą traktavo kaip gėdingą ir pasibaisėtiną (foedum et enormem excessum) ir už tai nubaudė, atimdama metams visus priedus prie pagrindinių kanauninko pajamų ir paskirdama jam atgailos kelionę į Romą[251]. Į Romą keliavo sekančiais metais. Ir vėliau ne kartą kapitula siuntė A. Beinartą į Romą įvairiais reikalais,

---

248 Nomenclator Familliarum... operâ... P. Alberti Wiiuk Koiałowicz... p. 17.

249 *Chmiel A.* Album studiosorum... III, 77.

250 VEV 54.

251 MA CB VKF 449 l. 173—174; KKZ III 73; Polski Słownik Biograficzny. Kraków, 1935, I, str. 478.

ypač protestuodama prieš B. Macejovskio paskyrimą Vilniaus vyskupu. 1589 m. jis buvo išrinktas deputatu į tribunolą. Palengva susikrovė nemažą kapitalą. Savo testamente 1602 m. užrašė neturtingiems studentams Vilniuje 4000 kapų grašių. A. Beinartas, susijęs daugiausia su Vilniumi, Žemaičiuose beveik jokio vaidmens nevaidino.

Motiejus Strijkovskis, lenkas, 1567—1568 m. žiemos semestre imatrikuliuotas Krokuvos universitete, jį baigė laisvųjų menų bakalauro laipsniu[252]. Būdamas karo tarnyboje Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, susidomėjo jos praeitimi, metraščiais, paminklais, ėmė rinkti istorinę medžiagą ir rašinėti. Svajojo apie didelį veikalą. 1574—1575 m. kaip pasiuntinybės dalyvis buvo išvykęs į Turkiją. Grįžęs į Lietuvą, atrodo, 1576 m. susirado prieglobstį Slucke ir kunigaikščio Jurgio Olelkovičiaus, kilusio iš Gediminaičių, globojamas ėmė rašyti pirmąją savo „Kronikos" redakciją bei mažesnius veikalus. Jurgiui Olelkovičiui mirus (1578.XI.9), M. Strijkovskis turėjo ieškoti kito mecenato.

Lietuvos istorijos parašymas tuo metu buvo itin aktualus dalykas. Pakilus kultūriniam gyvenimui, jos labai pageidavo feodalinė diduomenė, kuriai nebepakako vien metraščių. Dar daugiau kaip kitiems Lietuvos istorijos sukūrimas rūpėjo M. Giedraičiui. Kovojant dėl valstybinio savarankiškumo po Liublino unijos, istorija darėsi būtina atrama. Jeigu ne pats M. Giedraitis pasikvietė M. Strijkovskį, tai bent mielai jį priėmė, kitų rekomenduotą. Reikėjo gerai aprūpinti dirbantį tokį svarbų darbą asmenį. Jis buvo karys, keliautojas, nuotykių mėgėjas, atsidėjęs praeities tyrinėtojas, ne

[252] *Barycz H.* Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego... str. 453.

dvasininkas. Kad galėtų užimti kanauninko vietą, jam buvo suteikti žemesnieji (akolito) šventimai.

Naujosios pareigos M. Strijkovskį nelabai tevaržė. Pažiūrėjus į jo atvaizdą, išspausdintą „Kronikoje" (1582), nė į galvą neateis, kad šis ranką ant kardo padėjęs, o kita knygą laikąs bajoras yra dvasininkas-kanauninkas, kuo mėgo tituluotis. Bet jis nebuvo blogesnis kanauninkas už daugumą kitų, o gaunamas pajamas sunaudojo visuomenei naudingam ir reikalingam darbui. Deja, apie jo gyvenimą Žemaičiuose teišliko labai maža žinių. 1579 m. vizitacijos aprašymo išlikusioje dalyje apie M. Strijkovskį tėra vos kelios užuominos. Iš jų paaiškėja, kad istorikas rezidavo Varniuose, tuo išsiskirdamas iš visų kanauninkų, ir dar viena detalė — savo namuose laikė jauną našlę[253]. Kaip ir kiti kanauninkai, M. Strijkovskis turėjo dar parapiją. Apie tai sužinome iš 1586 m. spalio 21 d. rašto, kuriuo Lietuvos kancleris E. Valavičius leidžia M. Strijkovskiui, Žemaičių kanauninkui ir Jurbarko klebonui, taip pat ir jo valdiniams, imti medžių statybai ir kurui iš Jurbarko girios[254]. Šio rašto data — paskutinė žinoma M. Strijkovskio gyvenimo data.

Jokių tiesioginių ir netiesioginių duomenų apie M. Daukšos santykius su M. Strijkovskiu neturime. Jie, be abejonės, dažnai susidurdavo. M. Daukša tikriausiai žinojo apie M. Strijkovskio dirbamą darbą. Žemaičių kapituloje šalia M. Daukšos tai buvo vienintelis žmogus, kurio interesai siekė daug toliau, negu pajamos, pelnas, asmeninio gyvenimo reikalai ir patogumai, o darbas turėjo nemažos visuomeninės reikšmės. Savo pla-

---

[253] Jb PŽ 76; VEV 76.
[254] *Jablonskis K.* Archyvinės smulkmenos. 10. Žinutė apie Motiejų Stryikauskį. — „Praeitis". Kaunas, 1933, II, p. 436.

čiais ryšiais, atsidėjimu Lietuvos istorijai ir užsidegimu, ją rašant, M. Strijkovskis turėjo traukti M. Daukšą, galėjo būti jam skatinančiu pavyzdžiu. Nors jie dirbo skirtingose srityse, bet abiejų siekimai turi kai ką bendro. Tiesa, kaip matysime, M. Strijkovskis nepatenkino dar M. Daukšos, bet, šiaip ar taip, jis buvo, greta M. Giedraičio, svarbiausias M. Daukšos amžininkas — kultūros darbuotojas Žemaičiuose.

Apskritai imant, iš 1579 m. vizitacijos aprašymo matyti bendras kanauninkų nesirūpinimas bažnyčios reikalais, religinių ceremonijų atlikimu, tikybine propaganda, pamokslų sakymu ir t. t. Būdingas šiuo atžvilgiu vizitatoriaus sukviestų Varnių miestiečių atsiliepimas. Jis sušaukė žymesniuosius miestelio asmenis: tijūną Jokūbą, raštininką Stanislovą Jurgevičių, barzdaskutį Joną, vaistininką Kasparą ir kitus, kurie pareiškė, kad Varnių parapijos bažnyčioje niekas niekuomet jų nekviečia krikščionybės mokslo mokytis, labai retai tesą sakomi pamokslai. O katedroje, jų žodžiais, niekuomet nebuvę tokio apsileidimo sakramentų teikimo ir pamaldų atžvilgiu (nunquam fuit tanta negligentia in administrandis sacramentis et divinis officijs peragendis). „Kanauninkai arba retai, arba niekuomet nereziduoja, o gyventi gyvena laisvai (libere), kaip jiems patinka...“[255]

Vyskupo oficiolas, Varnių parapijos klebonas M. Goslickis apie kanauninkus visai panašiai atsiliepia. Į klausimą, ar kanauninkai klausą vyskupo, jis atsako: „Dabar yra paklusnūs, nes vyskupas verčia, bet pirma nebūdavo paklusnūs.“ Paminėjęs, kad kanauninkai retai reziduoja Varniuose, o gyvena savo kaimuose (in suis

---

[255] VEV 66—67.

villis), apie tuos jų, kurie yra kunigai, sako, jog jie „apleidžia savo pareigas" (negligunt suum officium)[256].

Kanauninkai susirinkdavo kartą per metus į iškilmingus kapitulos posėdžius, o reikalui esant, ir dažniau. Šiaip, atrodo, jie jokių nuolatinių pareigų neturėjo. Net vikarų katedroje daugumas vietoje savęs nelaikė. Būdami gerai aprūpinti, kanauninkai gyveno visai pasaulietišką gyvenimą, nenorėdami net savo apdaru priminti, kad jie dvasininkai. Nė vienas jų, išskyrus M. Daukšą, nenešiojo kunigiškų drabužių ir tonzūros[257]. Tai būdinga ne tik visiems Žemaičių, bet ir Lenkijos dvasininkams.

Kanauninkų pavyzdžiu sekė žemesnysis kleras — klebonai ir vikarai. Jie gyveno ir elgėsi kaip tinkami. Vizitatoriaus klausiamas M. Goslickis, ar kanauninkų vikarai atlieka savo pareigas, atsakė, kad jie visiškai tuo nesirūpina (Maxime negligunt), o jo raginami nenori klausyti, negana to — norį dar jį primušti (volunt me adhuc verberare)[258].

Parapijų klebonai ir vikarai dažnai būdavo labai menko išsilavinimo. Pavyzdžiui, Viduklės vikaras Jonas Jurgevičius nemokėjo lotyniškai, ir vizitatorius turėjo kalbėti su juo, vertėjo padedamas[259]. Vilkijos vikaras Jonas Laskovskis (atsikėlęs iš Plocko vyskupijos) ne tik menkai tesuprato lotyniškai, bet nemokėjo net sakramentų pasakyti, nežinojo, kokios yra klebono pareigos ir t. t.[260] Pasitaikydavo dvasininkų, net rašyti nemokančių[261].

---

256 Jb PŽ 75.
257 Ten pat.
258 VEV 68.
259 Ten pat, p. 31.
260 Ten pat, p. 5.
261 *Puryckis J.* Die Glaubenspaltung... S. 112.

Parapijiečiai, vizitatoriaus klausinėjami, priekaištavo klebonams ir vikarams dėl jų nerūpestingumo, apsileidimo. Klebonai, jei būdavo ir dvasininkai, paprastai negyvendavo parapijose, turėdami ne vieną bažnyčią savo žinioje. Vikarai, menkai atlyginami, stengdavosi, panašiai kaip klebonai, dvasininko pareigas redukuoti iki minimumo. Pamaldas laikydavo kiek galint rečiau, katechizacija visai nesirūpino. Pamokslų labai nemėgdavo sakyti, o jei sakydavo, tai dažniausiai nelietuviškai, nes daugumas nemokėjo kaip reikia lietuvių kalbos.

Vikarai atlikdavo bažnytines apeigas: krikštydavo, sutuokdavo, laidodavo, nes už tai gaudavo papildomą atlyginimą, bet ir čia elgėsi, kaip tinkami. Neretai vaikus krikštydavo smuklėje, savo ar tėvų namuose. Smuklėje sutuokdavo ir jaunuosius. Taip elgdavosi ir Viduklės vikaras, kur klebonu buvo pats vyskupas.[262]

Krakių miestiečiai, vizitatoriui teiraujantis apie M. Daukšą, 1579 m. skundėsi, kad jis labai retai (rarissime) atsilankąs, ir todėl nesą kam teikti sakramentų, laikyti pamaldų. Daugelis vaikų mirštą nekrikštyti. M. Daukša teisinosi, kad vis laikydavęs vikarą Krakėse, tik keletą mėnesių bažnyčia buvusi be kunigo. Jis įprašęs Šeduvos kleboną Martyną Sveževskį lankyti kas sekmadienį Krakes, ir tas retkarčiais atvykdavęs[263]. Tai dar nereiškia, kad M. Daukšos parapijoje būtų blogiau, kaip kitose. Pavyzdžiui, Ariogalos miestiečiai irgi skundėsi vizitatoriui, kad jų klebonas Jurgis Jurgevičius (drauge Butkiškės klebonas ir P. Petkevičiaus vikaras Betygaloje) esąs labai nerūpestingas, kartais nebūnąs 3—4 savaites, ir jiems reikią ištisą mėnesį laukti

---

262 VEV 36.
263 Jb PŽ 71—72.

kunigo vaikams krikštyti arba turį juos vežti į Krakes, vadinasi, į M. Daukšos parapiją[264].

M. Daukša, kaip kanauninkas, gyveno, tur būt, daugiausia Varniuose. Varniai — nedidelis miestelis tarp keturių ežerų, žemoje, pelkėtoje vietoje. Juose buvo apie 60—100 gyvenamų namų[265], dvi bažnyčios. Kanauninkai namus su sodybiniais sklypais turėjo vienoje vietoje, bene geriausioje miestelio dalyje. Tai matyti iš vyskupo Martyno 1507 m. rašto, kuriuo aprūpinama katedros koplyčia. Koplyčios altaristai tarp kitų dalykų skiriamas namukas su sklypu „prie kanauninkų namų ant kalno iš priešingos kapinėms pusės" (penes domos Canonicorum super Montę ex oppoſito Cimitterii)[266]. Kanauninkai turėdavo savo ūkį, arklius, vežėjus, tarnus. Jų pajamos iš kanonijų buvo ne vien piniginės. Jau Vytautas 1421 m. užrašė Medininkų kapitulai 60 žmonių su žeme Baltininkų valsčiuje (in districtu Balthinky) ir Stervo ežerą (Sterwo)[267]. Kanauninkai, kaip ir vyskupas, gaudavo dar javų, jaučių ir t. t. Po valakų reformos vietoj šių duoklių didysis kunigaikštis pridėjo žmonių ir žemės[268]. Be to, ne vienas kanauninkas mirdamas užrašė savo turtą kapitulai.

Neišlikus daugeliui senų svarbių dokumentų ir negalint šiuo metu surasti rankraščių, kuriuose panaudota žuvusi archyvinė medžiaga, sunku tiksliau apibūdinti kanauninkų pajamas. Apytikriai jas sužinome iš 1579 m. vizitacijos aprašymo. P. Petkevičius, klausiamas, kiek jis gaunąs iš kanonijos ir kiek iš parapijos

---

264 VEV 24; Jb PŽ 65.
265 Commentationes Balticae... I, S. 95.
266 MA CB B_1 510 (1507 m. rašto originalas).
267 *Fijałek J.* i *Semkowicz W.* Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis... I, p. 741.
268 BK 38—41.

bažnyčios, atsako, kad iš kanonijos paimąs paprastai kasmet maždaug po 200 auksinų (=80 kapų lietuviškų grašių). Kadangi dvasininkai, savo pajamas apibūdindami, dažniausiai stengdavosi jas pamažinti, vengdavo tiksliai nusakyti, P. Petkevičiaus nurodytoji suma tikriausiai bus kiek mažesnė už faktinę. P. Petkevičius dar pažymėjo, kad, atskaičius išlaidas, atlyginimą vikarui ir tarnams, į jo rankas tepatenką vos 120 auksinų (=48 kapos grašių)[269]. Reikia manyti, kad ir M. Daukša, kaip kanauninkas, turėjo ne mažiau pajamų už P. Petkevičių.

Žemaičių kanauninkų atlyginimas buvo daug mažesnis, negu Vilniaus ir kitose vyskupijose, tačiau gana didelis, lyginant su klebonų, o ypač vikarų pajamomis. Kanauninkai, nors valdė mažiausia dar po vieną parapiją, nebuvo patenkinti. Tariamu pajamų mažumu jie naudojosi kaip pretekstu, kad galėtų negyventi Varniuose. Vyskupas M. Pacas 1613 m. rašė, kad kanauninkai nereziduoja prie katedros bažnyčios, aiškindamiesi menkomis ir skurdžiomis pajamomis, kurios neleidžiančios padoriai gyventi[270].

Tokia buvo M. Daukšos aplinka, jo artimiausi bendradarbiai ir gyvenimo sąlygos M. Giedraičio vyskupavimo pradžioje. M. Giedraitis tapo Žemaičių vyskupu 1576 m. pirmojoje pusėje, didžiausio katalikų bažnyčios pakrikimo metu. Susipažinęs geriau su padėtimi, ėmėsi įvairių priemonių pašlijusiems bažnyčios pamatams stiprinti. Tuo tikslu jis sušaukė vyskupijos sinodą. Apie šį sinodą literatūroje jokių žinių nėra. M. Valančiui ir kitiems jis liko nežinomas. Lig šiol pirmuoju Žemaičių vyskupijos sinodu bažnyčios istorikai, remdamiesi

---

269 VEV 83.
270 BK 51.

T. Narbutu, laikė Vaclovo Virbickio sušauktą 1555 m. kunigų susirinkimą[271]. Bet kadangi niekur kitur apie tai žinių nerasta, linkstama tuo sinodu abejoti, o pirmuoju tikrai įvykusiu sinodu laikomas J. Tiškevičiaus 1636 m. sukviestasis.

Kad M. Giedraitis tikrai sušaukė kunigų sinodą, liudija 1579 m. vizitacijos aprašymas, kuriame apie jį užsimenama daug kartų. Sinodo nutarimai liečiami, vizitatoriui kalbantis su septyniais dvasininkais, kurių vienas prisipažino sinode nebuvęs, nes tuo metu sirgęs, ir jo nutarimų neturįs. Iš tų užuominų negalima dar susidaryti sinodo visumos vaizdo, tepaaiškėja keletas dalykų. Sakysim, jame nutarta bažnyčių fundacinius dokumentus dėl gaisro pavojaus pristatyti saugoti vyskupui arba įregistruoti jo aktuose. Klebonai ir vikarai įpareigoti paskelbti liaudžiai bažnytinio Tridento susirinkimo nutarimą apie vedybas ir Grigaliaus XIII bulę, skaitytiną didžiajame ketvirtadienyje (die Coenae Domini). Uždrausta krikštyti vaikus ir sutuokti jaunavedžius privačiuose namuose. Įsakyta dvasininkams (ir neįšventintiems į kunigus) nešioti kunigiškus drabužius ir tonzūrą, o nenešiojantiems sumokėti 4 kapas grašių pabaudos. Sinode paliestas ir moralinis dvasininkų palaidumas, nusižengimai celibatui. Du iš vizitacijos aprašyme minimų kunigų sakosi tikėjimo išpažinimą atlikę sinode — vyskupo akivaizdoje[272]. Šis sinodas, sukviestas greičiausiai 1578 m., neturėjo didesnio poveikio. Jo nutarimai nesusilaukė žymesnio atgarsio: per

[271] VŽV II 151; *Puryckis J.* Die Glaubenspaltung... S. 82, 113.
[272] VEV 2, 7, 10, 19—20, 36, 65, 76. S. Benkovskis, Veliuonos klebonas, sakosi tikėjimo išpažinimą atlikęs „paskutiniame vyskupijos sinode“ (in ultima synodo dioecesana). Tad galima manyti, kad buvo ir daugiau istorikams nežinomų sinodų.

daug jau buvo pašlijusi dvasininkų disciplina, įsigalėjusi netvarka ir apsileidimas.

Reikšmingesnė buvo 1579 m. vyskupijos vizitacija. Tai viena iš priemonių, Romos rekomenduotų, katalikų bažnyčiai sustiprinti. Popiežiaus nuncijus J. A. Kaligaris (Caligari), M. Giedraičiui sutikus, pasiuntė vizituoti Žemaičių vyskupijos savo auditorių T. Pekulą. Vizitacija pradėta 1579 m. rugsėjo viduryje ir baigta lapkričio pradžioje. Dvasininkams, įpratusiems elgtis ir gyventi kaip tinkamiems, ji buvo nemaloni staigmena. T. Pekulas vizitavo su svita, kurią sudarė, be jo kanceliaristų (lenko sekretoriaus S. Koženevskio ir italo raštininko Felicijono), dar jėzuitas Mikalojus Sedkovskis, jau anksčiau su M. Giedraičiu lankęs Žemaičių vyskupiją ir išmokęs lietuviškai (vizitacijos metu jis sakė pamokslą Viduklėje), bajoras G. Bogatekas, vyskupo valdininkas Luokėje; prie jos prisidėdavo dar vienas kitas bajoras ir pareigūnas vietoje. Baigęs kiekvienos bažnyčios vizitaciją, T. Pekulas viešai, dalyvaujant svitai, nurodydavo dvasininkui trūkumus ir priemones jiems ištaisyti, už nevykdymą nustatydavo atitinkamas baudas, už stambesnius nusižengimus nubausdavo. Norėdamas padidinti įspūdį, tris vikarus, nusikaltusius bažnytinei moralei, uždarė į kalėjimą. Nors buvo ne mažiau kaltų klebonų ir net kanauninkų, jiems pritaikė daug švelnesnes bausmes. Sunerimo dar nevizituoti dvasininkai. Vilkosi kunigiškus drabužius, skutosi tonzūras. Net archidiakonas atsiuntė į katedrą vikarą, kurio šiaip niekuomet nelaikė.

Vizitacija davė ryškų katalikų bažnyčios ir dvasininkų vaizdą, parodė juos gana tikroviškai, nenuslėpė tamsiųjų pusių. Iš jos paaiškėjo žemas moralinis dvasininkų lygis, nepakankamas pasiruošimas, abejingumas

uždėtoms pareigoms, visiškas nesirūpinimas religine propaganda, menkas daugelio dvasininkų lietuvių kalbos mokėjimas, taip pat konkreti materialinė kiekvienos bažnyčios padėtis. Neišlikus visam vizitacijos aprašymui — dienoraščiui, nežinoma, kokie apibendrinimai buvo padaryti ir kokios priemonės rekomenduotos bent pagrindiniams trūkumams pašalinti ir bažnyčios būklei pagerinti. Jeigu vizitatorius tokių bendrų priemonių ir nebūtų rekomendavęs, pats vyskupas, turėdamas prieš akis detalų ir ryškų visumos vaizdą, galėjo jas lengviau apgalvoti. Vizitacija kiek sustiprino bažnyčios padėtį, nors iš esmės jos negalėjo pakeisti. Po vizitacijos pastebimas kontrreformacijos jėgų konsolidavimas, pastangos atkovoti prarastas pozicijas. M. Giedraičiui trūko tinkamų padėjėjų. Dėl to jis ėmėsi globoti ir kelti tuos, iš kurių turėjo pagrindo daugiausia tikėtis.

Iš visų šešių kanauninkų, buvusių kapituloje 1579 m., M. Daukša pasirodė rimčiausias. Išsimokslinimu jis, tur būt, neatsiliko nuo P. Petkevičiaus ar A. Beinarto. Turėjo kunigo šventimus ir atlikdavo bažnytines pareigas. Moraliniu atžvilgiu buvo be jokios dėmės, tuo išsiskirdamas iš daugumos klebonų ir vikarų, taip pat ir iš kanauninkų. Nei Krakių miestiečiai, nei vyskupo oficiolas, nei katedros vikaras nieko, iš esmės imant, negalėjo jam prikišti. Nors vizitatorius pasirodė gana šališkas, nuolaidžiavo kilmingiesiems bei turtingiesiems, susijusiems su aukštesnėmis sferomis ir užimantiems geresnes vietas, bent daug švelniau juos baudė, o M. Daukšos atžvilgiu tiesiog ieškojo priekabių, vis dėlto pripažino, jog pakankamai išsilavinęs ir tinka užimamai vietai: „Yra pakankamai mokytas ir tinkamas“

(est satis doctus et idoneus)[273]. Iš visų vizitacijos aprašyme apibūdinamų dvasininkų tik apie vieną dar — M. Karizną, Kražių kleboną, panašiai atsiliepta, bet vien išsilavinimo atžvilgiu: „Yra pakankamai mokytas."[274]

Turint visa tai galvoje ir žinant platesnius M. Daukšos interesus bei siekimus, gerą lietuvių kalbos mokėjimą ir liaudies pažinimą, bus suprantama, kodėl M. Giedraitis, savo planuose nesiribojęs tikybiniais dalykais, jį vertino, rėmė ir globojo. M. Daukša pasidarė vienas artimiausių vyskupui žmonių, bendradarbių, jo sumanymų ir planų vykdytoju. Po 1579 m. M. Daukša geriau aprūpinamas, sudaromos palankesnės jo darbui sąlygos, jis gauna naujų pareigų ir uždavinių.

1580 m. kovo 18 d. M. Daukša paskiriamas Kražių koplyčios altarista[275], bet lieka ir toliau kanauninku ir Krakių klebonu. Kražių koplyčia kadaise fundatorių buvo labai gerai aprūpinta. M. Kariznos žodžiais, iš vieno koplyčiai priklausančio dvarelio — Getautiškių su 20 valdinių altarista gaudavęs čyžės 40 kapų grašių, o iš kito, turėjusio 30 valdinių, irgi 40 kapų[276]. Tą koplyčią turėdavo savo žinioje ankstesni Kražių klebonai — V. Protasevičius (vėlesnis Vilniaus vyskupas), o po jo P. Roizijus. Po šio mirties (1571) koplyčios dvarelius užėmė fundatorių įpėdiniai. Jie užėmė taip pat nemaža Kražių bažnyčiai ir jos altoriams užrašytų žemių. Jau 1579 m. vizitatorius ragino kleboną ir bajorus imtis reikiamų žygių ir atgauti tas žemes. Matyt, M. Daukšai vyskupas ir pavedė atkovoti seniau koplyčiai priklau-

[273] Jb PŽ 73. Mokytumas čia pirmiausia reiškia tikėjimo ir bažnytinių dalykų žinojimą.
[274] VEV 47.
[275] Jb DaD 21, 27.
[276] VEV 49.

siusias žemes. Norėdamas gauti daugiau pajamų, pirma pats turėjo gerokai pasitąsyti po teismus ir nemažą sumą išleisti. Du Kražių koplyčiai priklausiusio Getautiškių dvarelio, buvusio Biržinėnų valsčiuje, Juodijų lauke, kaimus (Badaukius ir Vizginius) laikė užėmę Šemetos — iš viso 12 apgyventų valakų ir pušynėlį. Dėl tų kaimų ir pušynėlio M. Daukša bylinėjosi su Mažųjų Dirvėnų maršalka ir tijūnu Merkeliu Šemeta ir jo žmona keliolika metų. Bylinėjantis reikėjo ieškoti senų dokumentų, daryti jų nuorašus ar išrašus ir daug laiko sugaišti, nes priešingoji pusė visais galimais būdais išsisukinėjo, painiojo, atidėliojo, stengėsi nudelsti sprendimą, apeliavo į tribunolą ir t. t. Net tada, kai, rodos, viskas buvo baigta, dažnai tekdavo vėl beveik iš naujo pradėti. Sakysim, 1598 m. M. Daukša po ilgo bylinėjimosi (pirmosios žinios apie bylą išliko iš 1585 m.) dėl Badaukių ir Vizginių kaimų ir pušynėlio iškirtimo sudarė su O. Šemetiene „amžiną susitarimą“[277]. Pagal jį O. Šemetienė už pušynėlio iškirtimą turėjo parūpinti ir pristatyti sutartu laiku sutarton vieton atitinkamą kiekį statybinės medžiagos. Už nepristatymą numatyta bauda. 1600 m. M. Daukša vėl patraukė O. Šemetienę teisman, nes ji neatgabeno medžiagos ir baudos nemokėjo. Bet teisme jis dokumentaliai neįrodė, kad sutartu laiku buvo nuvykęs sutarton vieton tos medžiagos atsiimti, todėl teismas tik priteisė O. Šemetienei tą medžiagą pristatyti, o nuo baudos atleido. M. Daukša apeliavo į tribunolą. Tik XVII a. pradžioje byla pasibaigė. 1604 m. M. Daukša jau valdė Badaukius ir Vizginius[278].

Ši byla — viena pirmųjų dėl fundacinių bažnytinių žemių. XVI a. pabaigoje jų imta kelti ir daugiau. Pa-

---

[277] Jb DaD 40.
[278] Jb PŽ 66, 84—85.

vyzdžiui, 1600 m. pradėta ilga byla dėl Kėdainių bažnyčios, trukusi net 27 metus.

M. Daukša turėjo ir kitų bylų, bet ne tokių ilgų ir sudėtingų. Būdamas Kražių altarista, jis ne kartą kreipėsi į teismą dėl jo valdiniams padarytų skriaudų arba, prasižengus jo valdiniams, buvo kitų traukiamas atsakomybėn. Užpuldinėjimai — būdingas XVI a. reiškinys. Ponai, kovodami tarpusavyje, versdavo užpuldinėjimuose dalyvauti ir valdinius. Sakysim, Abromas Jokūbavičius skundė M. Daukšą Žemaičių žemės teismui (1592.I.15.), kad 1591 m. liepos 18 d. naktį jis pasiuntęs Getautiškių dvarelio tijūnėlį su daugeliu valdinių į ieškovo tėviškės lauką, vadinamą Žirnynas Pabirštaulė (Karklėnų valsčiuje). Tie M. Daukšos valdiniai A. Jokūbavičiaus tėvo pasėtus javus — rugius, kviečius, miežius ir kt. — „dalgiais iškapojo, o likusius pagaliais išdaužė ir arkliais ištrypė" ir smurtu atėmė iš jo valdžios tą lauką ir prijungė prie Getautiškių dvarelio. M. Daukšos įgaliotinis pareiškė, kad ta žemė, dėl kurios šaukiamas į teismą, priklauso Getautiškių dvarelio valdiniams, ir reikalavo bylą perduoti spręsti pakamariui, kuris turįs drauge pašaukti ir altarijos padavėjus. Teismas taip ir nutarė[279]. Pakamario sprendimo nežinome. Matyti, tai buvo žemė, į kurią reiškė pretenzijas M. Daukša, kaip Kražių altarista. Dėl tos pačios bylos M. Daukšos įgaliotinis su dviem antstoliais ir „šalimi, gerais žmonėmis" vyko (1592.II.3) į Žirnyno lauką pas Žemaičių žemės matininką Merkelį Polovicą. Matininkas, susipažinęs su jam pateiktais M. Daukšos prezentacijos raštais, nusprendė, kad A. Jokūbavičius turįs pašaukti

---

279 VVU ŽB 8 1592 Nr. 21, p. 76—79. Plg. Jb DaD 64—65.

atsakovais, be M. Daukšos, ir Kražių koplyčios padavėjus[280].

Būta ir kitokių atvejų. Sakysim, Karklėnų valstiečiai nuskriaudė Getautiškių dvarelio valdinius ir užgrobė žemę[281]. Kitą kartą teismas gavo skundą, kad Kristupo Radvilos Kražių miestiečiai su daugeliu padėjėjų, atvažiavę į Getautiškius, užpuolė du M. Daukšos valdinius, išmušė jų namų ir daržinių duris, išbarstė ir išblaškė javus (1592.X.6)[282]. Ne tik turtas būdavo grobstomas ir naikinamas, bet dažnai pasitaikydavo ir sumušimų bei sužeidimų[283]. Tokių bylų pilna XVI a. teismo aktuose.

Kaip rodo titulų paminėjimai dokumentuose, M. Daukša 1585 m. buvo Žemaičių vyskupijos oficiolas[284]. Nežinia, ar tais metais, ar anksčiau gavo šias pareigas, nes iš 1580—1584 m. neišliko jokių su M. Daukša susijusių dokumentų. Oficiolu jis išbuvo ligi 1592 m. pradžios. Oficiolas — artimiausias vyskupo padėjėjas, bažnytinis teisėjas, atlikinėjęs ir kitas funkcijas. Jis turėjo nusimanyti kanonų teisėje, būti ją išstudijavęs. Kadangi M. Giedraitis, kaip senatorius, dalyvaudavo ponų tarybos posėdžiuose ir dažnai būdavo užsiėmęs valstybiniais reikalais, oficiolui tekdavo valdyti vyskupiją, tvarkyti įvairius dalykus. Konkrečių žinių apie M. Daukšos veiklą, einant oficiolo pareigas, neišliko. Iš tų pareigų jis buvo atleistas, tur būt, dėl to, kad galėtų labiau atsidėti literatūriniam darbui ir užbaigti rengiamus vertimus. M. Giedraitis 1592 m. geriau aprūpino M. Daukšą — davė jam Betygalos parapiją. Ją M. Dauk-

280 Jb DaD 29—30.
281 Ten pat, p. 66.
282 Ten pat, p. 65.
283 Ten pat, p. 66—67.
284 DPV II, p. XXV—XXVI. Plg. Jb DaD 69.

ša jau 1592 m. pradžioje[285] perėmė iš P. Petkevičiaus. Gal čia viena iš nelabai bičiuliškų jų santykių priežasčių? Nuo to laiko M. Daukšai jau nebepriklausė Krakių parapija.

Betygalos parapija — nepalyginamai turtingesnė už Krakių. Pajamos iš jos ypač padidėjo XVI a. pirmojoje pusėje. 1516 m. Žygimantas Senasis, klebono vardu prašomas Stanislovo Jonavičiaus, Trakų kašteliono ir Žemaičių seniūno, leido Betygaloje sekmadieniais turgus, o pajamas iš jų pavedė bažnyčiai. Tuo raštu jis taip pat leido klebonui pastatyti ir iš naujo steigti 5 karčiamas ir imti iš jų sau visą pelną[286]. Betygalos bažnyčios turtą didino ir bajorai, užrašydami jai žemės, dešimtinę javų ir gyvulių, steigdami altarijas, koplyčią. 1579 m. miestiečiai vizitatoriui tvirtino, kad anksčiau Betygaloje paprastai būdavę trys kunigai ir kad koplyčia buvusi geriau aprūpinta, negu pati bažnyčia. Jų žodžiais, judomą ir nejudomą koplyčios turtą pasidalinę tarp savęs trys bajorai, beveik visi katalikai. Panašiai atsitikę ir su dalimi kitų bažnytinių žemių. Tačiau pajamos iš didžiojo Lietuvos kunigaikščio fundacijos, aišku, išliko. Betygalos mokytojas kleboną P. Petkevičių vadino miestelio ponu (dominus istius oppidi)[287]. Klebono pajamos vizitacijos aprašyme minimos keletą kartų. Vikaras Jurgis Jurgevičius, kas trečią sekmadienį atsilankąs Betygaloje, teigė, kad P. Petkevičius gaunąs 32 kapas grašių, turįs žemės ir visa kita, kas reikalinga. P. Petkevičiaus ūkvedys (faktorius) pajamas apibūdino taip: 36 kapos grašių, 2 valakai žemės, kalėda. Pats P. Petkevičius vizitatoriui sakėsi gaunąs iš Betygalos

---

285 Jb DaD 64.
286 BK 184—185; CVIA F 525, apr. 8, Nr. 295, l. 46—48.
287 VEV 78, 80.

100 auksinų (=40 kapų grašių), bet iš jų tepatenką į jo rankas 30 auksinų (=12 kapų grašių)[288].

M. Daukšai tapus Betygalos klebonu, pajamos iš parapijos tikriausiai ne tik nesumažėjo, bet dar padidėjo. Reikia manyti, kad iki to laiko bent dalis prarastų fundacijų buvo atgauta. M. Daukša Betygaloje pastoviai negyveno, laikė vikarą. Vikarų tada trūko, ir M. Daukšai bent pradžioje su jais nesisekė. 1593 m. sausio 14 d. M. Daukša skundėsi Žemaičių žemės teismui, kad jo kamendorius Betygaloje Jonas Richlikas, kurio žinioje buvo bažnyčia ir visi bažnytiniai daiktai, pabėgo iš klebonijos, padarydamas žalos ir nuostolių[289]. Ūkinius reikalus Betygaloje tvarkė ir prižiūrėjo irgi ne pats M. Daukša, bet pavesdavo kitiems. Yra žinoma, kad ten kurį laiką ūkvedžiu buvo Jeronimas Skirvainis, tolimas giminaitis, o paskui brolis Stanislovas Daukša[290]. Kadangi Stanislovas Daukša turėjo savo ūkį, jis Betygaloje irgi pastoviai negyveno. Jokių konkrečių žinių apie M. Daukšos veiklą Betygaloje neišliko. Kaip miestelio ponas, jis turėjo spręsti miestiečių ginčus, bylinėtis dėl jo valdiniams padarytų skriaudų ir t. t.

Kiek laiko M. Daukša valdė Betygalos parapiją, šiuo metu tiksliai pasakyti negalima. Aišku tik, kad 1609 m. birželio 23 d. joje klebonavo jau Jurgis Skirvainis[291]. Gal būt, M. Daukša perleido jam, kaip savo giminaičiui (kilusiam iš Sočio), Betygalos parapiją. Jos M. Daukša galėjo atsisakyti, kai, mirus M. Giedraičiui (1609), jis gavo naujas — vyskupijos administratoriaus pareigas.

---

288 VEV 22, 80, 83.
289 Jb DaD 35.
290 Ten pat, p. 65—66.
291 Jb PŽ 77—78.

Į gyvenimo pabaigą M. Daukšai teko bendradarbiauti dar su keliais kanauninkais, įėjusiais į kapitulą vėliau. Žemaičių kapitulos 1593 m. rugsėjo 30 d. rašte, kuriuo Andrius Markevičius (Markovičius) įgaliojamas stoti teisman byloje su Jonu Karoliu Chodkevičiumi[292] ir 1593 m. spalio 9 d. susitarime tarp Chodkevičiaus įgaliotinio ir kapitulos įgaliotinio P. Petkevičiaus[293] minimi du nauji kanauninkai: Jonas Višemerskis, oficiolas, ir Motiejus Drublianskis. Jie, matyt, užėmė M. Strijkovskio, mirusio po 1586 m., ir reformatu virtusio B. Kotarskio vietą.

Apie M. Drublianskį žinoma tik tiek, kad jis yra su M. Daukša dalyvavęs byloje dėl Getautiškių dvarelio valdiniams padarytų skriaudų (1594.IX.22). Mozūras J. Višemerskis, vėliau prasimušęs į sufraganus ir drauge buvęs Baisogalos klebonas, taip praturtėjo, kad galėjo operuoti stambiomis pinigų sumomis. Pavyzdžiui, 1602 m. jis pasiskolino iš brolio Martyno 600 kapų grašių, užstatydamas atitinkamos vertės žemę Gondingos valsčiuje[294]. 1609 m. J. K. Chodkevičius pasiskolino iš jo 1000 kapų grašių[295]. 1621 m. J. Višemerskis pavedė Žemaičių vyskupui ir kapitulai Valmiškius (Wolmiszki, Upytės paviete), užpirktus už 3000 kapų grašių[296]. Savo testamente 1636 m. užrašė didžiajam Varnių katedros altoriui ir kapitulai du kaimus, pirktus už 2000 kapų grašių[297].

Vėlesniuose dokumentuose minimi dar trys Žemaičių kanauninkai: K. Dirvoniškis, J. Gardiškis ir J. Kaza-

---

292 MA CB B_2 Nr. 53 l. 8.
293 Jb DaD 65.
294 MA CB A 8902.
295 MA CB B_2 Nr. 95, l. 65; Nr. 66, l. 49—50.
296 BK 328, 335.
297 P. Veblaičio nuorašas.

kevičius. Pãvardės ir kilmės vieta rodytų, kad jie visi buvo lietuviai. Kristupas Dirvoniškis (Dirwoniskŷs, Dyrwoniszko, Dyrwonski), prezentuotas Akmenės klebonu 1596 m.[298], kapitulos pavedimu, kaip kanauninkas, 1601 m. rinko iš dvasininkų seimo nustatytus mokesčius[299]. Juos rinko ir 1612 m., būdamas oficiolas[300]. Ilgainiui praturtėjo ir testamente (1621) užrašė didžiajam kanauninkų altoriui Varniuose 1100 kapų grašių, paskolintų T. Šiukštai[301]. Galimas daiktas, kad antroji M. Daukšos brolio Stanislovo žmona — Ona Sebastijonaitė Dirvoniškaitė buvo jo giminaitė.

Juozapas Gardiškis (Gardiskis, Gardyszkis), matyt, jauniausias kapituloje, nes M. Giedraitis savo testamente jį paminėjo paskutinį ir mažiausią dovaną jam paskyrė. 1610 m. jis rinko mokesčius iš dvasininkų kariuomenei algoms mokėti (na ʒaplatę ʒolnierʒom yſlantskim)[302]. Jonas Kazakevičius iš Daustorių (netoli Kelmės), M. Giedraičio auklėtinis, testamente vadinamas jo ekonomu ir patikėtiniu[303], kuriam ne tik vyskupo turtas, bet ir intencija gerai žinoma, pasireiškė kaip uolus kovotojas su reformatais dėl bažnyčių ir prarastų jų turtų. 1621—1622 m. buvo išrinktas seminarijos provizoriumi, turėjo aprūpinti seminaristus, surinkti procentus ir vesti apskaitą[304]. Į gyvenimo pabaigą tapo koadjutoriumi. Kokie buvo M. Daukšos santykiai su šiais kanauninkais, taip pat žinių neišliko.

M. Daukša, kelis dešimtmečius būdamas kanauninkas ir nuo 1580 m. valdydamas turtingesnes beneficijas,

---

298 BK 117.
299 VKMA F 208-s Nr. 1.
300 Ten pat.
301 BK 385.
302 VKMA F 208-s Nr. 1.
303 Jb DaD 58.
304 VKMA F 208-s Nr. 294.

gaudavo pakankamai pajamų. Nors jis savo laiką ir energiją skyrė ne turtui kaupti, o kūrybiniam literatūriniam darbui, bet santaupų turėjo ir jas taip pat, kaip kiti, investavo į žemę arba skolindavo. Sumos, kuriomis M. Daukša disponavo, buvo gana kuklios, jei lyginsime su minėtų kapitulos narių leidžiamu apyvarton kapitalu. Ne tūkstančiais kapų grašių jis operavo. Teismo dokumentuose išliko žinių apie jo pirktas žemes, pinigų skolinimą. Jos papildo negausius biografinius duomenis.

1596 m. sausio 10 d. Veliuonos valsčiaus žemininkas Baltramiejus Motiejevičius pasiskolino iš M. Daukšos Betygaloje 25 kapas grašių, žadėdamas grąžinti tais pačiais metais. Skolos rašte pažymėta, kad, neatidavus pinigų sutartu laiku, M. Daukša turi su antstoliu paimti jo ūkį Babėnuose ir valdyti dvejus metus. Negrąžinus skolos per tuos dvejus metus, M. Daukša turi valdyti ūkį tolesnius dvejus metus ir t. t.[305] B. Motiejevičius pinigų laiku neatidavė, o M. Daukšos įgaliotinio — brolio Stanislovo, nuvykusio su antstoliu ir „gerais žmonėmis“, į namus ir žemę neįleido. Dėl to M. Daukša kėlė bylą. 1597 m. spalio 7 d. Žemaičių žemės teismas, remdamasis B. Motiejevičiaus skolos raštu, priteisė grąžinti 25 kapas grašių, antra tiek baudos, 10 kapų už nuostolius ir 2 kapas teismui — viso 62 kapas[306]. Pats B. Motiejevičius į teismą neatvyko. Ar tuo byla pasibaigė, žinių nėra.

1600 m. spalio 22 d. Jurgis Daujotas su Stanislovu Daujotu ir kitais pardavė M. Daukšai savo žemes Karklėnų valsčiuje, abipus Akmenos ir Raudzės upių, vadinamas Karklėnai Sakvietė, su laisvais žmonėmis, gyvenančiais jose, už 100 kapų grašių. Sekančią dieną

[305] *Volteris E.* Prie kun. Mikolajaus Daukšos biografijos. — „Lietuvių Tauta“, 1911, II, d. 1, p. 119—121.
[306] Jb DaD 36—39.

parduodantieji pripažino savo raštą teisme[307], o spalio 24 d. M. Daukša buvo jau įvesdintas į naują nuosavybę. Pirktosios žemės lietėsi su Kražių koplyčiai priklausančiais Getautiškiais ir tuo buvo parankios M. Daukšai. Pažymėtina, kad vieno iš Karklėnų Sakvietės savininkų — Stanislovo Daujoto sūnus Vaclovas turi ryšių su lietuvių literatūra. Jis parašė epigramą M. Daukšos verstai postilei.

Maždaug tuo pačiu laiku M. Daukša pirko žemės ir Babėnų lauke, arti tėviškės. 1600 m. gruodžio 16 d. žemininkai Simonas, Ambraziejus ir Stanislovas Semaškevičiai pardavė jam už 120 kapų grašių motinos paliktą jiems viensėdį Babėnų lauke su priklausančiais valdiniais: Adomu, Andriumi ir Jurgiu Stašūnais, jų žmonomis, vaikais ir visu turtu. Pardavimo rašte minimi ir pabėgę valdiniai — Banys ir Ezopas Laurinaičiai, irgi priklausą tam viensėdžiui. Pardavėjai savo raštą pripažino teisme, ir 1601 m. sausio 12 d. jis buvo įrašytas į knygas[308]. Bet teismo knygose yra ir kitas tos pačios dienos įrašas — skundas ant M. Daukšos, pateiktas pardavusių žemę asmenų. Jame S., A. ir St. Semaškevičiai sakosi pardavę (1600.XII.7) M. Daukšai už 120 kapų grašių dvi Stašūnų tarnybas Babėnuose ir davę jam du membraniniu (mamraminiu) lapu — vieną pagrindiniam raštui, o antrą pripažinimui. M. Daukša žadėjęs nieko įžeidžiančio neįrašyti, vien tai, kas reikalinga, o įrašęs ne tik tas dvi tarnybas, bet ir kitą jų turtą, įžeidęs jų bajorišką luomą ir t. t.[309]. Sunku pasakyti, kiek tas skundas teisingas. Pagrindiniame pardavimo rašte yra Simono ir Ambraziejaus Semaškevičių

---

[307] *Volteris E.* Prie kun. Mikolajaus Daukšos biografijos... p. 121—124.
[308] VVU ŽA 30-a Nr. 68 l. 138r—139v.
[309] VVU ŽB 35 Nr. 102 l. 31v.

parašai — vieno lenkiškai, kito rusiškai (trečiasis, matyt, rašyti nemokėjo), taip pat 3 liudininkų parašai ir 6 antspaudai. Tad nėra pagrindo manyti, kad jie pasirašė, nežinodami rašto turinio. Be to, teisme jie patys tą savo pardavimo raštą patvirtino. Šis raštas skyrėsi nuo kitų pardavimo raštų nebent tuo, kad jame buvo sustiprintos garantijos, jog niekas nekliudys pirktąją žemę valdyti, nereikš į ją pretenzijų, o priešingu atveju pardavėjai turės apginti ir atlyginti nuostolius.

Skunduose ir kituose į teismo knygas įtrauktuose raštuose dažnai pasitaikydavo neteisingų, išpūstų kaltinimų, šališkų, melagingų liudijimų, įvairių suktybių. Būdingas pavyzdys — du raštai iš M. Daukšos minėtos bylos su Šemetomis. O. Šemetienė turėjo nustatytu laiku (1600.I.6) Betygalos klebonijoje įteikti M. Daukšai skolos liekaną — 70 kapų grašių pagal savo duotą raštą. Jos Deltuvos dvaro urėdininkas 1600 m. sausio 7 d. pareiškė Žemaičių žemės teismui, kad jis, O. Šemetienės siunčiamas, negalėdamas turėti antstolio, kadangi tie buvę išvykę į teismo posėdžius, su penkiais bajorais 1600 m. sausio 6 d. nuvykęs į Betygalos kleboniją, radęs joje M. Daukšą, atidavęs 70 kapų grašių ir prašęs grąžinti skolos membraną. Bet M. Daukša, kuris jau buvęs suskaitęs pinigus, nesutikęs jų priimti ir grąžinti membrano, kol nebūsią surasti kažkokie kiti raštai. Prie urėdininko protestacijos pridėtas penkių bajorų kvitas tokio paties turinio. Po poros dienų teismas gavo kitą pareiškimą su kvitu. Ariogalos valsčiaus antstolis teigė, kad 1600 m. sausio 6 d. M. Daukša su juo ir šalimi — dviem Žemaičių žemininkais — Betygalos klebonijoje nuo ryto iki vakaro laukęs O. Šemetienės, norėdamas gauti iš jos 70 kapų grašių, bet tą dieną nei ji pati, nei kas kitas su jos įgaliojimu ir pinigais nebuvę

atvykę[310]. Kuris tad iš tų visai priešingų pareiškimų yra teisingas?

Teismo dokumentuose yra dar kiek žinių apie M. Daukšos valdomą ar nuosavą žemę. 1579 m. M. Daukša skundė žemininką Sebastijoną Sebastijonavičių už ūkio Biržinėnuose užpuolimą. Kadangi teismo sprendimas neišliko, tėra jo regesta[311], sunku ką nors daugiau apie tą ūkį pasakyti. Vieno Gondingos valsčiaus valdinio — Ambrazo Gedspūdavičiaus testamente, rašytame Gedspūduose 1601 m. lapkričio 30 d., yra visas sąrašas skolininkų, tarp kurių minimi ir M. Daukšos valdiniai Juknaičių kaime[312]. Ar tai bažnytinė valda, ar M. Daukšos įsigyta, iš dokumento neaišku.

Iš žinomų negausių M. Daukšos gyvenimo faktų dar galima paminėti jo dalyvavimą byloje 1602 m. dėl Veliuonos bažnyčios valdinio Girdžiaus ar Girdžio (Кгирдзюс, Кгирдис, Girdʒos). Čia M. Daukša nebuvo nei ieškovas, nei atsakovas, o karaliaus paskirtas revizorius[313].

1554 m. karalienė Bona Jurbarko bažnyčiai patvirtino tris žmonių tarnybas iš priklausančių Veliuonos klebonui Jonui Jomantavičiui. Kompensuodama pastarajam ji davė iš Jurbarko valsčiaus dvi tuščias žemes ir vieną tarnybą — valstietį Girdžių su jo žeme Butrimaičių kaime. Jurbarko valsčiaus laikytojai Girdžių pasisavino. Veliuonos klebonas Kristupas Žochovskis gavo karaliaus dekretą, pagal kurį Girdžiaus įpėdiniai su

310 Jb DaD 68.

311 Опись документовъ Виленскаго Центральнаго Архива... I, стр. 58.

312 VVU ŽA 47, l. 320 (K. Jablonskio informacija).

313 Čia naudotasi Zigmanto Vazos 1602.II.6 dekretu, išrašu iš Žemaičių pilies teismo knygų su antstolio 1602.VI.21 „kvitu“, M. Daukšos 1602.VII.18 raštu K. Žochovskiui, Vilniaus ir Veliuonos klebonui. Tų visų raštų nuorašus suteikė P. Veblaitis.

visa žeme turėjo būti grąžinti Veliuonos bažnyčiai. Išaiškinti, kiek ir kur tos žemės buvo, ją išmatuoti, atriboti nuo valstybinės ir perduoti K. Žochovskiui Zigmantas Vaza revizoriumi paskyrė M. Daukšą. Gavęs karaliaus raštą, M. Daukša 1602.VI.17 jo nuorašą per antstolį pasiuntė Teodorui Skuminui, Jurbarko laikytojui, Naugarduko vaivadai, Gardino ir Alytaus seniūnui, drauge su savo raštu, kurį antstolis su liudininkais padėjo Jurbarko dvare. Analogiškas raštas buvo pasiųstas ir K. Žochovskiui. Savo rašte M. Daukša pranešė atvyksiąs po 4 savaičių į Jurbarko valsčių, Butrimaičių kaimą prie Mituvos upės, į Girdžiaus įpėdinių gyvenamąją vietą ir kvietė abi puses — T. Skuminą ir K. Žochovskį — ten nurodytu laiku atvažiuoti.

1602 m. liepos 16 d. Kasparo Girdžiaus ir jo pusininko namuose M. Daukša ir jo pakviesti liudininkai-žemininkai bei Žemaičių žemės antstolis susitiko su Jurbarko paseniūniu Petru Palaskiu, kuris pareiškė nesipriešinsiąs karaliaus dekretui. K. Girdžius ir jo pusininkas prisipažino esą Veliuonos bažnyčios valdiniai. Išsiteiravus kaimynų, 9 valstiečiams ir pačiam K. Girdžiui sutinkant priesaika patvirtinti parodymus, buvo išmatuota dirbama žemė, pievos, miškas — prie upelio Degutdaubio, Antvardės ir Mituvos upės, Skirsnemunės girios — iš viso 3 valakai ir 29 margai. Sukeitus įsiterpusius į kitų žemes sklypus ir sukasus kapčius, K. Girdžius ir jo pusininkas su visa žeme buvo M. Daukšos perduoti Veliuonos ir Vilniaus klebonui K. Žochovskiui. Raštą su savo ir 5 liudininkų parašais bei antspaudais M. Daukša įteikė K. Žochovskiui 1602.VII.18 ir tuo pavestą uždavinį atliko. Reikia manyti, kad jam ne kartą teko dalyvauti panašiose bylose.

Gyvenimo pabaigoje M. Daukšai teko pergyventi M. Giedraičio mirtį ir trumpai bendrauti su nauju vyskupu — M. Pacu. M. Giedraitis 1609 m. balandžio 2 d. sirgdamas surašė testamentą (projektą buvo parengęs jau 1600 m.). M. Daukša dalyvavo kaip liudininkas artimiausių vyskupui žmonių tarpe. M. Giedraitis užrašė jam ir dovaną — šermuonėlių kailius, paruoštus pamušti, ir sieninį skambinantį laikrodį[314]. Greitai M. Giedraitis mirė ir gegužės 11 d. buvo palaidotas. Vyskupijos administratoriumi kapitula išrinko M. Daukšą, seniausią kanauninką, turintį didelį patyrimą ir gerai pažįstantį dieceziją. Kaip administratorius, jis yra turėjęs reikalų su jėzuitais Motiejum Galminu ir Merkeliu Daugėla, kuriuos M. Giedraitis buvo apgyvendinęs Kražiuose[315].

Mirus M. Giedraičiui, Varnių kapitula išrinko vyskupu Mikalojų Pacą ir 1609 m. birželio 26 d.[316] prašė popiežių jį patvirtinti. Raštą pasirašė visi šeši kanauninkai (trūksta archidiakono), pirmuoju — M. Daukša. Kapitulos rašte pabrėžiama, kad M. Pacas, niekam prieš tai nenominavus, nei rekomendavus, buvęs išrinktas vienbalsiai ir vieningai „dievo įkvėpimu" (divina inspiratione), kaip tinkamo amžiaus (sulaukęs 30 metų), gimęs iš teisėtos moterystės, pavyzdingo gyvenimo ir papročių, gerai išmokslintas vyras. Būdinga, kad nė žodžio nepasakyta apie jo lietuvių kalbos mokėjimą.

---

[314] Jb DaD 55.

[315] *Rostowski S.* Litvanicarum Societatis Jesu Historiarum... Pars Prima... p. 232.

[316] *Theiner A.* Vetera Monumenta... III, p. 328—329. A. Teineris klaidingai išspausdino rašto datą — *VI. Calendas Iulii Anno MDCX* (=1610.VI.26). Rašto originalo abiejuose egzemplioriuose (Vatikano archyvas, Nunziatura di Polonia, vol. 37-A, l. 27 ir 327), kaip matyti iš fotokopijos, atsiųstos iš Romos, aiškiai pažymėti 1609 metai — *VI Calend. July Anno MDCIX.*

Galima tad abejoti, ar iš tikrųjų ją mokėjo, nes priešingu atveju tai būtų panaudota kaip argumentas. Prisimintinas čia ankstesnis kapitulos raštas dėl M. Giedraičio patvirtinimo.

Kapitula taip vieningai išrinko M. Pacą, aišku, dėl to, kad jį, kaip kilusį iš senatorių giminės, Vilniaus kaštelioно Povilo Paco sūnų, rėmė Zigmantas Vaza, jau anksčiau išaukštinęs bažnytinėje Vilniaus hierarchijoje. Tik pradėjęs mokytis, M. Pacas buvo paskirtas Vilniaus katedros altarista. 1596 m., gavęs karaliaus, kardinolo Jurgio Radvilos ir kanclerio Leono Sapiegos rekomendacinius raštus, jau pretendavo į Vilniaus kapitulos prelato dekano vietą, nors teturėjo žemesniuosius šventimus. Kapitula dekanu išrinko kitą, bet tais pačiais metais M. Pacas tapo Vilniaus kanauninku-pamokslininku. Tačiau jis nesutiko sakyti pamokslų. Dėl to kilo byla[317]. 1602 m. jam pavyko pakilti aukščiau — gauti Vilniaus sufragano vietą. 1610 m. patvirtintas Žemaičių vyskupu, liko ir toliau Vilniaus kanauninku, rezignavo tik 1623 m. 1613 m. buvo paskirtas komisijos nariu sienai su Kuršu ir Prūsija nustatyti. Kaip vyskupas, tęsė M. Giedraičio darbą: rūpinosi bažnyčiomis, švietimu. Tačiau Žemaičiuose jis gyveno neilgai. Būdamas silpnos sveikatos ir ligotas, norėjo pasigydyti ir išvyko Italijon. 1618 m. atsisakė vyskupo pareigų ir 1624 m. rugsėjo 6 d. mirė netoli Paduvos[318].

Spėjama, kad M. Pacas parašė 1589 m. hegzametrą, pirmąjį išlikusį lietuvišką tekstą, spausdintą Vilniuje[319]. Bet vargu, ar tas spėjimas turi tvirtesnį pagrindą. Tiesa, M. Pacas mokėsi Vilniaus akademijoje 1589 m. „gerųjų menų“, dalyvavo Zigmanto Vazos sutikimo

---

317 KKZ III 80—81.
318 *Wolff J.* Pacowie. Petersburg, 1885, str. 59—60.
319 Lietuvių literatūros istorija... 1957, I, p. 176.

iškilmėse, ir jo pavardė figūravo tarp daugelio kitų sveikinimų (rašytų ne lietuvių kalba) rinkinyje[320]. Bet ar to pakanka, kad galėtume jam priskirti anonimiškai išspausdintą lietuvišką tekstą? M. Paco motina — stačiatikė Regina (Raina) Valavičiūtė lietuviškai tikriausiai nemokėjo. Tėvas — Vitebsko kaštelionas, paskui Mscislavo vaivada, nuo 1593 m. Vilniaus kaštelionas (miręs 1595) — nežinia taip pat ar mokėjo. Vargu tad ar M. Pacas namų aplinkoje galėjo išmokti lietuvių kalbos. Be to, jeigu ir būtų kiek jos mokėjęs, lietuvišką hegzametrą parašyti vargu ar būtų įstengęs, nes 1589 m. buvo dar gana jaunas[321], o ir vėliau nepasireiškė jokiais literatūriniais darbais. Kažin tad ar M. Paco pavarde pažymėtą 12 eilučių lotynišką sveikinimo tekstą (SERENISSIMO REGI Poémata Studioſorum offert NICOLAVS PAC) nebus tik parašęs kas kitas. Tik viena palyginti smulki žinutė rodytų, kad jis lietuvių kalbos neignoravo. 1621 m. bažnyčių lankymo aktuose pažymėta, kad Pašvitinio bažnyčiai (ją pradėjo statyti M. Giedraitis, bet nebaigė) M. Pacas paliko knygų, 1613 m. spalio 8 d. sudarė jų sąrašą ir perdavė klebonui Mikalojui Modzelevskiui. Tame sąraše pirmoje vietoje (prieš mišiolą ir kitas) pažymėta *Postylla Lithuanica,* t. y. M. Daukšos versta postilė[322]. Paprastai bažnyčių vizitacijose apie lietuviškas tikybines knygas neužsimenama, o jeigu jos retais atvejais ir paminimos,

---

[320] *Łukaszewicz J.* Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie. Poznan, 1842, I, str. 60; *Baliński M.* Dawna Akademia Wileńska. ·Petersburg, 1862, str. 90.

[321] Minėtame Žemaičių kapitulos rašte 1609 m. jo amžius nurodytas 30 pilnų metų (qui trecesimum suae aetatis annum exegit), tad 1589 m. jis tegalėjo turėti apie 11 metų. Antkapyje pažymėta, kad M. Pacas mirė (1624) 54 metų, tad išeitų, jog 1589 m. turėjo 18—19 metų. Reikia dar žinoti, kad vėliau tęsė studijas Krokuvos akademijoje.

[322] P. Veblaičio nuorašas.

tai paskutinėje vietoje. Tai leidžia manyti, kad M. Pacas vertino M. Daukšos atliktą darbą.

Perdavęs vyskupiją M. Pacui 1610 m., M. Daukša neilgai begyveno. 1613 m. vasario 13 d. jis surašė testamentą, kuris kovo 5 d. buvo aktikuotas Žemaičių pilies teismo knygose, o iš ten padarytas jo nuorašas birželio 4 d. įtrauktas į Žemaičių žemės teismo knygas[323]. Kadangi testamentus aktikuodavo tik po testatorių mirties, iš visko atrodo, kad M. Daukša mirė 1613 m. vasario antroje pusėje. Jis mirė ir palaidotas Varniuose. Jo knygos buvusios atiduotos Kretingos vienuolyno bibliotekai.

M. Daukšos testamentas mūsų nepasiekė. Neišliko nei įrašai teismo knygose, nei iš jų daryti nuorašai. Tur būt, ne atsitiktinumas dėl to kaltas. Bent ne vien jis. Kodėl išliko daugelio kitų kanauninkų — M. Daukšos amžininkų testamentai (dažnai ne vienas nuorašas), o jo, labiausiai nusipelniusio, neatsirado nė vieno nuorašo tarp gana gausių senų bažnytinių dokumentų? Svarbiausia priežastis bus ta, kad M. Daukša savo testamente, matyt, nieko ar nieko stambesnio neužrašė nei Varnių katedrai, nei kitoms bažnyčioms. Bent jo testamento regestoje nerandame nė žodžio apie tai. Dėl to M. Daukšos testamentas dvasininkams ir nerūpėjo.

Regestoje[324] pasakyta, kad M. Daukša testamente pinigus ir judomą turtą išskirstęs laidotuvėms (na suffragia), šeimynai, tarnams ir įvairiems asmenims, o savo pirktąją už 125 kapas grašių žemę Babėnuose, vadinamą Stašūnais, ir tėvo pirktąją Katkūniškę, kurios jam priklausė trečioji dalis, — užrašė broliui Stanislovui, o brolienės dukterims skyrė trečią dalį iš tėvo

---

323 Jb DaD 63.
324 Ten pat.

palikimo. Tad išeitų, kad iš įvairiose vietose M. Daukšos pirktos žemės prieš mirtį jo rankose beliko viena — Stašūnai.

Testamento regestą papildo išlikusi M. Daukšos įpėdinių: Stanislovo Daukšos, iš vienos pusės, ir Jono Daukšos dukterų — Elžbietos, Daratos ir Kristinos, iš kitos pusės, sutartis (1615.XI.10) dėl paveldėto turto pasidalinimo[325]. Iš jos paaiškėja, kad S. Daukša buvo M. Daukšos testamento vykdytojas ir pagal jį paveldėjo ne tik Stašūnus, bet ir pinigų, aukso, sidabro, drabužių, arklių. Jono Daukšos dukterys irgi gavo, kas joms buvo skirta, pripažino testamentą teisingą esant ir pasižadėjo jokių pretenzijų S. Daukšai nereikšti. Sutartyje minimas S. Daukšos rūpinimasis dukterėčiomis, kol jos suaugo. Čia kiek atsiskleidžia šeimos, artimiausių giminių tarpusavio santykiai. J. Daukša buvo paskyręs savo testamento (1599.VII.17) globėjais M. Daukšą ir S. Daukšą. Jiems pavedė prižiūrėti ir testamento vykdymą.

Kiek galima spręsti iš likusių žinių, M. Daukša su šeima gražiai sugyveno, palaikė ryšius, ja rūpinosi. Atrodo, kad ir parapijas (Krakių, Betygalos) pasirinko arti tėviškės. Tėviškėje jį vertino ir gerbė. Iš visos šeimos M. Daukšai artimiausias ir brangiausias buvo brolis Stanislovas, padėjęs jam tvarkyti ūkio reikalus. Dėl to Stanislovui ir teko didžiausioji M. Daukšos palikimo dalis.

Stanislovas Daukša, paveldėjęs didžiąją tėvo Baltramiejaus turto dalį su senąja sodyba, M. Daukšos pirktuosius Stašūnus, vedybų keliu įsigijęs ūkį Jagučionyse, Ariogalos valsčiuje, pripirkęs dar žemės Ba-

---

[325] Jb DaD 59—61.

bėnų lauke[326], pasidarė nebe eilinis žemininkas. Jis paliko sūnų Kazimierą, kurio susilaukė iš antrosios žmonos — Onos Dirvoniškaitės. Matyt, Kazimieras ir jo įpėdiniai toliau plėtė nuosavybę, ir iš nedidelio protėvių viensėdžio XVIII a. išaugo Daukšų dvaras, paskui perėjęs į kitas rankas. Augančio dvaro aplinka buvo palanki pasireikšti ir įsigalėti bendrosioms tendencijoms, vyraujančioms viršūniniuose feodalų sluoksniuose, ir dėl to M. Daukša savo giminėje nesusilaukė pasekėjų.

3. KAI KURIE ASMENYBĖS IR PAŽIŪRŲ BRUOŽAI

Vienas kitas M. Daukšos bruožas išryškėjo, aptariant išlikusius šykščius biografinius duomenis. Paaiškėjo jo rimta pažiūra į gyvenimą, pareigas, moralinis tyrumas. M. Daukša nepasidavė būdingam to laikotarpio dvasininkams palaidumui, negyveno pomėgiams, neužsidarė siaurame egoistinių interesų rate. Tai žymia dalimi, atrodo, susiję su šeimos tradicijomis, namų aplinka. Bet šie bruožai ryškiau dar neišskiria jo iš amžininkų.

M. Daukša — ne eilinis, o didelis žmogus, ne vienu atžvilgiu praaugęs savo epochą. Gimęs ir augęs toli nuo kultūros centrų, neturėdamas reikiamų išteklių, jis norėjo ir siekė didžių dalykų. Žinojimo troškimas, gabumai, platūs užmojai, veržlumas, atkaklus atsidėjimas svarbiam visuomeniniam uždaviniui ir nepalaužiama energija, jį vykdant, — štai kas labiausiai būdinga M. Daukšos asmenybei. Tai jį sieja su geriausiais renesanso žmonėmis. Būsimasis rašytojas pirmiausia siekė šviesos, mokslo. Dėl jo daug ko atsižadėjo, sudėjo nemaža aukų.

---

326 VVU ŽA 22 Nr. 172, l. 364—365; ŽA 26 Nr. 135, l. 204—206.

Iš amžininkų Lietuvoje M. Daukša išsiskyrė savo išsilavinimu, mokytumu, akiračio platumu. Šiuo atžvilgiu giliau praskleisti jo asmenybę padeda žinutė apie biblioteką 1579 m. Žemaičių vyskupijos vizitacijos aprašyme. T. Pekulas, apsilankęs Krakėse, M. Daukšos klebonijoje, pažymėjo, kad joje „yra daugybė įvairių mokslo sričių knygų" (in ea sunt quam plurimi libri diversarum scientiarum)[327]. Šis, nors ir labai trumpas, apibūdinimas daug pasako apie M. Daukšą, ypač jei turėsime galvoje, kad knyga XVI a. viduryje buvo dar gana retas ir brangus dalykas.

Pirmasis rankraštinių ir spausdintų knygų rinkinys (71 vienetas) Lietuvoje žinomas iš 1510 m. Buvo įsigalėjusi nuomonė, kad tai Žygimanto Senojo kolekcija Vilniaus pilyje. Bet K. Jablonskis įtikinamai įrodė, kad iš tikrųjų tas rinkinys priklausė Albrechtui Goštautui, Vilniaus vaivadai ir Lietuvos kancleriui[328]. Stiprėjantis humanizmo poveikis, su juo susijęs mokslo siekimas, antikinio meno ir literatūros nepaprastas aukštinimas, troškimas pažinti kitus kraštus knygą padarė kone brangiausiu išsilavinusio žmogaus turtu, karalių, kunigaikščių ir didikų rūmų papuošalu. Be knygos negalima nė įsivaizduoti humanisto. Lietuvoje ir Lenkijoje humanizmas glaudžiai siejosi su reformaciniu judėjimu, kuris tikybinius dalykus padarė viešų svarstymų, diskusijų objektu ir padėjo plisti knygai platesniuose feodalų bei miestiečių sluoksniuose. Dėl to XVI a. antrajame ketvirtyje pastebimai pagausėjo knygų Lietuvoje, o kai kurie asmenys sukaupė jų ir didesnį kiekį.

---

[327] Jb PŽ 71.

[328] *Jablonskis K.* 1510 m. Albrechto Goštauto biblioteka. — „Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto Mokslinės bibliotekos metraštis 1958—1959". Vilnius, 1961, p. 21—25.

Pavyzdžiu gali būti minėtasis Abraomas Kulvietis, humanistas mokslininkas ir reformacijos idėjų skleidėjas. Jam mirus 1545 m., sudarytas knygų sąrašas apėmė apie 80 pozicijų, daugiau kaip 90 tomų[329]. Tarp jų dominuoja antikiniai filosofai, poetai, istorikai. Čia matome ir Aristotelį su Platonu, ir Homerą su Vergilijum, ir Sofoklį, Euripidą, Heziodą, Horacijų, Ciceroną, Liviją. Tikybinių knygų tėra keletas. Iš reformatų rašytojų pirmoji vieta tenka F. Melanchtonui. Krinta į akis gausūs kalbiniai veikalai, ypač graikų kalbos gramatikos. Ne vienas Kulvietis naudojosi ta biblioteka, bet ir jo draugai — Vilniaus mokyklos mokytojai, tur būt, ir mokiniai, o Karaliaučiuje — studentai. Po A. Kulviečio mirties biblioteka buvo grąžinta į Kulvą.

Dėl knygų brangumo didesnius jų rinkinius tegalėjo įsigyti karaliai ir kunigaikščiai. Stambiausią biblioteką XVI a. viduryje sudarė Žygimantas Augustas. Jis turėjo specialius agentus, kurie pirkdavo užsienyje knygas, rūpindavosi jų įrišimu bei atgabenimu į Vilnių, o taip pat bibliotekininkus joms tvarkyti. Per visą Žygimanto Augusto valdymo laiką (1545—1572), kaip apskaičiuojama, į jo rūmų biblioteką pirkimo ir dovanojimo keliu pateko per 4000 knygų[330]. Jos buvo labai įvairios savo turiniu. Tai būdinga renesanso epochai. Greta gausiausio teisės veikalų rinkinio čia randame antikinius rašytojus ir amžininkų raštus, istorijos darbus ir kraštų bei kelionių aprašymus, mediciną, gamtos ir karo mokslus, taip pat turtingą teologinę literatūrą (šalia katalikiškos įvairių reformacijos krypčių).

[329] *Wotschke T.* Abraham Culvensis... — „Altpreussische Monatsschrift“, 1905, XLII, S. 189—190; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija... p. 479—480.

[330] *Hartleb K.* Bibljoteka Zygmunta Augusta. Lwów, 1928, str. 111; *Vladimirovas L.* Vilniaus universiteto biblioteka. Vilnius, 1958, p. 7—8.

Palyginimui galima paimti Albrechto Brandenburgiečio bibliotekas Karaliaučiuje. Hercogo privačioje rūmų bibliotekoje 1526 m. tebuvo per 100 teologinių raštų, dažniausiai mažos apimties. 1576 m., jau po Albrechto mirties, užregistruotos 683 knygos, daugumas teologinio-religinio turinio, o likusios — antikinė-humanistinė literatūra, istorija, šiek tiek matematikos, astronomijos, medicinos, teisės, muzikos, teatro veikalų[331]. Albrechtas įsteigė ir kitą — viešą biblioteką (Nova Bibliotheca) mokymo ir mokslo reikalams. Ji pradėta kurti 1529 m., įsigijus 63 tomus mokslinės literatūros. 1540 m. veikalų skaičius joje siekė apie 1600 (800 t.), o 1549 m. apie 2400 (1200 t.)[332]

Kad kiti asmenys Lietuvoje, išskyrus didikus, būtų turėję kiek stambesnius knygų rinkinius XVI a. viduryje, abejotina, bent žinių neišliko. Dvasininkų tarpe knyga palyginti mažai tebuvo paplitusi. T. Pekulas vizituodamas bažnyčiose rado tik tikybinėms ceremonijoms reikalingas knygas: mišiolus, agendas, gradualus ir antifonarus. Retais atvejais klebonas ar vikaras turėdavo dar ir kitų knygų, o jei turėdavo, tai irgi tikybinių, susijusių su dvasininko pareigomis ar bažnytinėmis ceremonijomis. Pavyzdžiui, Veliuonos, Vilkijos ir Skirsnemunės klebonas S. Benkovskis rodė vizitatoriui leidinį apie nuodėmes[333]. Viduklės vikaras Jonas Jurgevičius turėjo knygą apie išpažintį, bet jos nesuprato, nes nemokėjo lotyniškai[334].

Didesnę biblioteką T. Pekulas rado tik Varniuose, katedros bažnyčioje. Vienoje jos koplyčioje, į kurią lijo

---

331 *Thielen P. G.* Die Kultur am Hofe Herzog Albrechts von Preußen (1525—1568). Göttingen, 1953, S. 121—123.
332 Ten pat, p. 126—128.
333 VEV 11—12.
334 Ten pat, p. 35.

lietus, gadindamas suolus ir kitus daiktus, stovėjo „spinta su daugeliu šventos teologijos ir kanonų teisės knygų, raktu užrakinta“[335]. Iš vizitatoriaus žodžių, kuriais jis apibūdina knygų kiekį, išeitų, kad M. Daukšos biblioteka Krakėse (*quam plurimi* libri) buvo daug didesnė už rastąją katedros bažnyčioje (armarium cum *multis* libris). Be to, ji iš esmės skyrėsi savo pobūdžiu. M. Daukšos biblioteką sudarė įvairių mokslo sričių veikalai, ne teologiniai-tikybiniai ar bažnytinės teisės raštai (nors ir tokių joje, reikia manyti, buvo). Detali bibliotekos sudėtis nežinoma. T. Pekulas konkrečiai paminėjo tik tris jos knygas: Erazmo Roterdamiečio „Adagia“ ir dvi graikų kalbos gramatikas. Tuo remiantis, galima spėti, kad M. Daukša mokėjo ne tik lotynų, bet ir graikų kalbą, turėjo ir graikiškų knygų, skaitė antikinius rašytojus originalo kalba. Kitaip sunku būtų išaiškinti, kam jis įsigijo tas abi gramatikas.

Žinios apie biblioteką rodo, kad M. Daukša buvo ne vien humanistas, bet ir renesanso žmogus, siekęs universalumo, troškęs kiek galima praplėsti akiratį, savo interesais toli prašokęs siaurus aplinkos dvasininkų interesus. Iš amžininkų šalia jo galima statyti tik M. Strijkovskį, su užsidegimu kaupusį ne vien knygas (ypač antikinius rašytojus, istorikus), bet ir rankraščius — metraščius, kronikas, o taip pat M. Giedraitį, grįžusį iš studijų užsienyje su nemaža biblioteka.

Kyla klausimas, kur ir kuriuo būdu M. Daukša įsigijo savąsias knygas. Galima būtų prileisti, kad perėmė jas iš Abraomo Kulviečio palikimo. Tokią prielaidą paremtų 1594 m. Kulvos dvarelio inventorius, sudarytas mirus Abraomo broliui Adomui[336]. Inventoriuje turtas

---

[335] Ten pat, p. 71.
[336] *Jablonskis K.* Istorijos archyvas. Kaunas, 1934, I, p. 357—358.

smulkmeniškai surašytas, bet neminima nė viena knyga. Vadinasi, jų tada Kulvoje nebebuvo. Kadangi Kulva netoli nuo Kėdainių (tiesia linija apie 25 km), o M. Daukša, jei ir neturėjo tiesioginių ryšių su Abraomu Kulviečiu, tai apie jo veiklą, mokytumą ir biblioteką tikriausiai girdėjo, galėjo tad ją ir įsigyti. Bet tokiu atveju T. Pekulo paminėtas tris M. Daukšos knygas turėtume rasti Abr. Kulviečio bibliotekos sąraše, o randame tik vieną — F. Melanchtono graikų kalbos gramatiką[337]. Kitos dvi — E. Roterdamiečio „Adagia" ir Meclerio graikų kalbos gramatika — Abr. Kulviečio bibliotekos sąraše nefigūruoja. Ar būtų kokia prasmė M. Daukšai tą Meclerio gramatiką įsigyti, jeigu jis iš Abr. Kulviečio palikimo būtų gavęs keletą kitų autorių graikų kalbos gramatikų? Todėl reiktų manyti, kad savo biblioteką M. Daukša įsigijo kitur.

1579 m. M. Daukšos biblioteka buvo Krakėse, nors jis nuo 1572 m. čia nebegyveno, tik atsilankydavo. Tai rodytų, kad knygas jis įsigijo anksčiau, prieš 1572 m. Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje iki 1575 m. veikė tik lenkiškos reformatų ir rusiškos spaustuvės, kurios leido tikybines knygas. Tų leidinių M. Daukšos bibliotekoje nebuvo: vizitatorius būtų į juos atkreipęs dėmesį ir paminėjęs. Tad savo biblioteką komplektuoti M. Daukša galėjo tik iš Lenkijoje ir Vakarų Europoje spausdintų knygų. Sunku prileisti, kad kas kitas jį būtų knygomis aprūpinęs. Greičiausiai pirkosi jas pats studijuodamas, kaip rodo kitų pavyzdžiai.

---

[337] Dėl jos tapatumo kyla kai kurių abejonių. Vizitacijos aprašyme (Jb PŽ 71) minima graikų kalbos gramatika su F. Melanchtono prakalba (grammaticam graecam cum praefatione Phillippi Melanchtonis), o Abr. Kulviečio bibliotekos sąraše — F. Melanchtono graikų kalbos gramatika (Grammatica graeca Ph. Melanchtonis), 2 jos egzemplioriai.

Kiek kainuodavo knygos XVI a. viduryje, paaiškėja iš Žygimanto Augusto išleistų joms pirkti sumų. Apskaičiuota, kad vidutiniškai už knygą jis mokėjo 2 auksinus (florenus)[338], t. y. 48 lietuviškus grašius, tur būt, įskaitant įrišimą ir pargabenimą. Kad būtų akivaizdesnis knygos brangumas, palyginkime jos kainą su gyvulių kainomis. Sakysim, už arklį tada mokėdavo 2—4 kapas (120—240 grašių), už jautį 100—120 grašių, už aviną 8—15 grašių[339]. Todėl tik stambesnis feodalas galėjo įsigyti didesnį knygų kiekį. Jeigu M. Daukša, būdamas smulkus bajoras ir neturėdamas jaunystėje reikiamų pajamų, vis dėlto įsigijo biblioteką, tai aiškintina tik didžiuliu dvasiniu knygos ir mokslo poreikiu, būdingu tikram humanistui. Dėl bibliotekos jis daug ko ilgesnį laiką atsižadėjo.

Atrodo, tikslinga atskirai paliesti jau minėtas humanistų-reformatų knygas M. Daukšos bibliotekoje ir pažiūrėti, ką jos sako apie rašytoją. T. Pekulas pažymėjo kaip negeras — nekatalikiškas knygas Krakių klebonijoje E. Roterdamiečio „Adagia", J. Meclerio ir F. Melanchtono graikų kalbos gramatikas. Vėliau Varniuose pasikvietęs M. Daukšą, jis liepė, kad „uždraustas knygas (libros prohibitos), būtent *Adagia* ir kitas, sudegintų arba suplėšytų, arba tėvams jėzuitams apvalyti (castigandos) per 6 mėnesius nugabentų"[340]. Jei to nepadarytų, turėtų sumokėti pabaudos 2 kapas grašių bažnyčios reikalams. Remdamiesi tuo, galėtume spėti, kad M. Daukša bent jaunystėje linko į reformaciją, jai simpatizavo. Bet minėtos knygos nebuvo tikrąja žodžio prasme reformacinės.

---

338 *Hartleb K.* Bibljoteka Zygmunta Augusta... str. 108.

339 *Jablonskis K.* Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais. Vilnius, 1959, I, p. 56—64.

340 Jb PŽ 71, 74.

Žymiojo humanisto Erazmo Roterdamiečio „Adagia“ — tai aforizmų, sentencijų, priežodžių-patarlių ir posakių rinkinys lotynų ir graikų kalba, pirmą kartą išleistas 1500 m. Paryžiuje, o paskui daug kartų papildytas. Paskutiniame autoriniame leidime 1536 m. jų skaičius pasiekė 4151[341]. Šis veikalas pirmiausia ir išgarsino E. Roterdamietį, kaip humanistą, filologą eruditą, puikų antikinės literatūros ir senybių žinovą.

Rinkinys sudarytas iš graikų ir romėnų poetų, tragikų, istorikų, filosofų, neišskiriant nė antraeilių rašytojų. Čia panaudotas ir Homeras su Vergilijum, ir Sofoklis su Euripidu, ir Pindaras su Horacijum, ir Aristotelis su Platonu, ir Demostenas su Ciceronu, ir daugybė kitų (apie 150) autorių. Tarp jų nežymią vietą užima biblija ir bažnyčios tėvai.

„Adagia“ — savotiška humanisto enciklopedija, gera priemonė pažinti antikiniam pasauliui, humanistiškai išsilavinti, neišsenkanti aforizmų ir posakių versmė kiekvienai progai. Tačiau E. Roterdamietis čia pasirodė ne tik kaip eruditas, senybių žinovas, bet ir kaip filosofas mąstytojas, „moralistas-reformatorius, puikus publicistas ir subtilus savo laikų stebėtojas“[342]. Pateikdamas sentencijas, jis ne tik nurodo jų šaltinį, kilmę, paaiškina prasmę, apžvelgia paraleles, bet prideda ištisus nedidelės apimties, o kartais ir kelių puslapių traktatus su aktualiomis digresijomis į ano meto politinį, religinį ir kultūrinį gyvenimą. Čia ir išryškėja aštri publicisto plunksna, kandi satyra, gelianti ironija, nukreipta prieš

---

[341] 1559 m. leidime (foliante), kuriuo čia naudotasi (Adagiorvm chiliades Des. Erasmi Roterodami qvatvor cvm sesqvicentvria, ex postrema autoris recognitione... Basileae, M. D. LIX), yra 1072 puslapiai (+ 102 nenum.).

[342] *Łempicki S.* Renesans i humanizm w Polsce. Kraków, 1952, str. 112.

visuomenės viršūnę, dvasininkų nepasotinamą godumą, begalinį liaudies engimą.

Šis E. Roterdamiečio veikalas susilaukė nepaprasto pasisekimo (1500—1570 m. išėjo apie 120 leidimų), pasklido daugelyje kraštų ir suvaidino teigiamą vaidmenį visuomeniniame kultūriniame gyvenime, kaip ir nemaža kitų jo kūrinių. Jis buvo populiarus ir mėgstamas Lenkijoje, tur būt, ne vienas M. Daukša jį turėjo ir skaitė Lietuvoje.

Pažymėtina, kad po Tridento bažnytinio susirinkimo išleistame uždraustų knygų indekse (1564) figūravo šeši E. Roterdamiečio veikalai, o kiti, kurie irgi lietė religijos klausimus, buvo uždrausti laikinai, kol bus apvalyti. „Adagia" buvo galima skaityti vien Pauliaus Manucijaus leidimo, o kitų leidimų — tik pašalinus įtartinas vietas, kurias turėjo nurodyti kurio nors katalikiško universiteto teologijos fakultetas[343]. Būdinga, kad vėliau pasirodžiusiame apvalytinų knygų sąraše E. Roterdamiečio veikalų pašalintinoms vietoms (iš Frobenijaus 1540 m. išleisto raštų rinkinio) sužymėti skirta 63 puslapiai, iš jų „Adagia" užima 5 psl.[344]

Filypo Melanchtono, žinomo humanisto ir reformacijos veikėjo, vadinamo Vokietijos mokytoju (praeceptor Germaniae), graikų kalbos gramatika (Institutiones Graecae grammaticae) išėjo 1518 m. Hagenau mieste. Ji skirta studijuojantiems, kaip ir kiti jo išleisti vadovėliai (lotynų kalbos gramatika, retorika, dialektika, psichologija, fizika, etika ir t. t.). Melanchtonas parašė graikų kalbos gramatiką, sekdamas savo mokytojo

---

[343] Index librorvm prohibitorvm, cvm regvlis confectis per Patres à Tridentina Synodo delectos... Coloniae, M. D. LXIIII, f. B8r. Tas pats kartojama ir paskesniuose leidimuose (1569, 1576, 1577).

[344] Index expvrgatorivs librorvm qvi hoc sæcvlo prodiervnt... 1599, p. 226—288, 229—233.

G. Zimlerio (Simler) graikų kalbos vadovėliu (1512). Vėliau ją perdirbinėjo ir tobulino. Jo gramatika plačiai pasklido, nukonkuruodama kitas, ir iki 1622 m. susilaukė 44 leidimų[345].

F. Melanchtono graikų kalbos gramatiką vartojo ir katalikiški universitetai. Apie jos vertingumą ir tinkamumą daug pasako Vienos universiteto menų fakulteto nutarimas 1547 m. Fakultetas, „rimtai ir nuodugniai apsvarstęs", nusprendė, kad „Filypo Melanchtono gramatiką, ne jo, bet kito gero ir mokyto gramatiko vardu [išleidus], kiekvienas, nesukeldamas įtarimo,... gali viešai ir ramia sąžine (candide) skaityti"[346]. F. Melanchtono gramatiką ir retoriką naudojo ir Krokuvos universitetas, kol 1574 m. nuncijaus V. Laureo prašymu buvo uždrausta dekanams leisti skaityti paskaitas, paremtas eretikų autorių vadovėliais[347].

Kaip žymus reformatas, herezijarcha, F. Melanchtonas įtrauktas uždraustų knygų indeksan, tarp autorių, kurių visi veikalai pasmerkti. Tuo būdu ir niekuo nedėta graikų kalbos gramatika pasidarė bloga, eretiška knyga.

Kai kurių neaiškumų yra su antrąja M. Daukšos turėta graikų kalbos gramatika. 1579 m. vizitacijos aprašyme jos autorius vadinamas Meceleriu (grammatica(m) ...Mecelleri). Tokio autoriaus bibliografiniuose leidiniuose nepavyko rasti. Atrodo, kad aprašyman įsibrovė klaida, o vizitatorius matė Krakėse Jono Meclerio (Metzler) graikų kalbos gramatiką (Primae Grammatices Græcæ partis Rudimenta).

---

345 *Paulsen F.* Geschichte des gelehrten Unterrichts. III Auflage. Leipzig, 1919, I, S. 72, 73, 213.

346 *Barycz H.* Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego... str. 308.

347 Ten pat.

J. Mecleris, kilęs iš Vroclavo, studijavo Italijoje teisę, išmoko graikų kalbos, o grįžęs tėvynėn, nesitenkino juristo darbu, bet, kaip humanistas, gimtajame mieste skaitė paskaitas apie romėnų klasikus, mokė šv. Elžbietos mokykloje graikų kalbos, aiškino Plutarchą. Jis 1529 m. išleido graikų kalbos gramatiką, teisingiau, jos pirmąją dalį — morfologiją. Pažymėtina, kad ir F. Melanchtono gramatika apėmė tik morfologiją. J. Meclerio gramatika turėjo pasisekimą. Autorius ją kiek praplėtė ir pakartotinai išleido 1532 m. Vėliau dar tą gramatiką papildė vroclavietis Antonius Niger (Mela), ir ji gana plačiai buvo vartojama. XVI a. susilaukė keliolikos leidimų. Renesanso laikotarpiu ją naudojo ir Krokuvos universitete[348].

Nei J. Mecleris, nei jo gramatika nebuvo įtraukta į uždraustų knygų indeksą. Joje, atrodo, nėra nieko „eretiška" — nei pačiame tekste, kur apsiribojama vien kalbos dalykais, nei dedikacijose (graikiškame ketureilyje Joachimui Kamerarijui ir lotyniškoje prakalboje-dedikacijoje Vroclavo mokytojams — J. Rului ir A. Vinkleriui), nei trumpame tradiciniame priede — skaitiniuose[349]. Tačiau ir čia nulėmė ne turinys, o autoriaus ir asmenų, kuriems gramatika dedikuota, konfesija. Pats J. Mecleris buvo F. Melanchtono draugas. J. Kamerarijus, žinomas humanistas, taip pat F. Melanchtono draugas, figūravo indekse (visi jo raštai). Popiežiaus Pijaus IV

---

[348] Allgemeine Deutsche Biographie. Leipzig, 1885, XXI, S. 531—532; *Czerniatowicz J.* Początki grecystyki i walka o język grecki w Polsce doby Odrodzenia. — „Studia i materiały z dziejów nauki polskiej. Seria A. Historia nauk społecznych". Warszawa, 1959, zeszyt 3, str. 33.

[349] Priede (Alphabetariorvm cavsa) įdėti poteriai graikiškai (Oratio dominica, Angelica salvtatio, Symbolvm apostolorum) ir Avrea carmina Pythagorœ su vertimu į lotynų kalbą. Kaip matyti iš VVU esančių 1532 ir 1546 m. leidimų ir bibliografinių duomenų, dedikacijos ir priedas būdavo perspausdinami nekeičiant.

bulėje, pridėtoje prie indekso, pasakyta, kad ne viskas, kas draustina, įtraukta sąrašan. Apie kitus autorius ar veikalus tesprendžia vyskupai ir inkvizitoriai. Galimas daiktas, kad J. Meclerio gramatiką vizitatorius liepė sunaikinti arba duoti apvalyti savo iniciatyva, nes lenkiškuose indekso papildymuose (1603, 1604, 1617) jos taip pat nėra[350].

Tuo būdu iš humanistų-reformatų knygų M. Daukšos bibliotekoje negalima daryti išvadų, kad jis būtų linkęs į reformaciją. Jos rodo tik ryšį su humanizmu, humanistinio išsilavinimo siekimą. Humanistas turėjo būti trikalbis — mokėti lotynų, hebrajų ir graikų kalbas. Žymieji humanistai propagavo graikų kalbą, įtikinėjo, kad be jos negalima būti tikrai mokytu, negalimos filosofijos ir teologijos studijos (F. Melanchtonas), tvirtino, kad, nemokėdamas graikiškai, „niekas negali būti laikomas visai apsišvietusiu“ (J. Reuchlinas)[351]. E. Roterdamietis beveik visuose savo raštuose tiesiog ir netiesiog skatino mokytis graikų kalbos. Jos paplitimas pasidarė humanizmo paplitimo rodikliu. Drauge atsimintina, kad graikų kalba turėjo daug priešų. Prasidėjus reformaciniam judėjimui, ortodoksai įtarinėjo erezija, bent palankumu jai, visus tuos, kurie mokėsi graikų kalbos ar jos mokė. Libanas, mokęs graikų kalbos Krokuvos universitete 1520 m., vėliau rašė: „nusikaltimas, dar daugiau — erezija buvo ką nors graikiškai parašyta paliesti“[352].

Uždraustų knygų turėjo ne vien M. Daukša. Jų pasitaikydavo ir kitų dvasininkų, ypač aukštųjų, biblioteko-

---

[350] *Celichowski Z.* Polskie indeksy książek zakazanych. — „Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce“. Kraków, 1904, X, str. 35—45.

[351] *Paulsen F.* Geschichte des gelehrten Unterrichts... I, S. 71, 118, 215.

[352] *Czerniatowicz J.* Początki grecystyki... str. 35.

se. Sakysim, M. Giedraitis, grįždamas iš studijų užsienyje, parsigabeno nemaža ne tik katalikiškų, bet ir protestantiškų leidinių. Vilniaus sufraganas Jurgis Albinas, sudaręs stamboką knygų kolekciją, buvo įtariamas erezija ir protestantiškų veikalų platinimu. Kapitula privertė jį oficialiai pasiaiškinti (1550)[353]. Šiuo atžvilgiu visus kitus dvasininkus pralenkė Lenkijos ir Lietuvos bažnyčios galva, primas, Gniezno arkivyskupas Jokūbas Uchanskis. Tuoj po jo mirties (1581) popiežiaus nuncijus J. A. Kaligaris rašė su pasibiaurėjimu Romon: „Arkivyskupas mirė kaip gyvulys (come una bestia)... be jokių sakramentų, palikdamas pilnas spintas eretiškų knygų: Liuterio, Kalvino, Melanchtono ir visų kitų nenaudėlių (ribaldi)."[354] Tad M. Daukša šiuo atžvilgiu iš kitų dvasininkų, turėjusių bibliotekas, žymiau neišsiskyrė. Kaip ir jie, nusikalto bažnytinei drausmei. Laikantiems ir skaitantiems uždraustas knygas grėsė ekskomunika[355].

Su plačiu M. Daukšos akiračiu ir humanistiniu išsilavinimu susijęs tolerantingumo bruožas. Į tai atkreiptas dėmesys jau prieš keliasdešimt metų (1911), skelbiant evangeliko-reformato Morkaus Vnučkos, Rietavo tijūno, testamentą (1587), kuriame liudininku tarp evangelikų pažymėtas ir M. Daukša, Žemaičių kanauninkas. Leidėjų tame akte buvo įžiūrėtas „simpatingas tolerancijos bruožas iš abiejų pusių"[356]. Remdamiesi tuo testamentu, ir kiti laikė M. Daukšą tolerantu. Bet iš tikrųjų M. Vnučkos testamento nepakanka M. Daukšos tolerantingumui

---

353 *Vladimirovas L.* Vilniaus universiteto biblioteka. Vilnius, 1958, p. 12—13; KKZ III 39.

354 *Caligarius I. A.* Epistolae et acta 1578—1581. Ed. *L. Boratyński* (Monumenta Poloniae Vaticana IV). Cracoviae, 1915, p. 611.

355 Index librorvm prohibitorvm... MDLXIIII, f. A3r.

356 Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae. Serja I, zesz. I, wyd. II. Wilno, 1925, str. 99.

įrodyti. Teisingai pastebėjo V. Budka, kad M. Daukšos dalyvavimas šiuo atveju buvo pagrįstas Lietuvos statuto (1566) reikalavimu[357]. Antrajame Lietuvos statute pasakyta (VIII, 2), kad, testamentą rašant, liudininkais turi būti kviečiami ir dalyvauti žemės teismo teisėjas, teisėjo pavaduotojas, raštininkas ir kunigas, o jei žemės teismas negalėtų dalyvauti, tai reikalingi 3 patikimi liudininkai[358]. M. Vnučka užrašė nemažas sumas kelioms evangelikų-reformatų bažnyčioms ir todėl ypač rūpinosi, kad jo testamentas visai atitiktų statuto nuostatus, nes tolydžio stiprėjo grėsminga kontrreformacijos banga. M. Daukša buvo pakviestas dalyvauti kaip liudininkas ir atvyko į Rumboltiškes prie sergančio M. Vnučkos drauge su žemės teismo teisėju, teisėjo pavaduotoju ir kitais, jau neoficialiais asmenimis. Pažymėtina dar, kad visi kiti liudininkai testamente pridėjo savo antspaudus ir pasirašė, o M. Daukša — tik antspaudą. Taigi M. Daukšos dalyvavimas, evangelikui-reformatui rašant testamentą, gali būti aiškinamas oficialia pareiga ir iš tiesų maža dar tepasako apie jo tolerantingumą.

Šį klausimą nušviesti padeda kiti dokumentai. Kaip minėta, M. Daukša daug bylinėjosi, daug kartų turėjo dalyvauti įvairiuose teismuose. Tai reikalavo gerai pažinti visus tris Lietuvos statutus. Vargu ar abejotina, kad M. Daukša juos buvo išstudijavęs. Bet pats teisme jis paprastai nedalyvaudavo, o ir dalyvaudamas, naudodavosi įgaliotiniu. Tokių M. Daukšos įgaliotinių dokumentuose randame keletą: Andrių Markevičių (Markovičių), Augustiną Ginbutą, Augustiną Sungailą, Erazmą Survilą, Bertašių Grigorevičių, Joną Bohušą, o mažiau

---

[357] Reformacja w Polsce. 1926. R. IV, str. 228.

[358] *Piekosiński F.* Pomniki prawa litewskiego z XVI wieku (Archiwum Komisyi Prawniczej, VII). Kraków, 1900, str. 165—166.

reikšmingais atvejais — brolį Stanislovą, Jeronimą Skirvainį ir kitus. Daugumas M. Daukšos įgaliotinių buvo bylinėjimosi specialistai. Keli iš jų — evangelikai-reformatai: Augustinas Ginbutas, Erazmas Survila, Jonas Bohušas. Kai Sofija Morkuvienė Vnučkienė 1592 m. užrašė Šiluvos evangelikų-reformatų bažnyčiai ir mokyklai Šiluvos dvarą su miesteliu ir Pašakarnių palivarku, A. Ginbutas ir E. Survila pasirašė kaip liudininkai. Jie yra pasirašę ir kitus jos dovanojamuosius raštus Pašušvio evangelikų-reformatų bažnyčiai 1589 ir 1593 m. Ten jie vadinami Sofijos Morkuvienės Vnučkienės bičiuliais[359]. Jonas Bohušas 1606 m. atstovavo Jonui Gruževskiui byloje dėl Kelmės bažnyčios su kan. J. Kazakevičiumi[360]. Įgaliotinių pasirinkimas — privatus M. Daukšos reikalas. Reformatai įgaliotiniai rodo jo gerus santykius su kito tikėjimo žmonėmis, apkantumą, sąžinės laisvės pripažinimą. Būdinga, kad byloje su Šemetomis 1592 m. teismo sprendime M. Daukšos įgaliotinis A. Ginbutas vadinamas jo bičiuliu[361]. Bendraudamas su reformatais, M. Daukša nusikalto bažnytinei drausmei. Popiežius Grigalius XIII 1577 m. rašte Gniezno arkivyskupui įsakmiai uždraudė, kad nei vyskupai, nei dvasininkai neimtų sekretoriais, raštininkais, patarėjais ar kitoms pareigoms eretikų, nurodydamas šventųjų tėvų mokymą, jog reikią vengti ne tik bendrauti su eretikais, bet ir kalbėti su jais[362].

Religinė tolerancija bajorų tarpe Lietuvoje XVI a., ypač 1560—1570 m., nebuvo retas reiškinys. Ji susijusi su bajoriškos laisvės supratimu. Reformatai kovojo dėl

---

359 Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae. Serja I, zesz. I, wyd. II. Wilno, 1925, str. 116, 119, 146.

360 *Grużewski B.* Kościół Ewangelicko-Reformowany w Kielmach... str. 16.

361 Jb DaD 13.

362 *Theiner A.* Annales Ecclesiastici... II, p. 313.

lygiateisiškumo su katalikais, ypač kai nebeturėjo vilties jų nugalėti. Varšuvos konfederacija 1573 m. užtvirtino toleranciją, o jos nutarimas įtrauktas į III Lietuvos statutą (III, 3): „... tie, kurie esame skirtingų tikybų, savo tarpe laikysime taiką ir dėl įvairios tikybos ir bažnyčių skirtingumo kraujo neliesime nei bausime..."[363]. Katalikų vyskupai konfederacijos akto nenorėjo pripažinti ir 1577 m. Petrikavo sinode jį iškeikė. Į amžiaus galą, jėzuitams tolydžio kurstant religinį fanatizmą, konfederacijos nuostatų vis mažiau paisyta. Prasidėjo disidentų (kitatikių) užpuldinėjimai, persekiojimai.

Apie skirtingos konfesijos žmonių sugyvenimą įdomiai rašo F. Jevlaševskis, gimęs 1546 m. Liachovičiuose, nuo 1565 m. ilgą laiką gyvenęs Vilniuje, į gyvenimo pabaigą buvęs Naugarduko teisėjo pavaduotoju. Iš pravoslavo virtęs reformatu (1565), sakosi turėjęs didelį pasitenkinimą, klausydamas „dievo žodžio", skelbiamo mokytų ministrų — Vendrogorskio (Vendrogovskio?) ir Kostenickio, o iš kitos pusės buvęs didelėje malonėje Jono Makoveckio, Vilniaus kanauninko, Varšuvos archidiakono, karaliaus iždo raštininko. „Tuo metu tikėjimo skirtingumas nė kiek nekliudė būti bičiuliais, ir dėl to anas amžius man atrodo auksinis, lyginant su dabartiniu" (F. Jevlaševskis rašė atsiminimus 1603—1604 m.). Toliau pasakoja, kaip, kardinolui I. Aldobrandiniui, vėlesniam popiežiui Klemensui VIII, esant Vilniuje pas karalių Steponą Batorą, jam tekę sėdėti vaišėse pas Vilniaus kanauninką Baltramiejų Nedizvickį prie vieno stalo su žymesniais to kardinolo tarnais italais. Italai, sužinoję, kad jis evangelikas, labai stebėjosi, kaip kanauninkas galėjęs jį kviesti pietų. Šis paaiškinęs: „pas

---

363 LIŠ I 207.

mus iš to jokių nesantaikų nebūna, ir mylimės kaip geri bičiuliai". Gyrę tai italai ir peikę savo namų papročius[364].

Ir betarpiškoje M. Daukšos aplinkoje randame tolerantingumo pavyzdžių. Atrodo, kad vyskupas M. Giedraitis mokėjo sugyventi su reformatais, su kuriais, kaip senatorius, ponų tarybos narys, nuolat turėjo bendrauti. Testamente jis mini reformatams didikams paskolintas sumas. Minėtasis Morkus Vnučka jį paskyrė net savo žmonos Sofijos vienu iš globėjų.

Kalbant apie M. Daukšos tolerantingumą, paliestina dar viena jo biografijos detalė, atskleidžianti ir kitokio pobūdžio santykius tarp skirtingos konfesijos bajorų. Per įgaliotinį Andrių Markevičių M. Daukša skundėsi teismui, kad 1593 m. birželio 23 dieną, kai jis, M. Daukša, keliaudamas į Vilnių, apsistojęs Kristupo Volskio, Pajūrio tijūno, užvažiuojamuose namuose prie Musės upės, Vilniaus paviete, ten atvažiavęs ir Žemaičių pakamaris Vaitiekus Radziminskis, kuris grasinęs jam ir jo valdiniams, Betygalos miestiečiams, šiais žodžiais: „Sodini mano tarnus Betygaloje, bet matysis, kas iš to bus, ir dabar žinok: baubtum pas mane, gavęs lazdų, kaip jautis, o tavuosius Betygalos miestiečius, tuos chamus, liepsiu užmušti ir užmušęs užmokėsiu už juos"[365]. Vaitiekus Radziminskis buvo evangelikas-reformatas. Sofija Vnučkienė įpareigojo jį drauge su kitais 5 žymesniais Žemaičių bajorais, atsidavusiais reformacijos reikalui, prižiūrėti, kad būtų vykdomas jos užrašas Šiluvos bažnyčiai ir mokyklai. Cituotame grubiame grasinime M. Daukšai galima būtų įžiūrėti religinio pobūdžio nesantaikų atgarsius. Bet greičiausiai tai su konfesija

---

[364] Дневникъ Новгородскаго подсудка Θедора Евлашевскаго (1564—1604). — «Кіевская старина», 1886, XIV, стр. 129—130.
[365] Jb DaD 35—36.

nesusijęs, o šiaip būdingas laikotarpiui reiškinys. XVI a. paskutinio ketvirčio teismų aktuose užfiksuoti tūkstančiai panašių grasinimų, taip pat sumušimų, sužalojimų, net nužudymų.

M. Daukša, kaip dvasininkas, apskritai imant, laikėsi bažnytinio gyvenimo normų. Bet tai anaiptol nereiškia, kad jis smulkmeniškai būtų vykdęs bažnytinius nuostatus. Į daugelį jų M. Daukša žiūrėjo gana liberaliai. Pavyzdžiui, T. Pekulo klausiamas, ar yra buvęs bent kartą išpažinties 1579 m. nustatytu laiku, atsakė velykų metu nebuvęs, tačiau vėliau ją atlikęs pas altaristą Joną. Vizitatoriui priminus, ar nežinąs, kad tas, kuris nepriimąs privalomu laiku komunijos, esąs ekskomunikuotas, M. Daukša atsakė žinąs, bet tai liečią pasauliečius (in saecularibus)[366]. Mišias jis laikydavęs beveik kiekvieną sekmadienį. Kad Varniuose būtų sakęs pamokslus, žinių nėra. Ir kiti kanauninkai jų nesakydavo.

M. Daukšos pasaulėžiūra, be abejo, buvo idealistinė-religinė, bet ne visai vienalytė. Ją formavo sudėtinga visuomeninė aplinka, įvairios besikryžiuojančios įtakos. Tikybiniame XVI a. chaose M. Daukša pasirinko katalikybę ir priklausė kontrreformacijos lageriui. Tačiau neabejotinas jam ir gilus gaivių renesanso idėjų poveikis. Būdamas plataus akiračio ir įžvalgaus proto, mylėdamas savąjį kraštą, suvokdamas kultūrinius jo poreikius ir žalingas politinio-visuomeninio gyvenimo raidos tendencijas, M. Daukša ne vienu atžvilgiu pajėgė išeiti iš siaurų konfesinių dvasininko pažiūrų ir veiklos rėmų. Dvasininkas neužgožė jame žmogaus, piliečio, patrioto. Sunku plačiau atskleisti ir detaliau apibūdinti M. Daukšos pažiūras, neišlikus archyviniam jo palikimui

[366] Jb PŽ 73.

ir taip maža teturint originalių raštų. Tik vienas kitas momentas aiškiau apčiuopiamas.

Negausi medžiaga leidžia tik bendriausiais bruožais apibrėžti socialines M. Daukšos pozicijas. Jo gyvenamajam laikotarpiui būdingas bajorų-šlėktų iškilimas, galutinis jų klasės, kaip uždaro privilegijuoto luomo, susiformavimas, valstiečių įbaudžiavinimo užbaigimas ir įtvirtinimas. M. Daukšos kilmė, luominė priklausomybė, aukštos palyginti pareigos bažnytinėje hierarchijoje nulėmė, kad į feodalinę santvarką jis žiūrėjo kaip į natūralų, savaime suprantamą dalyką, nekovojo prieš ją ir negalvojo apie jokius esminius pertvarkymus. Tačiau tai nereiškia, kad jis nematė feodalinės santvarkos negerovių, gilių prieštaravimų ar buvo jiems abejingas, kad besąlygiškai stovėjo feodalų pusėje. Klasių kova ir pažangios amžiaus idėjos darė jam įtakos.

Su klasių kovos reiškiniais M. Daukša iš arčiau ar iš toliau turėjo progos susidurti visą savo gyvenimą. Tarp feodalų ir valstiečių bei miestiečių vyko nuolatinė kova įvairiomis formomis, dažnai virsdama stambiais bruzdėjimais ar net sukilimais. Valstiečių pasipriešinimo judėjimas 1535—1537 m. apėmė nemažą Žemaičių dalį (Viešvėnų, Telšių, Biržinėnų, Josvainių, Ariogalos ir Vilkijos valsčius). Susimokę ir sukilę valstiečiai žudė tijūnus ir jų vietininkus, vietinius valdytojus. Valstiečius malšino karių būriai[367]. Atskiruose Žemaičių valsčiuose bruzdėjimų buvo 1543, 1544[368], 1547, 1551 m.[369] Žinomas istorikas M. Kromeris 1556 m. kovo 20 d. rašė iš Vilniaus, kad jau daugiau kaip 2 mėnesiai nemaža Žemaičių valstiečių yra sukilę (in castris sunt), nužudę keletą

[367] Lietuvos istorijos instituto darbai. 1951, I, p. 78.
[368] *Похилевич Д. Л.* Крестьяне Белоруссии и Литвы в XVI—XVIII вв. Львов, 1957, стр. 92.
[369] Lietuvos istorijos instituto darbai. 1951, I, p. 78—79.

valdytojų[370]. Tur būt, jis turėjo galvoje Rietavo ir Gondingos valstiečių bruzdėjimą, kurio vadai ir aktyviausieji dalyviai Žygimanto Augusto sprendimu turėjo būti nubausti mirties bausme[371]. 1565 m. valstiečių pasipriešinimo judėjimas apėmė visą Žemaitiją. Valstiečiai sukilo prieš ponus, ir labai sunku buvo juos numalšinti[372]. 1578 m. įvyko naujas sukilimas Žemaičiuose, ir pabėgėlių srautas pasipylė į Prūsiją[373]. Valstiečiams numalšinti Jurbarko valsčiuje reikėjo panaudoti kariuomenės dalinius[374]. Bruzdėjimų būta ir vėliau, pavyzdžiui, 1590 m. Vilkijoje.

Valstiečiai priešinosi didėjančiam išnaudojimui ir priespaudai tiek didžiojo kunigaikščio valdose, tiek stambesnių ir smulkesnių feodalų žemėse. Jų neapykanta vienur pirmiausia buvo nukreipta prieš tijūnus, jų vietininkus, vaitus, o kitur — prieš pačius feodalus. Žinomi atvejai, kai valstiečiai užpuldavo savo ponus. Pavyzdžiui, 1593 m. „nuosavi mužikai" nužudė Adomą Nadarinskį, Karšuvos žemininką[375].

Pačios paprasčiausios klasių kovos formos buvo skundas didžiajam kunigaikščiui ir pabėgimas. Bet skųstis galėjo tik valdovo valstiečiai, o bėgdavo dažniausiai feodalų valdiniai. Pabėgdavo ne tik atskiri asmenys, bet ir visos šeimos, net ištisi kaimai su visu turtu. Feo-

---

[370] *Hosius S.* Epistolae. Ed. *F. Hipler* et *V. Zakrzewski* (Acta historica res gestas Poloniae illustrantia, IX). Cracoviae, 1886—1888, II, p. 690.

[371] Lietuvos TSR istorija... I, p. 191; LIS I 171—172.

[372] *Похилевич Д. Л.* Крестьяне... стр. 92; Odrodzenie w Polsce. I Historia... str. 517.

[373] *Forstreuter K.* Die Memel als Handelsstraße Preußens nach Osten. Königsberg, 1931, S. 85.

[374] *Похилевич Д. Л.* Крестьяне... стр. 95.

[375] VVU ŽA 25 l. 339r; plg. Опись документовъ Виленскаго Центральнаго Архива древнихъ актовыхъ книгъ. Вильна, 1907, V стр. 25 (№ 185).

dalai, kuriems buvo reikalinga darbo jėga, stengdavosi ją pritraukti, viliojo vieni kitų baudžiauninkus, padėdavo jiems pabėgti, teikė lengvatų įsikuriant naujoje vietoje, neleido pabėgusiųjų atsiimti. Todėl pabėgimas — masinis reiškinys XVI amžiaus antrojoje pusėje. Yra žinių, kad bėgo ir M. Daukšos brolių valdiniai. Sakysim, brolis Jonas 1595 m. spalio 7 d. skundėsi Žemaičių žemės teismui, kad spalio 5 d. nelaisvas jo bernas Jokūbas Mikalojaitis nežinia kur pabėgo ir kam ėmė tarnauti[376].

Tas pats dėjosi ir bažnytinėse valdose. Iš jų irgi bėgdavo valstiečiai, nes „patvirkę ir godūs dvasininkai žiauriai elgdavosi su valdiniais, dažnai žiauriau, negu pasauliečiai“[377]. Pasitaikydavo ir čia masinių pabėgimų. Sakysim, Viktorinas Virbickis, tada dar Vilniaus ir Žemaičių kanauninkas, 1561 m. skundėsi Žygimantui Augustui, kad Viduklės klebonijai priklausą žmonės — „tėvoniniai, o ne laisvieji“ — išbėgiojo ir gyvena valdovo miestuose ir dvaruose Žemaičiuose su žmonomis, vaikais ir visu turtu[378]. Žygimantas Augustas parašė raštą, kad jam tuos žmones išduotų ir grąžintų.

Klasiniai prieštaravimai ir klasinis antagonizmas buvo tokie kasdieniniai ir nuolatiniai reiškiniai, kad net nuncijaus J. F. Komendonio sekretorius P. E. Džovaninis (Giovannini) 1565 m. pranešime apie Lenkiją (drauge ir apie Lietuvą) rado reikalą apie tai užsiminti: „... kaimiečiai ir miestiečiai arba liaudis nekenčia kilmingųjų, o kilmingieji nekenčia, niekina ir spaudžia vienus ir kitus“[379]. M. Daukša, be abejo, geriau už

---

[376] VVU ŽB 17a l. 112v (Nr. 211); plg. Jb DaD 2.
[377] *Puryckis J.* Die Glaubenspaltung... S. 70.
[378] BK 60.
[379] *Korzeniowski J.* Analecta Romana quae historiam Poloniae saec. XVI illustrant... (Scriptores rerum Polonicarum, XV), Cracoviae, 1894, p. 197.

P. E. Džovaninį matė didėjančią valstiečių priespaudą ir beteisiškumą, neribotą feodalų savavaliavimą (jie turėjo vadinamąją gyvybės ir mirties teisę savo valdinių atžvilgiu — jus vitae et necis), liaudies niekinimą ir liaudyje susikaupusią neapykantą. Į tai jis žiūrėjo kaip į šalintinas negeroves. Bet, pripažindamas katalikų bažnyčios socialinę doktriną ir bajorijos prerogatyvas, tų negerovių priežastimi laikė ne feodalinę-baudžiavinę santvarką, o atskirų feodalų ir valstiečių netikusį elgesį, jų ydas. Dėl klasinio ribotumo jis nepajėgė atsistoti liaudies pusėje, nors ją vertino, laikė žmonėmis. Feodalų ir valstiečių santykių klausimą manė esant galimą išspręsti moralinėje plotmėje. Tai iš dalies aiškėja iš M. Daukšos versto J. Ledesmos katekizmo. Versdamas apylaisviai, nors iš esmės nenutoldamas nuo lenkiškojo teksto, jis atskirose detalėse parodė savo kiek skirtingas pažiūras.

J. Ledesmos katekizme, remiantis dieviškuoju autoritetu, visai atvirai palaikoma feodalinė santvarka. Autoriaus reakcingumas ryškiausiai atsiskleidžia, nusakant ponų ir valdinių santykius, pareigas. Į klausimą, kaip tarnas arba valdinys turi elgtis ir laikytis savo pono atžvilgiu, lenkiškajame katekizmo tekste atsakoma taip:

> Iako ſyn przećiw oycu ſwemu / czyniąc mu poczciwośc / *iáko Chryſtuſowi Panu náſzemu* LK 53_{12-14}

Vadinas, valdinio santykis su ponu turėtų būti ne tik kaip sūnaus su tėvu, bet beveik toks, kaip su dievu, nes poną taip kaip Kristų reikią gerbti. M. Daukšos verstame tekste iš valdinio reikalaujama sūniškos pagarbos ir sąžiningo darbo, bet ponas neprilyginamas dievui:

Kaip' ſûnųs po akim têwų ſawų / nułąkdami iûs: *ir têip' dirbt' vž akių / kaip' ir po akim' / iêi nôri malônes Diewo / kuriś wiſſa rĕgi* DK 83_{13-17}

Savo ruožtu nurodoma (tiek lenkiškame tekste, tiek lietuviškame), kad ponai turį būti tarnams kaip tėvai ar broliai Kristuje. M. Daukša dar prideda, kad ponams reikia atsiminti, jog ir jie turi viešpatį danguje[380]. Taip jis motyvuoja tėviško elgesio būtinumą, o priešingu atveju grasina aukštesniu teisingumu.

Taigi M. Daukša norėjo, kad feodalų ir valdinių santykiai būtų patriarchaliniai, tokie, kaip jo įsivaizduojamoje idealioje šeimoje. Ar jis tikėjo, kad jie galėtų iš esmės pasikeisti — iš antagonistinių virsti broliškais vien katalikybės įtakoje? Krikščionybės istorija turėjo jam pasakyti ką kita. Kaip feodalas galėjo būti tėvas ar brolis valstiečiui, jį engdamas ir tuo grįsdamas savo egzistenciją? Kaip valstietis galėjo mylėti ir gerbti poną, kuris jį plėšė, mušė, kaip prekę pardavinėjo? Patriarchalinių santykių propagavimas, ar norėjo to M. Daukša, ar nenorėjo, atitiko feodalų, ne valstiečių interesus. Skiepijant valstiečiams ponų meilę, paklusnumą jiems, susitaikymą su likimu, feodalams lengviau buvo juos valdyti ir engti. Tikėjimas, kad feodalai galėtų būti valstiečiams tėviški ar broliški, neturėjo jokio pagrindo.

Tačiau tipiškos katalikų dvasininkų pažiūros į feodalų ir valstiečių santykius buvo nepalyginamai reakcingesnės, negu M. Daukšos. Sakysim, Krokuvos kanauninkas Valentas Kučborskis, norėdamas atgrasyti bajoriją nuo reformacijos, 1569 m. išleistoje savo brošiūroje rašė:

---

380 DK 84_{1-5}, LK 53_{15-19}.

> ...jau atsiranda tarp bajorų tokių, kurie ne įsako savo valdiniams dirbti, bet juos prašo kaip brolius, nors tie, reikia manyti, jau mieliau vėl būtų baudžiauninkais (chłopy), nes jiems ta brolybė įgrysta. Atsimena, kad Liuteris to mokė, jog evangelijoje nėra jokio skirtumo tarp asmenų, bet visi esame lygūs ir kiekvienas vienodai laisvas; iš to pasidarė Vokietijoje didis kraujo praliejimas, nes nei čyžės mokėti, nei dirbti savo ponams valstiečiai nenorėjo, bet troško visus daiktus turėti su jais bendrai: ir žemę, ir miškus, ir vandenis, ir ganyklas, ir visas kitas naudmenas.[381]

Taigi kalbos apie tėvišką ar brolišką elgesį su valdiniais buvo laikomos pavojingu visuomeninei santvarkai dalyku.

Dar ryškiau savo požiūrį į valstiečius ir elgesį su jais yra išdėstęs vienas iš kontrreformacijos šulų — jėzuitas Jokūbas Vujekas, kurio postilę vėliau vertė M. Daukša. 1581 m. rugsėjo 19 d. jis rašė jėzuitų generolui Klaudijui Akvavivai iš Transilvanijos:

> ...valstiečiai yra kieto sprando ir nelabai paklusnūs, laikytini drausmėje, nes kitaip mus niekina dėl nuolankaus Draugijos [= jėzuitų] elgesio būdo... šmeižia... kad esame žiaurūs, kad juos verčiame daug dirbti ir t. t.... juos reiktų valdyti su geležine rykšte, kaip kitados bajorų buvo daroma.[382]

M. Daukša ne tik teorijoje, bet ir praktikoje su valdiniais laikėsi humaniškų principų. Kad būtų bėgę jo valdiniai, tiek paveldėti, tiek įsigyti, tiek bažnytinių žemių, teismo dokumentuose ir kitur žinių nesurasta. Greičiausiai tokių atvejų nebuvo. Atkovojęs Badaukius ir Vizginius, M. Daukša patenkino valstiečių prašymą — nustatyti prievoles taip, kad jiems nereikėtų jokios tar-

---

381 Odrodzenie w Polsce. I Historia... str. 516.

382 *Sygański J.* Korespondencya księdza Jakóba Wujka z Wągrówca z lat 1569—1596. — „Roczniki Towarzystwa Przyjaciól Nauk Poznańskiego", 1920, XLVI, str. 30.

nybos eiti. Jis 1604 m. ir nustatė, kad jie turėsią duoti nuo valako po 2 kapas grašių, pusę statinės rugių ir t. t.[383] Tai buvo vidutiniškos prievolės. Pasitaikydavo ir mažesnių. Pavyzdžiui, Platelių bažnyčios valstiečiams karaliaus revizoriai nustatė ir 1598 m. karalius patvirtino iš kiekvieno valako mokėti po 2 kapas grašių ir jokių kitų duoklių neduoti nei prievolių neatlikinėti[384]. Dėl klebonų gobšumo dažnai kildavo tarp jų ir bažnyčioms priklausančių valstiečių bei miestiečių ginčai, į kuriuos turėdavo įsikišti net vyskupas. Apskritai imant, bažnyčios valdinių prievolės dažniausiai būdavo labai didelės. Sakysim, Žemaičių vyskupas Stanislovas Kiška vizitacijos laiku 1620 m. nustatė, kad Josvainių bažnyčios valdiniai kasmet iš valako turi mokėti po 2 kapas ir 20 grašių, duoti po 2 statines rugių, 2 statines avižų, 1 žąsį, 1 vištą, 10 saujų(?) linų, eiti iš kiekvieno valako po 2 dienas per savaitę tarnybon (lažan), be to, važiuoti su savo vežimu į Vilnių ar Tilžę kartą per metus, o į artimesnes vietas, kiek bus reikalinga iš eilės, eiti vasarą 3 dienas į talką[385].

Su socialinėmis M. Daukšos pažiūromis susijęs jo rūpinimasis švietimu, mokslo propagavimas. Tai aiškiai matome iš vienos J. Ledesmos katekizmo vertimo vietos. Į klausimą, kokios yra tėvų pareigos vaikams (ką turi daryt gerieji tėvai sūnums savo), atsakoma:

Túri iůs *augint' grauſmêiẽ* / *môkit' iůs Diewo bàimes* / *důt' iůs ant' môkſło* / nẽ nártint' / nei wel' łâpint / tů wiſſú ißmintingai wartót DK 83_{3-8}

Maią ie *vcżyć* / *y ſpráwowáć*: áni náʒbyt karʒąc / áni náʒbyt roſpußcżáiąc / ale y tego y owego ʒ roʒumem wedle potrʒeby vżywáiąc LK 53_{4-8}

[383] Jb PŽ 84. Statinė (solianka) = 102 litrai (56—85 kg).
[384] VVU ŽA 25 l. 671—672 (Nr. 337); BK 197—201.
[385] VKMA F 208-s Nr. 346.

M. Daukša išvertė lenkiškąjį tekstą, nieko nepraleisdamas, tik kiek praplėsdamas ir konkretizuodamas žodžius *vczyć / y ſpráwowáć,* pavartotus ne mokymo skaityti ir rašyti, o bendrąja auklėjimo prasme. Tačiau tuo jis nepasitenkino. Norėdamas akcentuoti, kad reikia vaikus leisti į mokyklą, įterpė žodžius *důt' iůs ant' môkſlo.* Tuo būdu M. Daukša iškėlė vaikų mokymą kaip pirmaeilę tėvų pareigą. Jis čia visai neužsiminė apie luomus, neišskyrė bajorų vaikų iš valstiečių ir miestiečių. Matyt, mokslo nelaikė luomine feodalų privilegija, o norėjo pabrėžti jo reikalingumą visiems. Priešingu atveju nebūtų tų žodžių įdėjęs į katekizmą, skirtą pirmiausia liaudžiai.

Kad M. Daukša reiškė naujas, pažangias mintis švietimo klausimu, aiškėja, palyginus cituotą vietą su 1605 m. katekizmo atitinkama vieta. Anoniminis vertėjas, naudojęsis M. Daukšos vertimu ir juo dažnai pasekęs, nepakartojo žodžių apie mokslo reikalingumą:

> Tur iuos aukłet drauſniey / ir mokit' baymes Diewo: Ne ſkaudumis vnt iu but / néy wel łapint / wiſſami kamigi ißmintingay iuos wadȝiôt AK 67_{7-11}

Iš trumpų M. Daukšos žodžių sunku, žinoma, spėti apie jo pažiūrų į švietimą visumą. Bet pagrindinę epochos švietimo problemą — mokslo prieinamumą liaudžiai — jis, atrodo, sprendė taip, kaip pažangiausieji ano meto pedagoginės minties atstovai, pavyzdžiui F. Modževskis[386], ir tuo sutapo su kairiuoju reformacijos sparnu. Pažymėtina, kad žymiausias XVI a. pabaigos ir XVII a. pradžios pedagoginės minties atstovas Lenkijoje — Sebastijonas Petricijus (Petrycy) buvo luominio mokymo

[386] *Suchodolski B.* Studia z dziejów polskiej myśli filozoficznej i naukowej. Wrocław, 1958, str. 104.

šalininkas, nurodė, kad bajorai turi būti mokomi vienų dalykų, o miestiečiai kitų. „Tačiau luominėje švietimo koncepcijoje Petricijui pritrūko vietos bent paviršutiniškai aptarti valstiečių lavinimo reikalą.“[387] Jis apie jų mokymą visai nekalbėjo.

Šį tą apie praktinę M. Daukšos veiklą švietimo srityje pasako išlikusi žinutė 1579 m. vizitacijos aprašyme. Vizitatorius Krakėse rado mokytoją Adomą Grodzkį (Groczki), išlaikomą M. Daukšos. Jis turėjo 12 mokinių, kurie tuo metu (rugsėjo 23 d.), kadangi buvo prekymetis, mokykloje nesilankė. Mokytojas taip nusakė vizitatoriui savo mokomus dalykus: „Aš mokau Kornelijaus gramatikos ir garbingo gyvenimo ir mažojo katekizmo“[388]. Gramatika čia, be abejo, reiškia lotynų kalbos gramatiką, nes tai ir buvo pagrindinis mokymo dalykas. Ne visai aišku, kas yra minėtasis Kornelijus. J. Tijūnėlytė nedvejodama teigia, kad tai Kornelijus Nepotas:

> Nėra abejonės, kad protokole [t. y. vizitacijos aprašyme] paminėtas Kornelijus yra ne kas kitas, kaip Kornelijus Nepotas, o jo kūrinys – tai veikalas „De viris illustribus“. Šis protokolas aiškiai rodo, kad XVI a. Krakių mokykloje mokiniai skaitė K. Nepoto kūrinius, mokydamiesi lotynų kalbos. Reikia manyti, kad tuo metu panašiai buvo mokoma ir kitose Lietuvos mokyklose[389].

Su šia nuomone sunku sutikti, nes, kiek žinoma, K. Nepotas gramatikos neparašė ir niekas jo pavarde gramatikos neišleido. XVI a. antroje pusėje gana plačiai buvo vartojama Kornelijaus Valerijaus (Valeriano) iš Utrech-

---

387 Sebastian Petrycy, uczony doby Odrodzenia. Wrocław—Warszawa, 1957, str. 169.

388 Jb PŽ 68, 70.

389 *Tijūnėlytė J.* Kornelijaus Nepoto kūryba. — „Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto Mokslo darbai. Istorijos-filologijos mokslų serija“. Vilnius, 1958, IV, p. 221.

to, todėl vadinamo Ultrajektinu, Liuveno universiteto profesoriaus, lotynų kalbos gramatika — *Cornelii Valeriani Vltraiectini Grammaticarvm Institvtionvm Libri IIII*. Gramatiką sudarė 4 dalys: pradmenys, etimologija, sintaksė ir prozodija. Išleista 1554 m., vėliau daug kartų kartota, ji buvo perspausdinta Torunėje 1590, Krokuvoje 1591, Rakuvoje 1604. 1612 m. Krokuvos universitetas ir Krokuvos diecezijos sinodas rekomendavo ją, kaip trumpą ir lengvą, parapinėms mokykloms[390]. Greičiausiai šią gramatiką naudojo ir Krakių mokyklos mokytojas, nežinia, ar savo iniciatyva, ar M. Daukšos nurodymu.

Dar su M. Daukšos, kaip švietėjo, veikla sietinas mokyklos atsiradimas Močėnuose, Babėnų apylinkėje. K. Jablonskis spėja, kad įsisteigti „šitokią mokyklą paragino apylinkės šlėktas tur būt ne kas kitas, tik kan. M. Daukša"[391].

Visus minėtus M. Daukšos bruožus papildo ir išbaigia gilus patriotizmas, troškimas ir pastangos kurti nacionalinę kultūrą, kova dėl gimtosios kalbos teisių. Istorinėje perspektyvoje tai ir atrodo svarbiausias M. Daukšos asmenybės ir veiklos bruožas. Bet šie dalykai plačiau bus liečiami kituose skyriuose.

---

[390] *Kot S.* Szkolnictwo parafialne w Małopolsce XVI—XVIII w. Lwów, 1912, str. 53, 60, 421; *Estreicher K.* Bibliografia Polska. Kraków, 1938, XXXII, str. 167—168.

[391] Jb DaD 4.

III. LITERATŪRINĖS VEIKLOS PRADŽIA. J. LEDESMOS KATEKIZMO VERTIMAS

Nežinome, kada ir kuo M. Daukša pradėjo literatūrinę savo veiklą. Vargu ar J. Ledesmos katekizmo vertimas (1595) buvo pirmasis jo darbas. Jau anksčiau pasirodė lietuviškų katalikiškų knygų, kurias parengti, galimas daiktas, M. Daukša taip pat padėjo. Be to, iš seno buvo, nors ir negausiai, lietuviškų rankraštinių tekstų. Taigi, rengdamas mums žinomus savo leidinius, M. Daukša turėjo šiokią tokią atramą, pradžią pačioje Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, nekalbant jau apie lietuviškus protestantiškus raštus Prūsijoje.

Todėl, prieš pradedant kalbėti apie išlikusius M. Daukšos darbus, atrodo, reikia pirma sustoti ties neištirtu rankraštinių tekstų ir spausdintų katalikiškų knygų lietuvių kalba klausimu ir tuo kiek praskleisti artimiausios literatūrinės aplinkos užuomazgas. Tai padės nušviesti J. Ledesmos katekizmo vertimo ir išleidimo aplinkybes. Nors apie M. Daukšos verstąjį katekizmą nemaža palyginti rašyta, bet toli gražu nepakankamai dar apibūdintas to katekizmo pobūdis, vertimo principai, vertėjo įnašas į literatūrinę kalbą, visai nenušviestas santykis su protestantų leidiniais. Tuos dalykus ir bus mėginama plačiau paliesti.

1. RANKRAŠTINIAI TEKSTAI IR PIRMOSIOS SPAUSDINTOS KNYGOS LIETUVIŲ KALBA LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAIKŠTYSTĖJE

Įvedus krikščionybę Lietuvoje, buvo išversti į lietuvių kalbą ir kai kurie religiniai bažnytiniai tekstai. Be jų neįsivaizduojamas net minimaliausias supažindinimas

su naujuoju tikėjimu, jo mokymas. Tie seniausieji tekstai nėra išlikę, bet apie juos kalba istoriniai šaltiniai. Kalbininkai, tyrinėdami pirmuosius spausdintus lietuviškus religinius XVI a. tekstus, randa juose daug senesnį pagrindą.

Lenkų istorikas J. Dlugošas pasakoja, kad 1387 m. Vilniuje, įvedant krikščionybę, lenkų kunigai ir ypač karalius Vladislovas (Jogaila) mokė lietuvius „tikėjimo artikulų, kuriuos reikia tikėti, viešpaties maldos ir tikėjimo išpažinimo“[1]. Pasakodamas apie Žemaičių krikštą 1413 m., J. Dlugošas rašo: kadangi nė vienas iš dvasininkų (ex viris spiritualibus), kurie su Jogaila drauge atvyko, nemokėjo žemaitiškai, pats karalius „mokė juos viešpaties maldos, paskui tikėjimo išpažinimo ir visų dvylikos tikėjimo artikulų, esančių tikėjimo išpažinime (in Symbolo contentos)“[2]. Panašiai apie Žemaičių krikštą 1413 m. atsiliepia ir M. Strijkovskis, tik greta Jogailos pastato Vytautą: „O kadangi lenkų kunigai su jais kalbėti nemokėjo, pats Jogaila su Vytautu dideliu atsidėjimu ir triūsu, kaip du apaštalai, pirmiausia išmokė juos viešpaties maldos, paskui krikščionių tikėjimo išpažinimo.“[3] Įvykių amžininkas magistras Mikalojus Kozlovskis, buvęs Krokuvos akademijos rektorius (1410) ir kanauninkas, 1434 m., greit po Jogailos mirties, egzekvijų metu pasakytame pamoksle Bazelyje (kur vyko bažnytinis susirinkimas), norėdamas iškelti karaliaus nuopelnus, platinant krikščionybę Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, pabrėžė: „Taip buvo susirūpinęs jų išganymu, kad pats vienas mokė juos (solus docuit

---

[1] *Długosz J.* Opera omnia. Cura *A. Przezdziecki.* Cracoviae, MDCCCLXXVI, XII, p. 466—467. Plg. *Stryjkowski M.* Kronika, Warszawa, 1846, II, str. 79.

[2] *Długosz J.* Opera omnia... XIII, p. 161.

[3] *Stryjkowski M.* Kronika... II, 149.

eos) tikėjimo išpažinimo ir viešpaties maldos (simbolum et oracionem dominicam) ir vienas išvertė iš mūsų vietinės kalbos į jų kalbą (solus transtulit de nostro wlgari in eorum), kad tuo lengviau jie galėtų įsiminti"[4]. Sunku tiek vienu, tiek kitu šaltiniu absoliučiai tikėti, nes J. Dlugošas ir M. Kozlovskis norėjo iškelti Jogailos nuopelnus (M. Kozlovskio pamokslas — ištisa panegirika), o M. Strijkovskis — Vytauto. Tačiau visai galimas daiktas, kad Jogaila su Vytautu drauge arba vienas iš jų išvertė į lietuvių kalbą poterius, jeigu to anksčiau nebuvo atlikę pranciškonai. Reiktų manyti, kad tas vertimas buvo užrašytas. Pagaliau jeigu lietuviškas poterių tekstas nebuvo užfiksuotas krikščionybės įvedimo metu, tai turėjo būti padaryta vėliau — iš naujo verčiant. Dalis vyskupų lietuviškai mokėjo, o kai kurie reikalavo, kad ir kunigai mokėtų, pavyzdžiui, Vilniaus vyskupas Taboras ir Žemaičių vyskupas Martynas Lintfaras XVI a. pradžioje[5].

Nors daugumas dvasininkų, ypač aukštesniųjų, buvo nelietuviai ir visai abejingai žiūrėjo į savo ganytojiškas pareigas, rūpinosi tik pelnu, bet tarp jų nuolat pasitaikydavo ir vietinės kilmės asmenų, išėjusių mokslus, kurie galėjo parūpinti reikiamų lietuviškų tekstų ir juos paskleisti. Tie tekstai buvo būtini ir mažamoksliams ar visai bemoksliams vikarams, kurie tiesiog susidurdavo su liaudimi, atlikdavo minimalias bažnytines ceremonijas, o patys vargu ar būtų sugebėję ką nors į lietuvių kalbą išversti. Greta poterių teksto turėjo būti ir kitų religinių formulių tekstai. Netiesioginė žinia apie tai

---

[4] Monumenta Medii Aevi Historica res gestas Polonorum illustrantia. Cracoviae, 1891, XII, p. 327.

[5] *Fijałek J.* i *Semkowicz W.* Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis. Kraków, 1948, I, p. 616—617; PiL 164—166, 264—268, 281—283; VŽV I 76; BK 32—34.

yra Vilniaus vyskupijos 1528 m. sinodo statute, kuriuo draudžiama krikšto formulę tarti lietuvių kalba, nes dažnai kunigas jos nemoka. Tuo pačiu pasakoma, kad prieš 1528 m. krikšto formulė būdavo tariama lietuviškai.

Kad XV a. ir XVI a. pirmojoje pusėje būta rankraštinių lietuviškų religinių tekstų, jau beveik visai nusistovėjusių, patvirtina pirmosios spausdintos knygos. Chr. S. Stangas, tyrinėdamas M. Mažvydo katekizmo (1547) kalbą, priėjo išvadą, kad joje yra „įvairaus senumo kalbinė medžiaga. Senose bažnytinėse formulėse pasitaiko formų, kurios šiaip katekizme nėra vartojamos... Šios formos kyla iš archaizuojančios bažnytinės kalbos“[6]. Jo nuomone, tiek M. Mažvydo, tiek kitų senųjų spausdintų „Tėve mūsų“ versijų pagrindas yra „viena bendra, iš lenkų kalbos išversta „Tėve mūsų“ forma“[7].

Būdingą dalyką pastebėjo V. Biržiška žegnojimosi formulėje[8], kuri M. Daukšos verstame katekizme ir visuose vėlesniuose lietuviškuose katalikiškuose tekstuose skamba taip: *Wardan Diewo téwo / ir Sunáus ir Dwáſios ßwętos. Amen* DK 16_{10-12}. Tiek lotyniškame, tiek lenkiškame (taip pat ir kitomis kalbomis) tos formulės tekste *Diewo* atitikmens nėra: *In nomine Patris et Filii... W imię Oyca / y ſyna...* LK 11_{20-21}. Matyt, įvedant krikščionybę ir vėliau įprastoji žegnojimosi formulė lietuviams atrodė labai nesuprantama ir keista. Todėl ji buvo modifikuota, ir naujoji jos forma visuotinai įsigalėjo. Ją panaudojo ir M. Daukša, nors M. Mažvydas

---

[6] *Stang Chr. S.* Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas. Oslo, 1929, S. 179.
[7] Ten pat, p. 178.
[8] *Biržiška V.* Senųjų lietuviškų knygų istorija. Chicago, 1953, I, p. 66.

ir kiti protestantų rašytojai paprastai vartodavo senąją tradicinę formulę.

Remiantis šiais duomenimis ir argumentais, vis tvirčiau buvo įsitikinama, kad prieš spausdintų lietuviškų knygų pasirodymą egzistavo lietuviški poterių ir kitų religinių formulių tekstai. Tačiau atrodė, kad jie neišliko. Tik visai neseniai Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto mokslinės bibliotekos rankraščių skyriuje O. Matusevičiūtė surado 1503 m. Štrasburge išleistoje knygoje „Tractatus sacerdotalis..." seną lietuvišką įrašą[9] — poterius: *Teve mvſu, Swÿeÿka maria* ir *Cʒÿkÿv ÿngi dʒewa thÿawa.* Įvairiapusiškai patyrinėjus tekstą, linkstama manyti, kad jis įrašytas pirmajame XVI a. ketvirtyje ir yra dar senesnio teksto, versto iš lenkų kalbos, nuorašas[10]. Šis radinys teikia kiek vilčių, kad gali būti surasta ir daugiau panašaus senumo įrašų bei rankraščių.

Čia paliestinas ir klausimas, ar buvo lietuviškai išversti, užfiksuoti ir rankraščiais paplitę stambesni tekstai — biblijos, evangelijų ištraukos. Kadaise A. Jakštas nedvejodamas rašė: „Drąsiai tatai galime spėti, juog jau pabaigoje XIV ir pradžioje XV amžiaus neabejotinai turėjo būti išverstos lietuviškon kalbon kurios-nekurios dalis Švento Rašto, ypač tie Evangelijų perskyrimai, kurie Bažnyčioje susirinkusiems žmonėms paprastai yra skaitomi kas nedėldienį ir šventadienį per ištisus metus."[11] Tą savo prielaidą jis kartojo ir vėliau, tik kiek

---

[9] *Matusevičiūtė O.* Seniausi lietuviški rankraščiai. — „Švyturys", 1962, Nr. 13, p. 25; *Danilevičius E.* Vertingas radinys. — „Tiesa", 1963.I.25 Nr. 21.

[10] *Lebedys J.* ir *Palionis J.* Seniausias lietuviškas rankraštinis tekstas. — „Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai". Vilnius, 1963, III, p. 107—134.

[11] *Jakštas A.* Apie lietuviškuosius Šventraščio vertimus. — „Žinyčia", 1902, Nr. 4—5, p. 29.

atsargiau formulavo[12]. A. Jakštas savo spėjimo neparėmė jokiais duomenimis. Daug plačiau šiuo klausimu išdėstė savo pažiūrą K. Jablonskis, rašydamas apie M. Mažvydo gyvenimą, kalbinę aplinką, bendrinės lietuvių kalbos formavimąsi XVI a. viduryje. Jo nuomone, prieš pasirodant pirmajai lietuviškai knygai, Lietuvoje jau buvo susikūrusi bendrinė kalba ir atsiradusi inteligentija, vartojusi tą kalbą raštui[13]. „Vienuolynų lietuviški pamokslininkai, parapijų bažnyčių vikarai ir mokytojai, vartoję bažnyčioje ir mokykloje lietuvių kalbą... turėjo turėti ar pačių paruoštus ar nusirašytus iš kitų reikalingiausius evangelijų tekstus, katekizmą, žymesnius pamokslus ir t. t.“[14] Tuos lietuviškus tekstus „jie atsigabendavo iš tų centrų, kuriuose mokėsi, nusirašydavo juos, vieną antrą žodį pakeisdavo, bet neversdavo jų iš naujo savo gimtąja tarme“[15]. K. Jablonskis prileidžia, kad M. Mažvydas, prieš atvykdamas į Prūsiją, buvo jau „nemaža skaitęs tikybinių raštų ir lietuvių kalba naudojęsis ne tik pasikalbėjimams, bet ir raštui, versdamas ir surašydamas evangelijų ištraukas, pamokslus, giesmes ir t. t.“[16] K. Jablonskio samprotavimais ir išvadomis remiamasi ir akademinėje lietuvių literatūros istorijoje[17].

Prisimintinas Vilniaus vyskupijos 1528 m. statutas, kuris reikalavo, kad mokytojai parapinėse mokyklose „savo mokiniams teisingai aiškintų šventąsias evangelijas bei Povilo laiškus lygiai abiem, lietuvių ir lenkų, kalbomis“[18]. Jeigu evangelijos ir Povilo laiškai nebūtų

---

[12] Soter, 1933, Nr. 1, p. 3.
[13] Senoji lietuviška knyga. Kaunas, 1947, p. 99.
[14] Ten pat, p. 105.
[15] Ten pat, p. 106.
[16] Ten pat, p. 94, 107.
[17] Lietuvių literatūros istorija... I, 98.
[18] *Sawicki J.* Concilia Poloniae II... str. 130; LIS I 165.

buvę anksčiau išversti į lietuvių kalbą arba, bent statutą išleidus, parūpintas jų vertimas, kaip galima įpareigoti jas lietuviškai *aiškinti*? Tuo sinodo statutu remdamasis, J. Kurčevskis rašė: „... reikia daryti išvadą apie evangelijų, lietuviškai rašytų, buvimą dar prieš sinodą“[19]

Ketvirtajame ir penktajame XVI a. dešimtmetyje, stiprėjant reformaciniam judėjimui, turėjo kiek padaugėti lietuviškų tikybinių tekstų. Išliko žinia, kad A. Kulvietis, mirdamas 1545 m. savo tėviškėje, Kulvoje, prašė artimuosius „giedoti psalmes, kurias jis pats buvo išvertęs į lietuvių kalbą ir kurių buvo juos išmokęs“[20]. Nėra pagrindo manyti, kad jas tik 1545 m. išvertė. Tikriausiai tai atliko bent prieš keletą metų, kai dirbo Vilniuje, savo įkurtoje mokykloje. Lietuviškai rašė, vertė ir kiti pirmieji liuteriškosios reformacijos šalininkai ir darbuotojai — S. Rapolionis, J. Zablockis. Vėliau įsigalėjęs kalvinizmas daugiausia buvo skelbiamas ne lietuvių kalba, bet, kadangi feodalai vertė liaudį lankyti naująją bažnyčią, galimas dalykas, jog ir jis kiek prisidėjo prie lietuviškų tekstų gausėjimo. Be tokių tekstų dvasininkai, norėdami būti liaudies suprasti, negalėjo apsieiti.

Didžiausiu reformacinio judėjimo pakilimo ir katalikų bažnyčios pakrikimo metu — XVI a. trečiajame ketvirtyje, be abejo, katalikiškų lietuviškų tekstų negalėjo daugėti. Užtat ėmė plisti Lietuvoje protestantiški lietuviški leidiniai. Tuo rūpinosi tiek pirmieji rašytojai, tiek leidėjas hercogas Albrechtas. Pirmąją knygą M. Mažvydas ir dedikavo Lietuvos Didžiajai kunigaikštystei, skyrė ją pirmiausia ne Prūsijos lietuviams, o aukštaičiams ir žemaičiams. Reikia manyti, kad jis tai

---

[19] *Kurczewski J.* Opowiadania o dziejach chrześcijaństwa na Litwie i Rusi. Wilno, 1914, I, str. 157.

[20] *Wotschke T.* Abraham Culvensis... S. 167.

darė su Albrechto žinia. Todėl ir jos tiražas galėjo būti žymiai didesnis, negu paprastai manoma. M. Mažvydui ir jo draugams labai turėjo rūpėti išplatinti tą knygą Lietuvoje, iš kurios jie buvo atvykę ir kurioje turėjo ir giminių, ir pažįstamų, ir įtakingų šalininkų. Tarp kitų įvairių priemonių ir būdų, kuriuos naudojo savo įtakai Lietuvoje ir Lenkijoje plėsti ir stiprinti, Albrechtas ypač daug dėmesio skyrė religinei protestantiškai knygai gimtąja kalba[21]. Žinomi atvejai, kai jis siuntė knygų Žygimantui Augustui[22]. Sunku pasakyti, ar tarp jų buvo kokia lietuviška, jo paties išleista knyga, kuria galėjo tikėtis sudominti Lietuvos valdovą. Apie Albrechto pastangas skleisti Lietuvoje protestantiškus leidinius daug pasako jo rekomendacinis laiškas (1557.I.14) Mikalojui Radvilai (Juodajam), Vilniaus vaivadai. Hercogas prašo vaivadą, kad globotų J. Daubmaną, Karaliaučiaus spaustuvininką, vykstantį į Vilnių knygų pardavinėti, ir šis galėtų ten „saugiai ir jokio pavojaus nesibijodamas“ sau prekiauti[23]. J. Daubmanas vėliau yra išleidęs keletą ir lietuviškų knygų (M. Mažvydo „Formą krikštymo“ 1559 ir „Giesmes krikščioniškas“ — I 1566, II 1570). Užmezgęs anksčiau ryšius su Vilniumi, tur būt, ir jas Lietuvoje platino. Jokių kliūčių, atrodo, nebuvo. Nuo Žygimanto Augusto valdymo pradžios iki jo mirties (1544—1572) ir dar kurį laiką niekas Lietuvoje reformacijos šalininkų nepersekiojo ir jų knygoms plisti netrukdė. Sunku tiksliau pasakyti, kiek plačiai lietuviškos protestantiškos knygos paplito, bet jų čia, Lietuvoje, neabejotinai buvo[24]. M. Valančius

---

[21] *Weintraub W.* Udział Prus książęcych w reformacji polskiej. — „Reformacja w Polsce“, 1934, R. VI, str. 58—59.
[22] *Hartleb K.* Bibljoteka Zygmunta Augusta... str. 109.
[23] *Wotschke T.* Abraham Culvensis... S. 204—205.
[24] Senoji lietuviška knyga... p. 108.

teigia, kad iš M. Mažvydo 1547 m. katekizmo „kalwinaj su luterejs, mokie żemajtius tikieima sawa"[25].

Prasidėjus katalikiškajai reakcijai, reikėjo rimčiau rūpintis lietuviškais religiniais tekstais. Kaip minėta, jėzuitai mokėsi lietuvių kalbos katalikybės propagandos reikalui ir ją naudojo Vilniaus gatvėse, turguose. Neretai vykdavo į misijas, vienas kitas pasiekdavo ir Žemaičius. Jie mokė tikėjimo dalykų, katekizmo, sakė pamokslus. Be lietuviškų tekstų jie jokiu būdu negalėjo išsiversti, ypač tie, kurie dar nebuvo gerai kalbos pramokę. Lietuvoje sąlygos ne vienu atžvilgiu buvo panašios kaip Latvijoje, iš kurios apie jėzuitų veiklos pradžią turime daugiau žinių. Kunigas E. Tolgsdorfas, greit pramokęs latvių kalbos, pasidarė jėzuitų mokytojas. „Knygas ir žodynėlius (nomenclaturas) rašė, katekizmus ir kitus tikėjimo pradmenis vertė, pamokslus, kuriais net iki šios dienos provincijos klebonai, kol įpranta prie kalbos, naudojasi, pateikė"[26], — sako apie jį XVIII a. jėzuitų istorikas J. Pošakovskis. Kad, jėzuitams įsitvirtinus, pagausėjo lietuviškų tekstų Vilniuje ir kitur, kur siekė jų įtakos sfera, rodytų žinia, į kurią lig šiol neatkreiptas dėmesys.

Jėzuitų istorikas S. Rostovskis pasakoja, paraštėje pažymėdamas 1585 metus, kad per velykas iš jėzuitų kolegijai Vilniuje priklausančio kaimelio atvykęs valstietis su kaimynais į Balninkų miestelio bažnyčią. Nebuvę kunigo. Susirinkusi liaudis norėjusi, kad bent evangeliją kas perskaitytų. Paaiškėję, kad vien tas valstietis, jėzuitų valdinys, mokąs kiek skiemenuoti (ſyllabas ſciret componere). Jis, perskaitęs evangeliją (lectô Evange-

---

[25] VŽV II 9.
[26] *Kleijntjenss J.* Latvijas vēstures avoti jezuītu ordeņa archīvos. Rīgā, 1941, II, lpp. 298.

liô), pasakęs ir pamokslą, kurį buvęs girdėjęs iš savo mokytojų ir ponų jėzuitų, apie Kristaus prisikėlimą[27]. Peršasi išvada, kad Balninkuose apie 1585 m. nuolat būdavo skaitomos evangelijos lietuvių kalba ir sakomi pamokslai. Iš pasakojimo taip pat atrodo, kad lietuviški evangelijų tekstai būdavo laikomi bažnyčioje drauge su kitomis apeigoms reikalingomis knygomis. Neaišku tik, ar valstietis skaitė evangeliją iš spausdintos knygos, ar iš rankraštinės. Galėjo būti ir vienaip, ir kitaip. Pažymėtina, kad Balninkai nepriklausė jėzuitams, bet buvo didžiojo Lietuvos kunigaikščio miestelis (netoli jėzuitų Žemaitkiemio).

Žymesni pakitimai, katalikybę propaguojant Balninkuose ir apylinkėje, įvyko po 1583 m. Tai matyti iš jėzuito Jokūbo Lavinskio misijų Žemaitkiemyje (ir iš dalies Balninkuose) aprašymo. Nuvykę 1583 m. į Žemaitkiemį, jėzuitai rado klestinčią pagonybę, senuosius papročius. Iš krikščionybės tikėjimo dalykų valstiečiai žinoję ir pripažinę vien krikštą, šiaip nei į bažnyčią ėję, nei sakramentus priiminėję. Šventadieniais, net per velykas, dirbę darbus, juokęsi iš tų, kurie šventę, ir vadinę juos tinginiais. Liepiami susirinkti, neklausę, o paskui teisinęsi daugybe darbų, sakėsi abejoją savo sugebėjimais išmokti krikščionybės dalykų, kiti viską išjuokę, garsiai kvatodamiesi, o dar kiti slėpęsi ir bėgę šalin, nieko netardami[28]. Balninkuose tuo metu klebonu buvo aklas ir kurčias kunigas. Jėzuitai juose irgi lankėsi.

Jeigu 1585 m. jėzuitai galėjo girtis pasiektais laimėjimais, įdiegę krikščionybę liaudyje, tai aiškintina tuo, kad jie buvo uolūs dvasininkai, naudoję gimtąją

---

[27] *Rostowski S.* Litvanicarum Societatis Jesu Historiarum... Pars Prima... p. 143.

[28] Monumenta Poloniae Vaticana. Cracoviae, 1938, VI, p. 772.

valstiečių kalbą, o drauge ir tų valstiečių ponai, feodalai, kurių įsakymus reikėjo vykdyti, raginimų klausyti.

Kovojant su reformacija ir įvairiais būdais stiprinant bažnyčios pozicijas, vis gyviau buvo jaučiamas spausdintų lietuviškų katalikiškų tekstų trūkumas. Darėsi būtina rūpintis jų parengimu ir išleidimu. Protestantiški lietuviški leidiniai ne tik skatino kaip pavyzdys, bet ir kėlė nerimą, reikalavo atitinkamų katalikiškų knygų. Pirmieji katalikiški spaudiniai neišliko, bent lig šiol nesurasti. Tačiau apie juos turime kiek žinių, išlikusių Prūsijoje.

1589.X.14 valdžios tarėjai rašė Prūsijos hercogui, kad popiežininkai neseniai išspausdinę Kanizijaus katekizmą lietuvių kalba (Canisij Cathechismum in Littauscher sprach) ir jį platiną tarp Prūsijos lietuvių; neabejotinai jie ruošią ir kitas knygas, norėdami savo nuodais vargšus lietuvius užkrėsti[29]. J. Bretkūno „Postilės" korektoriai, peržiūrėję rankraštį, 1590 m. gegužės mėn. pabaigoje išsiuntė hercogui raštą, kuriame, tarp kitų dalykų, užsimena ir apie lietuviškus katalikiškus leidinius: velnias pasirūpinęs, kad kiaulės lietuviškomis knyslėmis išknistų ir sudarkytų Kristaus vynuogyną, nes jos visokias nuodingas knygas (allerlei gifftige Bucher) lietuvių kalba paskleidusios, kai liuteroniškųjų labai trūkstą ir beveik visai nesą grynų, naudingų tikėjimo dalykams mokyti knygų[30]. Vienu ir kitu atveju rašoma apie katalikiškas knygas, norint paveikti hercogą, kad išleistų J. Bretkūno „Postilę". Korektorių raštą pasirašė S. Vaišnoras, Z. Blotnas, D. Galus ir kiti. Visi jie dirbo lietuviškų raštų srityje, ir nežinojimu

---

[29] *Falkenhahn V.* Der Übersetzer... Johannes Bretke... S. 99; Studi Baltici, 1936, V, p. 52.

[30] *Falkenhahn V.* Der Übersetzer... Johannes Bretke... S. 103—104.

jų kaltinti negalima. Gal būt, jie tik kiek perdėjo. Taigi išeitų, kad prieš 1590 m. Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje buvo išleistos kelios lietuviškos katalikiškos knygos. Bet reikia atsižvelgti ir į kai kuriuos lyg ir prieštaraujančius tokiai išvadai atsiliepimus.

Pats J. Bretkūnas, 1590 m. pavasarį prašydamas hercogą išleisti „Postilę“, pabrėžė, kad Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, jo žiniomis, „nė mažiausia knygelė lietuvių kalba lig šiol nėra parašyta“[31]. Tur būt, reikia sutikti su V. Falkenhanu, kad J. Bretkūnas tikrai žinojo apie Kanizijaus katekizmo vertimą į lietuvių kalbą ir norėjo pasakyti, kad jokios liuteroniškos knygos Lietuvoje nebuvo rašomos[32]. Prisimintini čia ir Alberto Striškos, Vydžių katechisto, peržiūrėjusio J. Bretkūno „Naujojo testamento“ vertimą ir jį aprobavusio, žodžiai, parašyti tarp 1580 m. rugpiūčio mėn. ir 1582 m.: „Kadangi ligi šiol nėra išleista jokių knygų mūsų, lietuvių, kalba, neabejoju, kad šis vertimas, jei būtų išspausdintas, atneštų didelę naudą lietuviškai bažnyčiai.“[33] Iš karto atrodo keista, kaip galima taip sakyti, kai jau seniai buvo išėję M. Mažvydo ir B. Vilento leidiniai. Argi A. Striška apie juos nebūtų žinojęs? Greičiausiai jis turėjo galvoje Lietuvos Didžiąją kunigaikštystę, kurioje gyveno, ir norėjo pasakyti, kad ten nebuvo išleista jokių lietuviškų reformatų knygų. Pats A. Striška, kaip ir jo ponas Stanislovas Naruševičius, buvo kalvinas.

Dar galima paminėti popiežiaus nuncijaus Jul. Rudžierio (Ruggieri) pranešimą apie padėtį Lenkijoje 1568 m.: „Lietuvių kalba, visai skirtinga nuo lenkų ir vokiečių, turi daug žodžių, skambančių kaip lotyniški,

---

[31] Ten pat, p. 102.
[32] Ten pat.
[33] Ten pat, p. 171, 231, 396, 398.

ir lig šiol niekas ja dar nerašė."[34] Čia irgi ignoruojami lietuviški protestantiški leidiniai. Vargu abejotina, kad nuncijus apie juos girdėjo, nes informacijas gaudavo tikslias, iš patikimų šaltinių. Jis, sakysim, visai teisingai užsimena apie lietuvių (ir žemaičių) kalbos giminingumą ir panašumą į prūsų ir latvių kalbas.

Pačioje Lietuvoje žinių apie pirmąsias katalikiškas knygas surasta labai maža. 1596 m. sausio mėn. 23 d. rašytame Rosčių dvarelio (už trejeto kilometrų nuo M. Daukšos tėviškės) inventoriuje pažymėta „lietuviškos maldos, spausdintos, senos" (greta lenkiškos spausdintos postilės ir apiplyšusio katekizmo)[35]. K. Jablonskio nuomone, pareikšta 1931 m. (dar prieš V. Falkenhano paskelbtas žinias apie Kanizijaus katekizmą ir kitas katalikiškas knygas), tai „buvo katalikiška maldaknygė"[36]. Išskyrus J. Bretkūno „Kolektas" (1589), jokios maldaknygės iš XVI a. nežinome. Artimoji M. Daukšos apylinkė buvo katalikiška, tad vargu ar ten galėjo būti naudojamasi protestantų leidiniais. Inventorius surašytas, dalyvaujant Žemaičių žemės antstoliui Kristupui Manvilavičiui, žemininkui Jonui Jonavičiui Labunauskiui ir kitiems, todėl nėra pagrindo abejoti knygos apibūdinimo tikslumu. Kadangi knyga pavadinta sena, ji turėjo būti išleista bent kokį dešimtmetį prieš inventoriaus surašymą, taigi apie 1586 m. ar anksčiau.

Visas tas negausias žinias susumuojant, teigtina, kad prieš 1590 m. buvo išleistos kelios lietuviškos katalikiškos knygos, tarp jų Kanizijaus katekizmas ir, tur būt, maldaknygė. Anksčiausia jų išleidimo data galėtų

---

[34] Relacye Nuncyuszów Apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690. Berlin—Poznań, 1864, I, str. 171.

[35] *Jablonskis K.* Istorijos archyvas. Kaunas, 1934, I, p. 404_{33}.

[36] Jb DaD 4.

būti 1575 metai, kai Vilniuje atsirado spaustuvių. Bet iš tikrųjų realesnės sąlygos susidarė dar vėliau, kai susikonsolidavo kontrreformacijos jėgos ir pasidarė įmanoma pradėti puolimą keliais frontais. Lietuvių kalbai ir lietuviškoms knygoms, kaip minėta, kontrreformacijos veikėjai skyrė antraeilį vaidmenį.

Kiek aiškesnės yra tik Kanizijaus katekizmo pasirodymo aplinkybės. 1585 m. Vilniuje išleisti Kanizijaus katekizmo vertimai latvių ir baltarusių kalbomis. Savaime peršasi prielaida, kad su tuo susijęs ir lietuviškojo vertimo pasirodymas. Kanizijaus katekizmas latvių ir baltarusių kalbomis išleistas jėzuitų iniciatyva.

Jau 1579 m. žinomas savo plačia diplomatine veikla jėzuitas A. Posevinas rašė nuncijui J. A. Kaligariui (Caligari), kad reikalingas mažojo Kanizijaus katekizmo vertimas į rusų kalbą[37]. Apie tai jis užsiminė ir 1581 m. Jurgiui Radvilai skirtame memoriale, kaip padėti Vilniaus vyskupijai: „... pirmučiausiai reiks pasirūpinti, kad mažasis katekizmas, rusų kalba ir raidėmis rašytas (idiomate et charactere Rutenico), būtų išspausdintas“[38]. Būdinga, kad tame memoriale A. Posevinas nė žodžio nekalba apie lietuvišką katekizmą, kitas knygas lietuvių kalba ir apskritai neužsimena apie tikybinius lietuvių reikalus. 1582 m. jis vėl pabrėžia būtinumą leisti Vilniuje katekizmus rusų kalba, apie lietuviškus visai neprasitardamas[39]. 1583 m. išėjo Krokuvoje A. Posevino knygelė apie katalikiško katekizmo mokymo reikalingumą, naudingumą ir būdą su pridėtu P. Kanizijaus mažuoju katekizmu. Tais pačiais metais jis ragino nuncijų daryti žygių, kad mažasis Kanizijaus katekiz-

[37] Monumenta Poloniae Vaticana, Cracoviae, 1915, IV, p. 327.
[38] Ten pat, p. 842.
[39] Ten pat, 1923—1933, V, 607.

mas, jo skaitymas, būtų įvestas į parapines mokyklas, kaip tai esą visose katalikiškose šalyse. O birželio mėnesį (1583) pranešė turįs jau parūpinęs katekizmo ir „kitų gerų knygelių" vertimus į rusų kalbą[40]. Kaip teigia S. Zalenskis, Kanizijaus katekizmą į rusų (baltarusių) kalbą išvertęs Vasilis Zamaskis, A. Posevino vertėjas[41]. Išeitų, kad baltarusių kalba Kanizijaus katekizmas pasirodė A. Posevino iniciatyva.

Į latvių kalbą Kanizijaus katekizmą išvertė minėtasis E. Tolgsdorfas (1591 m. įstojo jėzuitų ordinan). Jis buvo išleistas Vilniuje, Danieliaus Lenčickio spaustuvėje, 1000 egz. tiražu[42]. Katekizmas verstas iš vokiečių kalbos, kiek papildant, pridedant maldų ir vieną giesmę apie Mariją. Kad jis pasirodė jėzuitų iniciatyva, rodo įdėtas medžio raižinys su jėzuitų simboliu. Jėzuitai jį ir platino Latvijoje, kaip tinkamą kovos su protestantizmu ir katalikybės propagavimo priemonę.

Petras Kanizijus (1521—1597), kontrreformacijos šulas Vokietijoje, išleido kelis skirtingos apimties katekizmus. Iš jų labiausiai paplito mažasis katekizmas, išverstas į keliolika kalbų, vartojamas parapinėse mokyklose. Lenkijoje jis pradėtas leisti 1565 m. lotyniškai ir 1570 m. lenkiškai (J. Vujeko vertimas). Mažasis katekizmas teturėjo vos keliolika puslapių, bet prie jo dažnai būdavo pridedama maldų, giesmių ar kalendorinių žinių. Reiktų manyti, kad ir lietuviškai išėjo mažasis P. Kanizijaus katekizmas. Kieno iniciatyva buvo išleistas, ne taip lengva atspėti. Atrodytų, kad lyg ir nepatogu turėjo būti jėzuitams, leidžiant Vilniuje latvišką ir baltarusišką katekizmą, užmiršti lietuvišką. Bet

---

40 Ten pat, 1938, VI, 351.

41 *Załęski S.* Jezuici w Polsce. Lwów, 1900, I, cz. 1, str. 299, cz. 2, str. 552. Plg. Ateneum Wileńskie, 1933, R. VIII, str. 194.

42 Latviešu literatūras vēsture. Rīgā, 1959, I, lpp. 335.

A. Posevinas, tiek rūpinęsis anais, nė karto neužsiminė apie lietuviškojo katekizmo reikalingumą. Tur būt, tai ne atsitiktinis dalykas, o atspindi esmines jėzuitų veiklos tendencijas.

Jėzuitai turėjo toli siekiančių planų. Jie svajojo ne tik baltarusių ir ukrainiečių gyvenamas sritis, bet ir Rusiją pajungti Romai, išplėsti popiežiaus valdžią, visur įdiegti katalikybę. A. Posevino pasakymu, ginklus turėjo lydėti knygos. Jis tikėjo magiška žodžio jėga, manė, kad kelios brošiūrėlės gimtąja kalba padarys stebuklus[43]. Jam, kaip ir kitiems jėzuitams, labiausiai rūpėjo katalikybės ekspansija, atgauti tai, kas prarasta (Livonija), ir naujos didžiulės teritorijos, kur viešpataujanti religija buvo nekatalikų. Dėl to taip ir rūpinosi išleisti katekizmą baltarusių ir latvių kalbomis. Kai praėjo pavojus, kad Lietuvoje gali įsigalėti reformacija, jėzuitai stengėsi stiprinti savo ir katalikų bažnyčios pozicijas, veikdami karalių, didikus, stambesnius feodalus, nes nuo jų viskas priklausė. Pakako juos laimėti, ir viskas buvo laimėta: liaudis turėjo klausyti pono ir tikėjimo dalykuose. O stambiuosius feodalus galima buvo veikti ir be lietuvių kalbos. Atsižvelgiant į jėzuitų siekimus ir taktiką, baltarusių ir latvių kalbomis knygos jiems atrodė reikalingesnės, negu lietuviškos. Jos greičiausiai pirma ir buvo išleistos. Tuo nenorima pasakyti, kad jėzuitai buvo abejingi ar net priešingi lietuviškoms katalikiškoms knygoms. Ne, jie neabejotinai palaikė jų leidimą. Bet jiems patiems kiti dalykai buvo dar aktualesni. Todėl vargu ar jėzuitų iniciatyva išleistos pirmosios katalikiškos lietuviškos knygos. Čia prisimintinas faktas, kad jėzuitų parengtos ir išleistos žinomos

[43] Monumenta Poloniae Vaticana... IV, 327, 842—843.

knygos (lietuvių kalba) Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje pasirodė tik XVII a. antrajame ketvirtyje.

Be abejo, jeigu jėzuitai būtų rimtai norėję, jie būtų galėję lietuviškų knygų parengti ir išleisti jau XVI a. pabaigoje — 1580—1600 metais, nes tuomet turėjo savo tarpe ir lietuvių, gerai mokančių kalbą. Pavyzdžiui, galime paminėti Petrą Paulių Bludecijų (Bludetius), kaunietį, stojusį ordinan 1578 m., buvusį Vilniaus vyskupijos seminarijos prefekto padėjėju (socius), paskui lietuvių pamokslininku Rygoje[44]. Tinkamesnis už P. P. Bludecijų galėjo būti Motiejus Galminas (1560—1610), žemaitis, stojęs ordinan 1583 m. ir prieš tai 6 metus mokęsis, vėliau 6 metus mokęs lietuviškai katekizmo, paskui dirbęs Kražiuose[45]. M. Galminas pasireiškė literatūriniais sugebėjimais ir jau 1580 m., mirus vyskupui Valerijonui Protasevičiui, išleistame leidinyje *Epicedia* išspausdino lotynišką eilėraštį[46]. Tais pačiais metais, kaip ir M. Galminas, stojo jėzuitų ordinan Paulius Pikelis (Pikielius), vėliau mokęs lietuviškai katekizmo[47].

Be jėzuitų, lietuviškomis katalikiškomis knygomis galėjo ir turėjo rūpintis vyskupai. Senas ir paliegęs Vilniaus vyskupas V. Protasevičius (miręs 1579.XII.31), į gyvenimo pabaigą rimčiau rūpinęsis katalikų bažnyčios reikalais ir savo viltis sudėjęs į jėzuitus, lietuviškomis knygomis, kiek žinoma, nesidomėjo. Jo koadjutorius, o paskui Vilniaus vyskupas Jurgis Radvila, pradėjęs savo ingresą 1581 m. eretiškų knygų laužu, lietuvių kalbai ir lietuviškoms knygoms taip pat dėmesio nerodė.

---

[44] *Kleijntjenss J.* Latvijas vēstures avoti... II, lpp. 305—306.
[45] Ten pat, p. 307; Lietuviškoji enciklopedija. Kaunas, 1940, VIII, 877.
[46] *Trypućko J.* Polonica vetera upsaliensia. Uppsala, 1958 (Nr. 680).
[47] *Kleijntjenss J.* Latvijas vēstures avoti... II, 308.

Jis buvo užsiėmęs kitais dalykais. Stepono Batoro paskirtas vietininku (1583), valdė Livoniją trejetą metų. 1584 m. popiežius jį pakėlė kardinolu. 1591 m. tapo Krokuvos vyskupu. Paskui beveik visą dešimtmetį Vilniaus vyskupija išbuvo be vyskupo. Taigi labai abejotina, kad tų neišlikusių pirmųjų katalikiškų leidinių iniciatoriai būtų buvę Vilniaus vyskupai. Įtikimiau atrodo jų pasirodymą sieti su Merkeliu Giedraičiu, kurio vėlesnis rūpinimasis lietuviškomis knygomis gerai žinomas. Nuo 1572 m. iki paskyrimo Žemaičių vyskupu Vilniaus prelatas kustošas, o paskui, kaip ponų tarybos narys, dažnai lankydavosi sostinėje, gerai pažino krašto reikalus ir galėjo parodyti iniciatyvą. 1579 m. Žemaičių vyskupijos vizitacijos aprašymas duoda tokį ryškų katalikų bažnyčios pakrikimo vaizdą, kad ir tą spėjamą M. Giedraičio iniciatyvą reikia nukelt po 1580 metų. Jeigu įtikimiausia lietuviškos knygos pradžią Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje sieti su M. Giedraičio veikla, tai, iš kitos pusės, ji sietina ir su M. Daukša, nes, kaip matysime, vargu kas kitas, ypač iš aukštesnių dvasininkų, tuo metu ją būtų galėjęs parengti.

Nors pagrindinė lietuviškos raštijos formavimosi kryptis pradžioje buvo religinė, bet ėmė rodytis ir pirmosios pasaulietinio turinio užuomazgos. Jų, aišku, tik dalis išliko. Tai nedidelės dialogų, liaudies dainų nuotrupos M. Strijkovskio „Kronikoje" (1582), hegzametru rašytas sveikinimas karaliui (1589).

Pradėdamas savo literatūrinę veiklą, M. Daukša jau rado, nors ir labai menką, lietuviškų raštų pradžią Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. Jis turėjo savo rankose bent poterių tekstus, o greičiausiai ir stambesnes biblijos ištraukas. Tos raštų užuomazgos M. Daukšos neišaiškina, kaip neišaiškina K. Donelaičio labai dar

negausūs lietuvių pasaulietinės literatūros pradmenys XVIII a. Bet tiek vienu, tiek kitu atveju tai sudaro minimaliausią literatūrinę aplinką, be kurios vis dėlto sunku būtų ir įsivaizduoti tą šuolį, kurį vienas ir kitas yra padarę.

2. LITERATŪRINIO DARBO PRADŽIA IR J. LEDESMOS KATEKIZMO PASIRODYMO APLINKYBĖS

Sunku ką nors tikslesnio pasakyti apie M. Daukšos literatūrinio darbo pradžią. Išlikusios su jo pavarde knygos yra iš gyvenimo pabaigos, paskutiniųjų dviejų dešimtmečių. Argi tik tada jis ėmėsi plunksnos? Greičiausiai ne. Galima prileisti, kad M. Daukša parengė bent vieną iš pirmųjų lietuviškų katalikiškų spaudinių Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. Bet trūksta duomenų šiai prielaidai tvirčiau pagrįsti.

Literatūros istorikai, kalbininkai ir bibliografai, remdamiesi kai kuriomis žiniomis, yra svarstę klausimą, ar M. Daukša nėra parengęs dar dviejų dalykų: bulės *In coena Domini* (skaitomos didžiajame ketvirtadienyje) vertimo ir pamokslų rinkinio (1588).

Bulės *In coena Domini* lietuvišką vertimą nurašė K. Jablonskis iš kadaise Šiluvoje buvusios bažnytinių aplinkraščių ir kitokių vyskupų siunčiamų raštų nuorašų knygos *Liber processuum*, kurioje jis įtrauktas tarp 1641.IV.24 ir 1643.I.10 raštų. Tą nuorašą paskelbė V. Biržiška[48], drauge pareikšdamas nuomonę, kad vertimas greičiausiai parengtas dar XVI a. K. Jablonskiui paskelbus ištraukas iš 1579 m. Žemaičių vyskupijos vizitacijos aprašymo, V. Biržiška dar tvirčiau tos nuomonės

[48] *Biržiška V.* Nežinomi senieji lietuviški tekstai. — „Tauta ir žodis“, 1931, VII, p. 253—258.

laikėsi ir manė, kad bulė turėjusi būti išversta į lietuvių kalbą „ne vėliau kaip 1579“ ir linko vertimą priskirti M. Daukšai: „Tai gal D. yra anos bulės vertėjas?“[49] Tos nuomonės jis laikėsi ir paskutiniuose savo leidiniuose. Kadangi M. Daukša, vizitatoriaus T. Pekulo klausiamas, atsakė, jog tą bulę turįs, dar nepaskelbęs, bet paskelbsiąs, o ją buvo prasmė skelbti tik lietuviškai, „tai ji, matyti, jau buvo lietuviškai išversta ir, greičiausia, paties Daukšos (jei jos neišvertė pats vyskupas Giedraitis)“[50]. Išlikęs bulės vertimo į lietuvių kalbą tekstas „ir galėjo būti anas vertimas, kurį Daukša buvo Pakului(!) pažadėjęs paskelbti ir kurį, greičiausia, pats Daukša ir išvertė“[51].

Tas spėjimas nėra pakankamai pagrįstas. Abejonės kyla dėl bulės vertimo datos ir autorystės. Iš 1579 m. vizitacijos aprašymo matyti, kad daugumas kunigų, klebonų ir vikarų nieko apie tą bulę nežinojo ir jos neturėjo. Ją buvo paskelbęs vien Martynas Goslickis, Varnių parapinės šv. Aleksandro bažnyčios klebonas, vyskupo oficiolas ir katedros pamokslininkas. Jis turėjo ir vizitatoriui parodė lenkišką spausdintą bulę (in polonico sermone translatam et impressam)[52]. M. Goslickis, kaip sakėsi, gerai mokėjęs lietuviškai ir bulę skelbė, tur būt, pats versdamas, nes kitaip būtų pasakęs turįs lietuvišką vertimą. M. Daukšos žodžius, kad jis bulę turįs ir paskelbsiąs (habeo et publicabo)[53], matyt, irgi panašiai reikia suprasti, būtent, kad jis turįs lenkišką tekstą ir paskelbsiąs savo parapijoje (Krakėse). Jeigu bulė tada būtų

---

[49] Lietuviškoji enciklopedija, 1937, VI, p. 162.
[50] *Biržiška V.* Senųjų lietuviškų knygų istorija. Chicago, 1953, I, p. 167.
[51] Ten pat, p. 168.
[52] VEV 66.
[53] Jb PŽ 73.

buvusi išversta į lietuvių kalbą, tai ji tikriausiai būtų pasiekusi klebonus ir vikarus neseniai įvykusio sinodo metu. Vizitacijos aprašyme sakoma, kad nieko nežinančiam apie bulę Vilkijos ir Veliuonos klebonui S. Benkovskiui T. Pekulas ją parodęs ir liepęs pasidaryti kopiją. Atrodo beveik neabejotina, kad tai buvo lenkiškas ar lotyniškas bulės tekstas.

Bulė *In coena Domini* buvo skaityta ir promulguota 1577 m. Petrikavo sinode Lenkijoje, įpareigojant paskelbti visose bažnyčiose drauge su Tridento bažnytinio susirinkimo nutarimais[54]. 1582 m. nuncijus siuntė M. Kromeriui egzempliorių, matyt, kitos jau bulės *In coena Domini,* kuri prieš kelis mėnesius buvo Romoje paskelbta, reikalaudamas vykdyti ir visus dvasininkus su ja supažindinti[55]. 1583 m. nuncijus išsiuntinėjo po egzempliorių tos bulės visiems Lenkijos vyskupams, įpareigodamas paskelbti vyskupijose ir aprūpinti ja visus išpažinčių klausytojus[56]. Tiek viena, tiek kita bulė išleista popiežiaus Grigaliaus XIII (1572—1585). Neaišku, kurios iš jų vertimas yra išlikęs.

Neneigiant, kad M. Daukša bulę galėjo išversti ir tikriausiai išvertė (tik vėliau, bet ne 1579 m.), vis dėlto lieka neaišku, ar tas jo vertimas plačiau pasklido. Jis galėjo būti atliktas žodžiu ir neužfiksuotas raštu. Atrodo, kad apie 1580 m. tokiais vertimais ir paskelbimais liaudžiai Lietuvoje turėjo rūpintis kiekvienas klebonas atskirai. Tą patį reiktų pasakyti ir apie Tridento bažnytinio susirinkimo nutarimus dėl vedybų, kuriuos paskelbti M. Daukšą ir kitus dvasininkus įpareigojo T. Pekulas. Be abejo, buvo ir kitų raštų, kuriuos

---

[54] *Theiner A.* Annales Ecclesiastici... II, 312, 579.
[55] Monumenta Poloniae Vaticana... V, 465.
[56] Ten pat, VI, 358.

M. Daukša yra vertęs, tik neaišku, ar vien savo parapijai, ar ir kitoms.

Surastasis bulės *In coena Domini* vertimo į lietuvių kalbą tekstas — *SVRINKIMAS GROMatos S. T. M. GREGARIO Trecio lieko Popieziaws Kuri skaytos didziami Czetwergi kiekwienuose metuose* — nėra pilnas. Praleista tai, kas „ne prygul" Žemaičių vyskupijai. Tekstas Šiluvon buvo atsiųstas, kaip matyti iš pažymėjimo apačioje, Žemaičių vyskupo Jurgio Tiškevičiaus (1633—1650). Jeigu tai būtų M. Daukšos vertimas, argi jis būtų taip ilgai užsigulėjęs, kad tik kelintas vyskupas, praėjus kelioms dešimtims metų po vertėjo mirties, teprisirengė išsiųsti? O bulė turėjo būti skaitoma kasmet didįjį ketvirtadienį. Vertimo kalba irgi daug kuo skiriasi nuo M. Daukšos kalbos.

Vertimas nesklandus. Nemaža vietų sunkokai suprantamos. Gana gausu svetimybių, kurios kaip tik nebūdingos M. Daukšai. Be to, krinta į akis rytų aukštaičių lytys, fonetika. Jeigu vertimas būtų M. Daukšos, tai ir bulę išleidusio popiežiaus vardas būtų rašomas daukšiškai — *Grigalius* (plg. *Grigalus* DP 504_{44}, 505_2 ir kt.), o čia jis vadinamas *Gregariu.* Popiežius bulėje iškeikia ir prakeikia visus eretikus, jų tarpe ir anabaptistus — *Nurkus,* kaip pasakyta vertime (iš lenk. *nurek).* M. Daukšos postilėje ne kartą minimi anabaptistai, bet visur jie verčiami *naujakrikščiais.* Tuo remiantis ir nesileidžiant į platesnį bulės vertimo nagrinėjimą, galima tvirtinti, kad išlikęs lietuviškasis tekstas — ne M. Daukšos verstas.

Antrasis spėjamas M. Daukšos darbas, apie kurį senesnėje literatūroje ne vienu atveju buvo užsimenama, — pamokslų rinkinys, tariamai išleistas 1588 m. Tokiam spėjimui pagrindą davė S. Daukanto žodžiai

„Būde“ su citata iš M. Daukšos: „... kanauńiks Daukszós dar metusì 1588 sawo pamokslì ąnt 22 ąntros nedielos, mìnawotìnus żôdius ìsztarę, ir tejp sako „bet wôs żodełó pażejstì brolou sawo kakłą atemaj“[57]. S. Daukantas nurodė išnašoje citatos šaltinį taip: „Dauksza, Omilje w Wilnie 1588. pag. 360.“ Tuo remiantis, ir pradėta galvoti, kad galėjo būti toks M. Daukšos veikalas. Pirmasis šią prielaidą iškėlė E. Volteris, perspausdindamas M. Daukšos verstą J. Ledesmos katekizmą, pats dar jo postilės nė nematęs[58]. Vėliau jis buvo linkęs tos prielaidos atsisakyti, bet ją bent iš dalies palaikė kiti, tarp jų ir V. Biržiška[59], kuris paskutiniuose savo leidiniuose ją atmetė[60].

Iškeliant prielaidą, kad M. Daukša 1588 m. išleido savo pamokslus, buvo remiamasi, be S. Daukanto, dar ir senaisiais heraldikais — A. Vijūku-Kojelavičiumi ir K. Neseckiu, kurie, matyt, bus turėję įtakos ir pačiam S. Daukantui. A. Vijūkas-Kojelavičius tiek plačiojoje, tiek trumpojoje savo herbyno redakcijoje, nors kiek skirtingais žodžiais, rašė, kad M. Daukša išleido lietuvių kalba pamokslus visų metų sekmadieniams ir šventadieniams[61]. K. Neseckis dar pridėjo, kad jis išleidęs „savo pamokslus“ (Kazania swoje)[62]. S. Daukantui gerai buvo žinomas A. Vijūko-Kojelavičiaus herbynas, nes jį pats sau iš rankraščio nusirašė. Su K. Neseckio herbynu jis taip pat turėjo progos susipažinti, nes

---

[57] *[Daukantas S.] Łaukys J.* Budą Senowęs-Lëtuwiû Kalnienû ir Żámajtiû ìszraszzę... Petropìlie... 1845, p. 34—35.

[58] Литовскій катихизисъ *Н. Даукши.* По изданію 1595 года, вновь перепечатанный... *Э. Вольтеромъ.* Приложеніе къ LIII—му тому Записокъ Имп. Академіи Наукъ № 3, 1886 г., стр. XIII.

[59] Lietuviškoji enciklopedija, 1937, VI, p. 162.

[60] *Biržiška V.* Senųjų lietuviškų knygų istorija... I, 171—172.

[61] Nomenclator Familiarum et Stemmatum... p. 75; Herbarz... p. 213.

[62] *Niesiecki K.* Herbarz Polski... III, 314.

1843.VI.29 laiške T. Narbutui kritikavo naują to herbyno leidimą[63] (M. Daukšą liečiąs III tomas išėjo 1839 m.). Pažymėtina, kad K. Neseckio nurodymo teisingumu abejojo jau ir M. Valančius, manydamas, kad jis čia turėjęs galvoje M. Daukšos verstuosius pamokslus, postilę[64].

Iš kur S. Daukantas citavo M. Daukšą? Minėtąją citatą, vos poros žodžių lytimis ir rašyba besiskiriančią, randame M. Daukšos verstoje postilėje: „bęt' wos ʒodelú paʒeiſti / bról*ui* ſaw*am*' kakłą átim*a*", tik ne 360 psl., bet 361_{18-19}. Atitinka ir S. Daukanto nurodymas, kad tai pasakyta pamoksle 22 sekmadieniui. M. Daukšos postilėje, 360—361 puslapių viršuje, užrašyta: „Sákimas Nedelos XXII. Po Traycei S." Taigi S. Daukantas, pažiūrėjęs į sekmadienį, prie jo pažymėtą puslapį neteisingai nurodė ir išnašoje. Iš tikrųjų cituotieji žodžiai yra ne paties M. Daukšos, bet jo versti iš postilės originalo: „ále ledwie ſłowkiem obráʒeni / brátu ſwemu gárdło odeymuią" VP I 411_{41}—412_{2}. Tad nėra ko galvoti apie skirtingą nuo 1599 m. postilės M. Daukšos pamokslų knygą 1588 m. S. Daukantas galėjo neteisingai nurodyti antraštę ir leidimo datą todėl, kad jo turėtasis postilės egzempliorius buvo be titulinio puslapio ir pradžios. Be to, jis nelabai rūpindavosi tiksliai nurodyti šaltinius. Antra vertus, turint prieš akis sunkias lietuviškų knygų parengimo ir leidimo sąlygas ir negausų tų knygų kiekį, jokiu būdu negalima prileisti, kad per palyginti trumpą 11 metų laiką būtų pasirodę 2 visai tokio pat dydžio ir pobūdžio leidiniai, dargi to paties asmens paruošti.

---

63 *Janulaitis A.* Daukanto laiškai. — „Mūsų senovė", 1922, I, kn. 4—5, p. 717.
64 VŽV II 67.

Daug patikimesnė atrodo prielaida, kad M. Daukša, prieš pasirodant J. Ledesmos katekizmui, yra parengęs, gal ir išleidęs vieną kitą mažesnę knygelę, nes abejotina, ar iš karto būtų imamasi didesnių darbų, kai katalikybės propagandos ir kovos su reformacija požiūriu ne mažiau aktualūs buvo ir mažesni, o juos paruošti ir išleisti buvo daug lengviau. J. Ledesmos katekizmo ir J. Vujeko postilės vertime matome jau įgudusią M. Daukšos plunksną, ir dėl to reikia suponuoti, kad tai ne pirmieji jo darbai.

Lig šiol įprasta manyti, kad M. Daukša pirma išvertė ir išleido J. Ledesmos katekizmą, o paskui parengė J. Vujeko postilę. Bet neseniai surasti Romoje dokumentai — Vilniaus jėzuitų laiškai ordino generolui dėl spaustuvės, kur liečiamas ir lietuviškų knygų spausdinimas,[65] — verčia tuo paabejoti.

Iš laiškų paaiškėja, kad 1595 m. pradžioje jau buvo paruošta postilė, atiduota Vilniaus akademijos spaustuvėn ir tais metais turėjo būti išleista[66]. Bet 1595 m. išėjo tik J. Ledesmos katekizmo vertimas, apie kurį tuose laiškuose neužsimenama. Kuri tad knyga pirma išversta?

Postilei išversti reikėjo bent kelerių, jeigu ne keliolikos metų. Katekizmas, keliolika kartų mažesnis savo apimtimi ir palyginti nesudėtingo teksto, nereikalavo nei taip daug laiko, nei jėgų. Bet jeigu jis būtų parengtas prieš pradedant versti postilę, tai kodėl taip ilgai gulėjo nespausdintas? Iš kitos pusės, argi M. Daukša būtų pradėjęs nuo tokio stambaus, palyginti sudėtingo veikalo — J. Vujeko postilės? Postilės ruošimas, atrodo, galėjo būti pradėtas tik tuomet, kai jau buvo

---

[65] Commentationes Balticae... I, S. 27—67.
[66] Ten pat, p. 47—49, 64, 66.

parengtos ir išleistos mažos apimties, bet dar reikalingesnės dvasininkams knygelės — katekizmas, evangelijų ištraukos ir t. t. Šiuo atžvilgiu daug pasako Prūsijoje leidžiamų lietuviškų protestantų knygų pavyzdys. Jų postilė (J. Bretkūno) buvo parengta tik 1589 m. (išleista 1591) — daugiau kaip 40 metų praėjus nuo katekizmo ir kitų mažų knygelių pasirodymo.

Galimas, žinoma, atvejis, kad J. Ledesmos katekizmą M. Daukša vertė tuo pat metu, kaip ir postilę. Gal išsisėmė P. Kanizijaus katekizmo laida, ir reikėjo parūpinti naują, didesnį. Turėtina galvoje dar viena aplinkybė. 1595 m. pradžioje paaiškėjo, kad postilės greit išleisti nepavyks. Akademijos spaustuvė, kaip matysime, tuo metu beveik neveikė. Gal tada ir buvo parengtas J. Ledesmos katekizmo vertimas, kurį turėta vilčių lengviau išspausdinti jei ne katalikiškoje jėzuitų, tai bent reformatų spaustuvėje. Pavyzdys čia galėjo būti latviškasis P. Kanizijaus katekizmas (1585), išspausdintas kalvino D. Lenčickio spaustuvėje. M. Daukšos verstame katekizme spaustuvė nepažymėta. Jeigu jį vis dėlto spausdino jėzuitai, kaip teigia V. Biržiška[67], tai spaustuvės nutylėjimą reiktų aiškinti tuo, kad jie sutiko išspausdinti tik neoficialiai, bijodami nusižengti savo generolo įsakymui.

J. Ledesmos katekizmas lietuvių kalba pasirodė gana intensyvaus lietuvių raštijos kūrimosi laikotarpiu. Jos augimą apsprendė svarbiausia religinės kovos. Protestantų leidiniai skatino leisti katalikiškuosius, katalikiškieji — protestantiškuosius. Vieną kartą prasidėjusi

---

[67] *Biržiška V.* Senųjų lietuviškų knygų istorija... I, p. 168. Tai tvirtina ir L. Abramovičius (Cztery wieki drukarstwa w Wilnie, Wilno, 1925, str. 61), bet kiti tuo abejoja ir sako, kad M. Daukšos išverstasis katekizmas išspausdintas „nežinoma kurioje spaustuvėje" (*Kawecka-Gryczowa A.* ... Drukarze dawnej Polski... Zesz. 5... str. 19—20).

rivalizacija užtruko ilgokai — ligi pat XVI a. pabaigos. Domėjimosi lietuvių kalba tikybiniam reikalui apraiškas matome ir dvasininkų ruošime.

Jeigu M. Mažvydo ir B. Vilento leidiniai reikia laikyti vienu iš tiesioginių akstinų pirmosioms katalikiškoms knygoms Lietuvoje pasirodyti, tai pastarosios, kaip matėme, skatinamai veikė J. Bretkūno veikalų išleidimą. 1589 m. išėjusios trys J. Bretkūno knygos, o ypač 1591 m. postilė reikalavo atitinkamai stiprinti ir katalikiškų raštų leidimą.

Kad buvo rūpinamasi lietuvių kalbą mokančių dvasininkų ruošimu šiuo laikotarpiu, matome iš Aleksandro Komulėjaus (Comuleus), Vilniaus vyskupijos vizitatoriaus, ataskaitos ir potvarkio. Paskirtas 1594.XI.28 vizitatoriumi, A. Komulėjus 1595 m. pradžioje atvyko Vilniun. Vizitavo katedrą, seminariją ir bažnyčias už Neries. Savo ataskaitoje (1595.XII.22) jis konstatavo, kad daugelis parapijų bažnyčių apleistos, jau daug laiko be kunigų, o jeigu kai kuriose ir buvę kunigai, tai jie, nemokėdami lietuvių kalbos (ob ignorantiam vulgaris lituanici sermonis), bažnyčioms ir liaudžiai buvę nenaudingi[68]. Liaudis nieko nežinanti apie tikėjimo dalykus, sakramentus. Dėl to jis paskyrė iš vakuojančios tuo metu Vilniaus vyskupijos lėšų 10000 lenkiškų auksinų seminarijai, kad joje būtų išlaikomi ir mokomi 15—20 lietuvių iš Vilniaus vyskupijos, o 3000 auksinų vadinamajai Valerijono (vyskupo Valerijono Protasevičiaus įsteigtai) bursai, kad joje taip pat būtų tinkamai išlaikomi keli lietuviai, bet ne kitos kurios tautos jaunuoliai (certus numerus Lituanorum, non autem alterius gentis, iuvenum), kol gaus pirmąjį mokslo laipsnį. Bursos prefektas galįs būti tik lietuvis[69].

---

[68] KKZ I 88, II 97.
[69] Ten pat, I 88—89, II 97—99.

Ši A. Komulėjaus vizitacija rodo, kad Vilniaus vyskupas Jurgis Radvila, įsteigęs 1582 m. seminariją (kaip reikalavo Tridento bažnytinio susirinkimo nutarimai), o drauge ir kapitula visiškai nesirūpino lietuvių kunigų ruošimu ir tikybine propaganda lietuvių kalba. J. Radvilai artimiausi buvo lenkai ir italai. Juos ir būrė apie save. Pavyzdžiui, jo kurijos kancleris buvo italas venecijietis L. Fulgineus[70]. Vilniaus vyskupijoje labai maža tebuvo lietuvių dvasininkų, pradedant bažnytinės hierarchijos viršūne ir baigiant eiliniais kunigais. Daug pasako šiuo atžvilgiu kapitulos sprendimas, skiriant kanauninkui M. Kariznai namus 1570.XII.4. Be M. Kariznos, į tuos namus pretendavo ir kitas kanauninkas S. Goreckis, kuris, nors ir jaunesnis už M. Karizną, bet buvo su šventimais, ir todėl pagal kapitulos statutą jam priklausė pirmenybė. Tačiau kapitula, atsižvelgdama, kad M. Karizna vienintelis buvo vietinis, kilęs iš Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės, o visi kiti kapitulos nariais svetimšaliai (omnes, quotquot sunt in eorum congregatione, sunt homines non istius patrie Magni Ducatus Lituaniae, sed extranee), vien dėl to nusprendė namus skirti M. Kariznai[71]. Yra žinoma ir Vilniaus kapitulos sudėtis paskutiniame XVI a. dešimtmetyje. J. Fijalekas yra ją personaliai apibūdinęs. Iš 11 prelatų ir 18 kanauninkų vos 3, geriausiu atveju 4, buvo lietuvių kilmės[72].

Susidaro įspūdis, kad vizitatorius A. Komulėjus buvo daug įžvalgesnis ir rūpestingesnis už vietinę bažnytinę administraciją ir ėmėsi realių žygių, kad būtų užtikrintas lietuvių dvasininkų paruošimas ir lietuvių

---

70 PiL 206.
71 KKZ III 53.
72 PiL 220—222.

kalbos vartojimas tikybiniams reikalams. Galima paabejoti, ar jis tai darė vien savo iniciatyva. Ar nebus tik kas iš lietuvių atkreipęs vizitatoriaus dėmesį į vietinės kalbos ignoravimą ir susidariusią nenormalią padėtį, kad jis savo autoritetu ir galia imtųsi reikiamų priemonių, nes buvo aišku, kad vietinė aukštoji bažnytinė administracija niekad to nepadarys. Šią misiją geriausiai galėjo atlikti M. Giedraitis, Žemaičių vyskupas, kuris tikriausiai su vizitatoriumi buvo ne kartą susitikęs. Sakysim, žinoma, kad 1595.V.20 jis buvo atvykęs į Vilnių[73].

Tuo metu matome kiek pastangų parūpinti lietuvišką katekizmą Vilniaus vyskupijai. Pažymėtina, kad tada nebuvo Vilniaus vyskupo. Nuo 1591 m. vyko ginčas dėl naujo vyskupo paskyrimo. Vyskupiją valdė sufraganas Ciprijonas, nuo 1594.III.18 Benediktas Vaina, 1600 m. paskirtas Vilniaus vyskupu.

Vilniaus jėzuitų laiškuose ordino generolui užsimenama, kad 1595 m. pradžioje (ar 1594 m. pabaigoje) į akademijos spaustuvę buvo atiduotas „katekizmas lietuvių kalba... su maldomis" (catechismus Lithuanicus... cum orationibus)[74], kuris 1595 m. turėjo būti išspausdintas. Katekizmą pateikė ir jo išspausdinimu rūpinosi B. Vaina, Vilniaus vyskupijos administratorius. Susirašinėjime sakoma, kad tą katekizmą išvertę „dievobaimingi vyrai dideliu triūsu" (Magno ergo labore quidam pii viri id transtulerant)[75]. Išeitų, kad katekizmą parengė ne vienas asmuo, bet mažas kolektyvas. Vertėjų pavadinimas „dievobaimingais vyrais" rodytų, kad tai nebuvo jėzuitai. Priešingu atveju jie būtų kitaip pavadinti[76]. Katekizmo, kaip ir M. Giedraičio pateiktos postilės

73 Commentationes Balticae... I, 48, 66.
74 Ten pat, p. 64, 67.
75 Ten pat, p. 67.
76 Ten pat, p. 51.

spausdinimas buvo nutrauktas, spaustuvė beveik visai uždaryta. Generolo potvarkiu Vilniaus akademijos spaustuvė turėjo būti perleista „krikščioniui“, kuris knygas spausdintų ir pardavinėtų, arba surandamos lėšos, išmalda, spausdinimo išlaidoms padengti, kad knygas būtų galima dykai išdalinti. Jėzuitai neturį užsiimti prekyba, neturį duoti nė mažiausio preteksto tuo jų kaltinti. Faktiškai taip ir būdavo, kad kiekvienai norimai išleisti knygai ieškodavo mecenato. Spausdinimo išlaidos buvo didelės, ypač akademijos spaustuvėje. Be mecenatų negalėjo išeiti ir lietuviškos knygos. M. Giedraitis parūpino lėšų postilei, Vilniaus vyskupija — katekizmui. Bet Vilniaus jėzuitai negalėjo užtikrinti, kad bent dalis postilės ir katekizmo egzempliorių nebūsią pardavinėjami. Jiems nepavyko surasti turtingo krikščionio, kuris perimtų spaustuvę ir leistų knygas. Jie labai nenorėjo uždaryti spaustuvės ir rašė tuo reikalu generolui. Tačiau, kol vyko susirašinėjimas, įsakymas buvo vykdomas, ir akademijos spaustuvė spausdino vien tai, kas buvo reikalinga patiems jėzuitams, kolegijai.

Nepaisant tų sunkumų, M. Daukšos verstas katekizmas vis dėlto buvo išleistas, o „dievobaimingų vyrų“ vertimas spaudos taip ir neišvydo. B. Vaina, matyt, tam reikalui neskyrė tiek dėmesio, kaip M. Giedraitis. Tiesa, B. Vaina neatsisakė minties išleisti katekizmą Vilniaus vyskupijai. 1602 m. Vilniaus vyskupijos sinode rekomenduota klebonams turėti tarp kitų knygų ir P. Kanizijaus arba J. Ledesmos katekizmą, išverstą į lietuvių kalbą (Catechismum Canisii vel Ledesmae Lithuanice translatum)[77]. Atrodo, tie žodžiai suprastini kaip pažadas ateityje parūpinti vieno iš šių katekizmų

---

[77] *Sawicki J.* Concilia Poloniae. II... str. 38, 50.

vertimą[78]. Pažadas buvo ištesėtas tik 1605 m., kai išėjo naujas J. Ledesmos katekizmo leidimas, skirtas Vilniaus vyskupijai. Jo prakalboje užsimenama, kaip iš visko matyti, apie 1595 m. parengtąjį, bet neišleistąjį katekizmą: „...tú Ledéſmos Cathechiſmu iʒ nauio pérguldʒiau / kúris iau pirma to búo pergulditas / ir ne ʒynáu kayp nugayßyntas“ AK 4_{11-15}. Visą dešimtmetį užtrukęs J. Ledesmos katekizmo išleidimas Vilniaus vyskupijai labai aiškiai rodo, kad maža Vilniuje tesirūpinta lietuviška tikybine knyga, nors vyskupija buvo daug turtingesnė už Žemaičių, turėjo nepalyginamai daugiau dvasininkų ir spaustuvę vietoje. 1602 m. Vilniaus sinode, rekomenduojant klebonams H. Povodovskio neseniai išleistą agendą, žadėta dar pasirūpinti, kad joje vietoj vokiškų klausimų ir paaiškinimų, teikiant sakramentus, būtų įdėti lietuviški (interrogationes et Cathecheses circa Sacramentorum administrationem adhiberi solitas, in lingua Lithuanica factas loco Cathechesium et interrogationum Germanicarum poni curabimus)[79]. Šis pažadas liko neištesėtas. 1613 m. sinode apie tai net nebeužsimenama.

Jeigu taip buvo Vilniuje, galima suprasti, kiek atsidėjimo ir atkaklumo reikėjo parodyti, gyvenant Žemaičių krašto gilumoje, nuošaliuose Varniuose, kad išeitų 1595 m. katekizmas, o 1599 m. postilė.

3. J. LEDESMOS KATEKIZMO VERTIMAS

M. Daukša išvertė katekizmą tikybinės propagandos reikalui, kaip vieną elementariausių priemonių. Ispanų jėzuito Jokūbo Ledesmos (1522—1570) katekizmas, plačiai naudojamas daugelyje kraštų, išverstas į daugelį

[78] Commentationes Balticae... I, 54.
[79] *Sawicki J.* Concilia Poloniae. II... str. 50.

Nedidelės apimties (E. Volterio perspausdinime tesudaro 60 psl.) ir sauso tikybinio turinio katekizmas, dar verstinis, maža tegalėjo sietis su konkrečia tikrove, ją atspindėti. Maža jame ir literatūrinių elementų. Tuo jis panašus į pirmuosius protestantiškus lietuviškus leidinius Prūsijoje. Istorinė M. Daukšos versto katekizmo reikšmė, kaip ir tų pirmųjų lietuviškų knygų, priklauso daugiausia nuo to, kiek vertėjai prašoko savo siaurus tikybinius siekimus ir, objektyviai imant, dalyvavo kovoje dėl gimtosios kalbos teisių, kiek jie prisidėjo prie literatūrinės kalbos kūrimo, raštijos ugdymo, išraiškos priemonių formavimo. Savo ruožtu tai apsprendė jų sugebėjimai, kalbos mokėjimas, vertimo principai, kūrybinės pastangos ir platesni, ne vien tikybiniai tikslai. M. Daukša pasirodė pranašesnis už kitus XVI a. lietuvių rašytojus visais atžvilgiais. Šalia jo galima pastatyti tik J. Bretkūną, bet ir tą M. Daukša pralenkia savo giliu sąmoningumu ir aiškia perspektyva. Visą savo pajėgumą ir kūrybiškumą jis parodė, versdamas postilę, bet ir katekizmas buvo pozityvus indėlis į besiformuojančią lietuvių raštiją.

Pirmiausia aptartini bendrieji J. Ledesmos katekizmo vertimo principai, kurių lig šiol niekas nėra nagrinėjęs ir plačiau apibūdinęs, nors pati knygelė jau du kartus perspausdinta (E. Volterio ir E. Zitigo, pastarojo lygiagrečiai su lenkišku originalu). Yra vien pareikšta nuomonė, kad „1595 m. katekizmas buvo tik aklas vertimas ne tik lenkiško teksto, bet ir prakalbos, prie kurių Daukša nepridėjo nuo savęs nei žodžio“[83]. Toks kategoriškas tvirtinimas visai nepagrįstas ir neteisingas. Vien apie prakalbą galima sakyti, kad M. Daukša ją išvertė, nieko nekeisdamas ir nepridėdamas, tik vie-

[83] *Biržiška V.* Senųjų lietuviškų knygų istorija... I, p. 170.

noje vietoje praleido kelis žodžius (DK 4_3—LK 3_{17-18}). Kitur jis vertė gana laisvai. Palyginus kai kurias vietas su E. Zitigo nustatytu lenkišku originalu, galima net paabejoti, ar tikrai M. Daukša iš ten vertė. Bet kito lenkiško J. Ledesmos katekizmo leidimo XVI a. lenkų bibliografija nežino. Antra vertus, bendrumų yra žymiai daugiau, negu skirtumų. Ypač mažai skiriasi antroji knygos dalis — „Trumpas būdas pasisakymo", kur iš tikrųjų vyrauja pažodinis vertimas. Abiejų katekizmų — M. Daukšos ir lenkiškojo — palyginimo išvadas galima taip trumpai apibūdinti.

1) M. Daukša kai kurias vietas versdamas yra praleidęs. Ryškesnių praleidimų, neskaitant retkarčiais pasitaikančių neišverstų atskirų žodžių, pastebėta apie 10. Jų keletas yra paprasti nedideli sutrumpinimai, nieko iš esmės nepakeičią, gal kartais dėl neatidumo atsiradę (pavyzdžiui, DK 120_{16}—LK85_{9-10}; DK 135_{17}—LK 98_{4-5}). Bet kai kuriais atvejais praleisti ištisi teksto gabalai po keletą ar net keliolika eilučių. Būdinga, kad M. Daukša išmetė dalį „pagraudinimų" (Nápominánie) ir nurodymų, kaip, kokiais dalykais reikėtų „pagraudinti" (DK 62 po 7 eilutės — LK38_{6-15}; DK 86 po 12 eil. — LK 55_{15}—56_5 ir kt.).

2) Būdingesni ir dažnesni už teksto praleidimus yra pakeitimai ir ypač papildymai. Jų, neskaitant pridėtų atskirų žodžių, sinonimų, pastebėta apie 20. Dalis teksto praplėtimų ir papildymų aiškintina noru ir pastangomis būti geriau suprastam lietuvio skaitytojo, visai nepažįstančio krikščionybės (pavyzdžiui, DK13_9—14_{10}—LK10_{7-13}), populiaresniu, konkretesniu medžiagos dėstymu. Kartais M. Daukša teksto gabalą nukelia į kitą vietą (pavyzdžiui, LK 58_{20}—59_{10} turėtų būti DK 90_1, bet atkelta į DK 67_{1-16}). Kartais jis prideda antraštes, kurių

nėra originale (DK 9_4), jas pakeičia. Nurodo atitinkamas biblijos vietas, kurios originale nenurodytos, nors kitur tokius nurodymus praleidžia. Tai vis redakcinio pobūdžio mažesni skirtumai. Tačiau kartais jis prideda ir didesnių gabalų, užimančių keliolika eilučių ar net porą puslapių (pavyzdžiui, DK 27_{12}—29_{14}, plg. LK 19_{19} ir toliau; DK 34_{14}—35_{16}, plg. LK 21_{18} ir toliau).

Visi tie praleidimai, pakeitimai ir papildymai bei praplėtimai rodo, kad M. Daukša vertė gana laisvai, taikėsi prie naujo skaitytojo, nesilaikė aklai originalo. Tačiau jie neliečia esmės, neišeina iš tikybinių katekizmo rėmų, maža ką tegali pasakyti apie vertėjo pažiūras, ano meto tikrovę. Įdomesnė tik viena vieta, kurioje atsispindi senojo tikėjimo liekanų gausumas liaudyje. Ji daug kartų cituota ir įtraukta į lietuvių mitologijos šaltinių rinkinį[84]. Į klausimą, kas nusideda pirmajam dievo prisakymui, atsakoma:

> Szitie îpaczei / kurie gárbiną vgnį / zęmîną / giwatés zálczius / perkûną / mędziús' ałkus / Mędeinés / kaukús ir kitús biéſſus: ir anié / kurie zinauia / búrę / nůdiia / áłwu yr waßkú łâia / ant' pútos ir ant pâuto węizdi: ir kurie tā tiki: ßitie wiſſi Diewo atſizada / ir priſtôia węłnóp DK $76_{19}-77_7$.

Lenkiškajame originale atsakymas daug trumpesnis ir bendresnio pobūdžio:

> Ci oſobliwie / ktorzy ſię paráią báłwochwalſtwem / zabobony / guſły / y czarámi / ktore ſą przećiw chwale iego LK 48_{8-11}.

M. Daukša šią vietą versdamas sukonkretino, išskaičiavo ryškiausias pagonybės apraiškas, tebegyvenančius

[84] *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre. Riga, 1936, S. 401—402.

tikėjimus. Daug kitų šaltinių iš XVI a., net ir iš vėlesnių laikų, paliudija, kad jis neperdėjo, bent kad nedaug perdėjo.

Prieš apibūdinant katekizmo kalbą — pagrindinę jo vertybę, pravartu paliesti M. Daukšos ir jo vertimo ryšį su literatūrine tradicija, ankstesniais protestantų leidiniais — M. Mažvydo, B. Vilento ir iš dalies J. Bretkūno.

Atrodo, nesvyruojant galima prileisti, kad M. Daukša žinojo apie lietuviškas protestantų knygas. Daug šiuo atžvilgiu pasako bendros aplinkybės — aukštas palyginti jo postas bažnytinėje hierarchijoje, judrumas, gyvenimas vyskupijos centre, kur sueidavo žinios iš viso krašto, platus akiratis, domėjimasis kultūriniais pasiekimais, kovai su reformacija lietuviškų knygų ruošimas, suponuojąs protestantiškųjų pažinimą, pagaliau artimi ryšiai su M. Giedraičiu, kuris galėjo suvaidinti tiesioginio tarpininko vaidmenį. M. Giedraitis, kaip seniai yra išaiškinęs T. Votškė, studijavo protestantų universitetuose (Karaliaučiuje, Vitenberge, Tiubingene), o jo mokytojas (praeceptor) buvo Jurgis Zablockis[85], A. Kulviečio ir M. Mažvydo bendradarbis, vienas pirmųjų lietuvių rašytojų, kurio viena giesmė išspausdinta 1547 m. katekizme (vėliau drauge su kita perspausdinta M. Mažvydo giesmyne). Neabejotina, kad M. Giedraitis sužinojo iš J. Zablockio apie lietuviškas knygas ir tikriausiai iš jo vieną kitą jų gavo. Tad bent per M. Giedraitį ir M. Daukša galėjo su jomis susipažinti.

Sunku tikėti, kad toks gimtosios kalbos entuziastas, kaip M. Daukša, sužinojęs, kad yra išleistų lietuviškų knygų, nebūtų stengęsis su jomis susipažinti. Jeigu jis turėjo kitų „eretiškų“ knygų, tai kodėl negalėjo turėti ir protestantiškų lietuviškų leidinių? Reikia dar

[85] *Wotschke T.* Abraham Culvensis... S. 212—213.

atsižvelgti ir į abiejų kovojančių tarpusavyje konfesijų taktiką. Tada buvo įprasta vieniems iš kitų skolintis, plagijuoti, tuo labiau kad daugelyje tikėjimo dalykų protestantai ir katalikai maža kuo skyrėsi ar visai nesiskyrė. Iš kitos pusės, atsižvelgtina ir į tai, kad tiek M. Mažvydas, tiek B. Vilentas ir jų bendradarbiai, kaip raštijos pradininkai, žengę pačius pirmuosius žingsnius ir susidūrę su įvairiais sunkumais, negalėjo dar padėti tvirto pagrindo literatūrinei kalbai. Jų leksika neturtinga, nemaža joje svetimybių, daug kur juntamas nesusigaudymas. Todėl pirmieji rašytojai negalėjo patenkinti J. Bretkūno ir M. Daukšos, kurie žengė į naują, aukštesnę pakopą. Užtat nėra ko laukti, kad M. Daukša būtų kruopščiai studijavęs M. Mažvydą ar B. Vilentą, jais nuolat rėmęsis. Jie buvo daugiau pirminis pavyzdys, kurį jis labai toli pralenkė savo kūrybine praktika. Dėl to ne taip lengva atsekti M. Daukšos ryšį su protestantiškais raštais, tuo labiau tiksliai apibūdinti jų poveikį, kuris atrodo sunkiai apčiuopiamas.

Pirmiausia ir lengviausia tą ryšį ir poveikį turėtume pastebėti bendruose, vos viena kita detale besiskiriančiuose katalikų ir protestantų tekstuose — poteriuose („Tėve mūsų", „Tikiu", dekaloge). Palyginimui iš pradžių paimsime kelias protestantiškas „Tėve mūsų" redakcijas: M. Mažvydo katekizmo (1547), „Formos krikštymo" (1559), „Giesmių krikščioniškų" II d. (1570) priedo — „Catechiſma praſtas Textas", B. Vilento „Enchiridiono" (1579) ir J. Bretkūno „Kolektų" (1589). Jos ne taip daug viena nuo kitos skiriasi, ypač paskutiniosios keturios. Kiek didesnis skirtumas tarp jų ir M. Mažvydo katekizmo. M. Daukšos „Tėve mūsų" tekstas kaip tik artimiausias vėlesnėms protestantiškoms redakcijoms, ypač B. Vilento „Enchiridionui". Bendrumų

čia yra tiek daug, kad galima teigti, jog M. Daukša naudojosi B. Vilento „Enchiridiono“ tekstu, o skirtumus nesunku išaiškinti geresniu kalbos mokėjimu, tarmių skirtingumu, senąja tradicija.

Pradėsime nuo skirtumų, neliesdami fonetikos ir rašybos.

D a u k š a (DK 45_{16}–46_{12})	V i l e n t a s (VE 18 – 22)
eſsi dąngůſe	eſſi Dang*ui*
Sʒwęſk*is*	Schwensk*iſi*
karalîſ*te*	Karaliſt*a*
ʒëm*ei* (vn. viet.)	Sʒem*e* (vn. viet.)
důd' (liep. nuos.)	důd*i* (liep. nuos.)
átłaidʒêmê	atleidʒem
ſawiêmus kaltiemus	*muſu* kaltiemus
nê wêd *mûſſų*	newed *mus*

Kaip matyti iš sugretinimo, skirtumai maži. Dauguma atvejų — tik sutrumpintos ar nesutrumpintos tų pačių žodžių lytys. Vieną kartą abiejų panaudotos skirtingų kamiengalių formos, abi plačiai paplitę (karalystė, karalysta). M. Daukšos *dąngůſe* galima aiškinti įsigalėjusia tradicija (M. Mažvydo katekizme irgi yra *danguſu*) ir lotyniško bei lenkiško teksto įtaka (qui es *in coelis*; ktory ieſteś *w niebieśiech* LK 28_{2-3}). Paskutinieji du atvejai rodo M. Daukšos pastangas taisyklingiau, gražiau pasakyti: vietoj asmeninio įvardžio jis pavartoja savybinį (*ſawiêmus* kaltiemus, nors lotyniškai yra — debitoribus *nostris*, lenkiškai — *náßym* winowáicom LK 28_{11-12}), o po neiginio — kilmininką (nê wêd *mûſſų* — ne *nos* inducas, nie wodʒ *nas* LK 28_{13}). Taigi skirtumai nekliudo įžiūrėt M. Daukšos ryšių su B. Vilento „Enchiridionu“.

Bet tai, kad M. Daukšos tekstas maža skiriasi nuo B. Vilento, dar nėra pakankamas sekimo įrodymas. Prielaidą, kad M. Daukša naudojosi „Enchiridionu“, labiau

įrodo bendrumas tų teksto vietų, kurios buvo pakeistos „Formoj krikštymo“ (iš ten pateko į „Giesmių krikščioniškų“ II d. ir per jas į „Enchiridioną“) arba tik B. Vilento „Enchiridione“. Jų yra 3:

	Daukša	Vilentas
1)	Buk walá / *táwo*	Buk walia *tawa*
2)	Důną mûſſų wiſſų dieną důd' mumus *ßią dieną*	Důna muſu wiſſu dieną důdi mumus *ſchę diena*
3)	Bat' gẻlb' mus nůġ pikto	Bet gelb mus nůg pikta

1) Pažyminio nukėlimas po pažymimojo žodžio (walá / *tawo)* neatitinka lenkiško teksto (Bądź *twa* wola LK 28_6), bet sutampa su lotyniškuoju (fiat voluntas *tua*). Jis prieštarauja ir senajai tradicijai: „Tractatus sacerdotalis“ įraše yra — „buki *thava* vala“, M. Mažvydo katekizme — „Buki *tawa* walia“. 2) M. Mažvydo katekizmo tekste vietoj M. Daukšos *ßią dieną* buvo — *nu* (=nūn, nūnai). Matyt, šį žodį M. Mažvydas perėmė iš tradicijos (ir „Tractatus sacerdotalis“ įraše yra *nv*), bet vėliau pakeitė į *ſchę diena* („Forma krikštymo“, „Giesmės krikščioniškos“), o iš jo paėmė B. Vilentas, kuriuo paseke ir J. Bretkūnas „Kolektose“, tik jau patrumpindamas — *ſchen dien.* Vargu tad šis pakeitimas M. Daukšos tekste būtų savaime atsiradęs. 3) Būdinga, kad tik M. Daukšos ir B. Vilento tekstuose yra ***nůg pikto.*** Visur kitur („Tractatus sacerdotalis“ įraše, M. Mažvydo katekizme, „Formoj krikštymo“, „Giesmėse krikščioniškose“, J. Bretkūno „Kolektose“) rašoma — „nuog(i) *viso pikto“.* Tiesa, lenkiškajame M. Daukšos originale (taip pat ir lotyniškame tekste) *viso* irgi nėra. Bet ar ne B. Vilentu sekant atsisakyta tradicijos?

Nemaža bendrybių su vėlesniais M. Mažvydo darbais ir B. Vilento „Enchiridionu“ yra ir M. Daukšos „Tikiu“ tekste (DK 23_3—24_7—VE 14—17), bet žymiai daugiau ir skirtumų. M. Daukša šalino svetimybes, ieškojo lietuviškų atitikmenų: *poną* keitė *viešpačiu*, *paną* — *merga*, *Ponską Pilotą* — *Pontiškiu Pilotu*, *peklą* — *pragaru*, *griekus* — *nuodėmėmis*, *živatą* — *gyvata* ir t. t. Dar labiau skiriasi dekalogo tekstas (protestantiškajame daug svetimybių, nelietuviškų konstrukcijų), ir čia bendrumai nebekrinta į akis. Pažymėtina, kad M. Daukšos dekalogo vertimas gerokai skiriasi ir nuo lenkiškojo originalo, kuris yra daug trumpesnis, glaustesnis. Būdinga, kad dešimtame prisakyme šalia jaučio minimą *asilą* M. Daukša pakeičia *arkliu* (DK 74_{20}).

Bendrybių randame ne tik poterių tekste, bet ir kitur. M. Daukšai reikėjo daug terminų, žodžių naujoms sąvokoms ir, suprantama, jis galėjo pasinaudoti protestantų darbais, jų sukurtais naujadarais, jeigu tie jam atrodė tinkami ir priimtini. Tokių bendrų žodžių, terminų susidarytų nemažas skaičius. Bet šiam sudėtingam klausimui nušviesti — nustatyti, ką iš tikrųjų M. Daukša paėmė iš lietuvių protestantų rašytojų, reiktų specialaus tyrinėjimo. Neabejotina, kad jis pats daug daugiau žodžių sukūrė ir įvedė į literatūrinę kalbą, negu jų rado pirmtakų darbuose.

M. Daukša rūpinosi ne vien siaurais, sakytume, parapiniais, tikybiniais reikalais. Nors jo katekizmas, kaip iš visko atrodo, buvo išleistas M. Giedraičio lėšomis ir skirtas tiesiogiai Žemaičių vyskupijai, bet M. Daukša anaiptol nenorėjo žemaičiais apsiriboti. Tur būt, gerai žinodamas apie menkas galimybes ir viltis, kad panašus katekizmas būtų greitu laiku išleistas ir Vilniaus vyskupijai, jis savąjį skyrė visiems lietuviams. Taip teigia

ir nežinomas 1605 m. katekizmo parengėjas: „Tey ȝynáu gierey / iog io miliſta / [t. y. M. Daukša] ir Lietuway ir Ȝemáyciamus norédamas gierey padarit / abéietuy Catechiſmu pérgulde“ (AK 3—4). Tuo būdu M. Daukša susidūrė su bendrinės literatūrinės kalbos problema. Norėjo įtikti ir aukštaičiams, ir žemaičiams. Ypač jam rūpėjo leksika. Minėto anoniminio amžininko liudijimu, kad būtų visų suprantamas, „abeiós giminés [t. y. aukštaičių ir žemaičių] ȝodȝius pagulde“ (AK 4). Panašių siekimų turėjo ir protestantų rašytojai (M. Mažvydas, S. Vaišnoras), bet jų išgalės buvo menkokos. M. Daukša, gimęs vidurio aukštaičiuose, o paskui dirbdamas žemaičių tarpe, bent tas tarmes gerai pažino ir galėjo išnaudoti. Važinėdamas įvairiais reikalais, o gal ir kuriuo kitu būdu jis turėjo progos susipažinti ir su aukštaičiais rytiečiais, nors, tur būt, mažiau.

Su siekimu įtikti įvairių tarmių atstovams, kiek įmanoma didesniam plotui ir pastangomis kurti ir ugdyti literatūrinę kalbą susijusi būdinga M. Daukšos katekizmo ypatybė — leksikos turtingumas, pasireiškęs gausia sinonimika, paraleliu įvairių tarmių skirtingų žodžių vartojimu, svetimybių šalinimu, naujadarų kūrimu.

Labiausiai krinta į akis leksinių paralelizmų vartojimas. M. Daukša deda juos greta vienas kito, sujungdamas jungtukais *arba, ir,* jungiamaisiais žodžiais *tai yra,* taip pat prirašo paraštėse. Be to, paralelizmų pasitaiko ir šiaip skirtingose teksto vietose. Jokiame ankstesniame ir vėlesniame lietuviškame leidinyje, išskyrus M. Daukšos postilę, nerasime tiek ir tokiu būdu sukauptų leksinių paralelizmų. Nežinia, ar jis pats sugalvojo tokį jų telkimo ir panaudojimo būdą, ar pasekė kitų tautų rašytojų pavyzdžiu. Panašiai elgėsi kai kurie lenkų

protestantų rašytojai. Sakysim, 1551 m. Karaliaučiuje išėjo „Ewangelia święta“ (S. Mužinovskio vertimas su J. Sekliucjano prakalba), kur paraštėse paaiškinami žodžiai ir jų samplaikos, kurių skaitytojas gali nesuprasti[86].

Specialiai M. Daukšos leksinius paralelizmus tyrinėjęs J. Kruopas suskaičiavo, kad daugiausia jų dedama paraštėse — 189 atvejai, mažiau po jungtukų ar jungiamųjų žodžių — 35 atvejai, neskaitant pasitaikančių įvairiose teksto vietose[87]. Palyginus su katekizmo apimtimi, tai gana didelis kiekis. Daug paralelizmų yra iš kasdieninės aplinkos ir apyvartos:

penas, valgymas, ėdesys;
pakastas, palaidotas, paraustas;
drugelis, peteliškė;
sakyti, tarti, byloti, kalbėti;
karoti, kabėti;
pavirsti, tapti, stotis ir t. t.[88]

Nemaža jų taip pat abstrakčios ir perkeltinės prasmės:

atžvilgis, atvyzdis;
didžiavimas, lepumas, putlumas;
dūksėjimas, padūksis, tikėjimasis, viltis;
išganyti, išgelbėti, išvaduoti, atpirkti;
nuodėmė, nusidėjimas, kaltė, pražengimas;
padaras, sutvėrimas;
paskandinimas, pasmerkimas, prapuolimas, prapultis;
permanymas, supratimas;
žymė, ženklas ir t. t.

---

[86] *Mayenowa M. R.* Walka o język w życiu i literaturze staropolskiej. Warszawa, 1955, str. 72, 97 (puslapio fotokopija).

[87] *Kruopas J.* Leksiniai paralelizmai Daukšos katekizmo (1595) kalboje. — „Lietuvių kalbotyros klausimai“, Vilnius, 1960, III, p. 224.

[88] Ten pat, p. 228—238. Ir toliau leksinių paralelizmų pavyzdžiai imami iš cituoto J. Kruopo straipsnio.

Leksiniai paralelizmai rodo „vertėjo pastangas pateikti kuo tiksliausius, suprantamiausius atitikmenis ir savo kalbą padaryti žodingą bei įvairią ir įtikti kuo plačiausiam skaitytojų būriui“[89].

Kai kur paralelizmai panaudoti ir stilistiniais sumetimais, siekiant išvengti to paties žodžio kartojimo sakinyje. Gana dažnai sinonimai pavartoti vien dėl to, kad būtų suprantami naujai įvedami žodžiai vietoj svetimybių. Daug dvasininkų silpnai lietuviškai temokėjo ar visai nemokėjo. Kad jiems būtų lengviau susigaudyti, M. Daukša paraštėse ir dėjo atitinkamus skolinius: *živatas* (įsčia), *stonas* (luomas), *svietas* (pasaulis), *abrozas* (paveikslas), *pekla* (pragaras) ir t. t.

Tai, žinoma, nereiškia, kad M. Daukša būtų įstengęs apsieiti be skolinių. Ne vieną jų jis vartoja be jokių lietuviškų atitikmenų, pavyzdžiui: *altorius, bažnyčia, dūšia, afiera, kielikas, pakajus, sūdas, sūdžia, falšyvas* ir kt. Tačiau skolinių kiekis M. Daukšos katekizme kelis kartus mažesnis, negu M. Mažvydo ir kitų pirmųjų rašytojų leidiniuose.

Leksikos turtingumas, sinonimikos gausumas ir gana laisvas originalo traktavimas — nukrypimai nuo jo leidžia tikėtis iš M. Daukšos didesnių pasiekimų vertimo mene. Jeigu jis sąmoningai kai ką praleido, pridėjo ar pakeitė turinio atžvilgiu, galėtume laukti, kad tai atsispindės ir išraiškoje, vertimo detalėse, kad M. Daukša bus atsisakęs pažodinio vertimo principo ir ieškojęs naujo, kūrybiškesnio. Tačiau taip vis dėlto nėra. Atskirus turinio dalykus jis keitė, bet, kas atrodė gerai originale išdėstyta, stengėsi tiksliai išversti — tokiomis pačiomis kalbinėmis priemonėmis, konstrukcijomis, ieškodamas tik tinkamų žodžių, sinonimų, kurių daugeliui

[89] Ten pat, p. 224.

originalo žodžių surasdavo 2—3, net 4. M. Daukša siekė ne tiek savitai lietuviškai nusakyti, kiek surasti atitikmenų. Todėl, apskritai imant, katekizme, kaip ir kituose lietuviškuose XVI a. leidiniuose, dominuoja pažodinis vertimo principas. Kalba, iš kurios verčiama, yra lyg modelis, kuriam stengiamasi prilygti. Tokia bendroji tendencija. Dėl to mažiau paisoma savo kalbos specifikos, jos vidinių dėsnių.

Tačiau tai anaiptol nereiškia, kad M. Daukša būtų ignoravęs lietuvių kalbai būdingą nusakymo būdą, idiomatiką. Jis turėjo gerą kalbos jausmą ir aklai nesilaikė pažodinio vertimo principo. Dažniausiai jam pavykdavo gražiai lietuviškai išversti. Galima paimti keletą pavyzdžių:

Gẽrbiu **téipaia** *kaip' pridẽra* **DK** 65_{8-9} **(***Cʒynię* **im teʒ** *poczćiwość prʒyſtoyną* **LK** 40_{19-20}**).**

...*kiek primânant* **DK** 85_{15-16} **(** *ile być moʒe* **LK** 55_{1} **).**

Tìkra **eſt** *tieſśa* **iog... DK** 5_{5} **(** *Rʒecʒ pewna* **ieſt / iʒ... LK** 4_{15-16}**).**

Pirmiẽus *bẽrẽiktinái wiſſadós walgit* **/ ir** *gẽrt* **DK** 85_{9-11} **(Naprʒod /** *być miernym w iedʒeniu* **y** *w pićiu* **LK** 54_{17-18}**).**

Dieną *ſúdo* **/ kuryii bus** *páſtaroii* **/ atais DK** 38_{2-3} **(Dniá** *ſądnego* **/ ktory będʒie** *ná końcu świátá* **/ prʒyidʒie LK** 23_{5-7} **).**

...*meldʒiu nẽ atſtók*... **ir** *téikiś* **ſu manimi liktiś DK** 169_{7-9} **(***proßę nie rácʒ odchodʒić*... *rácʒ* **ʒemną ʒoſtáć LK** 128_{11-13}**).**

Iš jų matome, kad M. Daukša keitė daiktavardinį nusakymą veiksmažodiniu, rasdavo tinkamą pakaitalą idiomai, vieną gerą atitikmenį keliems žodžiams, išvengė to paties žodžio kartojimo ir t. t. Jis ne tik tiksliai ir taisyklingai išvertė originalą, bet prilygo jam ir stilistiniu atžvilgiu.

Vis dėlto bendroji pažodinio vertimo tendencija ne vienu atveju atsiliepė neigiamai. Dėl jos pasitaiko negyvų, dirbtinių, netaisyklingų, tiesiog neįmanomų pasakymų:

Cʒia gal *padarîtis parágin̄imas* / idant'... DK 55_{1-2} (Tu *ſię* możе *vcʒynić nápominánie* / áby... LK 34_{10-11}).

Kas *vʒrakinaś* tamé *ſudeiime?* DK 24_{19-20} (Co *ſię ʒámyka* w tym *Kredʒie* LK 17_{21-22}).

Ir todrînaġ aß *iiudiutas* [= įjudintas] tû małônu *wadinêiimu* / eimi tawę́ſṗ DK 151_{4-7} (A prʒeto ia *wʒrußony* tym miłośćiwym *wʒywániem* idę do ćiebie LK 112_{8-10}).

...*ąnt wiſſo* miłėt DK 114_{10-11} (*nádewßytko* miłowáć LK 80_{6-7}).

M. Daukšos vertimo vertę, žinoma, nulemia ne tie nevykę ar nelabai vykę pasakymai, o įdėtas kūrybinis darbas, pasiekti neabejotini laimėjimai. Trūkumų niekas neišvengia, tuo labiau pradininkai, kurie turi įveikti itin didelius sunkumus. Svarbiausia — pozityvus įnašas. Apskritai imant, M. Daukšos vertimo kalba įmanoma, turtinga, graži. Jo sugebėjimus gerai iliustruoja vertimas gretimų originalo leksinių paralelizmų, kuriems ir dabar nebūtų lengva rasti atitikmenis:

Teipagi ape *biaurúmą* / ir *dárgumą* nûdemes DK 58_{1-3} (Item o *ſproſnośći* á *ßkârádośći* grʒechu LK 35_{16-17}).

...aß *pádaras* tàwas / ir *dailé* rąkų tawų̂ DK 136_{8-9} (...ia *ſtworʒenie* twoie / y *dʒieło* rąk twoich LK 98_{18-19}).

...drin' *garbę́s* / ir *laupſes* tawós DK 154_{14-15} (...dla *cʒći* y *chwały* twoiey LK 115_{11}).

Ne kartą jaučiame visai laisvą, nė kiek originalo nevaržomą M. Daukšos žodį, natūralų iškalbingumą. Pavyzdžiui, į klausimą, *Kaip túrimê ſáugoť ßěßtą priſſâkimą / kuris drâudʒê ſwětimmóterau* ? atsakoma:

Sėrġedamieś / *apłąkdami* / *ir węgdami* wiſſókių bičurîbių... DK 84_{17-19} (*ſtrʒegąc ſię* wßelákiey nieucʒćiwośći... LK 54_{7-8}).

Čia M. Daukša, pavartodamas tris žodžius vietoj vieno, išbaigčiau, konkrečiau ir išraiškingiau nusako norimą dalyką, tartum primygtinai pabrėžia ne tik būtinumą saugotis nedorybės, bet ir būdus, kaip jos išvengti. Dažnai jo sakinys, ištisas periodas skamba laisvai, lengvai, lyg prieš keliasdešimt metų, bet ne prieš šimtmečius būtų parašytas:

Tu *wáiſtai* [=wáiſtą] dûſsę [=dûſsi] / o ligónis *nůdúś* gėria: tu ligą atatôlini / o iis *ſawę marina*: tu *ʒaiʒdás ſutwarcʒioii* / o iiſſái ʒâiʒdą / kuri iau búwo *vʒrėtêius* / atwėrſto: tu rąką tawą dagſtái / o iſſái ią atmêto DK 143_{16-22} (Ty *lekárſtwo* dáieß / á chory *trućiʒnę* pije: ty niemoc oddalaß/ á on *powietrʒem ſię ʒáráʒa?* ty *rány ʒáwięʒuieß* / á on ránę ktora iuʒ *bliʒną byłá ʒáßłá* otwarʒa: ty rękę twą prʒekłádaß / á on ią odmiáta LK 105_{10-17}).

Jeigu ir vėlesni rašytojai būtų taip rūpinęsi literatūrine kalba, jos grynumu, neabejotinai, kaip iš šio pavyzdžio matyti, nežinotume nei *liekarstų,* nei *tručiznos,* nei *ronos.*

Ne vienas pasakymas M. Daukšos vertime gavo tokią formą, kuri vėliau jau nebekito, plačiai paplito ir visuotinai įsigalėjo, pavyzdžiui:

1. Alkaną papėnét. 2. Trôkßtąnti pagirdit DK 106_{3-4} (I. Łáknącego nakarmić. II. Prágnącego nápoić LK 73_{9-10}).

M. Daukša įvedė nemaža svarbių, kultūriniam gyvenimui reikalingų žodžių. Daugelį jų ėmė iš gyvosios kalbos, suteikdamas naują turinį, perprasmindamas. Kitus sukūrė pats, dar kitus perėmė iš ankstesnių rašytojų

(pavyzdžiui, *mokytojas, skaitytojas*) ir padėjo jiems įsitvirtinti. Nelengva šiuo metu ir nustatyti, kas tikrai M. Daukšos sukurta. Savaime suprantama, kad tik dalis jo naujadarų prigijo. Pavyzdžiui, neprigijo *prabilis* — pratarmė, prakalba, *išspaustas* (vartotas jau M. Mažvydo) — išspausdintas.

J. Kruopas teigia, kad šie literatūrinėje kalboje tvirtai įsigalėję žodžiai yra M. Daukšos naujadarai: *abejojimas, įkvėpimas, nusižeminimas, privalomas, pasmerkimas, supratimas*[90]. Be abejo, tokių jo įvestų naujadarų yra gana daug. Nesileidžiant plačiau į šį klausimą ir nesistengiant nustatyti, ar tai paties M. Daukšos sukurti žodžiai, ar paimti iš kitur, paminėtini katekizmo vertime esantieji psichologiniai terminai — pojūčių (*pajautimų*) pavadinimai: *regėjimas* (taip pat *vyzius*), *girdėjimas, ragavimas, pauostymas, palytėjimas* (taip pat *lytėjimas*), psichinių galių, procesų, jausmų, nuotaikų, ypatybių pavadinimai: *išmintis* (=protas), *atminimas* (= atmintis), *valia, pažintis* (= pažinimas), *meilė, džiaugsmas, kantrybė, gėrybė* (= gerumas), *romumas, tvardymas* ir kt. Kad būtų aiškiau, kokią reikšmę turėjo literatūrinės kalbos formavimuisi M. Daukšos vertimas, paminėtini dar bent keli įvairių sričių žodžiai: *autuvas, alga, buta* (butas), *darbininkas, esybė, elgeta, gydytojas, mylėtojas, tarnas, vietininkas.*

Vertinga M. Daukšos vertimo savybė — gyvi, vaizdingi pasakymai, kuriuos galima traktuoti kaip literatūrinio stiliaus užuomazgas. Dėl katekizmo specifikos jų daug negalėjo būti. Bet ir šioje visai nedėkingoje rašytojui medžiagoje vietomis prasiveržia išraiškingesnis, stipresnis žodis:

---

[90] Ten pat, p. 254.

Ʒwâiʒdes *nẽ ʒiba* prieġ ßwieſai táwái: ſtiebái dągaus *dręba / ir wirpa* po akim táwo... DK 148_{11-14} (Gwiaʒdy/ *nie świecą* prʒed iáſnośćią twoią: filary niebieſkie *drʒą* prʒed oblicʒnośćią twoią... LK 109_{17-20}).

M. Daukša pirmąjį sąvokinį originalo veiksmažodį išverčia vaizdiniu (*nẽ ʒiba*), o prie kito prideda vaizdesnį sinonimą (*virpa*), kuris jį praplečia, niuansuoja, sudaro įspūdį, lyg drauge vyktų du vyksmai. Šis pavyzdys rodo, kad vertėjas turi gerą stilistinę nuojautą. Originalo vaizdinių elementų jis nesumažina, nesusilpnina, o juos pagausina ir sustiprina.

Pagrindinė M. Daukšos vaizdinė priemonė yra veiksmažodis:

...iʒ wẽrſmés... *iʒpłûdo* DK 142_{1-5} (...ʒ ʒrʒodłá... *wypłynął* LK 104_{3-4}).

...tu eſsi úgnimi / wiſsadós dęgancʒia / o niekad' *nẽ vʒbłéſtancʒẽ* DK 161_{11-14} (...ty ieſt ogniem ʒáwʒdy goráiącym / á nigdy *nieuſtawáiącym* LK 121_{18-20}).

...*dauʒitis* ąnt ʒẽmes DK 160_{9-10} (...*tułáć* ná ʒiemi LK 120_{20-21}).

wiſſos tos náktis ataiť / idąnt' ąnt' mûſſų *vʒgrútų* ir mus *vʒſlégtų* DK 169_{18-20} (wßytkie ty nocy prʒychodʒą / áby ná nas *vpádły* y nas *ʒákryły* LK 128_{19-21}).

Taweſṗ dûſauiamẽ / *ßniupſcʒiodami* / ir *wẽrkdami* / ßytamẽ áßarų klóniia DK 62_{19}-63_{2} (K tobie wʒdychamy *ʒáłoſni* y *płácʒliwi* / na tỹ pádole płácʒu LK 39_{1-3}).

Visais cituotais čia atvejais veiksmažodis yra konkretus, gyvas, vaizdus, dinamiškas ir liaudiškas, susijęs su kasdieniška aplinka, alsuojąs betarpiška tikrove. Originale jis daugiau bendrinės, sąvokinės reikšmės, mažiau teturi vaizdinio atspalvio. Būdinga, kad paskutiniame pavyzdyje originalo būdvardžiai išversti pusdalyviais.

Be vaizdingumo, M. Daukšai rūpėjo ir stilistinis sklandumas, skambumas. Tuo tikslu jis sumaniai

pavartodavo ilgesnes ir trumpesnes vienodų gramatinių kategorijų žodžių lytis:

...idant ***pêrgaletumbimê*** / ***ir*** *prawitúmbim wiſſus* **mûſſu, pagúndimus DK 87_{19-20}** (...dla *zwyćiezenia* pokus **LK 57_{4}).**

Pirmuoju veiksmažodžiu nusakęs originalo daiktavardžio prasmę, M. Daukša prideda kitą veiksmažodį, daug vaizdesnį, užbaigiantį pergalės apibūdinimą, nusakantį jos pilnumą ir trumpesne to veiksmažodžio forma — galutinumą. Sustiprinimui jis prideda dar *wiſſus,* tuo pabrėždamas, kad pergalė turi būti absoliuti.

Katekizme yra ir dvi giesmės: *Małdá S. Thamóſiaus iẑg Aquino* ir *Salue regina.* Tomo Akviniečio giesmė versta, naudojantis lenkišku vertimu ir lotynišku originalu. Lenkiškuoju tekstu neabejotinai sekama pradžioje:

Kłónioiûs **ẑemái /**
Tiéſſá **vẑdęgtóii.**
Tómiś *Figúromis*
tikrai *vẑłáiſtóii* DK 175_{12-15}.

KLániam **ſię tobie *prawdo* ẑátáiona /**
A oſobámi tymi *ẑápuẞcẑona* LK 133_{12-14}.

ADoro te ſupplex, latens *Deitas*,
Quae sub his *ſiguris* vere latitas[91].

Lenkiškąjį tekstą atitinka žodžiai *Kłónioiûs, Tiéſſá* ir *vẑłáiſtóii.* Su lotyniškuoju originalu lietuviškąjį vertimą sieja tik vienas žodis — *Figúromis.* Bet juo toliau, juo mažiau ryšio matome su lenkiškuoju LK vertimu,

---

91 [*Jagodyński S. S.*] Piesni Katholickie nowo reformowane y Z Polskich ná Łáćińskie, á z Łáćińskich ná Polſkie przełożone, niektore też nowo złożone. Str. 92 (XVII a. pirmosios pusės giesmyno su pusiau nuplėštu tituliniu puslapiu, saugomo Varšuvoje, Biblioteka Narodowa, fotokopija).

kuris yra daug trumpesnis (lotyniškas originalas — 28 eil., LK tekstas — 18 eil.) ir kai kuriomis eilutėmis visai skiriasi nuo lietuviškojo. M. Daukšos vertimas yra kitokio grafinio pavidalo: jame kiekviena eilutė dalijama pusiau. Bet tai padaryta techniniais sumetimais. Dėl mažo katekizmo formato, nenorint labai sumažint šrifto, teko eilutes skelti.

Šios giesmės vertimas neišsiskiria iš kitų XVI a. vertimų. M. Daukša neparodė didesnių eiliuotojo gabumų ir nepažengė kiek ryškiau į priekį. Giesmės eilėdara silabinė, skiemenų skaičius eilutėje svyruoja nuo 10 iki 12 (20 eilučių turi po 11 sk., 1—10 sk. ir 5 po 12 sk.). Lotyniškasis originalas parašytas 11 skiemenų eilutėmis.

Giesmė rimuota. Rimai gretiminiai, daugiausia dviskiemeniai, sudaryti iš panašių gramatinių formų (*târe — padâre, tikėdamas — gailėdamas)*, bet pasitaiko ir vienskiemenių, teisingiau viengarsių (*Iéſaus — ʒmôgaus,* máno — táwo). Kadangi kirtis nevaidina čia jokio vaidmens, krinta dažnai nerimuojamame skiemenyje, sąskambio visai nėra. Cezūra yra po 5 skiemens, jei eilutė 11 ar 10 skiemenų (5+6, 5+5), ir viduryje, jei eilutė 12 skiemenų (6+6).

Antroji giesmė — *Salue regina (Swéika karalîcʒê)* DK 62_{13}—63_{14}, kaip ir jos originalas, neturi įprastos eiliuotos formos. Ji išversta ritmine proza.

Ta proga pažymėtina, kad postilėje yra dviejų giesmių gabalėliai (DP 443_{31-33} ir 443_{37-39}), bet jie versti taip pat proza.

Taigi M. Daukšos verstos giesmės įdomios tik kaip pirmosios išlikusios katalikiškos giesmės. Atrodo, kad vėliau, ruošiant giesmynus, jomis nepasinaudota, bent

1646 m. giesmyne abi minėtos giesmės verstos iš naujo, net gal iš kiek skirtingų originalų[92].

Iš J. Ledesmos katekizmo vertimo aiškėja M. Daukšos pastangos kurti, ugdyti ir turtinti literatūrinę kalbą, nemaži jo kūrybiniai sugebėjimai. Nedidelė knygos apimtis, siauras konfesinis pobūdis neleido jam pasiekti didesnių laimėjimų. Visą savo kūrybinį pajėgumą jis parodė, versdamas postilę.

---

[92] *Slavočinskis S. M.* Giesmės tikėjimui katalickam priderančios 1646. Fotografuotinis leidimas. Vilnius, 1958, p. 18.

IV. J. VUJEKO POSTILĖS VERTIMAS

Pagrindinis M. Daukšos darbas, su kuriuo susijusi jo, kaip rašytojo, šlovė, — J. Vujeko postilės vertimas. Tai stambiausias lietuvių raštijos XVI a. paminklas greta J. Bretkūno biblijos vertimo rankraščio. Iš istorinės perspektyvos žiūrint, svarbūs yra tiek postilės lietuviškasis tekstas, kuriuo M. Daukša padėjo pagrindą literatūrinei kalbai Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, tiek originalūs priedai — prakalbos, nors nelietuviškai rašytos, kuriose jis pasisakė svarbiais visuomeniniais klausimais, pasirodė kaip kovotojas dėl gimtosios kalbos teisių. Vienur ir kitur jis parodė aukštą literatūrinę kultūrą, kūrybinius savo sugebėjimus, kai kuriuos asmenybės bruožus.

Kad būtų galima detaliau panagrinėti pagrindinius dalykus, pirmiausia šiame, lyg ir įvadiniame, skyriuje aptariamas postilės pobūdis, vertimo autorystės ir chronologijos klausimai, trumpai apibūdinama postilė bibliografiniu atžvilgiu, kiek plačiau sustojant ties lotyniškąja prakalba, paliečiami bendrieji vertimo bruožai ir santykis su protestantų rašytojais, ypač B. Vilentu. Toliau atskiruose skyriuose mėginama apibūdinti M. Daukšą, kaip kovotoją dėl gimtosios kalbos teisių, jo vertimo meną, įnašą į literatūrinę kalbą ir literatūrinio stiliaus užuomazgas.

I. POSTILĖS POBŪDIS, VERTIMO AUTORYSTĖ IR CHRONOLOGIJA

Postilė[1] — populiarus tikybinės raštijos žanras, kurio pradžia ir pavadinimas eina iš viduramžių, ypač paplitęs, išradus spaudą. Pavyzdžiui, vien Vokietijoje 1470—1520 m. išėjo per 100 postilių[2]. Reformacinio judėjimo ir kontrreformacijos metu dar labiau išpopuliarėjo postilė. Ji pasidarė viena pagrindinių priemonių skleisti naujam tikėjimui ir kovoti su katalikybe. Katalikiškoji reakcija ją panaudojo taip pat kaip gynimosi ir puolimo priemonę. Todėl XVI a. postilei būdingas poleminis bruožas.

Lenkijoje ypač išaugo postilės žanras reformacijos didžiausio pakilimo laiku. Postiles rašė ir vertė protestantai, su jais lenktyniavo kalvinai, iš kurių labiausiai išgarsėjo M. Rejus su savo „Kronika albo Postilla" (1557). Pastaroji plačiai paplito ne tik reformatų, bet ir katalikų tarpe. Siekdamas jos įtaką neutralizuoti, J. Vujekas parašė savąsias postiles.

Jokūbas Vujekas (1541—1597), kilęs iš Vongrovieco (kelios mylios nuo Poznanės), jaunystėje, besimokydamas Silezijoje, palinkęs, o gal ir visai perėjęs protestantizman, paskui grįžęs katalikybėn, studijavo Krokuvos universitete ir jį baigė bakalauro laipsniu (1559). Mokslą tęsė Vienos jėzuitų kolegijoje, kur gavo filoso-

[1] Žodis *postilė*, atsiradęs XIII a., reiškė pradžioje biblijos ištraukos, evangelijos, skaitomos šventadieniais bažnyčioje, aiškinimą. Jis kildinamas iš lotyniškų žodžių *post illa verba* (po tų žodžių, t. y. po evangelijos). Pamokslas (sermo), nebūtinai susijęs su evangelijos aiškinimu arba juo nesiribojąs, nebūdavo vadinamas postile. Tik reformacijos laikais išnyko skirtumas tarp postilės ir pamokslo, ir postile pradėta vadinti pamokslų rinkinį (*Kolbuszewski K.* Postyllografja polska XVI i XVII wieku. Kraków, 1921, str. 19—21).

[2] Ten pat, p. 20.

fijos magistro laipsnį (1564), stojo jėzuitų ordinan Romoje (1565) ir po poros metų grįžo į Lenkiją, dirbo Pultusko kolegijoje. 1570 m. jam buvo suteiktas teologijos daktaro laipsnis. Keletą metų vadovavo Poznanės kolegijai, o 1578—1579 m. buvo Vilniaus jėzuitų kolegijos rektorius. Gal turėjo progos tada su juo susidurti ir susipažinti M. Giedraitis, o gal ir M. Daukša? Vėliau J. Vujekas veikė Vengrijoje, o iš ten išvarius jėzuitus, Krokuvoje, kur ir mirė.

J. Vujekas — vienas stambiausių kontrreformacijos šulų, gana produktyvus religinis rašytojas. Žinomiausias jo darbas — biblijos vertimas (1599), kuriam jis skyrė 14 paskutiniųjų savo gyvenimo metų ir kuris, 5 jėzuitų peržiūrėtas ir koreguotas, buvo pripažintas oficialiu tekstu, pasidarė lenkiškąja Vulgata ir kelis amžius buvo perspausdinamas. J. Vujekas parašė dvi postiles: didžiąją (1573—1575) ir mažąją (1579—1580). Didžioji skirta siauresniam, mokytesnių skaitytojų ratui, dvasininkams, detaliai susipažinusiems su teologiniais ginčais, ir yra dogmatinio-poleminio pobūdžio, nukreipta prieš įvairias reformatų sektas. Mažoji postilė (Postylla katolicka mniejsza) skirta neturtingiems kunigams ir mažiau išsilavinusiems skaitytojams. Ją ir išvertė M. Daukša. Mažoji postilė — tai ne didžiosios santrauka, o naujai parašyta knyga, naudojantis daugelio kitų autorių (J. Ferus, J. Eck, J. Faber, L. Granatensis ir t. t.) postilėmis[3]. Ji laikoma „neabejotinai įdomiausiu ir vertingiausiu jo (—J. Vujeko —) veikalu"[4].

XVI a. postilėse, tiek lenkų, tiek kitų tautų, aiškiai pastebima stipri viduramžiška tradicija ir kai kuriais atžvilgiais humanizmo bei renesanso poveikis. J. Kži-

[3] Ten pat, p. 129—132.
[4] *Górski K.* Z historii i teorii literatury. Wrocław, 1959, str. 66.

žanovskio žodžiais, geriausių postilografų darbuose „į pirmąjį planą iškyla pasaulietiniai pradai, atsiradę iš glaudaus kontakto su epochos gyvenimu, jos papročiais ir įpročiais, prietarais ir tikėjimais, jos pažiūromis į žmogaus gyvenimą“[5]. Tai būdinga kalvinų postilėms, ypač M. Rejaus, su kuriuo kovojo ir rivalizavo J. Vujekas. Tačiau ir M. Rejaus postilėje, kaip teigia K. Koibuševskis, „viduramžiškasis elementas vaidina iš dalies svarbesnį vaidmenį“[6], o J. Vujeko postilėje jis visai nustelbia renesansiškąjį. Autoriaus pasaulėžiūra ir ideologija daug artimesnė viduramžiškajai. T. Grabovskis teisingai apibūdino J. Vujeko postilę: „Atgijo tuo būdu viduramžiškas pamokslo tipas, kuriam naujas amžius suteikė naują blizgesį lenkiškame apdare.“[7] Humanizmo ir renesanso poveikis čia pasireiškė tik formoje, išraiškoje, bet ne turinyje, kur dominuoja viduramžiškos pažiūros, asketizmas. J. Vujekui neegzistuoja pasaulio ir gyvenimo grožis.

J. Vujeko mažoji postilė skirta tikėjimo dalykams aiškinti, katalikų bažnyčios pagrindams, tradicijoms ir papročiams ginti, kovai su reformacija. Joje, nežiūrint humanistinio autoriaus išsilavinimo, daug scholastikos, dirbtiniausių išvedžiojimų, paslėptos prasmės ieškojimų kiekviename biblijos žodyje. Pavyzdžiui, evangelijos ištraukoje (Mork. 7, 31—37) pasakojama, kaip Kristus išgydęs kurčią nebylį: pirma įleidęs pirštus į jo ausis, o paskui išspiovęs seilių, palytėjęs su jomis liežuvį, ir tas ėmęs gerai girdėti ir kalbėti. J. Vujekas aiškina,

---

[5] *Krzyżanowski J.* W wieku Reja i Stańczyka. Warszawa, 1958, str. 177.

[6] *Kolbuszewski K.* Proza polska XVI w. (Odb. z księgi „Kultura staropolska“, Kraków, 1931) str. 22.

[7] *Grabowski T.* Piotr Skarga na tle katolickiej literatury religijnej w Polsce wieku XVI. Kraków, 1913, str. 134.

kad pirštas čia reiškiąs šventąją dvasią, o seilės — dangiškąją išmintį! (DP 319). Biblijos pasakojime apie gailestingąjį samarietį (Luk. 10, 23—37), kuris, radęs plėšikų apiplėštą, sužeistą ir pusgyvį paliktą keleivį, aprišęs jo žaizdas ir, užkėlęs ant savo gyvulio, nugabenęs į užeigos namus, — įžiūrima tokia paslėpta prasmė: samarietis — Jėzus Kristus, samariečio gyvulys — šventas Kristaus kūnas! (DP 324—325). Kai kur tokie išvedžiojimai ir aiškinimai užima ištisus puslapius.

Dėl savo scholastinio ir apologetinio pobūdžio J. Vujeko postilė mažai tesusijusi su konkrečia tikrove. Retai joje liečiami krašto reikalai, politinis gyvenimas. Daugiau pasitaiko tik trumpų užuominų, sakysim, apie girtavimą, prabangos pamėgimą, sunkumą rasti teisybę, apie teismo šališkumą, neteisingumą, liaudies beteisiškumą, įstatymų „bedieviškumą“, kur šuo labiau vertinamas kaip žmogus. Tačiau, jeigu kur ir pasisakoma prieš kraštutinius išnaudojimo ir priespaudos atvejus, pavyzdžiui, prieš tuos, kurie algą samdiniams užlaiko, skriaudžia našles ir našlaičius, — tie žodžiai anaiptol nerodo autoriaus palankumo liaudžiai. J. Vujekas be jokių rezervų ir svyravimų stovi viešpataujančių klasių pusėje ir palaiko feodalinę santvarką. Jo skelbiamos pažiūros visiškai atitinka ir išreiškia viešpataujančių klasių interesus. Jis reikalauja, kad kiekvienam būtų atiduodama, kas jam priklausą: kunigui, kas yra kunigo, bažnyčiai, kas yra bažnyčios, o karaliui, kas yra karaliaus (DP 76). Smerkia tuos, kurie, prisidengdami „skraistele valnystės krikščioniškos“, priešinasi valdžiai ir vyresnybei, nes kiekviena valdžia — iš dievo (DP 366). Remdamasis biblija, liepia besąlygiškai paklusti šio pasaulio viešpačiams, ne tiktai geriems, bet ir piktiems (DP 191, 366). Atmeta reformatų teiginį, kad

tarp krikščionių neturį būti „urėdų nei vyresnybės nė vienos“ ir dvasininkai negalį turėt pasaulietinės jurisdikcijos. Tai esąs klaidingas mokymas. Dėl jo kylą valdinių maištai prieš valdovus. Kas prieš vyresnybę stojąs, tas stojąs ir prieš dievo įstatymą ir tuo save pražudąs. Turinti būti vyresnybė ir veldamas, viešpats ir tarnas (DP 498). Skiepijant liaudžiai tokiu būdu paklusnumą, susitaikymą su likimu ir nusižeminimą, stengiamasi įteigti ir paguodą, įtikinėjama, kad dievas palankesnis vargšams, nužemintiems. Tačiau to nesakoma apie dvasininkus!

J. Vujeko postilės aštrumas nukreiptas prieš erezijas, visokias naujoves tikėjimo srityje. Nors polemika su reformatais joje daug švelnesnė, negu didžiojoj postilėj, bet ji niekur neišleidžiama iš akių. Kiekviena proga stengiamasi parodyti juos ko nepalankiausiai, koneveikti jų pažiūras. Apie toleranciją čia nėra kalbos. Autorius siekia sužadinti neapykantą jiems, nuteikti prieš juos. Mėgina net įtikinėti, kad reikalinga juos bausti. Esą net patiems eretikams būtų geriau, jeigu juos iškartų, išskandintų arba sudegintų (DP 85). J. Vujekas iš anksto reformatus skiria pragaran. Išjuokia jų moteris, kurios su vyrais apie tikėjimo dalykus disputuoja. Jo įnirtingas reformatų puolimas atsispindi sename posakyje, apibūdinančiame tris žymius lenkų pamokslininkus: „Birkovskis seka pasakas, Vujekas kolioja, Skarga moko“ (Birkowski baje, Wujek łaje, Skarga każe)[8].

Mažoji J. Vujeko postilė visai atitiko kontrreformacijos lagerio poreikius, ir vyskupai, bažnytiniai sinodai rekomendavo ją dvasininkams tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje. Pavyzdžiui, 1602, 1604, 1607 ir 1613 m. Vil-

---

[8] *Archutowski J.* Ksiądz Jakób Wujek. Warszawa, 1915, str. 10 (Odb. z „Podręczn. encykl. kościelnej“, t. XLIII i XLIV).

niaus sinodų nutarimuose reikalaujama, kad kiekvienas klebonas turėtų postilę lotynų arba vietine kalba. Iš vietine kalba parašytųjų rekomenduojama J. Vujeko postilė arba P. Skargos pamokslai[9].

Labai galimas daiktas, kad M. Daukša ėmė versti J. Vujeko postilę ne tiek savo iniciatyva, kiek M. Giedraičio skatinamas. Tokia yra visuotinai įsigalėjusi pažiūra, paremta paties M. Daukšos žodžiais. Lotyniškoje prakalboje į M. Giedraitį jis kelis kartus pabrėžia, kad postilė išversta ir išleista vyskupo sumanymu, įsakymu, rūpesčiu ir lėšomis. Bet lenkiškoje prakalboje į skaitytoją, kur M. Daukša taip pat užsimena apie postilės vertimo motyvus ir tikslus, M. Giedraitis visai neminimas. M. Daukša joje kalba vien savo vardu, ir susidaro įspūdis, kad jis pats buvo iniciatorius. Be abejo, lotyniškoje prakalboje dėl jos panegirikinio pobūdžio M. Giedraičio nuopelnai galėjo būti perdėti, bet nėra pagrindo manyti, kad jie buvo išgalvoti. M. Giedraitis palaikė ir rėmė M. Daukšą, sudarė jam palankesnes darbo sąlygas, atkakliai rūpinosi postilės išleidimu.

Jau prieš keliasdešimt metų kalbininkai, pastebėję postilėje skirtingų tarmių lytis ir žodžius, nevienodą kirčiavimą, pradėjo kelti klausimą, ar M. Daukša vienas išvertė postilę, ar turėjo padėjėjų. Atrodo, pirmasis apie tai keliais atvejais rašė K. Būga, pareikšdamas nuomonę, kad „Daukšos postilė yra ne vieno, bet kelių žmonių vertimas“[10]. Juo remdamasis, J. Gerulis teigė, kad M. Daukša tik redagavo klierikų vertimą[11]. E. Tanglis ir E. Zitigas nuėjo dar toliau. Jie ne tik teigė, kad

---

[9] *Sawicki J.* Concilia Poloniae. II... str. 49; KKZ I 99—100.
[10] *Būga K.* Rinktiniai raštai. Vilnius, 1961, III, p. 331.
[11] *Gerullis J.* Senieji lietuvių skaitymai. Kaunas, 1927, I, p. 124; *Gerullis G.* Baltica. — „Archiv für slavische Philologie“, 1925, XXXIX, S. 52.

postilė versta kelių žmonių, bet ir mėgino nustatyti skirtingų asmenų verstas dalis. Sakysim, E. Zitigas manė galįs suskirstyti vertimą į 7 skyrius[12]. E. Tanglis spėjo, kad M. Daukšos padėjėjų reikėtų ieškoti kunigų seminarijos mokinių ar žemesnio rango dvasininkų tarpe[13]. Tačiau jis pripažino, kad visos postilės vertimas vis dėlto daro vieningą įspūdį. To vieningumo priežastį E. Tanglis taip aiškina: buvę dirbta pagal vieningą planą, vienam asmeniui vadovaujant, ir paties M. Daukšos daugiausia pasidarbuota. Postilės kalbą jis vadina „Daukšos kalba", bet nori, kad Daukšos vardas čia būtų panašiai suprantamas kaip Homero — apimąs kolektyvą[14].

Šias prielaidas ir samprotavimus kritikavo P. Skardžius. Nuodugniau patyrinėjęs vertimo autorystės klausimą, postilės kalbos skirtybes ir iš dalies prieštaravimus jis aiškino vertėjo noru prisitaikyti platesniam skaitytojų ratui — žemaičiams ir vidurio aukštaičiams. P. Skardžius priėjo išvadą, kad tiek J. Ledesmos katekizmą, tiek J. Vujeko postilę M. Daukša vertė vienas, tik „naudojosi ir kitomis šnektomis, daugiausia tomis, kurių plote teko jam gyventi ir veikti"[15]. M. Daukšos kalbos „fonetika ir morfologija yra daugiausia paremta vid. augštaičių šnekta, o žodynas yra iš visur papildytas"[16]. Atmesdamas pažiūrą, jog postilės vertimas kolektyvinis darbas, P. Skardžius prileidžia tik viena, kad „bespausdinant gal būt, kas kitas skaitė korektūrą"[17].

---

[12] *Tangl E.* Der Accusativus und Nominativus cum Participio im Altlitauischen. Weimar, 1928, S. 21.
[13] Ten pat, p. 22.
[14] Ten pat, p. 22.
[15] *Skardžius P.* Daukša pirmasis bendrinės kalbos kūrėjas Didžiojoj Lietuvoj. — „Archivum Philologicum". Kaunas, 1933, IV, p. 19.
[16] Ten pat.
[17] Ten pat.

Sprendžiant postilės vertimo autorystės klausimą, reiktų atsižvelgti ir į konkrečias galimybes rasti padėjėjų. Ar buvo tuo metu Žemaičiuose dvasininkų, kurie būtų galėję sėkmingai M. Daukšai talkininkauti? Biografiniame skyriuje pateikti duomenys rodytų, kad pačioje kapituloje tokių nėra ko ieškoti. Jeigu kanauninkai ir buvo išsilavinę, tai daugumas nemokėjo ar labai menkai temokėjo lietuviškai, ir, aišku, nė vienas nebuvo linkęs atsidėti tokiam darbui. Tas pat pasakytina ir apie žemesnio rango dvasininkus, gyvenusius Varniuose. Labai maža tikimybė, kad tinkamų vertėjų būtų buvę galima rasti tolesnėje periferijoje. Tik pačioje XVI a. pabaigoje lietuvių dvasininkų skaičius padidėjo ir šiuo atžvilgiu atsirado kiek realesnės galimybės.

Prielaida, kad vertimo darbui galėjo būti panaudoti seminarijos auklėtiniai, taip pat neturi pagrindo. Varniuose XVI a. visai nebuvo seminarijos. Jeigu paskutiniame XVI a. ketvirtyje ir buvo pasiųsta mokytis į Vilnių jaunuolių žemaičių, tai sunku tikėti, kad tarp jų M. Daukša būtų ieškojęs ir galėjęs rasti sau tinkamų talkininkų.

Postilės tituliniame puslapyje vertėju pažymėtas M. Daukša. Lotyniškoje ir lenkiškoje prakalboje jis vertimą vadina savo paties darbu. Jokie kiti vertėjai ar talkininkai niekur neminimi. Todėl nėra pakankamo pagrindo abejoti M. Daukšos autoryste.

Paliestinas ir postilės vertimo chronologijos klausimas. Jis iškilo, mėginant nustatyti, iš kurio leidimo M. Daukša vertė. J. Vujeko mažosios postilės XVI a. išėjo šie leidimai: I — 1579—1580 m., II — 1582 m., III — 1590 m., IV — 1596 m. E. Tanglis, lyginęs vertimą su J. Vujeko postilės 1590 m. leidimu, kuris jam tebuvo prieinamas, padarė išvadą, kad pastarasis leidimas ne-

galėjęs būti M. Daukšos originalu. E. Tanglis rado vietų, sakinio gabalų, kurių trūko lenkiškajame tekste: jos sąmoningai ar per neapsižiūrėjimą perspausdinant buvo praleistos. Vėliau paaiškėjo, kad tose vietose M. Daukšos vertimas atitiko J. Vujeko postilės 1582 m. leidimą. Be to, E. Tanglis atkreipė dėmesį į svarbią detalę vertimo chronologijai nustatyti: lietuviškajame tekste minimas popiežius Grigalius XIII kaip valdantysis popiežius (DP 246_{16}), o atitinkančioje lenkiško 1590 m. leidimo vietoje minimas jau kitas popiežius — Sikstas V. Grigalius XIII buvo popiežium 1572—1585 m., o Sikstas V — 1585—1590 m. Todėl E. Tanglis manė, kad arba M. Daukša postilės vietą, kurioje paminėtas Grigalius XIII, išvertė prieš 1585 m., arba — ir tai atrodo patikimiau — jis vertė iš lenkiškojo leidimo, pasirodžiusio prieš 1585 m.[18]

E. Zitigas, toliau gilinęsis į šį klausimą ir lyginęs M. Daukšos vertimą su pirmaisiais trimis J. Vujeko postilės leidimais, taip apibendrino savo tyrinėjimo rezultatus: nemaža postilės dalis versta iš 1582 m. leidimo, bet galutinė vertimo redakcija parengta pagal 1590 m. leidimą[19]. Pavyzdžiui, pasijos aprašymo visai nėra 1579—1580 m. leidime, 1582 m. leidime jis įdėtas gale, priešpaskutinėje vietoje, o 1590 m. ir vėlesniuose leidimuose — įdėtas kaip pamokslas didžiajam penktadieniui. M. Daukša čia laikosi 1590 m. leidimo. Lyginant pirmuosius J. Vujeko mažosios postilės leidimus, paaiškėjo, kad jie vienas nuo kito skiriasi daugiausia tik papildymais — pridėtais naujais pamokslais, o šiaip skirtumų beveik nėra[20].

---

[18] *Tangl E.* Der Accusativus und Nominativus... S. 23.
[19] Ten pat, p. 24; DKS 1.
[20] Ten pat, p. 23—24.

Tiksliau apibūdinti M. Daukšos vertimo eigą ir nusakyti, kiek buvo panaudoti pirmieji J. Vujeko leidimai, būtų galima tik turint juos visus po ranka ir kruopščiai palyginus su lietuviškuoju tekstu. Šiame darbe tokios galimybės neturėta, naudotasi tik 1582 m. leidimu ir 1843 m. perspausdintuoju. Lyginimo išdavos panašios į minėtąsias E. Tanglio ir E. Zitigo.

M. Daukšos postilės vertimo chronologijos klausimu savo nuomonę yra pareiškęs V. Biržiška. Remdamasis tuo, kad vertime popiežius Grigalius XIII visur minimas kaip gyvas (DP 246, 460, 504 ir 505), jis buvo linkęs manyti, „kad ne tik versta iš seniausio Wuyko leidimo, bet dar ir šis vertimas buvo atliktas tarp 1572 ir 1585 m. (popiežiaus Grigaliaus XIII valdymo metai)“[21]. Jis taip pat teigė, kad M. Daukša prie postilės dirbo keliolika metų[22]. Čia reikia pažymėti, kad Biržiška nenuoseklus ir pats sau prieštarauja. Jeigu M. Daukša turėjo atlikti vertimą iki 1585 metų ir vertė iš seniausio leidimo (t. y. iš 1579—1580 m.), tai jis galėjo dirbti ne keliolika, bet tik 5 metus. Be to, Grigaliaus XIII, kaip valdančio popiežiaus, minėjimas iš tikrųjų nėra pakankamas argumentas vertimo chronologijai nustatyti ir rodo vien tai, kad versta iš leidimo, išėjusio prieš 1585 m. M. Daukša galėjo versti ir vėliau, po 1585 metų. Be abejo, jis žinojo, kada Grigalius XIII mirė ir kuris popiežius po jo buvo išrinktas, bet, kaip matysime, laikydamasis daugiausia pažodinio vertimo principo, ne vieną postilės vietą išvertė „aklai“; taip galėjo atsitikti ir su popiežiumi.

Naujų duomenų vertimo chronologijai nustatyti duoda Romoje surasti dokumentai apie Vilniaus jėzuitų

---

[21] *Biržiška V.* Senųjų lietuviškų knygų istorija... I, p. 169—170.
[22] Ten pat, p. 169.

spaustuvę. Iš jų paaiškėja, kad lietuviškas postilės vertimas 1595 m. pradžioje buvo atiduotas spausdinti, gal net pradėtas rinkti[23]. Tad 1595 m. pradžią reiktų laikyti galutine M. Daukšos postilės vertimo užbaigimo data, o 1582 m., kuriais išėjo J. Vujeko originalo II leidimas, galima vertimo pradžios data.

Postilės išleidimu rūpinosi M. Giedraitis. Iš Vilniaus jėzuitų susirašinėjimo su generolu matyti, kad 1595 m. pradžioje jis buvo atsiuntęs 500 auksinų daliai spausdinimo išlaidų padengti. Pinigai, generolui draudžiant spausdinti svetimiems, jei visa knygos laida nebus veltui išdalinama, M. Giedraičiui buvo grąžinti. Jis reikiamą sumą laikė sukaupęs ateičiai ir, 1595 m. gegužės mėn. atvykęs į Vilnių, stengėsi nugalėti spausdinimo kliūtis[24]. Postilei išspausdinti reikėjo nemaža lėšų. Pavyzdžiui, nedidelė M. Smigleckio knygelė prieš anabaptistus atsiėjo 500 auksinų, o postilė buvo kelis sykius didesnė. M. Giedraičio metinės pajamos iš Žemaičių vyskupijos buvę ne didesnės kaip 3000 auksinų[25]. Nepavykus išleisti postilės 1595 m., jis savo sumanymo neatsisakė; po kurio laiko kliūtys buvo nugalėtos, ir ji pasirodė 1599 m.

Tiksliai nežinoma, kokiu egzempliorių skaičiumi postilė buvo išleista. A. Gričovos apskaičiavimu, Lenkijoje XVI a. vidutinis knygų tiražas būdavęs 500 egz. Tokiu tiražu išėjo M. Bielskio kronika (1551), J. Motičinskio (Mączyński) lotynų-lenkų kalbų žodynas (1564). Tik retesniais atvejais, ypač leidžiant knygą propagandiniais tikslais, tiražas siekdavo 1000 egz. arba

---

23 Commentationes Balticae... I, p. 47—49, 64, 66.
24 Ten pat, p. 66.
25 Ten pat, p. 48, 63, 66.

jį viršydavo[26]. Atrodytų, kad ir M. Daukšos postilės, ypač atsižvelgiant į jos apimtį, vargu buvo išleista daugiau kaip 500 egz. Bet čia prisimintinas J. Bretkūno „Postilės“ (1591) tiražas — 1000 egz.[27] Nereiktų išleisti iš akių galimo rivalizacijos momento, plačių M. Daukšos ir M. Giedraičio siekimų. Todėl postilės tiražas galėjo būti ir didesnis. Šiaip ar taip būtų, M. Daukšos postilė išėjo visai pakankamu aniems laikams tiražu. Tai rodo ir palyginti ne toks mažas išlikusių egzempliorių skaičius.

2. BIBLIOGRAFINIS APIBŪDINIMAS. LOTYNIŠKOJI PRAKALBA

M. Daukšos išverstoji postilė, išėjusi 1599 m., turi tokią antraštę:

Poſtilla
CATHOLICKA.
Tái eſt:
Iżguldimas Ewan
geliu kiekwienos Nedelos ir ſʒwę-
tes per wiſſús metús.
Per Kúniga MIKALOIV DAVKSZA
Kanonîką Médnikų / iż łękiBko pergûldita.

Be J. Vujeko pamokslų, joje yra ir originalių priedų, kurie ne visuose egzemplioriuose vienodi.

Antroje titulinio lapo pusėje pirmiausia įdėtas lotyniškas ketureilis, skirtas M. Giedraičio herbui (IN STEMMA... MELchioris Gedroic...), su puošniu paties

[26] *Kawecka-Gryczowa A.* Rola drukarstwa polskiego w dobie Odrodzenia. — „Odrodzenie w Polsce“. IV Historia literatury. Warszawa. 1956, str. 496—497.
[27] *Falkenhahn V.* Der Übersetzer... Johannes Bretke... S. 112.

herbo raižiniu. Ketureilyje pabrėžiama, kad rožė daug naudingesnė už kitas gėles ir teisingai yra jo herbas, nes, kaip matyti iš Lietuvos ir Žemaičių, vyskupas labai daug gera darąs tėvynei. Tai dirbtinis, pritemptas sugretinimas, nevykęs mėginimas poetizuoti M. Giedraičio veiklą. Čia aiškiai sekta amžiaus mada, — remiantis herbu, iškelti asmenį, kuriam knyga dedikuojama. Pavyzdžiui, J. Vujeko mažosios postilės I ir II lenkiškuose leidimuose yra du panašaus pobūdžio eilėraščiai: pirmosios dalies antroje titulinio lapo pusėje lotyniškas aštuoneilis Poznanės vyskupo L. Kosceleckio herbui, o antrojoje dalyje — lenkiškas ketureilis Poznanės miesto herbui (su herbų raižiniais). J. Radvanas „Radiviliadoje" (1588) įdėjo greta vienas kito net du eilėraščius, skirtus Radvilos herbui (ereliui). Mėgindamas parodyti savo išradingumą, panaudojo juose dialogo formą — pasikalbėjimą ateivio su ereliu.

Po M. Giedraičio herbui skirtu ketureiliu nėra jokio parašo (visuose žinomuose postilės egzemplioriuose). Kai kieno spėjama, kad jį parašė pats M. Daukša[28]. Bet M. Daukša eiliuoti nemėgo, jam trūko ir reikiamų sugebėjimų. Tad ar nebūtų teisingiau tą ketureilį priskirti autoriui, kuris parašė žemiau išspausdintą lotynišką 8 eilučių epigramą, skirtą M. Giedraičiui? Epigramoje su daug didesniu užmoju aukštinamos vyskupo dorybės ir nuopelnai, užtikrinant jam neblėstantį atminimą: laikas sunaikina didžių karalių sostines, marmurą, piramides, užmarštin nugramzdina karvedžių garsą, bet vyskupo šlovė būsianti nemari, nes jis savo liaudžiai parūpinęs šventąjį peną. Taip iškeliama postilės išleidimo reikšmė katalikybės stiprinimo ir propagavimo požiūriu.

---

[28] *Biržiška V.* Senųjų lietuviškų knygų istorija... I, p. 170.

Kai kuriuose postilės egzemplioriuose po epigrama pažymėtas kaip autorius Vaclovas Labunauskis (Venceſlaus Labunowſki). K. Jablonskis yra išaiškinęs, kad tai Vaclovas Daujotas iš Labunavos, kuris 1599 m. „tur būt buvo vos neseniai baigęs ar gal bebaigiąs mokslus“[29]. Jo tėvas drauge su kitais yra pardavęs 1600 m. M. Daukšai žemės Karklėnų valsčiuje.

S. Daukantas savo turėtame M. Daukšos postilės egzemplioriuje ranka įrašė lietuvišką šios epigramos vertimą, po kuriuo taip pat pažymėtas Vaclovas Labunauskis[30]. Lig šiol neišaiškinta, ar tai senas vertimas, ar S. Daukanto laikų. Kadangi vertimas įrašytas defektiniame (be pradžios) egzemplioriuje, reiktų manyti, kad S. Daukantas jį iš kitur nusirašė. Sunkiau tikėti, kad jis pats epigramą būtų išvertęs, nes eiliuotų tekstų nemėgdavo versti, o jei kartais to negalėdavo išvengti, versdavo proza. Be to, S. Daukanto egzemplioriaus pradžioje įrišta nemaža tuščių lapų trūkstamoms vietoms įrašyti, bet jie taip ir liko tušti, tik paskutiniajame jis nusirašė lotyniškąjį ketureilį ir epigramą, nupiešė miniatiūrinį herbą ir įtraukė lietuviškąjį epigramos vertimą. Argi S. Daukantas, norėdamas defektinį savo egzempliorių papildyti, būtų pirmiausia ėmęsis versti epigramą, kai nemaža spausdinto teksto reikėjo įrašyti?

Tiek pirmasis ketureilis, tiek epigrama rašyti eleginiu distichu. Lietuviškajame epigramos vertime originalo eilėdaros nesilaikyta. Atrodo, kad vertėjui rūpėjo turinys, ne forma, eilėdara. Vertimas kiek primena nerimuotas laisvąsias eiles.

Po epigramos kai kuriuose postilės egzemplioriuose įdėta lotyniška M. Daukšos prakalba į M. Giedraitį. Ji

[29] Jb DaD 4.

[30] Įrašo fotokopija išspausdinta „Lietuvių literatūros istorijos chrestomatijoje“ (p. 63).

išlikusi vien buvusiame Kražių kolegijos (S. Stanevičiaus) egzemplioriuje. Dedikacinės prakalbos buvo labai įprastos feodalizmo laikais, ir jų dažnai pasitaiko XVI—XVII a. knygose. Lotyniškoji M. Daukšos prakalba įdomi ir kaip originalus kūrinėlis, leidžiąs jį geriau pažinti kaip rašytoją, humanistinės kultūros žmogų, įdomi ji taip pat ir kai kuriomis žiniomis apie postilės vertimą bei paskirtį ir pagaliau kaip būdingo epochai žanro pavyzdys.

Prakalba yra panegirikinio pobūdžio. Ja M. Daukša siekė pagerbti ir išaukštinti M. Giedraitį, ypač jo nuopelnus, išleidžiant postilę, o drauge norėjo iškelti ir pačią leidinio vertę ir reikšmę, pabrėžti savo atlikto darbo sunkumą ir didumą. Tai lyg atviras laiškas M. Giedraičiui. Kiekvienu žodžiu betarpiškai į jį kreipiamasi. Parašyta ji įgudusios plunksnos, aukštos kultūros rašytojo, asmens, žinančio savo vertę, savo darbo prasmingumą.

Lotyniškoji M. Daukšos prakalba nėra įprasta duoklė mecenatui. Ją padiktavo ne padėka už globą ar protekciją, ne noras ir pastangos įsiteikti, sužadinti dosnumą, užsitikrinti palankumą. Čia, atrodo, būta ir gilesnio pagrindo. M. Giedraitis buvo M. Daukšai ne tik viršininkas. Juos jungė daug bendrų siekimų, ta pati ar panaši programa. Savo mecenatui M. Daukša jautė ne tik oficialią pagarbą, bet su juo buvo susiję ir intymesniais ryšiais, šiltesniu jausmu. Dėl to, tur būt, nejaučiame prakalboje visuomeninės prarajos, kuri taip dažnai būdavo tarp dedikacijos autoriaus ir asmens, kuriam knyga dedikuojama: begalinio nusižeminimo, savęs menkinimo, iš vienos pusės, ir ribų nežinančio liaupsinimo — iš kitos. M. Daukša, aukštindamas M. Giedraitį ir liesdamas postilę, nenutyli ir savo vaidmens,

darbo, kartais net pirma apie tai užsimena arba kalba apie ją keliais atvejais kaip apie bendrą abiejų darbą (ex hoc *noſtro* conatu, *noſtro* huic operi).

Dedikacinės prakalbos žanrinės ypatybės žymiu mastu apsprendė M. Giedraičio traktavimą. Jis čia idealizuojamas, šlovinamas, prilyginamas žymiausiems amžiaus vyrams, iškeliamas kaip vyskupas, daug nusipelnęs katalikybei, kontrreformacijai, lygiai rūpinęsis tiek Žemaičių, tiek Vilniaus vyskupija (kai ši keletą metų neturėjo vyskupo), taip pat kaip valstybės veikėjas ir žmogus. Tame aukštinime yra nemaža panegirikos, perdėjimo. Tai būdinga ano meto dedikacinėms prakalboms. Jose asmuo, kuriam skiriama knyga, paprastai traktuojamas kaip nepaprasta asmenybė, pasižyminti didžiomis dorybėmis (be jokių ydų!), nepaprastais gabumais, garsia kilme, jei ne savo, tai bent protėvių žygiais, vaidinanti lemiamą vaidmenį tautos ar valstybės gyvenime ir t. t. Be abejo, M. Giedraitis nebuvo eilinis Lietuvos vyskupas, ir M. Daukšos perdėjimai ne taip krinta į akis. Bet jų netrūksta. Dažnai vartojamas aukščiausias laipsnis, kur visai pakaktų nelyginamojo. Kur dar tik pradžia tebuvo padaryta, laikoma įvykdytu dalyku. Iliustracijai pora pavyzdžių.

Prakalboje sakoma, kad M. Giedraitis įsteigęs rinktinių jaunuolių seminariją (Seminarium lectiſsimorum adoleſcentū inſtituiſti) ir ją, išlaidų negailėdamas, išlaikąs, be to, savo namuose nuo pat vyskupavimo pradžios daugelį kitų jaunuolių maitinąs ir mokąs puikiųjų menų. Iš tikrųjų M. Giedraitis seminarijos neįsteigė, bet siųsdavo į Vilnių jaunuolius iš Žemaičių. Taip darė ir jo įpėdinis M. Pacas 1613 m.[31]

---

[31] Описаніе рукописнаго отдѣленія Виленской публичной библіотеки. Вильна, 1895, I, стр. 79; KKZ III 98; plg. VŽV II 17—18.

M. Daukša pabrėžia, kad M. Giedraičio pastangomis vyskupija esanti jau pakankamai aprūpinta lietuvių kalbą mokančiais dvasininkais bei pamokslininkais (iam patrij ſermonis, nec paſtores: nec cōcionatores deſideremus). Per 20 metų, praėjusių nuo 1579 m. vizitacijos, tai nebuvo dar padaryta. Šitai rodo ir pati M. Daukšos postilė, jos kirčiuotas lietuviškas tekstas, kuris kaip tik ir buvo reikalingiausias lietuviškai nemokantiems ar menkai temokantiems dvasininkams[32]. Lietuviams dvasininkams būtų visai pakakę ir nekirčiuotų pamokslų. Iš išlikusių dokumentų taip pat matyti, kad ir XVI a. pabaigoje į parapijas ir kitas bažnytines vietas dažnai būdavo skiriami lenkai, tebegyveno ir daugelis anksčiau paskirtųjų. Sakysim, 1593 m. Šiaulių ir Joniškio klebonas buvo Jonas Maskovskis, lenkas žemininkas iš Lenčicos pavieto. Jis tada pasiskolino iš savo brolėno, taip pat žemininko Lenčicos paviete, 6000 lenkiškų auksinų[33]. Mosėdžio klebonu 1597 m. buvo Jonas Košickis (Koßycki)[34]. 1590 m. Zigmantas Vaza prezentavo Josvainių klebonu Motiejų Kobilinskį, lenką, užtikrindamas savo karališku žodžiu, kad po šio mirties tiek jis pats, tiek jo įpėdiniai prezentuos tik lietuviškai mokančius kunigus[35]. Tą pat jis pakartojo ir 1593 m.[36]. Vėliau, kaip minėta, M. Kobilinskis gavo dar Kėdainių bažnyčią ir dėl jos ilgai bylinėjosi. Paskui jis buvo paskirtas Žemaičių kanauninku. Būdinga, kad Tryškių ir Raudėnų bažnyčių fundacinio rašto patvirtinime 1611 m. Zigmantas Vaza pažymi, kad tame krašte (in illis locis), t. y. Žemaičiuose, labai trūkstą kunigų, ypač mokančių

---

32 Plg. Commentationes Balticae... I, S. 31.
33 VVU ŽA 15 l. 40r.
34 VVU ŽA 22 l. 395r.
35 BK 215.
36 MA CB B_1 567.

lietuvių kalbą. Panašiai rašoma ir Telšių bažnyčios fundacijos padidinime 1612 m.[37] Taigi padėtis šiuo atžvilgiu toli gražu nebuvo tokia gera, kaip ją apibūdino M. Daukša.

Panegiriškais žodžiais prakalboje atsiliepiama ir apie postilę bei jos autorių. Postilė vadinama puikiu veikalu (Præclarum ſanè opus), vertu išversti į daugelio tautų kalbas ir išplatinti visame pasaulyje, o J. Vujekas — mokyčiausiu ir religingiausiu vyru. Postilės išvertimas į lietuvių kalbą ir išleidimas laikomas „nemirtingu ir beveik dievišku vyskupo sumanymu“, dėl kurio jis nusipelnęs tokios tautiečių pagarbos ir tokio ilgo atminimo, kad žodžiais vos galima išreikšti. Čia akcentuojama religinė-propagandinė postilės reikšmė, bet ne vien ji. Tai aiškiai matyti iš tolesnių prakalbos žodžių, kur M. Daukša išskaičiuoja, kad M. Giedraičiui bus dėkingi: 1) tėvynė — už atsidavimą, 2) dvasininkai — už darbo palengvinimą, 3) piliečiai (ciues) — už išganingą mokslą, 4) visi kiti (reliqui omnes) — už gimtosios kalbos išgelbėjimą nuo apleidimo ir pražūties (ob patrium ſermonem: à ſqualore & interitu vindicatum). Kas yra tie *visi kiti?* Jau seniai į šią prakalbos vietą atkreiptas dėmesys ir, atrodo, teisingai mėginta aiškinti, kad M. Daukša čia galėjo turėti galvoje tik nekatalikus — reformatus (kalvinus ir liuteronus)[38], kurie negalėjo žiūrėti į J. Vujeko pamokslus kaip į „išganingą mokslą“. Taigi M. Daukšos supratimu postilės vertimas turėjo būti reikšmingas visai tautai, visiems lietuviams, nepaisant, kokios jie bebūtų konfesijos. O reikšmingas jis galėjo būti parodyta meile gimtajai kalbai, jos puoselėjimu,

[37] BK 228, 230.
[38] Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ, т. XIV (1909), кн. 3, стр. 186.

pavertimu rašto, literatūrine kalba, duota pradžia lietuvių raštijai. Prakalboje tiesiog pasakyta, kad postilės išleidimu gimtoji kalba esanti išgelbėta nuo pražūties, ir tas nuopelnas priskiriamas M. Giedraičiui. Tai, žinoma, perdėta. Ne M. Giedraitis ir ne M. Daukša išgelbėjo ir išlaikė gyvą lietuvių kalbą, bet liaudis. Tačiau, kaip matysime, M. Daukšos leidiniai turėjo didžiulės reikšmės literatūrinei kalbai ir pačiai literatūrai. Postilės išleidimo reikšmės visai tautai supratimas ir vertinimas rodo patriotinius M. Daukšos siekimus, nesiribojimą religiniais interesais, sugebėjimą išeiti iš siaurų konfesinių dvasininko rėmų, įžvalgumą ir akiračio platumą. Pažymėtina dar, kad postilė buvo skirta ne tik dvasininkams ir per juos liaudžiai, bet visiems luomams, visiems feodalinės visuomenės sluoksniams, neišskiriant nė jos viršūnės: *summis, infimis, mediocribus*. Taigi prieš akis turėti ir didikai (summi), ir bajorija (mediocres), ir valstiečiai (infimi).

M. Daukša labai gerai suprato savo atlikto darbo visuomeninę reikšmę. Tai atsispindi ne vienoje prakalbos vietoje, o ypač pabaigoje, kur jis pasirodo, galima sakyti, visu ūgiu. M. Daukša lygina save su Orfėju, nemirtingiems dievams paaukojusiu lyrą, kuria nuolat naudojosi, ir su romėnų kariu, prie Heraklio šventovės durų sudėjusiu ginklus, kuriais daug kartų priešą buvo nugalėjęs. Sakosi uždėtąją naštą nešęs iki galo ir padedąs vyskupo akivaizdoje. Nepaveržęs tokio didelio dalyko iš kitų, kurie, gal būt, su juo būtų mažiau turėję vargo, bet, kartą pradėjęs, stengęsis gerai jį atlikti.[39] Šie žodžiai, pasakyti visą darbo eigą gerai žinančiam asmeniui, skamba neslepiamu pasididžiavimu ir pasitenkinimu. Panaudotieji palyginimai iš antikinio pasau-

[39] Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija... p. 64.

lio parodo M. Daukšą nekasdieniškoje šviesoje, lyg pakelia į aukštesnę plotmę, suteikia taurumo atspalvį tiek jam pačiam, tiek jo atliktam darbui.

Prakalba skirta aukščiausio išsilavinimo skaitytojams ir dėl to, tur būt, rašyta lotynų kalba. Joje M. Daukša, aišku, norėjo pasirodyti kaip rašytojas humanistas, žodžio meistras. Parašyta ji glaustai, kondensuotai. Kompoziciniu atžvilgiu vieninga ir darni. Labai sumaniai ir natūraliai pereinama nuo vieno dalyko prie kito. Autorius netuščiažodžiauja, kaip dažnai pasitaiko panegirikinėse dedikacijose, nedemonstruoja savo erudicijos. Joje nerasime nė vienos citatos, ilgų samprotavimų bei išvedžiojimų, dirbtinių aliuzijų ir digresijų, jokio balasto, ištęstumo, nė vieno nereikalingo, neapgalvoto žodžio.

Nors prakalba skirta vyskupui ir rašyta kanauninko, joje nė karto neminima biblija, bažnyčios tėvai, jais nesiremiama. Jei panaudojamas koks pavyzdys ar palyginimas, tai tik iš antikinio pasaulio. Sakysim, iškeldamas M. Giedraičio didžiadvasiškumą ir kitas teigiamas ypatybes, M. Daukša, apibendrindamas ir smarkiai perdėdamas, pabrėžia, kad jų, tokių didžių, „nei Kimone ir Periklyje, šlovingiausiuose atėniečių vyruose, nei kituose garsingiausiuose karvedžiuose ir imperatoriuose nerasime“. O toliau per kelis periodus veda paralelę tarp M. Giedraičio ir tų karvedžių.

Prakalba parašyta gražia, klasikine lotynų kalba, pakiliu tonu, parenkant svarius, išraiškingus žodžius, meistriškai sukomponuotais periodais. Autorius, išėjęs antikinės retorikos mokyklą, laikosi jos dėsnių, naudoja jos rekomenduojamas priemones. Sau pavyzdžiu jis ima antikinę meninę prozą. Tačiau neteisinga būtų M. Daukšą laikyti tik sekėju-pamėgdžiotoju. Prakalboje niekur

nejaučiame dirbtinumo, nenatūralumo, tuščio žodžio meno demonstravimo. Jis čia parodė aukštą literatūrinę kultūrą, gerą skonį, rašytojo talentą. Dėl to šį M. Daukšos kūrinėlį galima laikyti vienu iš geresnių dedikacinių prakalbų žanro pavyzdžių.

Po lotyniškosios M. Daukšos prakalbos, atrodo, visuose ar beveik visuose postilės egzemplioriuose buvo įdėta „Prakalba į malonųjį skaitytoją" (lenkų kalba)[40]. Kadangi ji yra programinio pobūdžio ir geriausiai parodo M. Daukšą, kaip kovotoją dėl gimtosios kalbos teisių, atrodo, tikslinga ją atskirai plačiau panagrinėti (žr. V skyrių).

Abi prakalbos autoriaus traktuotos kaip priedai. Jos visai nenumeruotos (nepažymėti nei puslapiai, nei lankai). Numeracija prasideda nuo pamokslų. Prakalbų puslapiai paprastai būdavo nenumeruojami, bet lankų žymėjimą vis dėlto pradėdavo nuo jų. Ar nereikėtų prileisti, kad postilės prakalbose lankai nepažymėti dėl to, jog, pradėjus knygą spausdinti, jos dar nebuvo parašytos ir įteiktos?

Postilė, jos lietuviškasis tekstas, turi 630 stambaus formato puslapių (pačioje knygoje klaidingai sužymėti 627 puslapiai), prie kurių reikia pridėti 8 psl. prakalbų, 2 psl. viršelio (titulinio) ir 6 psl. klaidų atitaisymo. Tuo būdu pilnas, su visais priedais postilės egzempliorius turėjo 646 puslapius.

Knyga, apskritai imant, išleista gana rūpestingai. Panaudoti įvairaus stambumo šriftai, puošnūs inicialai evangelijų teksto ir dažnai pamokslo pradžioje, kai kur ir užsklandos. Lietuviškasis tekstas spausdintas gotišku

---

[40] Lenkiškosios prakalbos nėra VVU LR 1619 postilės egzemplioriuje, nors jis šiaip ne defektinis (Senoji lietuviška knyga Vilniaus universitete. Vilnius, 1959, I, p. 25).

šriftu, bet kai kurioms jo antraštėms, lotyniškajai prakalbai, eilėraščiams ir titulinio puslapio (spausdinto 2 spalvom — raudona ir juoda) kai kuriems žodžiams panaudota antikva.

Krinta į akis nepakankama spausdinimo priežiūra, nerūpestinga korektūra. Daugelyje vietų neteisingai pažymėti puslapiai. Tekste taip pat palikta nemaža klaidų. Atitaisymuose tik dalis jų nurodyta ir pataisyta. Jau seniai E. Volteris yra atkreipęs dėmesį į skirtumus tarp išlikusių postilės egzempliorių. Jie skiriasi vienas nuo kito ne tik priedais — prakalbomis, bet ir daugeliu smulkmenų. Keistai atrodo kai kurių klaidų nurodymas atitaisymuose: tų klaidų nėra žinomuose egzemplioriuose, ir žodžiai teisingai parašyti[41]. Matyt, dar nebaigus spausdinti, dalyje egzempliorių kai ką spėta ištaisyti.

Pažymėtina, kad skirtumų yra ne tik pačiame tekste, bet ir tituliniame puslapyje. Pavyzdžiui, palyginę abiejų Vilniaus universiteto postilės egzempliorių viršelius, matome net kelis skirtingus dalykus. L$_R$1619 viršelyje išspausdinta *metius,* o L$_R$1618 — *metús.* Antroje viršelio pusėje žodyje *EPIGRAMMA* skiriasi raidė *P* savo forma. Taip pat smulkių skirtumų yra M. Giedraičio herbo raižinyje. Bet svarbiausia tai, kad L$_R$1618 po epigrama pažymėtas autorius *Venceſlaus Labunowſki,* o L$_R$1619 — nepažymėtas. Kadangi L$_R$1618 (Kražių kolegijos, S. Stanevičiaus) egzempliorius pilniausias iš žinomų — turi abi prakalbas, — ar nereiktų galvoti, kad jis priklauso spausdinimo pabaigai?

Lotyniškąją prakalbą, datuotą 1599 m. kovo 1 d., tikriausiai M. Daukša parašė, baigiant spausdinti postilę (o gal net jau išspausdinus)[42]. Rinkinio pradžia tada

---

41 DPV I, p. IV.

42 Tokią mintį sugestijuoja ir pirmieji prakalbos žodžiai: *HABES... commentarios... Lituanicos effectos.*

jau buvo, tur būt, išbarstyta. Matyt, M. Daukša nutarė pataisyti klaidą tituliniame puslapyje ir pažymėti epigramos autorių. Todėl liepė viršelį iš naujo surinkti ir nedideliu kiekiu išspausdinti. Taip atsirado minėtieji skirtumai. Kitaip juos sunku būtų išaiškinti.

Jeigu viršelis ir buvo perspausdintas, jam panaudoti tie patys rėmai, kurių istorija labai įdomi. Jau senokai pastebėtas jų tiesioginis ryšys su rusų leidiniais. P. Galaunė, trumpai apibūdindamas Lietuvos knygos meno raidos metmenis, pažymėjo, kad M. Daukšos postilė „turi tą patį titulinį lapą — renesansinį portalą, kurį Ivan Feodorov Moskvitinin ir Piotr Mscislaviec pavartojo 1564 m. jų Maskvoj išspausdintame „Apostole“, vėliau vartojo savo spaudiniuose, spausdintuose Zabludove, Ostroge ir Lvove“[43]. Konstatuodamas, kad „Apostolo“ titulinis puslapis buvo panaudotas M. Daukšos postilei, P. Galaunė nemėgino aiškinti, dėl ko taip buvo padaryta. Tik spėjo, kad čia turėjo reikšmės ir vienodas abiejų knygų formatas, ir „neturėjimas po ranka gatavo puošnaus tituliniam lapui aprėmavimo, ar giminingas meninis skonis — vietoje plastikinio formos traktavimo, pamėgimas rusų linearinio traktavimo“[44].

Klausimą, kuriuo keliu „Apostolo“ titulinio puslapio rėmai pateko į M. Daukšos postilę, tyrinėjo L. Vladimirovas[45]. Jo samprotavimai, spėjimai ir išvados tokios.

---

[43] *Galaunė P.* Lietuvos knygos meno raidos metmenys XVI—XVII amžiuose. — „Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis“. Kaunas, 1941, I, p. 325.

[44] Ten pat, p. 326. Panašiai, tik kiek trumpiau apie M. Daukšos postilės titulinį puslapį rašė P. Galaunė ir pastaruoju metu — straipsnyje „Lietuvos grafika XVI—XIX a.“ (Iš lietuvių kultūros istorijos. Vilnius, 1961, III, p. 270—271).

[45] *Владимиров Л.* От «Апостола» Федорова к «Постилле» Даукши. — «Полиграфическое производство», 1954, № 2, стр. 26—28.

Persikėlęs dirbti į Vilnių Mamoničių spaustuvėn, P. Mstislavcas 1576 m. išspausdinęs „Apostolą“. Jam pasidaręs naują titulinio puslapio rėmų raižinį — maskviškio kopiją (maskviškė lenta — rėmai likę pas Ivaną Fiodorovą, kuris juos panaudojęs 1574 m. Lvove išspausdintam „Apostolui“ ir 1581 m. Ostroge išleistai biblijai), traktuotiną kaip autorinį variantą. 1591 m. Mamoničiai vėl išleidę „Apostolą“, taip pat apiformintą, kaip ir 1576 m. L. Vladimirovo nuomone, M. Daukšos postilės viršeliui ir buvę panaudoti vilniškio „Apostolo“ rėmai, lenta, išnuomota ar pirkta iš Mamoničių. Senoji maskviškė lenta galėjusi patekti į Vilnių tik 1588 m., po I. Fiodorovo mirties. Bet ta lenta jau 1574 m., spausdinant Lvove „Apostolą“, buvusi įskilusi ir iš jos „negalėjo spausdinti Vilniaus spaustuvininkai 1599 m.“[46]

Tačiau negalima sakyti, kad šis klausimas jau galutinai iki detalių išaiškintas. Pastaruoju metu A. S. Zernova paskelbė savo tyrinėjimų išvadas, kad 1576 m. „Apostolas“ visai nebuvęs išleistas Vilniuje, o XVI a. gale čia išėję trys jo leidimai: 1591 m., 1592 m. ir trečiasis po 1595 m.[47] Šiaip ar taip būtų, neabejotina, kad M. Daukšos postilės viršeliui panaudoti vilniškio „Apostolo“ rėmai.

M. Daukšos postilė nebuvo pirmasis ir vienintelis nerusiškas leidinys su pasiskolintais iš „Apostolo“ rėmais. Jau prieš tai — 1597 m. jie buvo panaudoti Vilniuje, Karcano spaustuvėje, išspausdintai lenkiškai kal-

---

[46] Теп pat, p. 27.

[47] *Зернова А. С.* Типография Мамоничей в Вильне (XVII век). — «Книга. Исследования и материалы». Москва, 1959, I, стр. 173, 197, 219—220.

vino Gžegožo iš Žarnovco postilei[48]. 1600 m. jais dar kartą pasinaudota stambiam Lietuvos reformatų leidiniui, vadinamajai J. Morkūno postilei (M. Rejaus postilės vertimui).

3. BENDRIEJI VERTIMO BRUOŽAI. SANTYKIS SU PROTESTANTŲ RAŠTAIS (B. VILENTU)

Minėta, kad M. Daukša ir bažnytinė vyresnybė į J. Vujeko postilę žiūrėjo kaip į visai atitinkančią kontrreformacijos poreikius knygą. Kadangi postilė mažai tebuvo susijusi su konkrečia tikrove, o tikybiniu atžvilgiu padėtis Lietuvoje ir Lenkijoje buvo panaši, nejausta reikalo ją perdirbti, specialiai pritaikyti. Siekta vieno — tiksliai išversti, kad vertimas atitiktų originalą, galėtų jį atstoti. Dėl to jokių stambesnių pakeitimų vertimo tekste nepastebime, ypač turinio, minties atžvilgiu. Atrodo, kad M. Daukša stengėsi nieko nepraleisti, o ką nors pridėti ar keisti nerado reikalo. Lygindami vertimą su originalu, matome tik nežymius skirtumus — nedidelius praleidimus, praplėtimus. Jie neliečia ir nekeičia esmės.

Praleidimų pastebėta palyginti gana daug — per 200! Dažniausiai praleisti keli žodžiai, bet pasitaiko ir ilgesnių gabalėlių, ištisų sakinių. Kai kur vertime trūksta net 2—3 eilučių. Iš konteksto susidaro įspūdis, kad beveik visi tie praleidimai atsiradę netyčia, neatidžiai verčiant, renkant ir skaitant korektūrą. Būdinga, kad praleistos daugiausia tos vietos, kur sakinyje ar gretimame kontekste pasikartoja tas pats žodis. Atrodo, kad jos yra mechaniškai peršoktos[49]. Tai paaiškinama klaidų psichologija. Kai kur tie praleidimai nekrinta į akis, o ki-

[48] *Kawecka-Gryczowa A*.... Drukarze dawnej Polski... Zesz. 5... str. 20.
[49] Plg. *Tangl E*. Der Accusativus und Nominativus... S. 18.

tur kenkia prasmei. Jie nėra maždaug vienodai pasiskirstę, bet koncentruojasi daugiausia atskiruose puslapiuose. Galima manyti, kad tai nuovargio, susilpnėjusio dėmesio pasekmė. Tik vienu kitu atveju sąmoningai išmestas koks žodis, nereikalingas nei prasmės, nei stilistiniu atžvilgiu. Pažymėtina, kad dalis praleistų vietų įdėta klaidų atitaisyme.

Kitas reikalas su nedideliais praplėtimais, kurių taip pat gana dažnai pasitaiko. Jie, aišku, sąmoningi, bet susiję tik su išraiška, esmingiau turiniui neatsiliepia. Savo minčių ir samprotavimų M. Daukša į postilę neįdėjo. Apskritai imant, čia jo santykis su tekstu kitoks, negu katekizme. Ten jis elgėsi palyginti laisvai, o čia buvo suvaržytas.

E. Tanglis yra pastebėjęs, kad dideli M. Daukšos vertimo gabalai beveik pažodžiui atitinka originalą. Jam iš pradžių susidaręs įspūdis, kad versta kone mašinos tikslumu, bet geriau patyrinėjęs, jis priėjo kiek kitokią išvadą: „Nors vertėjas aiškiai stengiasi artimai laikytis originalo ir pasiekti ko didžiausią išraiškos tapatumą, tačiau jam rūpi teisingai perduoti prasmę, ir reikia primygtinai pabrėžti, kad šiuo požiūriu Daukša garbingai išlaiko griežtą egzaminą: apskritai imant, jis yra subtilus (feinfühliger) vertėjas.“[50]

Šis E. Tanglio apibūdinimas yra teisingas. M. Daukša, versdamas postilę, laikėsi daugiausia pažodinio vertimo principo, siekė, kad sakinys atitiktų sakinį, žodis žodį. Panašiai vertė J. Bretkūnas bibliją, S. Vaišnoras „Žemčiūgą teologišką“, kurios lotyniškoje dedikacijoje sakosi ne tik stengęsis išlaikyti originalo sakinio konstrukciją, bet, kiek tai buvę įmanoma, išvertęs žodis

---

[50] Ten pat, p. 8—9.

žodin (verbum uerbo, quantum fieri potuit, reddidi)[51]. Toks nedėkingas ir mažai vaisingas principas, besiremiąs klaidinga pažiūra į kalbas, jų specifikos ignoravimu, labai varžė vertėjo kūrybiškumą, neleido išnaudoti visų kalbos resursų, neigiamai atsiliepė ir M. Daukšos darbui.

Įrodymui ir iliustracijai, kaip M. Daukša laikėsi pažodinio vertimo principo, stengėsi, nieko nekeisdamas, perduoti tekstą, galima paimti porą labai į akis krintančių pavyzdžių, kur pakeitimas, atrodo, buvo būtinas:

O *mes Lękai* ʒinome tai gęrái DP 139_{22} (A *my POLacy pewniſmy ſą* tego VP I 159_{31}).

...cʒia *mųsimp Lękůſę* rândas.., DP 460_{22} (...tu *v nas w Polßcʒe*... VP II 90_{36}).

...*gimines múſų Lękißkos* ne pamàʒino DP 457_3 (...*narodu náßego Polſkiego* vpoſledʒić nie racʒył VP II 85_{33}).

Jeigu nežinotume M. Daukšos pažiūrų, iš cituotų vietų galėtume susidaryti įspūdį, kad jis buvo ne tik unijos su Lenkija šalininkas, bet visai lenkiškos orientacijos žmogus (gente Lituanus, natione Polonus), atsižadėjęs savo tautybės. Tokios vietos, aišku, negalėjo teigiamai veikti lietuvio skaitytojo. Čia, žinoma, kaltas vertimo principas. Vis dėlto tokiais atvejais M. Daukša, matyt, svyravo ir kai kur originalą kiek pakeitė:

Bůwo dabar kiti pakłaidûnai... kuriu pâlikůnis *muſimp Lákůſia ir Lietuwoię* ne ſenei râdos DP 44_{22-23} (...*v nas w Polſʒcʒe* nie dawno náſtáli VP I 36_{44}).

Né dęra ßwęnteſe ſwódbų teip' redit' kaip' *cʒe musimp* ìêio inġ páproti / ſu anąia pompà DP 340_{34-35} (Nie godʒi ſię w świętá weſela ták ſtroić/ iáko *tu w Poʒnániu* w ʒwycʒay weßło / ʒ ową pompą VP I 380_{27-28}).

---

[51] Zemcʒuga Theologiſchka... perguldita per *Simona Waiſchnora*... Karaliaucʒiuie... 1600, p. A6v; plg. *Witte W.* Der Übersetzer Simon Waischnoras d. Ae. Braunschweig, 1931, S. 101.

Pasitaiko, nors labai retai, atvejų, kai M. Daukša originalo nesuprato, teisingiau sakant, klaidingai kurį jo žodį perskaitė ir, neatsižvelgdamas į kontekstą, klaidingai išvertė:

Dówanai tad Heretikai anů *kaławiiu* [= vieta] dą́gſtos DP 538_{24} (Dármo ſię tedy hęretycy onym *mieyſcem* ßcȝycą VP II 197_{21}).

Ant' gâło iêi *nůgai* [= visai, be išimties[52]] wiſsiémus gêrł iſâke DP 141_{15} (Nákoniec ieſli *ȝgołá* wſȝyſtkim pić roſkaȝał VP I 162_{18}).

Ne vieną kartą, mechaniškai versdamas kiekvieną originalo žodį ir nežiūrėdamas jo ryšio su kitais, nesiskaitydamas su idiomatika, jis gavo neįmanomus, visai svetimus lietuvių kalbai pasakymus, kuriuos be lenkiško teksto ir suprasti sunku:

Nêſsą *ßwieſus dáiktás* / iog tatái kántrumas didęſnis kuris daugęsñ kęncȝia DP 146_{40-41} (Abowiem *iáſná rȝecȝ*... VPs 5_{17}).

Regêiomę *ſubûſtimeie* ir *draugé ſu ámȝiną* ſu Téwú DP 402_{40-41} (widȝieliſmy go *ſpoliſtnego* y *ſpołwiecȝnego* ȝ Oycem VP II 23_{6-7}).

Cȝia iau paláus *wẽrtimai dągáus* / *pẽrſkirimai mẽto* / *gimimai* wiſsų dáiktu DP 15_{4-5} (Tu iuſȝ vſtáną *obroty niebieſkie* / *roȝdȝielnośći cȝáſow* /*rodȝáie* wſȝech rȝecȝy VP I 12_{4-5}).

Kreiwink kakłą ſunaus tãwo iaunîbeię io / ir *kalk ßónus* io / kółai mâȝas yra DP 65_{10} (*Nákrȝywiay ſȝyię* ſyná twego ȝá młodośći iego / á *obijay boki* iego /pokiey máły ieſt VP I 64_{42-43}).

Tą patį reikia pasakyti apie atskirus žodžius — nevykusius naujadarus, paraidinius vertinius, šiek tiek fonetiškai aplietuvintas svetimybes, tikrus barbarizmus,

---

[52] Kitur *ȝgola* verčiamas *Wíenu ȝodȝiu* DP 10_{44}.

Dėl to, tur būt, neretai nuo pagrindinio principo nukrypdavo, net ir tais atvejais, kai ir pažodžiui būtų buvę galima gerai išversti, pavyzdžiui:

...*půle kôiosiąmp io* ąnt' wêido ſawo DP 74_{22} (...*vpadł przed nim* ná oblicze VP I 78_{25-26}).

...dwaſiá kûno ir *kráuio* ne tuř DP 194_{17} (Duch ćiáłá y *kośći* nie ma VP I 180_{12}).

...lûdimas *mótęrų labáy maž padéſt* DP 52_{28-29} (...świádectwo *białychgłow máło ważne bywa* VP I 46_{12}).

...*per akis* iůs *niekú wêrcze* DP 209_{23-24} (...*iáwnie* imi *gárdzą* VP I 198_{8}).

Panašių pavyzdžių rastume daugybę. Jie rodo, kad M. Daukša anaiptol nebuvo linkęs vergiškai laikytis originalo, o ieškojo kitų žodžių, kitokio nusakymo, kuris, jo manymu, kuriuo nors atžvilgiu buvo tinkamesnis ar labiau įprastas lietuvių kalboje.

Gana dažnas reiškinys M. Daukšos postilėje — lenkiško žodžio vertimas aprašomuoju būdu, keliais lietuviškais žodžiais:

...pęnas *tasſái / kurſai ne iłgái patęka* DP 134_{43} (...pokarm *doczeſny* VP I 153_{3}).

...tos *pláßtakos ižtikimé per wêidą* DP 160_{8-9} (...w tym *policzku* VPs 24_{10}).

...*ąnt križeus ižtemptas* DP 62_{28} (...*vkrzyżowan* VP I 61_{6}).

...*ßákni giliniui iłéisi* DP 99_{35} (...*roſkorzenić* VP I 106_{41}).

...*tiémus kurié ii mîli* DP 237_{2} (...*miłośnikom* ſwoim VP I 238_{12}).

...ąnt' ßirdų *ikietéiuſių / kaip' ákmů* DP 99_{39} (...ná ſercá *zákámiáłe* VP I 107_{4}); ...pagal...*ákmęnimi páwirtuſios* ßirdęs tawós DP 99_{55}-100_{2} (...wedle *zákámiáłego* ſerca ſwego VP I 107_{23}).

Čia vietoj vieno originalo žodžio pavartoti keli, atrodo, ne dėl to, bent ne vien dėl to, kad vertėjas nebūtų tu-

rėjęs ar galėjęs surasti reikiamo lietuviško atitikmens. Sakysim, *miłośnik* jo kitu atveju verčiamas *mylėtoju*. Tikriausiai svarbesnis M. Daukšai buvo stilistinis momentas. Jam rūpėjo ne tik išversti žodį — sąvoką, bet ir atskleisti, kas žodyje slypi, konkrečiau, gyviau ir vaizdžiau nusakyti juo reiškiamą dalyką.

Retesni yra priešingi atvejai, kai keli originalo žodžiai išversti vienu, kuris juos visai gerai atstoja ir yra pakankamai raiškus:

> O dêia neßczîomus ir *zindziąncziomus* anoſé dienoſé DP 372_{8-9} (A biádá brzemiennym / *y dziatki v pierśi dzierżacym* w one dni VP I 428_{13-14}).
> ...o *baſigáiłęś ios* DP 336_{17} (...á *miłoſierdziem nád nią porußony* VP I 374_{15-16}).

Be abejo, ir čia M. Daukša galėjo pasekti originalu — versti keliais atitinkamais žodžiais, bet tuo jis nieko nebūtų laimėjęs. Versdamas vienu adekvatiniu, įprastu, iš gyvos kalbos paimtu žodžiu, jis pralenkė originalą išraiškos tikslumu ir natūralumu.

Minėtais atvejais M. Daukša galėjo pasielgti vienaip ar kitaip. O susidūręs su idiominiais pasakymais, žodžių samplaikomis, pažodžiui versti negalėjo, turėjo ieškoti kitokio nusakymo būdo, lietuviškų atitikmenų. Nors M. Daukša ir nesirėmė tvirtesniu teoriniu principu, bet pats kalbos jausmas, gyvosios kalbos praktika vertė ieškoti išeities ir dažnai padėjo rasti teisingą kelią:

> ...idąnt' *wiſso butų apſtas* DP 492_{29-30} (...áby *ni ná czym nie ſchodziło* VP II 135_{26}).
> Tą priſákimą idąnt' mes *ſaw brągintumbime*... DP 339_{48} (...ábyſmy *ſobie lekce nie ważyli* VP I 379_{27}); ...*vzmęka daiktą* ſaw *tur* DP 560_{26} (...*lekce ie* sobie *poważaią* Vn IV 136).

...idąnt *ne nuſimintumbimę* DP 448_{14} (...ábyſmy *nie vpadáli ná ſercu* VP II 73_{15}).

...bîło / nų *bûſiu likſmas* DP 105_{25} (...mowią / teraȝ *będę dobrey myśli* VP I 115_{17}); ...liepia idąnt' apritųś ir apſigęrtų / *idąnt' niekú ne rûpintųś* DP 89 (= $103)_{50-51}$ (rádȝi áby ſię obȝerał y opijał / *á był dobrey myśli* VP I 113_{18}).

M. Daukša, kaip ir kiti XVI a. rašytojai, net K. Širvydas, daugiausia rūpinosi žodžiais, „o į žodžių jungimą, sakinių sudarymą ir kitus sintaksinius dalykus daug mažiau yra kreipęs dėmesio“[53]. Dažniausiai jis laikėsi originalo sakinio konstrukcijos, bet neretai nuo jos ir nukrypdavo, o kartais ir visai pakeisdavo. Paprasčiausi atvejai — dalinis konstrukcijos keitimas, pasyvinės formos vertimas aktyvine, daiktavardinio nusakymo — veiksmažodiniu, žodžių tvarkos keitimas. Tuo galima įsitikinti iš keleto pavyzdžių:

...niėkad *ne pataikáuie* [= netinginiauja] / *bet' dáro gerús dârbus* DP 242_{36-37} (...nigdy *nie ieſt proȝna od vcȝynkow dobrych* VP I 246_{7}).

Teip' iog *wiſsi* teip' *gętes* kaip' ir *mókitinei* io / o ąnt' gâło ir *tikraśis Téwas io praſtóio ii* DP 144_{39-40} (ták iȝ *od wßyſtkich* ták *prȝyiaćioł* iáko y *od vcȝniow* ſwoich / á náwet y *od właſnego Oycá ſwego ȝoſtał opußcȝony* VPs 2_{13-15}).

...mókia mus... ſawú pawáiȝdu *milėt priéſakius múſų* DP 177_{38-39} (...ȝáleca nam... ſwym prȝykładem /*miłość nieprȝyiaćiołow náßych* VPs 50_{34-35}).

...ne wiénas ne gali padárit dúmoiimu ſawú *teip máȝo dáikto* DP 332_{13-14} (...ȝaden nie moȝe ſpráwić myſleniem ſwym *rȝecȝy ták málucȝkiey* VP I 367_{43}–368_{2}).

...*téikes* eit' *ąnt' pietų* DP 477_{19} (...*ná obiad* iść *racȝył* VP II 115_{5}).

---

[53] Archivum Philologicum. Kaunas, 1935, V, p. 219.

...ne ißmintigiemus *to paſaulo*... ne łapûnamus *to paſaulo*... DP 41_{24-26} (...nie mędrcom *świata tego*... nie kochankom *świata tego* Vn I 65).

Jeigu M. Daukša ir keisdavo konstrukciją, neišeidavo iš vieno sakinio, periodo ribų.

Apžvelgus bendruosius postilės vertimo bruožus, atrodo, pravartu grįžti prie klausimo, kas pirma buvo išversta — J. Ledesmos katekizmas ar J. Vujeko postilė. Kas yra rašę apie M. Daukšą, jokių esmingesnių skirtumų tarp šių jo vertimų nėra pastebėję. Konstatuota, kad „tų vertimų kalba, apskritai imant, yra vienoda"[54]. Kaip matėme, kiek skirtingas yra tik vertimo principas. Su katekizmo tekstu M. Daukša daug laisviau elgėsi. Nors tai galėjo kiek priklausyti ir nuo požiūrio į verčiamą dalyką, bet įtikimiau atrodytų manyti, kad didesnis laisvumas suponuoja didesnį įgudimą (tai patvirtina ir istorinė vertimų raida) ir kad katekizmas verstas vėliau, kai postilės vertimas buvo baigtas ar baigiamas.

Šią prielaidą paremtų ir viena detalė — poterių nuotrupa postilėje. Tokių nuotrupų yra keletas, bet kitos beveik niekuo nesiskiria nuo J. Ledesmos katekizmo poterių teksto, išskyrus vieną, kuri yra neabejotinai skirtingos redakcijos:

Postilė 359_{33-34}	Katekizmas 46_{5-8}
Atłáiſk' múmus mûſų kałtés / kaip ir męs atłáidʒiame *kałtiémus mûſų*.	Ir *atłáid'* múmus mûſſu kałtés / kaip' ir mês átłaidʒêmê *ſawiêmus kałtiemus*.

Cituotoji nuotrupa postilėje remiasi senu poterių tekstu. Ji beveik visiškai atitinka O. Matusevičiūtės surastą

[54] *Skardžius P.* Daukša pirmasis bendrinės kalbos kūrėjas... p. 19.

minėtą rankraštinį tekstą. Ten tik liepiamosios nuosakos forma yra pilna — *athlaÿſki* ir dviejų paskutinių žodžių tvarka kita — *mvſu kalcʒÿemvſ*. Cituotoji vieta katekizme yra aiškiai vėlesnės redakcijos. Jeigu M. Daukša būtų postilę vertęs po katekizmo, argi jis būtų grįžęs prie senosios poterių versijos?

Paliestinas dar postilės ryšio su protestantų raštais klausimas, jau seniai iškeltas, bet lig šiol neišspręstas. Pagrindas tam ryšiui suponuoti yra daugelio biblijos ištraukų, vadinamųjų evangelijų, bendrumas M. Daukšos verstoje postilėje ir B. Vilento bei J. Bretkūno leidiniuose, be to, pastebėti kai kurie pamokslų ir evangelijų tekste kalbos skirtumai. Tie skirtumai, tiesą sakant, kol kas nėra rimčiau tyrinėti ir apibūdinti, ir nevienodai linkstama juos aiškinti.

A. Jakštas 1902 m. manė, kad M. Daukša evangelijų tekstą, „vartojamą jau iš seno bažnyčiose Žemaičių vyskupystės... pilnai įtraukė savo Postillon, pataisydamas tik, rasit, kur-ne-kur vieną-antrą žodį“[55]. Tas tekstas esąs XV ar net XIV amžiaus. Savo spėjimą A. Jakštas rėmė polonizmų vartojimu: pamoksluose „atsitinka užeiti pas Daugšą kaikur visai nereikalingus lenkiškumus, kurių greta padėtame Evangelijų tekste suvis nėra“[56].

Po dešimties metų J. Reitelaitis, pripažindamas, kad tarp pamokslų ir evangelijų tekstų „matyti skirtumas, nors neperlabai didelis“, jį aiškino kitaip. M. Daukša, versdamas evangelijas, be J. Vujeko, galėjęs pasinaudoti J. Bretkūno postile, joje esančiomis evangelijomis ir lotyniškąja Vulgata, dėl to ir atsiradę skirtumai. Jis ypač linkęs pabrėžti J. Bretkūno įtaką M. Daukšai:

---

[55] *Jakštas A.* Apie lietuviškuosius Šventraščio vertimus... p. 30. Panašią nuomonę jis reiškė ir vėliau (žr. Soter, 1933, Nr. 1, p. 5).
[56] Ten pat.

Palyginant Bretkūno ir Daukšos Evangelijų vertimą, matyti tarp jų labai didelis panašumas. Daugelis sakinių dalių, o net ir ištisų sakinių tinka žodis į žodį. Taigi galima manyti, kad Daukša naudojosi Bretkūno vertimu, tik juo, kaipo protestantu, nepasitikėdamas, jo vertimą lygino su Vulgatos ir Wujk'o tekstu ir kur tik rado netaip tikrai, kaip reikia, išversta, patsai taisė Bretkūno vertimą[57].

E. Tanglis pastebėjo, kad evangelijų tekste M. Daukša dažnai nuo J. Vujeko nukrypsta ir atitinka Vulgatą, nors pamoksle, kur cituojamos tos pačios biblijos vietos, laikosi J. Vujeko. Jis daro išvadą: „Tokie pavyzdžiai, kurių skaičius gana žymus, leidžia manyti, kad Daukša, versdamas evangelijas, lenkišką teksto versiją yra revidavęs pagal Vulgatą."[58] Bet tai nesą daroma sistemingai, nuolat. Daugeliu atvejų M. Daukša laikosi J. Vujeko, kur šis seka graikiškuoju, ne lotyniškuoju Vulgatos tekstu. E. Tanglis pabrėžia, kad šiam klausimui reikia specialaus tyrinėjimo. Apie tai, kad M. Daukša būtų naudojęsis protestantiškais lietuviškais leidiniais, jis visai neužsimena.

P. Salopiata, lygindamas evangelijų tekstus seniausiuose katalikų ir protestantų leidiniuose, pastebėjo kai kuriuos bendrumus tarp M. Daukšos ir B. Vilento. Specialiau į tai nesigilindamas, jis gana atsargiai suformulavo savo nuomonę: „Labai galimas daiktas, kad Daukša pažinojo Vilento tekstus... apie Širvydą tai teigtina beveik visai tikrai."[59] Jis dar pažymėjo, kad J. Vujeko ir drauge M. Daukšos vertimo evangelijų tvarka atitinka protestantiškąją, ne katalikiškąją, tik vėliau pridėtos antros evangelijos „pagal Romos paprotį".

---

[57] *R-čių Jonas.* Šv. Rašto į lietuvių kalbą vertimo istorija. — „Vadovas", 1912, XII, Nr. 47, p. 252.

[58] *Tangl E.* Der Accusativus und Nominativus... S. 26.

[59] *Salopiata P.* Das Verhältnis der Evangelien-Texte in den ältesten katholisch-litauischen Drucken. Göttingen, 1929, S. 57.

Atsargų P. Salopiatos spėjimą V. Biržiška priėmė kaip visai tikrą dalyką: „kaip įrodo P. Salopiata, Daukša, versdamas evangelijų ištraukas, turėjo rankose ir naudojosi ir protestanto B. Vilento 1579 m. „Evangelijų" vertimu"[60]. Tačiau V. Biržiška, bent anksčiau, kitaip linko aiškinti skirtumus tarp pamokslų ir evangelijų teksto: „Kalbiniai skirtumai tarp evangelijų tekstų ir jų aiškinimų greičiausiai atsirado ne dėl to, kad Daukša suvartojo senuosius evangelijų vertimus, bet kad jis pirmiausia išvertė visas evangelijas ir tik vėliau joms rašė paaiškinimus."[61]

Kaip tad žiūrėtina į suminėtas prielaidas: ar galėjo M. Daukša pasinaudoti ankstesniais rankraštiniais evangelijų teksto vertimais, B. Vilentu ir J. Bretkūnu?

Remiantis žiniomis ir duomenimis apie rankraštinius lietuviškus katalikiškus tekstus ir pirmąsias neišlikusias katalikiškas spausdintas knygas, negalima atmesti prielaidos, kad M. Daukša naudojosi ankstesniais evangelijų vertimais (tik ne XIV—XV a.). Atsižvelgtina ir į tai, kad evangelijos galėjo būti išleistos dar prieš postilės pasirodymą. Pagaliau, jei M. Daukša nebūtų turėjęs ar gavęs iš kitur evangelijų tekstus, ar pats, dar klebonaudamas, jų nebūtų išsivertęs? Šiaip ar taip, reiktų prileisti, kad, rengdamas postilę, jis evangelijų tekstus ne tiek iš naujo vertė, kiek redagavo.

Be abejo, M. Daukša galėjo pasinaudoti ir protestantų leidiniais — B. Vilento „Evangelijomis bei epistolomis" (1579) ir J. Bretkūno postile (1591). Kaip jau seniai išaiškinta, J. Bretkūnas evangelijų tekstus posti-

---

[60] *Biržiška V.* Senųjų lietuviškų knygų istorija... I, p. 170 (plg. p. 133).

[61] Lietuviškoji Enciklopedija, 1935, III, p. 817.

lei ėmė ne iš savo verstos biblijos, bet iš B. Vilento, tik nežymiai kai ką pakeisdamas. Tuo laiku, kai išėjo J. Bretkūno postilė, M. Daukša, tur būt, jau didžiąją vertimo dalį buvo atlikęs, tad vargu ar begalėjo ja naudotis. Įtikimesnė ir lengviau apčiuopiama galėtų būti tik B. Vilento įtaka. Pagrindo apie ją kalbėti duoda ir išvados, padarytos ankstesniame skyriuje, lyginant M. Daukšos katekizmo tekstus su atitinkamais B. Vilento „Enchiridiono“ tekstais. „Evangelijos bei epistolos“ išėjo tais pačiais metais kaip „Enchiridionas“ ir drauge buvo įrištos. Jei M. Daukša naudojosi „Enchiridionu“, juo labiau galėjo pasinaudoti ir „Evangelijomis bei epistolomis“.

Lyginant M. Daukšos verstos postilės evangelijų tekstus su atitinkamomis B. Vilento evangelijomis, matyti, kad tarp jų yra nemaža panašumo ir bendrumo, bet taip pat ir žymių skirtumų, ir tai nevienodai. Vienur labiau krinta į akis bendrumai ir panašumai, o kitur skirtumai.

Pavyzdys teksto, kur nusveria bendrumai ir panašumai, gali būti kad ir ši ilgesnė ištrauka (Mat. 7, 15—20):

D a u k š a

Sáugokites nůġ falßiwų *Pránaßų* / kurié iuſųmṗ atéit rûbůſe awių / o widuié yra wiłkái *płéßaiié* / iʒg waiſių ių paʒînſsite iůs. Ar *ręka nůġ* erßkecʒiu ůgas wîno? *arba* figas *nůġ* úſniu? Teiṕ *wiſsôkés* mêdʒes geras / waiſiús gerús *dáro*: o médʒes piktas / waiſiús piktus *dáro*. Ne gal' médʒes geras waiſiú piktų *darit*. *Nei piktas* médʒes / waiſių gerų *darit*: *Wiſsôkias* médʒes / kuris' *ne dáro* waiſéus géro / bus ißkirſtas / ir úgnin' inméſtas. O teiṕ *nůġ* waiſia ių paʒînſite iůs (DP 300_{36-45}).

Vilentas

SAugokitieſi nůgi falſchiwuiu *praraku* / kurie yuſump ateiti rubůſu awiũ / awidui jra wilkai *draſkaye*. Iſch waiſiaus yũ paßyſite yůs. Ar *gal rinkti iſch* erſchkecʒu vina ůgas? *Alba* figas *iſch* vſniu? Taip *koßnas* gieras medis / giera waiſiu *atneſch*. Apiktas medis *atneſch* pikta waiſiu. Gieras medis negal pikta waiſiaus *atneſchti*. *A piktas* medis negal giera waiſaus *atneſchti*. *Koßnas* medis / kurſai giera waiſiaus *neatneſch* bũs iſchkirſtas / ir ing vgni jmeſtas / Ataip *iſch* waiſiu yũ paßyſite yůs (VEE 104-105).

Atrodo, kad čia nėra pagrindo kalbėti apie du nepriklausomus vertimus. Skirtumai tarp cituotų vietų yra palyginti maži. Juos lengvai galima išaiškinti redagavimu. Pirmiausia krinta į akis B. Vilento vartotų skolinių pakeitimas lietuviškais žodžiais: *prarakų* — pranašais, *kožno* — visokiu, *alba* — arba. Taip pat geriau tinka *nuog* vietoj *iš*, išskyrus paskutinį atvejį, kur pakeista, atrodo, iš inercijos (palygink pradžią, kur tame pačiame sakinyje paliktas *išg*). Pakeistas ir visai geras žodis *draskąjie* (= draskantieji) nė kiek ne geresniu sinonimu *plėšąjie* (= plėšantieji). Kitus skirtumus padeda paaiškinti originalas, kurį prieš akis turėjo M. Daukša. Jis nuosekliai kelis kartus rašo *vaisius daryti,* sekdamas lotyniškąja Vulgata *(fructus facere)* ir lenkiškuoju vertimu *(owoce czynić)*, nors B. Vilento buvo geriau pasakyta — *atnešti vaisių*. Dėl tos pačios priežasties B. Vilento *gal rinkti* pakeičiamas žodžiu *renka* (colligunt), *A piktas* į *Nei piktas (neque... mala)*. Taip pat pagal Vulgatą M. Daukša pakeičia žodžių tvarką, nors B. Vilento ji buvo geresnė.

Remiantis šia ištrauka, galima būtų teigti, kad M. Daukša naudojosi B. Vilento evangelijų tekstais, tik juos redagavo bei koregavo pagal Vulgatą ir len-

kiškąjį J. Vujeko vertimą. Tokių vietų, kur tarp M. Daukšos ir B. Vilento tekstų yra nemaža bendrumų, pastebėta keliolika[62]. Būtų galima pacituoti daug sakinių, visiškai atitinkančių leksikos, lyčių ir žodžių tvarkos atžvilgiu. Vargu toks atitikimas yra atsitiktinis dalykas. Bet atsižvelgtina į B. Vilento ir M. Daukšos pirminio originalo bendrumą ir juo bent dalis sutampančių vietų aiškintina. Daugiau pasako atitikimas tokių sakinių, žodžių samplaikų, net ir atskirų žodžių, kur sunku būtų tikėtis, kad M. Daukša, savarankiškai dirbdamas, būtų galėjęs lygiai taip pat išversti, kaip B. Vilentas, juo labiau kad lotyniškasis ir lenkiškasis tekstas to neleidžia suponuoti, pavyzdžiui:

D a u k š a

Ne rádos ne wiénas / kurſái *atgrißtú* ir důtu garbę diéwui / *nét tiektái* taſſái *praßaliétis* DP 326_{31-33}.

V i l e n t a s

Neſirada newienas / kurſai *adgriſchtu* / ir důtu Diewui garbe / *net tiektai* taſai *praſchaleitis* VEE 117.

V u j e k a s

Nie ieſt nálezion / ktoryby ſie wrocił / á dał chwałę Bogu / iedno ten cudzoziemieć VP I 359_{17}.

V u l g a t a

Non est inventus, qui rediret et daret gloriam Deo, nisi hic alienigena Luc. 17, 18.

Čia M. Daukša, atrodo, neabejotinai rėmėsi B. Vilentu, tiek imant visą sakinį, tiek atskirus žodžius[63]. Nors ne-

---

[62] DP 97_{16-39} — VEE 45, DP 184_{31-43} — VEE 64, DP 189 — VEE 66–67, DP 194_{11-28} — VEE 69–70, DP 201_{16}–202_{4} – VEE 71–72, DP 251_{34}—252_{15} — VEE 89—90, DP 279_{2-22} — VEE 95—96 ir kt.

[63] Galėtų atrodyti, kad skiriasi žodžiai *Ne rádos* ir *Neſirada*, bet M. Daukša ir priešdėliuotuose veiksmažodžiuose sangrąžinę dalelytę deda gale.

pastebime aiškesnio nukrypimo nuo lotyniško ir lenkiško teksto, bet M. Daukšos *nė vienas* juose atitikmens neturi.

Kitas pavyzdys:

D a u k š a

Ar gáli ákłaś / *ákłam' kelą rôdit*? Ar ne abu důben' impůła? DP 283_{16-17}.

V i l e n t a s

Er gal aklas *aklam kielię roditi*? Er ne abudu ing důbe ympůla? VEE 97-98.

Šiuo atveju ypač pažymėtinas *aklam kelią rodyt* atitikimas, nes lotyniškajame ir lenkiškajame tekste kitaip pasakyta — *caecum ducere, ślepego wodzić* — aklą vedžioti. Panašių vietų galima rasti ne taip jau maža.

Kad M. Daukša naudojosi B. Vilentu, rodytų ir kai kurių naujadarų, vaizdingų ir šiaip retų žodžių atitinkamose teksto vietose sutapimas:

D a u k š a	V i l e n t a s
búwo *paſwéikintas* DP 326_{28}	buwa *paſweikintas* VEE 117
apſiſzókęs DP 274_{20}	*apſiſchokięs* VEE 94
praſtôio ii wêlinas DP 107_{11}	ghy *praſtoia* velnas VEE 52
łůtú... *grîmʒdo* DP 288_{4}	laiwu... *grimſda* VEE 100
úʒgrieio ʒuwų DP 287_{47}	*vſchgrieia*... ßuwũ VEE 99
erßkecʒéi... *núſmełke* DP 97_{24}	erſchkiecʒei *nůſmelke* VEE 45
ſutrimes' DP 194_{13}	*ſuſitrime* VEE 69
ſtéigęś Wießpatiéſp DP 97_{17}	*ſteigeſi* iop VEE 45
pripiłe iůs *ſklidinus* DP 68_{10-11}	priepile *ſklidinus* VEE 34

Vujekas	Vulgata
oczyśćion ieſt VP I 359_{14}	mundatus est Luc. 17,15
rozgniewawßy ſię VP I 279_{2}	iratus Luc. 14, 21
opuśćił go Diabeł VP I 118_{6}	reliquit eum diabolus Mat. 4,11
tonęły VP I 300_{9}	mergerentur Luc. 5,7
zágárnęli ryb wielkość obfitą VP I 300_{6}	concluserunt piscium... Luc. 5,6
ćiernie zaduśiło Vn I 164	spinae suffocaverunt Luc. 8,7
przeſtráßeni VP I 180_{8}	conterriti Luc. 24,37
kwapili się Vn I 164	properarent ad eum Luc. 8,4
nálali ie áż do wierzchu VP I 69_{12}	impleverunt eas usque ad summum Joan. 2,7

Paskutiniuosius tris pavyzdžius cituoja ir P. Salopiata, pareikšdamas nuomonę, jog žodžiai *ſutrimes'* ir *ſklidinus* matomai esą M. Daukšos perimti iš B. Vilento[64].

Iš kitos pusės, M. Daukšos tekstas nuo B. Vilento daug kur labai skiriasi. Kaip pavyzdį paimkime ilgesnę ištrauką.

Daukša

Zmuo *nekuris* buwo didzturis / ir *wilkéio* purpura ir biſſu: ir pûtas kiek dienos turéio âprépnas. O búwo *nêkuris* elgeta *wardu Lozorius* / kuris *gułêio* pas wartús io / norêdamas priéſt' iz *trupuczių* / *kurié* biréio nůg ſkomios didztúrio. Bet ir *ßúnes* prieidami / *łâize wôtis io.* Tikos tadąg kad *númire* élgeta / ir búwo gabentas *nůg Angełų ing priégłapſti Abrômo* DP 267 (=269)$_{5-12}$.

---

[64] *Salopiatą P.* Das Verhältnis der Evangelien-Texte... S. 38, 46, 49.

Vilentas

BVwa *nekurſai* ßmogus bagotas / kurſai *wilkeia* ſcharlote / ir brangůſa rubůſa ſchilkũ/ir kaßną dieną raſkaſchnai giwena linxſmibeje. Buwa taipaieg *nekuris* vbagas *wardu Loʒorus* kurſai *guleia* pas duris io / pilnas wocʒiu / ir geide ieng butu paſotintas *trupucʒeis* / *kurie* půle nůg ſtala bagotoia. Bet *ſchunis* ateįdami / *laiße wotis io*. Ir nůſidawe / iog vbagas *nůmire* / ir buwa neſchtas *nůg Angelu ing prieglabſti Abrahama* VEE 91-92.

Čia krinta į akis tik skirtumai ne vien leksikos, bet iš dalies ir nusakymo būdo, o bendrumų — sutampančių žodžių yra visai nedaug, ir jie lengvai paaiškinami pirminio originalo bendrumu. Įspūdis toks, kad abu tekstai — savarankiški, nepriklausomi vertimai. Iš tikrųjų abi ištraukas sieja tik 3 žodžiai: *vilkėjo, truputys, prieglobstis,* kuriuos parenkant galima dar būtų įžiūrėti kokį ryšį.

Cituotoji B. Vilento ištrauka nepasižymi vertingesnėmis kalbos ypatybėmis. Sakykim, kad M. Daukšai nebuvo ko iš jos paimti, ir dėl to jis vertė iš naujo. Bet daugeliu atvejų B. Vilentui yra pavykę visai gerai išversti, o M. Daukša, matyti, juo nepasinaudojo ir pats daug blogiau išvertė, pavyzdžiui:

Daukša	Vilentas
idant *lûdimą iʒdůtų ape ßwiesumą* DP 42_{44-45}	idant ghis *apie ſchwieſibe luditu* VEE 20
tad kełes *liepe* wéiamus ir mariomus / ir *tíkos nuraminimas didis* DP 78_{30-31}	Ir kelęſi *ſudraude* weia ir marias. Ir *nůſſiramde* VEE 37
Tu patis *peregrînas* éſsi Ieroſolimé DP 189_{15}	Tu wienas *ateiwis* eſſi Ieruſaleie VEE 66
Tam' *adwernikas* átwéria DP 245_{9-10}	Tampacʒem *Wartiniks* atwer VEE 88.

Kokios tad išvados padarytinos? Remiantis pateiktais pavyzdžiais, teigtina, kad M. Daukša turėjo B. Vilento „Evangelijas bei epistolas“ ir jomis ne kartą pasinaudojo, bet neištisai. Postilėje dominuoja vis dėlto savarankiškas vertimas. Jeigu M. Daukša būtų sistemingai išnaudojęs B. Vilentą, būtų išvengęs kai kurių trūkumų. Nors jo vertimas yra, apskritai imant, geresnis, bet dalis B. Vilento surastų tinkamų, gražių žodžių ir konstrukcijų, kurias buvo galima perimti, liko nepanaudotos.

V. M. DAUKŠOS KOVA DĖL GIMTOSIOS KALBOS TEISIŲ

Svarbiausioji postilės ir drauge literatūrinio M. Daukšos palikimo dalis yra „Prakalba į malonųjį skaitytoją“. Šis nedidelis, vos kelių puslapių kūrinėlis turi nemažos reikšmės lietuvių literatūros ir kultūros istorijoje. Prakalba neatskiriamai suaugusi su M. Daukšos vardu ir parodo vertingiausią jo veiklos bruožą — kovą dėl gimtosios kalbos teisių. Joje M. Daukša geriausiai pasirodo kaip rašytojas, renesanso žmogus, įžvalgus mąstytojas ir didelis patriotas.

„Prakalba į malonųjį skaitytoją“ seniai yra patraukusi daugelio dėmesį kaip svarbus ir įdomus, bet visai netikėtas reiškinys. Ji daugiausia cituota ir minėta literatūros istorijos vadovėliuose ir apžvalgose, bet platesnio tyrinėjimo lig šiol nėra susilaukusi. Kadaise A. Briukneris pavadino ją patriotiniu manifestu, o patį M. Daukšą — pirmuoju sąmoningu „litvomanu“[1], tuo pačiu lyg atkeldamas jį į XIX a. pabaigą ir traktuodamas nacionalinio judėjimo požiūriu. M. Miškinis prakalbą laikė savotišku „lietuvybės manifestu“, kuris „kitokiomis sąlygomis būtų reiškęs tautinio atgimimo pradžią“[2]. Kiti pabrėžė M. Daukšos vienišumą: „jo prakalba buvo tik tyruose šaukiančio balsas“[3]. Minėtiems vertinimams trūksta istorinio priėjimo. Pagal juos išeitų, kad M. Daukša praaugo savo epochą, skelbė tai, prie ko visuomenė dar nebuvo priaugusi, ir liko jos nesuprastas.

---

[1] PiL 352—353.

[2] *Miškinis M.* Lietuvių literatūra. Kaunas, 1939, I, p. 125.

[3] *Zajančkauskas V.* Lietuvių literatūros vadovėlis. Vilnius, 1928, p. 37.

Prieš keliolika metų lenkų literatūros istorikas St. Kolbuševskis M. Daukšos prakalbai paskyrė nedidelį straipsnį, kuriame pirmą kartą pažiūrėjo į ją XVI a. fone, sugretino su panašiais reiškiniais Lenkijoje ir Prancūzijoje ir pareiškė naujų įdomių minčių[4]. St. Kolbuševskio pasukta teisingu keliu. M. Daukšos prakalba, savaime aišku, yra istoriškai apspręstas ir sąlygotas reiškinys. Į ją reikia žiūrėti ne nacionalinio judėjimo požiūriu, bet paieškoti artimesnėje ir tolesnėje aplinkoje palankių, skatinančių veiksnių, nulėmusių jos pasirodymą ir pobūdį. Tik amžiaus fone išryškės, kas buvo nauja ir pažangu M. Daukšos paskelbtame gimtosios kalbos gynimo manifeste.

1. SKATINANTIEJI AKSTINAI. KOVA DĖL TAUTINIŲ KALBŲ TEISIŲ KITUOSE KRAŠTUOSE

Veiksnių, apsprendusių M. Daukšos pažiūras į gimtąją kalbą ir padariusių jį didžiausiu kovotoju dėl jos teisių Lietuvoje feodalizmo epochoje, buvo bent keletas. Čia suvaidino teigiamą vaidmenį ir įprastas žmogui prisirišimas prie savo kalbos, ryšys su liaudimi ir smulkiąja bajorija, reakcija į neigiamas Liublino unijos pasekmes, kova dėl valstybinio savarankiškumo, renesanso poveikis ir skatinantieji pavyzdžiai kitose šalyse.

Pirmiausia akcentuotina M. Daukšos vaikystės ir darbo aplinkos reikšmė. Gimtoji jo kalba buvo lietuvių. Vaikystėje tėviškės aplinkoje jis tikriausiai kitokios ir negirdėjo. Su lenkų kalba susidūrė, tur būt, tik mokydamasis. Nuo XVI a. vidurio, ypač po Liublino unijos, viršūniniuose feodalų sluoksniuose įsigalinti lenkų

V

---

4 *Kolbuszewski St.* Mikołaja Daukszy „Przedmowa do czytelnika łaskawego". — „Pamiętnik Literacki", 1947, XXXVII, str. 193—196.

kalba ilgą laiką dar liko svetima smulkiajai bajorijai. Būdingi šiuo atžvilgiu paties M. Daukšos žodžiai „Prakalboje į malonųjį skaitytoją“:

> Nors, tiesą sakant, retas kuris iš mūsų, ypač prakilnesniųjų, nemoka lenkų kalbos... tačiau, mano manymu, daugiausia yra tokių, kurie lenkų kalbos nesupranta arba nekiek jos temoka.[5]

Prakalba skirta bajorijai ir apie ją čia kalbama. M. Daukša pabrėžia skirtumą tarp „prakilnesniųjų“, t. y. aristokratų, ir bajorijos masės. Lenkų kalbos vartojimas tada dar buvo palyginti naujas reiškinys, ir ne visi bajorai į ją palankiai žiūrėjo. Lenkų kalba darėsi stambiųjų feodalų kalba, kuria jie norėjo atsiskirti nuo smulkiųjų bajorų ir liaudies. Smulkieji bajorai buvo labiau prisirišę prie savo gimtosios lietuvių kalbos ir ją tevartojo. Jiems sunku buvo ir išmokti lenkiškai. Lenkų kalbos vartojimas neabejotinai kėlė smulkiųjų bajorų ir liaudies nepasitenkinimą ir pasipiktinimą. Ypač tai pasakytina apie Žemaičių bajorus, kurie lietuviškai tebekalbėjo ir XIX amžiuje ir su kuriais per visą gyvenimą M. Daukša buvo labiausiai susijęs.

Reikia turėti galvoje ir kai kuriuos Žemaičių krašto bruožus, jo didesnį monolitiškumą etnografiniu atžvilgiu, ilgaamžes kovas su kryžiuočiais ir kalavijuočiais, kurių atminimas XVI a. dar nebuvo išblėsęs ir kurios išugdė atkaklų gynimą to, kas sava, didesnį prieraišumą prie tradicijų, papročių, taip pat provincinį uždarumą, pastangas išlaikyti senas krašto privilegijas.

Neliečiant senesnių laikų, galima paminėti, kad 1551 m. Vilniaus seime Žemaičių bajorija prašė Žygimantą Augustą palikti neliestą Žemaičių seniūno teis-

---

[5] Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija... p. 65.

minę kompetenciją, nesiųsti už Nevėžio šaukimų ir teismo pareigūnų, neduoti pareigybių (urėdų) nei lietuviams, nei rusams, o tik žemaičiams ir t. t.[6] 1554 m. Vilniaus seime vėl kartojami tie patys dalykai ir dar prašoma nesiųsti svetimšalių valakų matininkais ir revizoriais[7]. O 1559 m. tarp kitų dalykų dar pageidaujama, kad didysis kunigaikštis leistų išpirkti žemes, jo padovanotas Žemaičiuose lenkams, vokiečiams ir vengrams, atimtų pareigybes iš lenkų ir rusų, o duotų jas vien žemaičiams ir t. t.[8]

Žemaičių bajorų didesnį prisirišimą prie gimtosios kalbos rodo ir Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės kariuomenės surašymas 1567 m. Sąrašas sudarytas rusiškai (baltarusiškai). Jame sužymėti bajorų vardai ir tėvavardžiai, retais atvejais ir pavardės. Vardai ir tėvavardžiai rašyti arba visai lietuviška jų forma (tik dažnai pakeičiant fonetiškai atitinkamus garsus), arba atmetant galūnes, arba lietuviškas tėvavardines priesagas ir vardų formas pakeičiant slaviškomis:

1) Банисъ Павилонисъ, Янасъ Юркгойтисъ, Юркгисъ Янойтисъ, Маркусъ Петрашунусъ, Стасюсъ Мартинонисъ;

2) Кгрикгелъ Шимъкойтисъ, Юркгелъ Мотѣятисъ, Стассюкъ Якубойтисъ, Стась Судойтисъ;

3) Янъ Микутойтисъ, Ясъ Козакосъ, Юрьи Кгалминойтисъ;

4) Бокутисъ Болтромѣевичъ, Ясюлисъ Олексеевичъ, Кгрикгалюсъ Шимковичъ;

5) Юрьи Станойть, Станиславъ Петкойт(ь), Томашъ **Янелойть;**

---

[6] Литовская Метрика. Отд. I—II. Часть III: Книги Публичныхъ Дѣлъ. Т. I (Русск. Ист. Библ., т. XXX). Юрьевъ, 1914, стр. 197—207.

[7] Ten pat, p. 250—261.

[8] Ten pat, p. 278—285.

6) Янъ Кгедминовичъ, Матей Яновичъ, Станиславъ Мартиновичъ ir t. t.[9].

Toks didelis įvairavimas priklausė, tur būt, tiek nuo raštininkų, kurie, rusiškai rašydami, galėjo atitinkamai patys keisti formas, tiek ir nuo registruojamųjų bajorų. Tačiau, palyginus Žemaičių krašto sąrašą su rytinės ir pietinės Lietuvos sąrašais, matyti nemažas skirtumas. Žemaičių sąraše dominuoja tėvavardinės priesagos *-aitis, -ūnas, -onis,* o kitur *-avičius* (-ovič), *-evičius* (-evič). Taigi Žemaičių bajorų daugumas, išskyrus stambiuosius feodalus, XVI a. antroje pusėje dar nebuvo „subajorinę" savo tėvavardinių pavardžių. Tik XVI a. pabaigos dokumentai rodo pavardžių lenkinimo tendencijos stiprėjimą ir Žemaičiuose.

Tokia aplinka skatino M. Daukšą laikytis gimtosios kalbos ir ginti jos teises. Prisidėjo čia ir kova dėl valstybinio savarankiškumo po Liublino unijos. Tiesioginis M. Daukšos viršininkas M. Giedraitis buvo vienas žymiausių tos kovos dalyvių. Jis, pavyzdžiui, vadovavo Vilniaus kapitulos ir Lietuvos feodalų pasipriešinimui prieš lenko B. Macejovskio paskyrimą Vilniaus vyskupu. Ar M. Daukša aktyviai įsitraukė į kovą dėl valstybinio savarankiškumo, besireiškiančią įvairiomis formomis, žinių nėra, bet neabejotinai ją sekė ir palaikė.

Valstybinio savarankiškumo gynimas atitiko įvairių feodalinės Lietuvos sluoksnių interesus, bet tie interesai nebuvo vienodi. Feodalinei viršūnei, kuriai čia priklausė vadovaujantis vaidmuo, rūpėjo daugiausia siauri klasiniai tikslai — užsitikrinti ir išlaikyti nedalomą viešpataujančią padėtį Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, įtakingiausias ir pelningiausias vietas, apsisau-

[9] Литовская Метрика. Переписи войска Литовскаго (Русск. Ист. Библ., т. XXXIII). Петроградъ, 1915, стр. 1256—1354.

goti nuo lenkų feodalų skverbimosi. Vartodami lenkų kalbą, persiėmę lenkų feodalų papročiais, didikai jokių tautinių tikslų neturėjo. Jeigu jie rūpinosi istoriškai pagrįsti ir palaikyti valstybingumo tradicijas ir dėl to skyrė nemaža dėmesio istoriografijai, o iš dalies ir publicistikai, grožinei kūrybai (lotynų ir lenkų kalba), tai pirmiausia irgi klasiniais sumetimais — norėdami iškelti garbingą savo kilmę, giminę.

Smulkiesiems bajorams, kurie lietuviškai tebekalbėjo ir nemokėjo lenkiškai, valstybingumo gynimas savaime siejosi su savų papročių ir kalbos gynimu. Kova dėl valstybinio savarankiškumo žadino ir tautinį jų sąmoningumą, ypač susidūrus su kylančiu lenkų bajorijos tautiniu sąmoningumu. To, žinoma, negalima pasakyti apie visus smulkiuosius bajorus, tik apie jų dalį. Bet prie jų dar reikia pridėti ir kai kuriuos stambesnius feodalus ir, kaip išimtį, diduomenės atstovą M. Giedraitį.

Šie veiksniai sudarė prielaidas išaugti M. Daukšai kaip kovotojui dėl gimtosios kalbos teisių, o jį subrandino renesansas. Kova dėl tautinių kalbų kituose kraštuose, joms ginti ir propaguoti leidžiami manifestai, literatūrų gimtosiomis kalbomis suklestėjimas padėjo M. Daukšai teoriškai apsiginkluoti, pagrįsti kovą dėl gimtosios kalbos teisių ir Lietuvoje. Reikia turėti galvoje, kad XVI a. viduryje ir antroje pusėje žymiai platesniu mastu, negu prieš tai ir vėlesniu laikotarpiu, buvo užmegzti ryšiai su Vakarų Europa, jos kultūriniu-literatūriniu gyvenimu, godžiai stengtasi pasisavinti įvairias naujoves. Jeigu M. Daukša pats ir nestudijavo užsienyje, tai jis turėjo įvairių galimybių jį pažinti iš kitų pasakojimų ir knygų.

XVI amžius — kovos dėl tautinių kalbų ir jų įsigalė-

jimo Europos literatūroje laikotarpis. Nors gimtosios kalbos viešajame gyvenime ir literatūroje daugelyje kraštų buvo vartojamos jau žymiai anksčiau, bet jų įsigalėjimas nebuvo savaiminis procesas. Humanizmo išplitimas, antikinės literatūros nepaprastas iškėlimas, laikymas neprilygstama meno aukštuma, klasikinės lotynų ir graikų kalbos kultas, neginčijamo primato joms pripažinimas ir pastangos jas atgaivinti, jomis kurti, privalomas ilgametis jų mokymasis, lotynų kalbos visuotinis įsigalėjimas mokytųjų tarpe sudarė rimtą grėsmę tautinėms kalboms. Į tautines kalbas žiūrėta niekinamai kaip į barbarų kalbas, nenorėta joms pripažinti literatūrinių teisių. Dėl tų teisių reikėjo pakovoti, teoriškai jas pagrįsti, atremti užkietėjusių ciceronininkų puolimus. Kova dėl tautinių kalbų buvo kova dėl kultūros demokratizavimo, kad ji būtų prieinama platesniems sluoksniams ir kad jie galėtų būti įtraukti į jos kūrimą. Ši kova sustiprėjo ir labiausiai išsiplėtė XVI a. antrajame ketvirtyje ir viduryje, kai kur antrojoje pusėje ir tada buvo laimėta. Kova vyko Italijoje, Prancūzijoje, Čekijoje, Vokietijoje, Lenkijoje. Nieko tad nuostabaus, jeigu ji XVI a. pabaigoje stipriau pasireiškė ir Lietuvoje.

Visų akys XVI a. buvo nukreiptos į Italiją, humanizmo tėvynę, traukusią savo mokslu, universitetais, neregėtu meno suklestėjimu, „kuris buvo lyg ir klasikinės senovės atošvaistė ir kurio lygis niekuomet daugiau nebebuvo pasiektas“[10]. Italijoje kova dėl tautinės kalbos ir pasiekė pirmiausia didžiausio aštrumo. Nors jau Dantė, Petrarka ir Bokačio XIV a. padėjo tvirtą pagrindą italų literatūrai ir literatūrinei kalbai, o Dantė ir teoriškai pagrindė jos vartojimą (De vulgari eloquentia), bet

---

[10] *Marksas K. Engelsas F.* Rinktiniai raštai... II, p. 50.

jie patys kūrė ne vien itališkai, ir anaiptol dar nebuvo pripažinta lygybė abiem, italų ir lotynų, kalboms. Būdinga, kad Bokačio teigė, jog Dantės „Dieviškoji komedija“ būtų buvus daug meniškesnė, jeigu ją poetas būtų rašęs lotyniškai[11]. Atsirado ir tokių, kurie Dantę niekinamai vadino „kurpių ir kepėjų poetu“[12]. Kiti, žinoma, jį gynė. Daug žadantis italų literatūros vystymasis buvo sustabdytas, humanistams mėginant dirbtinai atgaivinti klasikinę lotynų kalbą. Reikėjo nugalėti nuolatines lotynų kalbos šalininkų atakas. Tik XVI a. kova dėl italų kalbos buvo galutinai laimėta. Bet ir tada, ir vėliau, iki pat XIX a., lotynų kalba buvo lygiagrečiai vartojama, tik ji palengva vis daugiau vietos užleido italų kalbai. Kova, teisingiau kalbinis ginčas (questione della lingua), taip ilgai vyko ne vien dėl to, kaip rašyti — itališkai ar lotyniškai; pripažįstant italų kalbai literatūrinės kalbos teises, dar reikėjo nuspręsti, kokia tai turėtų būti kalba: ar italų literatūros „aukso amžiaus“ kalba, sukurta Toskanos tarmės pagrindu, ar šnekamoji Toskanos tarmė, ar, atmetus tarmybes, kuriama bendra visiems italams kalba[13].

Kovoje dėl italų kalbos dalyvavo daug didesnių ir mažesnių rašytojų. Lemiamą vaidmenį joje suvaidino P. Bembo (1470—1547), humanistas poetas ir prozininkas, vienas žymiausių XVI a. italų literatūros atstovų, amžininkų vadinamas italų kalbos tėvu[14]. Jis teoriškai pagrindė ir gynė italų kalbos teises (Prose della vol-

---

[11] *Devoto G.* Profilo di storia linguistica italiana. Firenze, 1954, p. 74.

[12] Ten pat.

[13] *Kristeller P. O.* L'origine e lo sviluppo della prosa volgare italiana. — „Cultura neolatina“, 1950, X, fasc. 2—3, p. 139, 152, 155—156.

[14] *Toffanin G.* Geschichte des Humanismus. Wormerveer, 1941, S. 255.

gar lingua 1525). Greta jo paminėtinas Speronė Speronis (1500—1588), 1542 m. išleidęs greit kelių leidimų susilaukusį „Dialogą apie kalbas“ (Dialogo delle lingue), kuriame ryžtingai ginama italų kalba. Pažymėtina dar, kad 1540 m. įsteigta Florencijos akademija, kurios tikslas — išversti „iš visų kalbų visus gražiuosius mokslus“ (ogni bella scienza)[15] į Toskanos kalbą. 1572 m. akademijai pavesta nustatyti Toskanos kalbos taisykles, o 1589 m. įsteigta pirmoji Toskanos kalbos katedra Sienoje[16]. Dar prieš tai — 1551 m. pasirodė pirmoji italų kalbos gramatika „Apie kalbą, kuria kalbama ir rašoma Florencijoje“. 1582 m. įsteigiama, o 1583 m. oficialiai pradėjo veikti vadinamoji „Sėlenų akademija“ (Accademia della Crusca) Florencijoje — „apvalyti kalbai, kaip miltams nuo sėlenų“. Nemažos reikšmės italų kalbai įsigalėti turėjo ir žymūs renesanso poetai L. Ariosto ir T. Taso.

Italų pavyzdžiu pasekė prancūzai. 1549 m. išėjo Plejados manifestas — Ž. diu Bele (Joachim du Bellay) „Prancūzų kalbos apgynimas ir praturtinimas“, suvaidinęs svarbų vaidmenį literatūriniame gyvenime. Manifestas nukreiptas prieš tuos, kurie niekina ir atmeta visa, kas rašyta prancūziškai, taip pat prieš poetus, skurdinančius kalbą. Ž. diu Bele gina prancūzų kalbos literatūrines teises, vertę, garbę. Jis neabejoja, kad prancūzų kalba, ugdoma ir turtinama, galės lenktyniauti su lotynų ir graikų kalbomis. Didžiąją manifesto dalį jis ir skyrė kalbos praturtinimo būdams ir priemonėms, poezijos reformai, žanrams, jų atnaujinimui. Manifeste daug kas skolinta iš kitur. Kaip jau seniai įrodyta,

[15] *Kristeller P. O.* L'origine... p. 153.

[16] *Sozzi B. T.* Aspetti e momenti della questione linguistica. Padova, 1955, p. 108.

Ž. diu Bele pirmąją jo dalį (knygą) rašė, ištisais puslapiais versdamas S. Speronio „Dialogą apie kalbas", tik atitinkamai pakeisdamas žodį *italų* (Toskanos) į *prancūzų*, nors niekur savo pagrindinio šaltinio nepaminėjo. Be to, daug ką perėmė iš savo pirmtakų Prancūzijoje (J. Bouchet, Marot, Peletier du Mans)[17]. Nors paskubomis parengtas ir mažai originalus, Ž. diu Bele manifestas „sukėlė prancūzuose, prancūzų kalbos garbintojų tarpe tikro entuziazmo"[18].

Greta Ž. diu Bele paminėtinas ir jo draugas, Plejados vadas, „poetų princas" P. Ronsaras (Pierre de Ronsard), kuris laikė savo krašto kalbos apleidimą nusikaltimu, lygiu didenybės įžeidimui (C'est un crime de lèse majesté d'abandonner le langage de son pays). Su meile ją vadino motina, kurią turi ginti geri vaikai[19]. Prancūzų kalbą gynė ir aukštino ir žinomas filologas eruditas, leidėjas-spaustuvininkas A. Etjenas (Henri Estienne 1528—1598). Jis išleido 1579 m. veikalą „Apie prancūzų kalbos pranašumą" (De la précellence du langage françois), kuriame įrodinėjo, kad prancūzų kalba yra gražiausia iš visų gyvų kalbų, panašiausia į graikų.

Arčiau Lietuvos buvo Vokietija. Joje didžiulės reikšmės vokiečių literatūrinei kalbai susiformuoti ir įsigalėti turėjo reformacija, ypač M. Liuteris, kuris, F. Engelso žodžiais, „sukūrė šiuolaikinę vokiečių prozą"[20]. Jau iš senų laikų vokiečiai turėjo savo literatūrą gimtąja kalba, vokiečių kalba buvo vartojama kanceliarijose, ir

---

[17] *Boyer F.* Du Bellay et son oeuvre. — Kn.: Joachim du Bellay. Paris, 1958, p. 65—66.

[18] *Dubas V.* Prancūzų literatūros istorija. Kaunas, 1929, I, p. 153.

[19] *Braunschvig M.* Notre littérature étudiée dans les textes. Paris, 1953, I, p. 147—148.

[20] *Marksas K. Engelsas F.* Rinktiniai raštai... II, p. 51.

reformacija tik sustiprino jos vartojimą, ypač religiniame gyvenime, bažnyčioje. Erazmas Roterdamietis prikaišiojo M. Liuteriui, kad jis savo vokiškais raštais darąs skriaudą lotynų kalbai[21]. Tačiau lotynų kalba buvo taip įsitvirtinusi, kad ir reformacija jos negalėjo išstumti. Ir reformacijai įsigalėjus, knygos daugiausia buvo rašomos lotynų kalba. Tai aiškiai matyti iš statistinių duomenų. 1520 m. lotynų kalba buvo išspausdinta 90% visų Vokietijoje išėjusių knygų, o 1570 m. maždaug 70%[22].

Kaimyninėje Lenkijoje XVI a. įvyko žymūs poslinkiai gimtosios kalbos vartojimo atžvilgiu. Joje iki XVI a. vidurio literatūros ir rašto kalba buvo lotynų. Lotynų kalba buvo ne tik oficiali katalikų bažnyčios, mokyklų, bet ir karaliaus kanceliarijos, ir teismų dokumentų kalba. Jau XVI a. pirmojoje pusėje prasidėjo kova dėl gimtosios — lenkų kalbos, ir ji tolydžio intensyvėjo. V. Tašickis palankiomis aplinkybėmis, skatinusiomis domėjimąsi lenkų kalba ir jos vartojimą, laiko šias: 1) renesanso įtaką, 2) reformaciją, 3) tautinio sąmoningumo stiprėjimą bajorų ir miestiečių tarpe ir 4) patriotines ir demokratines kai kurių rašytojų tendencijas[23]. Lenkus veikė italų ir prancūzų, kovojančių dėl savosios kalbos teisių, pavyzdys. Bet tas pavyzdys galėjo tiesiogiai paveikti tik negausius palyginti aukšto išsilavinimo asmenis ir kai kuriuos iš jų palankiai nuteikti lenkų kalbos atžvilgiu. Reformacija palietė daug platesnius sluoksnius. Religinėms ir iš dalies socialinėms naujovėms skleisti buvo panaudota gimtoji kalba. Tai pakėlė

---

[21] *Hirt H.* Geschichte der deutschen Sprache. München, 1919, S. 223.

[22] *Arndt E.* Luthers deutsches Sprachschaffen. Berlin, 1962, S. 26.

[23] *Taszycki W.* Obrońcy języka polskiego. Wrocław, 1953, str. XX, XXXV.

gimtosios kalbos reikšmę ja kalbančiųjų akyse. Katalikų dvasininkai, ypač aukštieji, priešiški lenkų kalbai, turėjo ją taip pat imti vartoti, kad galėtų atsispirti reformatams. Religinės kovos išugdė religinę raštiją lenkų kalba. Kiekviena sekta stengėsi turėti savąsias knygas. XVI a. buvo išspausdinti 5 vienas nuo kito nepriklausomi biblijos vertimai, ir kiekviename iš jų stengtasi kitus pralenkti tikslumu ir grožiu[24].

Tautinio sąmoningumo stiprėjimas bajorų ir miestiečių tarpe skatino rašyti ir kalbėti lenkiškai patriotiniais sumetimais. Į kalbą imta žiūrėti, kaip į neatskiriamą nuo tautos dalyką. Dažnai pasitaiko formulė „Lenkas apie Lenkijos reikalus lenkiškai lenkams kalbu“ arba — „Lenkas lenkams rašė“[25]. Kovojama dėl lenkų kalbos vartojimo viešajame valstybiniame gyvenime. Nuo 1543 m. seimų nutarimai (konstitucijos) skelbiami lenkiškai, nuo 1548 m. rašomi lenkiškai ir seimų diarijai (darbų aprašymai). Žygimanto Augusto laikais dažniausiai lenkiškai sakomos ir kalbos seimuose. Daugiau teisių gauna lenkų kalba ir teismuose (nuo 1543).

Tolydžio gausėja lenkų kalbos gynėjų būrys. Vis daugėjančių lenkiškų knygų prakalbose dažnai pasisakoma prieš gimtosios kalbos niekinimą. Būdingi Krokuvos spaustuvininko, vokiečio H. Vietoro žodžiai 1542 m.: „... negaliu tuo atsistebėti, kodėl, kai kiekviena kita tauta savo gimtąją kalbą myli, propaguoja, gražina ir dailina, viena lenkų tauta savąją niekina“[26]. Antrojoje XVI a. pusėje pražysta lenkų literatūra, pergyvena

---

[24] *Nehring W.* Rozkwit języka polskiego w wieku XVI. — „Pamiętnik III zjazdu historyków polskich w Krakowie 1900“. I Referaty. Kraków, 1900, sekcya II, str. 2.

[25] *Mayenowa M. R.* Walka o język w życiu i literaturze staropolskiej. Warszawa, 1955, str. 16, 88 (Nr. 104); *Morawski K.* Walka o język polski w czasach odrodzenia. Kraków, 1923, str. 30.

[26] *Taszycki W.* Obrońcy... str. 22.

savo „aukso amžių“. Bet tai nebuvo dar galutinis lenkų kalbos laimėjimas. Mokslo ir mokyklų kalba liko ir toliau lotynų kalba. O XVI a. pabaigoje ir XVII a. lenkų kalba vėl buvo nustumta į antrą planą visuomeniniame gyvenime karaliaus dvaro (Stepono Batoro ir Zigmanto Vazos) ir katalikų dvasininkijos įtakoje.

Tai, kas vyko Lenkijoje ir tolesniuose kraštuose, jų kultūriniame-literatūriniame gyvenime, M. Daukšai buvo gerai žinoma, kaip matyti iš pačios „Prakalbos į malonųjį skaitytoją“. Apie savosios gimtosios kalbos vartojimą, branginimą ir puoselėjimą jis kalba kaip apie visuotinį reiškinį: „Žinau, kaip visos tautos vertina, myli ir brangina veikalus, gimtąja kalba rašytus.“ Konkrečiai sumini Italiją ir Lenkiją, pabrėždamas rūpinimąsi „išlaikyti ir skleisti savo kalbą“, versti į ją net ir sunkiausio turinio knygas (Italijoje), kalbos sužydėjimą ir turtėjimą (Lenkijoje).

Nežinome, ką iš kalbos gynėjų M. Daukša buvo skaitęs, ar į jo rankas pateko kuris iš minėtų manifestų, dialogų, palyginti gausių prakalbų, ar apie tai tik girdėjo, bet jų skatinamu poveikiu, ypač italų ir lenkų kovotojų, abejoti netenka. Kitas šalis ir tautas jis rodė pavyzdžiu saviesiems, ragindamas jomis pasekti. M. Daukšos pažiūros į gimtosios kalbos reikšmę susiformavo bendrojoje renesanso epochos atmosferoje.

2. GIMTOJI KALBA IR TAUTOS KONCEPCIJA. M. DAUKŠOS PROGRAMA

Lietuvoje ir Lenkijoje XVI a. vyravo pažiūra, kad tauta — tai feodalai, didikai ir bajorai. Liaudis į tautos sąvoką nebuvo įjungiama[27]. Dar daugiau — Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, panašiai kaip ir Lenkijoje,

---

[27] *Kot S.* Świadomość narodowa... str. 15—17.

tautos sąvoka buvo tapatinama su valstybės sąvoka. Lėmė ne etninė priklausomybė, bet pilietinė, teritorinė, indigenatas. Kas gyveno Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, į jos teritoriją įeinančiose žemėse, — ar jis būtų baltarusis, ukrainietis, lenkas ar lietuvis, — paprastai būdavo vadinamas lietuviu. Kovojant dėl valstybinio savarankiškumo ir draudžiant svetimšaliams užimti įtakingas vietas, tik indigenatu ir buvo remiamasi.

Kalba neįėjo Lietuvos feodalų tautos sąvokon, nebuvo laikoma esminiu dalyku. Dėl to feodalai, vadindami save lietuviais, galėjo ramiausiai kalbėti lenkiškai. Didžiuodamiesi tariama romėniška savo kilme, jie galėjo propaguoti ir lotynų kalbą. Būdinga šiuo atžvilgiu A. Rotundo prakalba (1576) II Lietuvos statuto vertimui į lotynų kalbą, skirta Steponui Batorui. Joje norima įteigti, kad lotynų kalba, kaip gimtoji ir pirmoji lietuvių kalba (natiua et primigenia), turinti būti lietuviams grąžinta ir vartojama įstatymuose, privilegijų ir kitokiuose raštuose, teismuose, net kasdieniniuose pokalbiuose. Lotynų kalba vadinama savąja lietuvių kalba, o liaudies vartojama kalba — per daugelį amžių dėl ryšių su kaimyninėmis tautomis degeneravusia (panašiai kaip Italijoje) lotynų kalba[28]. Be abejo, A. Rotundas čia išreiškė ne vien savo pažiūras, bet ir tų feodalų sluoksnių, su kuriais buvo susijęs ir kuriems atstovavo.

Turėtina galvoje, kad tais laikais, apskritai imant, maža tebuvo kreipiama dėmesio į tautinę-etninę žmogaus priklausomybę ir kituose kraštuose. Svarbiausias dalykas buvo luomas, religija, kilimo vieta. Dėl to ir užsienio universitetų matrikulų knygose pažymėtos studentų tautybės iš tikrųjų nurodo tik jų kilmės vietą,

---

[28] Archiwum Komisyi Prawniczej. Kraków, 1900, VII, str. XIX—XX.

kraštą, iš kurio atvyko, bet ne tautybę. Studentų skirstymas į nacijas irgi ne tautybe buvo pagrįstas.

M. Daukša išsiskiria iš amžininkų, ypač Lietuvos feodalų, daug gilesniu tautiniu sąmoningumu, nauja, iš esmės skirtinga tautos koncepcija. Tautos sąvoką jam sudaro šie elementai: 1) teritorija — tėvų žemė, 2) papročiai — istoriškai susiformavęs kultūrinis bendrumas ir 3) kalba. Svarbiausiu iš jų M. Daukša laikė kalbą. Tai jam esminė tautos žymė, be kurios tauta jau nebe tauta.

Pažymėtina, kad M. Daukša nėra visai išvengęs bajorijos tarpe įsigalėjusio tautos supratimo įtakos, klasinio požiūrio. Svarbiausiu luomu, sudarančiu tautą, jis laikė bajoriją. Kartais susidaro įspūdis, kad tik ją ir turėjo galvoje, kalbėdamas apie savo tautą: „... mūsų lietuvių tauta, besimokydama lenkų kalbos... yra... kone išsižadėjusi savo kalbos". Kaip žinome, liaudis savo kalbos neišsižadėjo, buvo prie jos prisirišusi. Tik apie feodalus taip buvo galima pasakyti. Bet iš tikrųjų M. Daukša liaudies iš tautos sąvokos neišskyrė. Vadino ją, tiesa, prastuomene (prostota), bet drauge ir „mūsų pačių krauju", „mūsų pačių sąnariais", „mūsų broliais". Jis pabrėžė, ir tai svarbiausia: „visi mes esame vienas kūnas... tėvynėje". Taigi M. Daukšos tautos sąvoka apėmė visus luomus, sluoksnius. Šiuo atžvilgiu jį galima gretinti su žymiu XVI a. lenkų sociologu ir valstybės teisės teoretiku A. F. Modževskiu, kuris iškėlė mintį, kad lenkų „naciją" turi sudaryti ne vienas kuris luomas, bet visa liaudis[29].

Taip suprasdamas tautos sąvoką, M. Daukša skelbė tautinį bendrumą su liaudimi. Feodalinėje visuomenėje, kur luomus skyrė neperžengiama privilegijų ir prietarų

---

[29] История философии. Москва, 1957, I, стр. 320.

siena, į liaudį žiūrėta iš aukšto, stengtasi ją vis labiau pavergti ir išnaudoti, nuo jos atsiriboti, toks bendrumo skelbimas ir propagavimas buvo pažangus dalykas, nukreiptas prieš bendrąsias socialinio gyvenimo raidos tendencijas. Ypač turėtina prieš akis tai, kad M. Daukša kreipėsi į bajoriją, jai bendrumą su niekinama liaudimi priminė ir norėjo įdiegti.

Pabrėžtinas dar vienas momentas. Feodalizmo laikams dėl silpnų ekonominių ryšių tarp atskirų krašto rajonų gana būdingas provincinis uždarumas, susiskaldymas, net tam tikras antagonizmas vienos srities gyventojų kitai. Minėti tokie reiškiniai Žemaičiuose, kur net į lietuvius-aukštaičius kartais žiūrėta beveik kaip į svetimšalius. Dėl to dažnai būdavo akcentuojamas ne bendrumas tarp atskirų krašto sričių, o skirtingumas. Lietuvių kalba traktuojama kaip dvi kalbos — lietuvių (aukštaičių) ir žemaičių. Iš kitos pusės, istorija žino ir tokio bendrumo suvokimo pavyzdžių. Antai Vytautas, atsakydamas į kryžiuočių pretenzijas dėl Žemaičių 1420 m., pabrėžė istorinius šio krašto ryšius su visa Lietuva ir ypač kalbinį bendrumą: „Ši žemė... visada buvo ir dabar yra ta pati Lietuva, nes viena kalba ir tie patys žmonės... Be to, patys Žemaitijos žmonės nuo seniausių laikų save vadina lietuviais ir niekada nesivadina žemaičiais.“[30] M. Daukša puikiai suvokė žemaičių ir aukštaičių tautinį bendrumą. Pats, teritoriniu-administraciniu atžvilgiu priklausydamas Žemaičių kraštui, jame gyvendamas ir rašydamas, visai nekalbėjo apie žemaičius, o tik apie lietuvius, apie visiems bendrą lietuvių kalbą. Tuo jis toli pralenkė daugumą amžininkų, net ir žymiai vėlesnius rašytojus. Sakysim, M. Mažvydas ir S. Vaišnoras, kurie savo knygas skyrė visai Lietuvai

---

[30] LIŠ I 92.

ir suprato atskirų sričių tautinį bendrumą, vis dėl to prakalbose kreipėsi į lietuvius (aukštaičius) ir žemaičius, tuo lyg pažymėdami ir pripažindami provincinius jų skirtumus. Anoniminis 1605 m. katekizmo vertėjas turėjo prieš akis vien aukštaičius, lyg ir pabrėžė jų kalbinį skirtingumą. Ir XIX a. pirmoje pusėje *lietuvis* dar neapėmė *žemaičio*. Kalbant apie visą tautą, buvo vartojami abu žodžiai. Būdinga, kad I. Krylovo vertėjas J. Želvavičius (1863) mėgino iš abiejų padaryti ir įvesti literatūrinėn kalbon vieną, nors ir labai griozdišką — *lietuv-žemaičiai* (Lietuv-Žemajtej)![31]

Susipažinus bendrais bruožais su M. Daukšos tautos koncepcija, pravartu pažiūrėti, kokį žodį ar žodžius jis vartoja tautos sąvokai išreikšti. „Prakalboje į malonųjį skaitytoją" šiam reikalui naudojami žodžiai *naród* ir *nacja* kaip sinonimai, leksiniai paralelizmai (pastarasis daug rečiau). Lenkijoje XVI a. *naród* reiškė tautą, luomą, socialinę kilmę, buvo vartojamas ir visiems valstybės (pavyzdžiui, Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės) ar provincijos, kuri kada nors buvo savarankiška, gyventojams ir pačiai valstybei ar provincijai pavadinti, taip pat ir senąja generacijos, kartos, rūšies reikšme[32]. Jeigu šis žodis buvo vartojamas tautos prasme, tai jis neapėmė visų klasių, o tik bajoriją-šlėktą. Toks tautos supratimas Lenkijoje išsilaikė labai ilgai — iki XIX a. Pavyzdžiui, 1791.V.3 konstitucijoje pasakymas *tautos valia* (wola narodu) iš tikrųjų reiškia tik bajorijos-šlėktos valią, bet ne visos tautos[33]. Su šitokiu tautos supratimu kovojo pažangi publicistika šviečiamuoju laikotarpiu. M. Daukšos prakalboje *naród* (ir *nacja*),

---

[31] *Želvovicz J.* Pasakas. Wilniuje... 1863, p. 6—8.

[32] *Kot S.* Świadomość narodowa... str. 9—11.

[33] *Pepłowski F.* Słownictwo i frazeologia polskiej publicystyki okresu Oświecenia i romantyzmu. Warszawa, 1961, str. 106.

kaip minėta, apima visą tautą, visas jos klases, sluoksnius.

Postilėje *naród* (kur jis reiškia tautą) verčiamas nevienodai, dažniausiai žodžiu *tauta,* pavyzdžiui:

> ...ir eſt' taſsái bûdas paių̂ktás wiſsóſę *tautoſę* DP 160_{13} (...y ieſt ten obyczay poſpolity v wßyſtkich *národow* VPs 24_{16-17}).
> ...néſuſkaitomu *tautu* ſaułetekių ir wakarinių DP 457_{43-44} (...rozliczynch *narodow* wſchodnych y zachodnych VP II 87_{6-7}).
> ...wiſsoſia *tautoſia* ir liežuwiůſia DP 508_{10} (...we wßyſtkich *narodách* y ięzykách VP II 157_{26-27}).

Bet gana dažnai *naród* verčiamas ir *gimine:*

> ...wiſsi žmónes / wiſſų ąmžiu ir *giminių* DP 7_{38-39} (...wszyscy ludźie wszytkich wiekow y *narodow* Vn I 11).
> ...wiſsos *gimines* žêmes DP 15_{31} (...wſzyſtkie *narody* ziemſkie VP I 12_{33-34}).

Abu šie žodžiai M. Daukšai yra sinonimai, leksiniai paralelizmai, niekuo vienas nuo kito nesiskiria ir kai kur vartojami greta, kaip lygiareikšmiai:

> ...turéio płuſt' iop wiſsós *táutos* arbá *gimines* DP 458_{19} (...y mieli płynąć do niego wßyſcy *národowie* VP II 87_{35}).
> ...idą́nt' mókitų wiſsás *tautás* arba *gimines* DP 226_{41-42} (...áby náucząli wſzyſtkie *narody* VP I 224_{17}).
> ...wiſsômus *tautomus* (árba *giminêmus*) DP 227_{34-35} (...wſzyſtkim *narodom* VP I 225_{24}).

Tačiau *giminę* M. Daukša vartoja ir genealogijos, kilmės, kartos, padermės ir rūšies reikšme. Verta pažymėti, kad žodį *lud,* vartojamą, kaip ir *naród,* tautos

prasme, bet paprastai reiškiantį plačiuosius sluoksnius, liaudį, jis dažniausiai verčia irgi *tauta,* rečiau *liaudimi.*

Senas indoeuropietiškas-baltiškas žodis *tauta* mums įprasta reikšme XVI a. dar nebuvo plačiau paplitęs. Ir K. Širvydas savo žodyne jo vietoj vartoja *giminę:*

Národ / Natio, gens, genus. *Gimine*[34].

Prūsijoje, kaip rodo XVIII a. žodynai, *tauta* buvo vadinama Vokietija[35]. Todėl M. Daukša, aiškiai apibrėžęs tautos sąvoką ir jai išreikšti dažniausiai vartodamas žodį *tauta,* padėjo jam kaip terminui ilgainiui įsitvirtinti literatūrinėje kalboje.

Nauja M. Daukšos tautos koncepcija glaudžiai susijusi su nauja patriotizmo koncepcija, visai skirtinga nuo vyraujančio feodalinio patriotizmo. Tai aiškiai matyti, palyginus „Prakalbą į malonųjį skaitytoją" su grožine, istorine ir publicistine XVI a. antrosios pusės literatūra. Visas valdančiųjų feodalų sluoksnių patriotizmas ribojosi klasiniais jų interesais — užsitikrinti išimtinę teisę šeimininkauti Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, išlaikyti seniai užimtas svetimas teritorijas ir užgrobti naujas. Dėl to literatūroje šlovinami daugiausia kunigaikščiai ir karvedžiai, stambieji feodalai — jų garbinga (romėniška) kilmė, narsumas, karai. Jiems išaukštinti rašomos poemos ir istorija.

Būdinga šiuo atžvilgiu M. Strijkovskio kronikos pirmoji nespausdinta redakcija, rašyta tarp 1575—1578 m.[36], labiau panaši į herojinę poemą, negu į istorinį veikalą. Ji ir prasideda Vergilijaus „Eneidos" pradžios

---

[34] Dictionarivm trivm lingvarvm... Auctore Constantino Szyrwid... Vilnæ... M. DC. XLII, p. 195.

[35] *Būga K.* Rinktiniai raštai... I, p. 381.

[36] *Ptaszycki S.* Wiadomość bibliograficzna o rękopisie nieświeskim kroniki Macieja Strykowskiego. — „Pamiętnik Literacki". Lwów, 1903, R. II, str. 220—246.

parafraze, *vyrą* (Arma *virumque* cano...) pakeičiant *vyrais*:

Wojny i *mężów* wskrzesam...[37]

M. Strijkovskis ją dedikavo Jurgiui Olelkovičiui, mecenatui (be kurio, kaip pats sako, išsenka Parnaso šaltiniai), kad jis galėtų pažinti savo protėvius. Autoriaus tikslas — iškelti iš užmaršties ir apsupti sparnuota šlove Lietuvos riterius, herojus, pralenkusius savo karo žygiais Achilus ir Hektorus. Garsėja tik Vytautas, o tokių Vytautų Lietuvoje tūkstantis buvęs... Panašiu tonu rašyta ir spausdintoji M. Strijkovskio „Kronika" (1582).

Jeigu M. Strijkovskis siekė išaukštinti Lietuvos Didžiąją kunigaikštystę, visus jos kunigaikščius ir feodalus, tai J. Radvanas savo poemą „Radiviliadą" (1588) skyrė vienam didikui — Mikalojui Radvilai Rudajam. Norėjo pavaizduoti visą jo gyvenimą, pradedant kilme, vaikyste, būsimo valstybės vyro auklėjimu ir mokymusi ir baigiant karo žygiais, kuriems skirta daugiausia vietos. Poemoje daug kalbama apie tėvynės meilę, didžiuojamasi garbinga praeitimi. Pakiliai apdainuojamas Lietuvos gamtos grožis, gėrimasi upėmis ir ežerais, krašto turtingumu[38]. Bet šalia Radvilos išaukštinimo poetui labiausiai rūpi Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės galybės smukimas. Jo svajonė ir idealas — valstybė nuo jūrų iki jūrų. Poemoje didžiuojamasi ja, kad tokia buvo, iškeliami jos kūrėjai, sielvartaujama, kad tokios nebėra. Tam į poemą įvestas ir Vytautas. Jis pasirodo sapne Radvilai toks, koks buvo po Žalgirio pergalės, išdėsto savo didvalstybinius siekimus, su širdgėla

---

[37] Ten pat, p. 223.
[38] Žr. *Abramavičius V.* XVI amžiaus Vilniaus poetai. — „Literatūros ir meno metraštis 1959". Vilnius, 1959, p. 340—341.

apgailestauja, kad taip sumenkėjo jo palikuonys, ir skatina kovon.

Panašus patriotizmas atsispindi ir neišaiškinto autoriaus, pasivadinusio Tėvynės Mylėtoju, lotynų ir lenkų kalbomis rašytose eilėse, skirtose „senatui ir lietuvių tautai“[39]. Jose autorius ir verkianti motina tėvynė išsako savo sielvartą dėl galybės sumenkėjimo, Maskvos prisijungtų rusų miestų ir žemių, išsigimusių vaikų, kurie negali apginti jos nuo priešų. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės miestai (Vilnius, Ašmena, Trakai, Kaunas ir kt.), vaivadijos ir sritys (Žemaičiai, Kijevas, Smolenskas ir kt.) reiškia savo meilę ir ištikimybę motinai tėvynei, o atskirtieji nuo jos — sielvartą.

XVI a. paskutinio dešimtmečio publicistikoje, pavyzdžiui, Prakapo Baltramiejavičiaus „Cenzūroje“[40], parašytoje polemizuojant su neišlikusia anonimine brošiūra dėl lenko B. Macejovskio nominacijos Vilniaus vyskupu, labai ryškiai atsispindi Lietuvos feodalų rūpinimasis ir pastangos neįsileisti į svarbiausias vadovaujamas vietas lenkų, išlaikyti Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės prestižą. Brošiūroje remiamasi indigenatu. Buvęs Vilniaus vyskupas V. Protasevičius, baltarusis, vadinamas „dorovingu ir šventu vyskupu lietuviu“[41]. Pabrėžiama, kad Lietuvoje geriausias bažnytines vietas (pre-

---

[39] PHILOPATRIS AD SENATVM POPVlumque Lituanum. 1597. Lenkiškoji teksto dalis prasideda tokia antrašte: Miłośnik **Oyczyzny do Senatu y Rzeczypospolitey Litewskiey.**

[40] CENSVRA Albo Zdánie y vważenie Prokopá Báltromieiowicżá. O Nominácyey Biskupá Wileńskiego... 1598. J. Fijalekas spėja, kad Prakapas Baltramiejavičius — Vilniaus akademijos auklėtinis, kilęs iš Žemaičių (PiL 229). Bet galima galvoti ir kitaip. Minėtame 1567 m. kariuomenės surašyme figūruoja Прокопъ Болтромеевичъ iš Lydos pavieto, stojęs vietoj seno tėvo (p. 748). Ir šiaip Prakapo vardas surašyme daugiausia pasitaiko pietų-rytų Lietuvoje.

[41] Ten pat, l. A 5v.

latūras, kanonijas, klebonijas) užėmę lenkai, kad daug laikytojų yra lenkų, ir lietuvis „niekur nebeįsispraus". Bet žemesnės vietos P. Baltramiejavičiui ne taip labai rūpi. Kitas reikalas vyskupo — senatoriaus kėdė. Įrodinėdamas, kad būtina iki galo kovoti dėl Vilniaus vyskupo, tikina, jog ant plaukelio pakibo „visos prerogatyvos ir laisvės"[42]. Taigi čia akivaizdžiai matyti klasinės feodalinio patriotizmo šaknys. Ta proga galima dar paminėti, kad Lietuvos kancleris L. Sapiega 1592 m. rašė: „... arba žūti, arba iškovoti, kad lietuvis būtų Vilniaus vyskupu!"[43] Lietuvos atstovai Varšuvos seime 1597 m. pareiškė lenkams net savo gyvybės kaina sieksią, kad jų reikalavimai dėl Vilniaus vyskupo būtų patenkinti. Ilgas ginčas pagaliau pasibaigė Lietuvos feodalų laimėjimu. Zigmantas Vaza ir popiežius nusileido. Vilniaus vyskupu 1600 m. tapo Benediktas Vaina, kurio norėjo didikai ir kapitula. Bet lig šiol neaišku, ar jis bent kiek mokėjo lietuviškai. Toks buvo Lietuvos feodalų patriotizmas.

M. Daukšos patriotizmas, kaip atrodo, buvo visai kitoniškas. Jis nesididžiuoja tariama lietuvių kilme iš romėnų, apie ją nė žodžiu neužsimena, nekalba apie valstybę nuo jūrų iki jūrų, nors jam ne mažiau rūpi tėvynės likimas ir gerovė, valstybinis savarankiškumas. Jis labiau už kitus myli savo kraštą, susisielojęs jo ateitimi, trokšta jo klestėjimo. Bet ateities laidą mato kitur — tautinės kultūros kūrime. M. Daukša mylėjo kalbą, kuria kalbėjo liaudis ir kurios pradėjo atsižadėti bajorai. Remdamasis kitų tautų pavyzdžiu, kaip pagrindinį patriotinį dalyką iškėlė tos kalbos meilę ir pabrėžė,

42 Ten pat, l. B4r.
43 *Lappo J.* Bandymas pavesti lenkui Vilniaus vyskupo katedrą XVI amžiaus pabaigoje. — „Praeitis", 1930, I, p. 105.

jog reikia ją puoselėti, ugdyti, suteikti jai deramą vietą. Tai ir buvo aktualiausia, turint prieš akis augančius kultūrinius krašto poreikius ir žalingas tendencijas, sustiprėjusias po Liublino unijos. Dėl to svarbiausią vietą „Prakalboje į malonųjį skaitytoją“ užima gimtosios kalbos reikšmės visuomenės gyvenime iškėlimas.

Pabrėžęs, kad gimtoji kalba žmogui tas pat, kaip gyvuliui ar paukščiui jo balsas, gamtos suteiktas, kurio negalima pakeisti, nepakeičiant drauge ir prigimties, M. Daukša pakiliais ir įtaigiais žodžiais, skambančiais aforizmo jėga, kuria jai himną:

> Ne žemės derlumu, ne drabužių skirtingumu, ne šalies gražumu, ne miestų ir pilių tvirtumu gyvuoja tautos, bet daugiausia išlaikydamos ir vartodamos savo kalbą... Kalba yra bendras meilės ryšys, vienybės motina, pilietiškumo tėvas, valstybės sargas.

Aukštindamas kalbos vaidmenį, M. Daukša jį suabsoliutina, perdeda. Gimtosios kalbos vartojime mato tėvynės gerovės užtikrinimą, o atsisakyme ir paniekinime — visokio blogio priežastį:

> Sunaikink ją, – sunaikinsi santaiką, vienybę ir gerovę. Sunaikink ją, – užtemdysi saulę danguje, sumaišysi pasaulio tvarką, atimsi gyvybę ir garbę.

Jis duoda pavyzdžių, kad, vartodamos ir puoselėdamos savo kalbą, tautos ir valstybės išlieka ir išgarsėja (sakysim, Roma).

Palyginę M. Daukšą su kovotojais dėl gimtosios kalbos kituose kraštuose, matome ne vieną skirtingą bruožą. Italai, prancūzai, lenkai kovojo dėl savos — italų, prancūzų, lenkų kalbos teisių, įrodinėjo jos vartojimo reikalingumą, tinkamumą, ištobulinimo galimy-

bes, kėlė geras ypatybes, pranašumą prieš kitas, o kartais skundėsi skurdumu, neturtingumu. Apie visų tautų teisę ir reikalą vartoti savo kalbą jeigu ir būdavo užsimenama, tai tik tarp kitko. Pirmiausia reikėjo palaužti lotynų kalbos diktatūrą, besąlyginį viešpatavimą, nugalėti giliai įsišaknijusį įsitikinimą neprilygstamu lotynų ir graikų kalbų pranašumu, jų rašytojų nepasiekiamu tobulumu. Lotynų kalba, jos mokėjimas buvo žmogaus vertingumo matas. Kaip žmonės prašoką gyvulius kalba, taip mokytieji nemokytuosius — lotynų kalba. Buvo tada ir tokių, kurie nenorėjo pripažinti krikščioniais negarbinančių lotynų kalbos. Jeigu, pavyzdžiui, ir nebuvo galima paneigti reikalo kasdieniniame praktiniame gyvenime vartoti italų kalbą, tai neigtas galimumas, ja rašant, pasiekti nemirštamos literatūrinės šlovės. Italų kalba lyginta su variu, kuris negali atstoti aukso — lotynų kalbos. Tik laimėjus kovą dėl vienos kurios tautinės kalbos, lengviau darėsi kovoti ir dėl kitų — buvo jau kuo remtis.

M. Daukša į pirmąjį planą iškelia visų tautų natūralią teisę vartoti savo kalbą, visoms kalboms pripažįsta lygybę. Jis nekalba apie tobulas ir netobulas kalbas, gražias ir negražias. Visos turi lygią teisę egzistuoti. Kaip savaime suprantamą dalyką akcentuoja visų jų vartojimą, branginimą, ugdymą ir išlaikymą. Čia jo atrama yra kitų tautų kovotojai. Potekstėje tartum girdime S. Speronio tezę, pakartotą Ž. diu Bele, kad visos kalbos yra vienodos vertės (d'un medesimo valore —d'une mesme valeur)[44]. Tuo remdamasis kaip kokia aksioma, M. Daukša nori, kad ir lietuvių kalbai būtų pripažintos

---

[44] *Speroni S.* Opere. Venezia, MDCCXL, t. I, p. 193; *Du Bellay J.* La Défense et Illustration de la Langue Française. Paris, 1930, p. 65.

lygios su kitomis kalbomis teisės. Jis neieško jokių vertingų lietuvių kalbos ypatybių, pranašumo, lyginant su kitomis, neoperuoja skambumu, lankstumu, turtingumu, gimininguumu su lotynų ar graikų kalba, kaip tai darė italų, prancūzų ir lenkų kovotojai, gindami savąsias kalbas, taip pat ir ištisa eilė vėlesnių lietuvių kalbos gynėjų (M. Pretorijus, Pilypas Ruigys, K. G. Milkus ir kt.). M. Daukša nesiskundžia ir savo gimtosios kalbos skurdumu.

Ragindamas vartoti lietuvių kalbą, M. Daukša anaiptol nepasisako prieš kitas kalbas, jų mokėjimą, mokymąsi ir vartojimą Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. Priešingai, jis dar pabrėžia, kad kitų kalbų mokėjimas ir vartojimas „visados visų žmonių buvo ir tebėra vertinamas ir giriamas". Čia jis turi galvoje ne tik antikines, bet ir naująsias kalbas. Neišskiria nė lenkų kalbos, kuri po Liublino unijos, jo paties žodžiais tariant, „virto lyg ir gimtąja", nors anksčiau pabrėžė, kad dėl lenkų kalbos mokymosi ir vartojimo bajorija paniekino, apleido, kone išsižadėjo savo kalbos. M. Daukša smerkė tik gimtosios kalbos apleidimą, bodėjimąsi ja. Šiuo atveju kaip paralelė galėtų būti imamas Simonas Budnas, baltarusis, vienas žymiausių kairiojo reformacijos sparno atstovų Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, kuris savo biblijos vertimo į lenkų kalbą (išspausdinto 1572 m. Nesvyžiuje) pratarmėje, užsiminęs apie lotynų, italų ir vokiečių kalbų plitimą ir peikdamas žodžių iš jų skolinimą, rašo: „Tai ne dėl to sakau, kad peikčiau kitas kalbas, bet kad savo nuosavos ir prigimtos neniekintume."[45] Tuo būdu M. Daukša pasirodo kaip vienas pažangiausių kovotojų dėl tautinių kalbų teisių XVI a. Jo pažiūrose nė ženklo nematome tautinio ribotumo, uždа-

[45] *Taszycki W.* Obrońcy... str. 158.

rumo, horizonto siaurumo. Iš „Prakalbos į malonųjį skaitytoją“ sklinda taurus jos autoriaus humanizmas.

M. Daukša norėjo iškovoti deramą vietą gimtajai kalbai Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. Prakalboje atsispindi pagrindiniai jo siekimai, tikslai, programos metmenys. S. Kolbuševskis pažymėjo, kad M. Daukša savo prakalba norėjo suvaidinti vaidmenį (nors ir mažesniu mastu), kurį atliko Prancūzijoje lygiai prieš 50 metų paskelbtas minėtasis Ž. diu Bele manifestas, — „norėjo atverti lietuvių literatūrai duris“[46]. Jau daug anksčiau E. Volteris[47] ir, juo sekdamas, A. Becenbergeris[48] teigė, kad prakalboje M. Daukša „reikalavo lietuvių kalbai lygių literatūrinių teisių su lenkų, lotynų, graikų ir kitomis kalbomis“. Panašių minčių yra pareikšta ir daugiau.

Iš to, ką M. Daukša sako apie kitas tautas, kurias nurodo kaip pavyzdį, aišku, kad jis siekia dviejų dalykų: 1) įvesti lietuvių kalbą į viešąjį valstybinį gyvenimą, padaryti literatūrine, rašto kalba ir 2) kurti lietuvių literatūrą, savąją raštiją, duoti jai pradžią:

> Tąja kalba paprastai visi rašo įstatymus, jąja leidžia savosios ir svetimų tautų istorijas, senas ir naujas, jąja aptaria visus valstybės reikalus, ją gražiai ir padoriai vartoja visokiais atvejais bažnyčioje, taryboje, namie.

Taigi M. Daukša pirmiausia norėjo, kad lietuvių kalba būtų visuotinai visiems reikalams ir visokiais atvejais vartojama: ir karaliaus-didžiojo kunigaikščio dvare,

---

[46] *Kolbuszewski S.* Mikołaja Daukszy „Przedmowa...“ str. 194, 196.

[47] Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft. 1899, IV, S. 366.

[48] Die Osteuropäischen Literaturen und die slawischen Sprachen (Die Kultur der Gegenwart, Teil I, Abt. IX), Berlin und Leipzig, 1908, S. 360.

kanceliarijoje, ir ponų taryboje, ir feodalų tarpe, nekalbant jau apie bažnyčią. Literatūros, savosios raštijos kūrimo kelias jam dar nebuvo visai išryškėjęs.

Nežinia, ar M. Daukša svajojo, kad lietuviai kada nors turės savo Homerus, Vergilijus ir Ciceronus, kaip teigė apie italus S. Speronis, apie prancūzus Ž. diu Bele. Bent apie tai, kaip apie tolimus dalykus, neužsiminė. Iš rodomo kitų tautų pavyzdžio matyti, jog M. Daukša norėjo, kad lietuviškai būtų rašoma istorija. Tuo jis, atspindėdamas plačių bajorijos sluoksnių poreikius, lyg ir pasisakė prieš 1582 m. lenkiškai išleistą M. Strijkovskio kroniką. Be istorijos, lietuvių raštijai pradžią turėjo duoti vertimai iš kitų kalbų. Apie juos M. Daukša kalba kaip apie visuotinį reiškinį: „visos tautos ir suskato versti knygas iš kitų kalbų į savas“. Rodydamas rūpinimosi savo kalba pavyzdžiu Italiją, pabrėžia, kad „nėra jokių, net sunkiausio turinio knygų, kurių jos žmonės nebūtų išvertę į savo kalbą“. Todėl reiktų manyti, kad M. Daukša turėjo prieš akis įvairių veikalų, jų tarpe ir antikinių rašytojų, vertimą į lietuvių kalbą.

Kadangi, kiek mums žinoma, M. Daukša pats vertė tik religines knygas, galima pagalvoti, jog praktikoje jo programa buvo gana siaura — neprašoko konfesinių reikalų. Atrodytų, kad, priklausydamas kontrreformacijos lageriui, jis panaudojo lietuvišką knygą vien katalikybei stiprinti. Bet kitokiai raštijai lietuvių kalba pasirodyti tuo metu nebuvo dar sąlygų. Be to, čia pasireiškė jo kova dėl gimtosios kalbos teisių bažnyčioje, kur jos buvo visai ignoruojamos. Prakalboje aiškiai sakoma, kad dvasininkai lietuvių kalbos nemoka. Kad religinė raštija sudarė tik dalį M. Daukšos programos, ir tai ne pačią svarbiąją, rodo jo žodžiai dėl postilės vertimo, kuriuo tikisi „duosiąs progos pagalvoti ir pasvarstyti

didesnius dalykus ir paskatinsiąs karščiau rūpintis gimtąja kalba". Pažymėtina, kad „Prakalboje į malonųjį skaitytoją", panašiai kaip ir lotyniškoje prakalboje, jis pabrėžia savo darbo reikšmę ne tik katalikų bažnyčiai, „bet ir visiems Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės piliečiams". Tikisi, kad tai bus vaisinga pradžia.

M. Daukšos programos metmenis kai kas linko laikyti M. Giedraičio „nacionalinės kultūros sukūrimo planu"[49]. Tuo pačiu M. Daukša būtų tik M. Giedraičio pažiūrų reiškėjas, jo sumanymų vykdytojas. Pripažįstant jų artimus draugiškus ryšius, bendradarbiavimą ir pažiūrų bendrumą daugeliu atvejų, vis dėlto vargu ar galima jas sutapatinti. Ar tik M. Daukša nebus siekęs daugiau, turėjęs platesnių užmojų už M. Giedraitį?

Pirmiausia tokia prielaida galėtų kilti dėl istorijos rašymo. M. Daukša norėjo istorijos lietuvių kalba, o M. Giedraitis buvo M. Strijkovskio mecenatas. Jeigu sunku ar net visai neįmanoma būtų buvę rasti tuo metu asmenį, kuris būtų galėjęs Lietuvos istoriją parašyti lietuviškai, tai, parašyta lenkiškai ar lotyniškai, ji galėjo būti išversta į lietuvių kalbą ir išleista. Bet kad tuo būtų M. Giedraitis rūpinęsis, žinių nėra. Antra, panašiai galvoti verčia ir vyskupo dvaro ir kapitulos vartojama kalba. Nors M. Giedraitis ir stengėsi parengti lietuvių dvasininkų, juos apie save suburti, bet tai buvo įvykdyta tik iš dalies. Tiesa, jis pats gerai mokėjo lietuviškai ir, kaip teigia A. Vijūkas-Kojelavičius, kol gyvenęs, lietuviškai sakydavęs pamokslus[50], tačiau savo dvare, kapituloje, santykiaudamas su dvasininkais, kaip ir jo pirmtakas J. Petkūnas-Petkevičius, matyt, vartojo lenkų

---

[49] Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности... т. XIV (1909), кн. 3, стр. 181—182.

[50] *Wiiuk Koiałowicz A.* Miscellanea rervm ad statum eccleſiaſticum in Magno Litvaniæ Dvcatv pertinentium. Vilnæ, MDCL, p. 15.

kalbą. Tai liudija abiejų testamentai, juose vartojami terminai, pavadinimai. Sakysim, J. Petkūno-Petkevičiaus testamente, rašytame lotyniškai, sidabrinių šaukštų skaičius taip nusakytas — „coclearia argentea viginti et quatuor, alias *dwa thuziny*"; karieta — *kolebkę*; arklių vardai — *Skoczek, gniadego woznika*[51]. M. Giedraičio testamente matome tą patį:

> duos rusticos sive duas *służbas*; sine magno reti, quod *niewod* dicitur; duo mansi erant *czobotarorum*; Patinas... minores, quae vocantur *połmiski*, duodecim, orbium vnum *tuzin*; ollas et cacabos alias *banie*; sutanam *gozdzikowam*; Scutelam argenteam ad bibendum, quae *czara* dicitur; poculum magnum argenteum inauratum, seu *rostruchaniec* dictum.[52]

Jeigu lenkų kalba nebūtų buvus vyskupo kasdien vartojama, pabrauktieji žodžiai nebūtų patekę į testamentą. Bent kai kurių jų vietoje matytume lietuviškus žodžius. Taigi M. Giedraitis, kur nuo jo priklausė, — vyskupijos centre, kapituloje neįvedė lietuvių kalbos (šalia lotynų kalbos), nors tai, kaip atrodo, buvo neatskiriama M. Daukšos programos dalis. Prakalba, tur būt, dėl to ir rašyta lenkiškai, kad ji skirta stambesniems feodalams ir dvasininkams, kuriuos M. Daukša pirmiausia ir norėjo paveikti.

„Prakalboje į malonųjį skaitytoją" M. Daukša išreiškė ne vien savo pažiūras, pažangiosios ano meto šviesuomenės pažiūras. Joje rado atgarsį plačiųjų liaudies masių ir smulkiosios bajorijos nuotaikos, atsispindėjo augantis „lietuvių tautoje nepasitenkinimas, pasi-

---

[51] Jb DaD 8—9.

[52] Ten pat, p. 52—58.

piktinimas ir pasipriešinimas dėl prasidėjusio Lietuvos feodalų nutolimo nuo lietuvių kalbos ir jų lenkėjimo“[53].

M. Daukšos prakalba įdomi ne tik savo idėjomis, bet ir argumentacija, sukomponavimu. Ji verta dėmesio ir kaip literatūrinis kūrinys.

3. RENESANSINIAI PRAKALBOS BRUOŽAI. ORIGINALUMAS

Palyginę M. Daukšos „Prakalbą į malonųjį skaitytoją“ su P. Bembo ir S. Speronio dialogais, Plejados manifestu, čekų, lenkų ir baltarusių kalbos gynėjų pratarmėmis, rasime vieną kitą panašią mintį, argumentą, bet niekur neapčiuopsime tiesioginio sekimo. Susidaro įspūdis, kad M. Daukša savo prakalbą sukūrė visai savarankiškai, nepriklausomai nuo kitų. Bet joje aiškiai juntamas renesanso epochos dvelkimas, idėjinis ryšys ir dvasinis giminingumas su kitais kovotojais. Todėl galima kalbėti apie paraleles ir kai kuriuos bendrus bruožus.

Iš karto krinta į akis renesansinis M. Daukšos argumentacijos pobūdis. Plačiai pagrįsdamas ir įrodinėdamas būtinumą vartoti savo gimtąją kalbą, smerkdamas ją apleidžiančius, niekinančius ir jos išsižadančius, M. Daukša remiasi ne biblija, ne bažnyčios tėvais, ne scholastiniais išvedžiojimais ir silogizmais. Pagrindinis ir svarbiausias jo argumentų šaltinis — gamta, žmogiškoji prigimtis, jos dėsniai:

> Pati *prigimtis* visus to moko... *gamta* liepia kalbėti... iš *prigimties* kiekvienas labiausiai linksta ir stipriai prisiriša tiek prie savo tautos ir kraujo, tiek ir prie savo kalbos.

Argumentų jis ieško ne tik žmonių, bet ir „neišmintingų padarų gyvenime“. Įžiūri juose daug bendrumo ir panašumo su žmonėmis, ima kaip paralelę.

---

[53] Lietuvos TSR istorija... I, p, 244.

Iš antikos (Cicerono) humanistai paveldėjo pažiūrą, kad žmogus nuo gyvulio daugiausia skiriasi kalba[54]. Ją kartojo P. Bembo[55] ir kiti tautinių kalbų gynėjai. M. Liuteris akcentavo, kad galėjimas kalbėti — tauriausias dalykas žmoguje[56]. M. Rejus tą mintį panaudojo, rašydamas apie lenkus (1574): tegu kaimyninės tautos žino, „kad lenkai ne žąsys, kad turi savo kalbą"[57]. M. Daukša, labiau su gamta suaugęs, gyvendamas viensėdyje ar mažame miestelyje ir ją stebėdamas, pabrėžė ne skirtumą žmogaus nuo gyvulio, bet panašumą. Pripažino, kad kiekvienas gyvulys turi savąją kalbą, neatskiriamai susijusią su jo prigimtimi, esme ir savitumu:

> Kas per keistenybės būtų gyvulių tarpe, jeigu varnas užsimanytų suokti kaip lakštingala, o lakštingala – krankti kaip varnas, ožys – staugti kaip liūtas, o liūtas – bliauti kaip ožys? Dėl tokio savo būdo pakeitimo pranyktų savitumas, beveik pranyktų ir tokių įvairių gyvulių esmė ir prigimtis. Jeigu toks gyvulių paikumas sukeltų jų tarpe tokį sąmyšį, tai galime suprasti, koks sumišimas ir netvarka kyla, kai žmogus, dėl kitos tautos kalbos savo gimtąją visiškai paniekinęs, taip pamėgsta svetimąją... lyg pats būtų ne to krašto ir kalbos.

Toks perdėjimas, panašumo tarp žmogaus ir gyvulio akcentavimas, žinoma, nereiškia, kad M. Daukša tiki, jog gyvuliai iš tikrųjų turi savo kalbą, atitinkančią žmonių kalbą. Jie — „neišmintingi padarai", ir jų kalba visai kitokia. Bet, svarbiausia, iš citatos matyti M. Daukšos pažiūra į prigimtį, gamtą, kaip į šventą dalyką. Jos įstatymų visi turi paisyti, laikytis, iš jų neiškrypti. Visi turi klausyti jos balso. Tokia pažiūra būdinga dau-

---

[54] *Borinski K.* Die Antike in Poetik und Kunsttheorie. Leipzig, 1924, II, S. 8.
[55] *Bembo P.* Prose della volgar lingua. Padova, 1955, p. 5.
[56] *Arndt E.* Luthers deutsches Sprachschaffen... S. 9, 11.
[57] *Taszycki W.* Obrońcy... str. 84.

geliui renesanso filosofų. Ji sieja M. Daukšą ir su S. Speroniu, kurio dialoge gamta laikoma dieviška (natura... divina che ella è)[58], visur ta pati — tiek danguje, tiek žemėje, taip pat meistriškai gimdanti ir žmones, ir gyvulius. Būdinga, kad Ž. diu Bele savo kalbos (kaip ir tėviškės) gynimą laiko prigimties įstatymu (loi naturelle).

M. Daukšos žmonių palyginimai su gyvuliais S. Čiurlionienei kadaise atrodė „šiek tiek naivūs"[59]. Vėliau ji, cituodama šią vietą, apie naivumą nebekalbėjo[60]. XVI a. skaitytojui toks vaizdingas, kiek groteskiškas sugretinimas kaip tik galėjo daryti įspūdį.

Antras M. Daukšos argumentų šaltinis yra istorija, tautų ir valstybių likimas — Persijos, Romos, Graikijos, Arabijos. Čia, kaip sako S. Kolbuševskis, irgi pasireiškia „epochos dvasia"[61]. M. Daukša teigia, kad „didžioji Persijos karalystė" išsilaikė tiktai „savo kalbos santaika", Arabų šalis, Graikų valstybės — „tiktai savo gimtosios kalbos išlaikymu". Kiek detaliau jis užsimena apie Romą, kuri išgarsėjo kitose tautose, ir jos žygdarbiai net tolimiausius žemės kraštus pasiekė irgi „tik išlaikymu gimtosios kalbos, kuriai praturtinti ir skleisti ne tiktai įstatymus leido, bet ir įvairius filosofijos mokslus dėstė ir savo dievų garbę aprašė", o graikų kalbą „draudė vartoti įstatymuose ir senate". Pastarasis teiginys primena humanistų argumentą, atrodo, perimtą iš antikinės senovės ir virtusį beveik priežodžiu, kad

---

[58] *Speroni S.* Opere... I, p. 197. Plg. *Du Bellay J.* La Défense... p. 66.

[59] *Čiurlionienė (Kymantaitė) S.* Lietuvių literatūros istorijos konspektas. Voronežas, 1918, p. 19.

[60] *Ciurlionis S.* Abrégé d'Histoire littéraire de la Lithuanie. Paris, MCMXXIX, p. 11.

[61] *Kolbuszewski S.* Mikołaja Daukszy „Przedmowa..." ...str. 195.

Roma daugiau turi būti dėkinga lotynų kalbai (Cicerono raštams), negu Cezario pergalėms[62].

Kaip tikintis žmogus ir dvasininkas, M. Daukša panaudoja ir religinį argumentą — gimtosios kalbos reikalingumą katalikybės propagandai, religinei moralei skiepyti. Gimtąją kalbą liepiąs vartoti ir dievas. Būdinga, kad, tik smerkdamas dvasininkus, nemokančius lietuvių kalbos arba ja besibiaurinčius, pasiremia apaštalo Povilo žodžiais (Rom. 10, 14), juos parafrazuoja. Taip pat grasindamas dvasininkams aukštesniu teisingumu — dievo teismu, nurodo evangeliją (Mat. 10, 28).

Atkreiptinas dėmesys dar į vieną dalyką. Įtikinėdamas, kad būtinai reikia vartoti gimtąją kalbą, M. Daukša visai neįrodinėja, jog ją tikrai galima išugdyti, paversti literatūrine kalba. Kodėl neliečiamas toks svarbus momentas? Atrodytų, kad tai jis laikė lyg ir savaime suprantamu daiktu, būdamas tvirtai įsitikinęs, jog kiekviena kalba gali būti ištobulinta. Tokio įsitikinimo teorinio pagrindo, tur būt, reikia ieškoti renesanso pažiūroje į kalbą, jos kilmę, prigimtį. S. Speronis ir, juo sekdamas, Ž. diu Bele kalbą laikė ne dievo dovana, bet žmonių kūriniu. Kalbos negimsta pačios savaime kaip žolės ar medžiai, vieni menki ir silpni, kiti sveiki ir stiprūs. Visos jų teigiamos ypatybės priklauso nuo žmonių valios ir noro. Jeigu ilgainiui vienos pasidarė turtingesnės už kitas, tai priklausė ne nuo jų pačių, bet nuo žmonių pastangų ir išmonės. Kiekviena kalba galima filosofuoti ir visus mokslus dėstyti[63].

Renesanso bruožų matome ir „Prakalbos į malonųjį

---

[62] *Speroni S.* Opere... I, p. 170; *Du Bellay J.* La Défense... p. 110, 479. Plg. *Toffanin G.* Geschichte des Humanismus... S. 126, 457.

[63] *Speroni S.* Opere... I, p. 193—194; *Du Bellay J.* La Défense... p. 41—42, 65.

skaitytoją“ formoje, išraiškoje. Tai, kad knygos pratarmę M. Daukša pasirinko gimtosios kalbos gynimo manifestui, gana būdinga laikotarpiui, ypač baltarusių, čekų ir lenkų literatūroms. Atrodo, kad Lietuvos sąlygomis būtų buvę sunku kitu būdu, pavyzdžiui, atskiru leidiniu, tai padaryti. Pagaliau tokio pobūdžio prakalba visai tinka pirmajam stambiam lietuviškam leidiniui Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje.

Prakalbos rėmai neleido M. Daukšai išsiplėsti, vertė rašyti glaustai, nors autorius daug ką turėjo pasakyti. Ji daro įspūdį vienu prisėdimu įkvėptai parašyto kūrinio. Taip joje viskas atrodo natūralu, paprasta, organiškai susieta. Jokio dirbtinumo, „literatūriškumo“, erudicijos demonstravimo, tuščiažodžiavimo, ilgų išvedžiojimų, citatų. Bet drauge jaučiame ir aukštą literatūrinę autoriaus kultūrą, antikinės retorikos išlavintą įgudusią plunksną. Prakalba padiktuota gilaus jausmo, patriotizmo, susirūpinimo savo tėvynės ateitimi, tačiau viskas joje iki smulkmenų pergalvota, sumaniai ir įtaigiai sukomponuota.

Rašydamas prakalbą, autorius turėjo prieš akis, bent iš dalies, antikos oratorius, tarp jų, tur būt, ir Ciceroną. M. Daukša irgi norėjo ne tik loginiais argumentais įtikinti (persuadere), bet ir padaryti įspūdį, sujaudinti, paveikti (movere). Be to, jis siekė ir estetiškai džiuginti (delectare)[64]. Dėl to tinkamai išdėstė argumentus, keitė toną, kalbėjo ne tik į skaitytojo protą, bet ir į širdį, vaizduotę.

Prakalba pradedama ramiai, dalykiškai, nuo motyvų, dėl kurių versta į lietuvių kalbą postilė. Bet jau pirmuosiuose sakiniuose pasigirsta patriotinis motyvas —

[64] *Norden E.* Die antike Kunstprosa. Leipzig-Berlin, 1923, I, S. 216. Plg. *Kolbuszewski S.* Mikołaja Daukszy „Przedmowa...“ str. 196.

troškimas padaryti paslaugą visiems Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės gyventojams ir paskatinti juos karščiau rūpintis tėvų kalba. Šis motyvas tolydžio stiprėja, o paskui išsiveržia kaip nesutramdoma, viską užvaldanti srovė. Skaudus, smerkiantis konstatavimas, kad Lietuvoje užmirštama, apleidžiama, beveik atmetama sava kalba, neleidžia autoriui ramiai toliau kalbėti. Keičiasi intonacija. Jos pasikeitimą žymi retorinis klausiamasis sakinys (*Kurgi, sakau, pasaulyje yra tauta...*). Kategoriškais teiginiais pabrėžiamas savo kalbos vartojimo visuotinumas. Panaudojamas gamtinis argumentas. Sakiniai virsta greit banguojančiais ritminiais periodais su simetrinėmis dalimis. Pakartotinai pasmerkiamas gimtosios kalbos paniekinimas ir apleidimas. Tas pasmerkimas, lyg leitmotyvas, naujame kontekste gauna naują stipresnį atspalvį — leidžia suprasti tokio elgesio nežmoniškumą, priešingumą prigimčiai.

Centrinė prakalbos vieta — kulminacija parašyta pakiliausiu tonu (*Ne žemės derlumu...*). Tai aforizmais skambąs himnas gimtajai kalbai. Autorius prabyla tiesiog į skaitytojo širdį, nori jį sujaudinti. Čia meniškiausi ritminiai periodai su pakartojimais ir anaforomis, sintaksiniais paralelizmais ir simetrinėmis dalimis, dvinarėmis ir trinarėmis žodžių grupėmis, ritminėmis klauzulėmis. Paskui tonas, nors lieka pakilus, kiek atslūgsta. Pereinama į istorinius argumentus, nurodomi konkretūs kitų tautų pavyzdžiai. Vėl grįžtama prie gimtosios kalbos paniekinimo ir apleidimo Lietuvoje, jau tiesioginiais žodžiais jis dar kartą pasmerkiamas, užsimenama apie to apleidimo padarytą žalą ir kreipiamasi į skaitytojus, ypač dvasininkus:

Argi nematome...
Argi negirdime...

M. Daukša apeliuoja į jų sąžinę ir liepiamąja nuosaka skatina juos rūpintis kalba:

Gailėkimės tikro savo kraujo...
Gailėkimės savo pačių sąnarių...
Neleiskime... žūti...
Neniekinkime...
Bijokime ir baiminkimės...

Į pabaigą vėl užsimena apie postilę, jos paskirtį, kreipiasi ne tik į dvasininkus, bet ir į tautą, kaip gali kreiptis tik žmogus, jausdamasis atlikęs didelį, epochinės reikšmės darbą:

Priimk, Lietuvos Didžioji kunigaikštyste...
Klausyk, mūsų tauta...

Nurodęs naudą, kurią iš postilės turės dvasininkai ir tikintieji, dar kartą išreiškia viltį, kad jo atliktas darbas bus vaisinga pradžia ir paskatins kitus mylėti gimtąją kalbą, jos laikytis ir ją ugdyti.

S. Kolbuševskis, pabrėždamas didelę renesansinę M. Daukšos kultūrą, „Prakalbą į malonųjį skaitytoją" pavadino „nuostabiai gražiu lietuviško patriotizmo žiedu"[65]. Gimtoji kalba Lietuvoje ir vėliau, ypač XVIII—XIX a., turėjo nemaža gynėjų. Mylėjo ją K. Donelaitis, A. Strazdas, D. Poška, S. Daukantas, S. Stanevičius, J. Plioteris ir kiti. Aušrininkai jai išaukštinti net eilėraščius rašė (pavyzdžiui, J. A. Vištelis) ir įrodinėjo, kad rojuje lietuviškai buvę kalbama (V. Bruožis). Matas Miežinis išleido atskirą knygelę „Apie meilę ir brangìnimą savo prigimtosios tėvų kalbos" (1909). Bet ne vienas jų neprilygo M. Daukšai gilumu, akiračio

65 *Kolbuszewski S.* Mikołaja Daukszy „Przedmowa..." str. 196.

platumu ir glaustu iškalbingumu. Teisingai yra pažymėjęs V. Mykolaitis-Putinas, kad „Prakalboje į malonųjį skaitytoją“ matome „tokį gilų ir prasmingą kalbos aukštinimą, kokio nerandame visoj lietuvių literatūroj“[66].

[66] *Mykolaitis-Putinas V.* Literatūros etiudai. Kaunas, 1937, p. 177.

VI. VERTIMO MENAS, LITERATŪRINIO STILIAUS UŽUOMAZGOS IR ĮNAŠAS Į LITERATŪRINĘ KALBĄ

Nedėkingas vertimo principas, dideli sunkumai, su kuriais neišvengiamai susiduriama literatūrinės kalbos formavimosi pradžioje, norint išreikšti net ir elementarius dalykus, abstraktesnes sąvokas, pagaliau pati postilė, neliteratūrinis savo esme veikalas, neleidžia mums dabar įprasta prasme kalbėti apie M. Daukšos vertimo meną. Tačiau ir jį neigti būtų neteisinga. Aukšta literatūrinė vertėjo kultūra, kūrybiniai sugebėjimai, platus lietuvių kalbos resursų panaudojimas, pastangos prilygti originalo išraišką ar net ją pralenkti — visa tai glaudžiai susiję su vertimo menu, ypač žiūrint istorinėje perspektyvoje. Be to, reikia turėti galvoje ir kai kurias M. Daukšos originalo ypatybes.

J. Vujekas postilėje pasireiškė kaip prozininkas, žodžio meno mokęsis iš antikinių rašytojų. K. Gurskis savo studijėlėje („Jokūbas Vujekas kaip rašytojas") priskiria jį prie lenkų rašytojų plejados (su J. Kochanovskiu priešakyje), siekusios įsisavinti iš antikos paveldėtas literatūrines formas ir žodžio kultūrą, ir lenkų prozininkų tarpe linkęs pripažinti jam vieną iš pirmųjų vietų[1]. Tad ir jo vertėjas M. Daukša galėtų pretenduoti į prozininko vardą.

M. Daukša postilės vertimu turėjo pastovios, ilgalaikės reikšmės lietuvių literatūrai. Savo gausia leksika jis žymiai praturtino besiformuojančią literatūrinę kalbą. Versdamas jis parodė ir individualius stilistinius polinkius, išraiškos vaizdingumo ir išbaigtumo siekimą,

[1] *Górski K.* Z historii i teorii literatury. Wrocław, 1959, str. 84.

davė nemaža literatūrinio stiliaus, iš dalies net grožinės prozos užuomazgų. Visa tai nagrinėjant, ir paaiškės, kiek M. Daukša buvo vertėjas menininkas.

1. LEKSIKOS GAUSUMAS IR LITERATŪRINĖS KALBOS PRATURTINIMAS

Postilės vertimui dar labiau negu katekizmo būdingas leksikos turtingumas. Tai susiję ne tik su knygos medžiagos nepalyginamai didesniu sudėtingumu, įvairumu ir gausumu, bet ir su vertėjo siekimais, noru įtikti įvairių tarmių atstovams. Apie šią savo vertimo ypatybę M. Daukša pats užsimena „Prakalboje į malonųjį skaitytoją". Turėdamas prieš akis dvasininkus, kuriems reikią sugaišti nemaža laiko medžiagai ir žodžiams parinkti, ir norėdamas jiems padėti, taip pat ir kitus, kuriems savo vertimą skyrė, be to, tur būt, ir lietuvių raštijos, literatūrinės kalbos poreikius, jis pažymėjo, kad žodžių gausumas knygoje „lengvai praturtins uolų skaitytoją". Atrodo, kad tai buvo vienas iš labiausiai rūpimų dalykų M. Daukšai, verčiant postilę, ir jis džiaugėsi ir gėrėjosi savo pasiektais rezultatais.

Labai galimas daiktas, kad čia suvaidino nemažą vaidmenį ir literatūrinė M. Daukšos mokykla, XVI a. turėtas gražios kalbos supratimas. Ko siekta, matyti, pavyzdžiui, iš populiaraus, daug leidimų XVI a. susilaukusio Erazmo Roterdamiečio veikalo „Apie dvejopą žodžių ir dalykų gausumą" (De duplici copia verborum ac rerum). Šiame iškalbos meno vadove, remiantis antikos autoriais, iškeliamas žodžių gausumo ir įvairumo reikalavimas, išsamiai išdėstomi įvairūs būdai ir priemonės jam pasiekti, drauge pasmerkiamas tuščias plepumas, užtemdąs patį dalyką ir varginąs klausytojų

ausis. Erazmo Roterdamiečio pasakymu, nėra nieko nuostabesnio ir didingesnio už kalbą (oratio), kupiną minčių ir žodžių, kuri kaip aukso upė liejasi per kraštus[2]. Nežinoma, ar M. Daukša tą veikalą skaitė, bet jis neabejotinai buvo susipažinęs bent su kitų humanistų retorikos vadovėliais, kurie formavo jo pažiūras, polinkius. Nors visi retorikos vadovėliai buvo skirti iškalbos menui lotynų kalba, ir vienas dalykas rašyti lotyniškai, o visai kitas gimtąja kalba, vis dėlto daug ką iš jų buvo galima panaudoti ir pastaruoju atveju.

Pasiekti didesnį žodžių gausumą pradedančioje formuotis literatūrinėje kalboje buvo itin sunku. XVI a. lietuvių vertėjams stigo paprasčiausių atitikmenų. Z. Blotnas savo prakalboje į S. Vaišnoro verstą „Žemčiūgą teologišką“ skundėsi „sunkybe žodžių“, dėl kurios ne visos vietos esančios tinkamai išverstos, reikšdamas viltį, kad ilgainiui reikiami žodžiai atsirasią[3]. M. Daukša vertė daug didesnę ir sudėtingesnę knygą, bet „sunkybe žodžių“ nesiskundė. Skaitant susidaro įspūdis, kad jo leksikos versmės buvo neišsenkamos: taip toli jis pralenkė kitus savo žodyno turtingumu.

M. Daukšos leksikos gausumą geriausiai parodo kelių atitikmenų pavartojimas vienam originalo žodžiui. Į juos atkreipė dėmesį E. Tanglis, bet nemokėjo šios taip būdingos ir svarbios M. Daukšos vertimo ypatybės teisingai išaiškinti. Jis pastebėjo, kad postilės vertėjas, paprastai kiekvieną originalo žodį versdamas atitinkamu lietuvišku žodžiu, kartais panaudoja 2—4 žodžius. O kai visai nėra lietuviško atitikmens, originalo žodis

---

[2] *Des. Erasmi Roterodami* De dvplici copia verborvm ac rervm... Additaʃunt... commentaria à *M. Veltkirchio* conʃcripta. Coloniae Agrippinae... M. D. LXXVII, f. A4v.

[3] Zemcʒuga Theologiʃchka... perguldita per *Simona Waiʃchnora*... Karaliaucʒiuie... 1600, f. A10.

išverčiamas aprašomuoju būdu. Pavyzdžiui, jis paima žodį *dzisiejszy*, kurį atitinkančio būdvardžio lietuvių kalba neturinti (!). Dėl to, kaip pakaitalą, postilėje randame *šios dienos, šio amžio, šio pasaulio, dabar esąs* ir kitokius nusakymus, kartais net ištisus šalutinius sakinius. Retkarčiais pasitaiko 10 ir daugiau tokių variantų. Nors E. Tanglis pripažįsta, kad tie skirtingi nusakymai dažniausiai dėsningai susiję su prasmės niuansais[4], bet toliau daro išvadą, kad nieko aiškaus nesą galima pasakyti apie motyvus, kodėl M. Daukša taip elgiasi[5]. Net keistokai atrodo, pavyzdžiui, toks E. Tanglio samprotavimas:

> *śmierć* vertimas matomai sudaro Daukšai didžiausių sunkumų. Jis pavartoja ne mažiau kaip penkis daiktavardžius: *mirimas, numirimas, mirtis, giltinė* ir *smertis.* Prie jų reikia pridėti rečiau pasitaikančiuose pasakymuose dar *nužudymas, nužavimas* [= nužavinimas] ir kitus. Pagaliau norėdamas išversti *śmierć* prielinksniniuose junginiuose, jis panaudoja *mirti* dalyvius ir plačiausios apimties šalutinius sakinius.[6]

Kaip čia suprasti sunkumus, jeigu vertėjas turi net kelis visai gerus atitikmenis, plačiai vartojamus gyvojoje kalboje? Šį reiškinį reiktų aiškinti ne sunkumais, kurių minimu atveju visai nebuvo, o sąmoningomis pastangomis įvairinti vertimo kalbą, padaryti ją žodingesnę[7].

Verčiant greta vykusių atitikmenų ar pakaitalų suradimo originalo žodžiams pagrindinė priemonė kalbos žodingumui ir įvairumui didinti buvo sinonimika. Ją rekomendavo ir Erazmas Roterdamietis: „sinonimika

---

[4] *Tangl E.* Der Accusativus und Nominativus... S. 8.
[5] Ten pat, p. 11 (išnaša).
[6] Ten pat.
[7] Plg. *Skardžius P.* Daukša pirmasis bendrinės kalbos kūrėjas Didžiojoj Lietuvoj... p. 12, 15.

yra gausumo šaltinis ir pradžia (fons et origo)"[8]. Sinonimų sugretinimas mėgstamas daugelio tautų, propaguojamas antikinės retorikos, labai dažnas lietuvių tautosakoje. M. Daukša juos postilėje vartoja panašiai kaip katekizme, bet iš dalies ir skirtingai. Katekizmui dėl jo nedidelės apimties ir palyginti nesudėtingo turinio būdingas pusiau mechaninis sinonimų įvedimas. Jie daugiausia įrašyti vertimo paraštėse, mažiau jų pačiame tekste, ypač skirtingose jo vietose. Postilėje sinonimai dažniausiai įjungti į tekstą, tik maža dalis pridėta paraštėse.

Sinonimai postilėje nevienodos paskirties. Dalis jų yra tolygūs savo reikšme, ir, tur būt, nei M. Daukša, nei jo amžininkai nematė ir mes neįžiūrėsime juose kokių prasmės, apimties, vartojimo sferos skirtumų, stilistinių niuansų, pavyzdžiui:

...padarîſsiu ius *ȝwéieis* arba *ȝúkliieis* ȝmonių DP 377_{9-10} (...vcȝynię wás *Rybitwámi* ludȝi VP II 1_{11}); ...Pétras *ȝuwinîkas* DP 378_{15} (...Piotr *rybak* VP II 2_{28}).

...idąnt' ięi *krękłą* arbá *kruti* paſwéikintų DP 196_{45} (...áby iey *pierśi* vȝdrowił VP I 183_{33}).

...ſúnų ſawąii *wientúrti* / arba *wienatiii* DP 42_{24-25} (...Syna swego *iedynego* Vn I 66).

...kuriś *iȝgîdit* ir *iȝwáiſtii* tur DP 285_{52} (...*vlecȝyć* VP I 296_{28}).

Dažnai, kaip ir katekizme, greta (sujungiant jungtuku *arba,* taip pat paraštėje) pateikiamas skolinys ir jo lietuviškas atitikmuo, pakaitalas, visai lygiareikšmis ir lygiavertis:

...gułêdamas kaip *ſlibinós* arba *ſmâkas* ąnt' łôbių ſawų DP 307_{11-12} (...leȝąc iáko *ſmok* ná ſkárbiech ſwoich VP I 329_{36}).

[88] *Des. Erasmi Roterodami* De dvplici copia verborvm ac rervm... p. 56.

...pradurimas *iecʒia* arba *ragôtinia* DP 52_{6-7} (...prʒebicie *włocʒnią* VP I 45_{28}).

...ſmarkia *febra* arba *drugiu* DP 358_{16-17} (...okrutna febrą VP I 407_{9}).

...idą́nt' ieis *prakáutų* arba *handlawôtų* DP 382_{43-44} (...áby imi hándlowáli VP II 8_{40}).

...*pirmûnis* arba *predkus* ſawus DP 505_{41} (...*prʒodki* VP II 154_{15-16}).

Svarbesni už minėtuosius yra sinoniminiai žodžiai, leksiniai paralelizmai su skirtingais prasmės, vaizdumo atspalviais:

...páti Hérodą / ſu wiſsa galîbę io ſutrint' kaip *ßapéli* arba *ßiaudêli* DP 418_{13-14} (...ſámego Herodá / ʒe wßyſtką mocą iego ʒetrʒeć iáko *ʒdʒiebłko* VP II 41_{3-4}).

...ákmenimis *vʒbrukt* DP 127_{4} (...*vkámionowáć* VP I 142_{3}); ...ákmenimis *vʒmúßt* DP 128_{11-12} (...*vkámionowáć* VP I 143_{34}).

Ne tur bût didʒiûiącʒeii kaip' *arkléi* arba *ʒirgái* DP 209_{37} (Nie máią być pyſʒni iáko *konie* VP I 198_{22-23}); ...kurſái ir *kúiną* ráißą ißwáiſtit gałêtų DP 204_{52} (...*ſʒkápę* chromą vlecʒyć mogł VP I 191_{31}).

...idą́nt' ...giwę́ntumbim' be *papeikimo* arba *nûtarties* DP 191_{28-29} (...ábyſmy... ʒyli beʒ *prʒygány* VP I 175_{40}).

Sinonimikos gausumą postilėje gali pailiustruoti kad ir šis pavyzdys, kur vienam originalo žodžiui duodami 5 daugiausia kasdieninės buitinės aplinkos žodžiai, pavartoti perkeltine prasme — taikant juos dvasiniam gyvenimui, moraliniam elgesiui:

...ik bê mêtû *apweyʒdékimeś* / *paſsiergékimes* ir kłausîkimê rôdos to / kuriſái... DP 16_{31-32} (paraštėje *Apkuopkimes* / *apwokimes* / *apłuobkimes*; ...ʒá cʒáſu *opátruymy* / á ſłuchaymy rády tego / ktory... VP I 14_{15}).

Dažnai tame pačiame puslapyje, net toje pačioje pastraipoje panaudojami vis nauji žodžiai, sinonimai vienam originalo žodžiui:

vilktinis, *tinklas*, *nevadas* (niewód) DP 526_{II2-9};
žvirzdas, *smiltis*, *žiezdras* (piasek) DP 579_{34-40};
luotas, *laivė*, *aldija*, *sudina* (łódź) DP 78-79;
nebylys, *nežadžia* (niemy) DP 117_{29-32}.

O štai kokia turtinga *vargšo* sinonimika: *bėdulis*, *benamis*, *nuvargęs*, *pavargėlis*, *pavargęsis*, *rudulis*, *vargeta*.

M. Daukšos meistriškumą, sugebėjimą rasti atitikmenis ar juos susikurti rodo dviejų greta stovinčių originalo žodžių, — reiškiančių vieną dalyką, ypatybę, bet kiek skirtingais atžvilgiais, arba dvi giminingas, panašias savybes, — vertimas, kuris ir dabar net įgudusiems vertėjams sudarytų sunkumų:

...*búkłumas* ir *dailé* Sȝatôno / tûs kuriûs túri ſawói' waldȝioi' / pirm' apiakint'... DP 165_{20-21} (...*fortel* y *ßtuká* Sȝåtáńſká... VPs 31_{15})[9].

Kas gál' iȝſakit wiſsús *wîlus* / ir *ȝabągus* ßatêno / kuriûs wiſſsúr o wiſsur ſpándo DP 220_{15-17} (Kto wypowie wſȝyſtkie *ȝdrády* y *śidłá* ſȝåtáńſkie / ktore wſȝędy á wſȝędy ȝáſtáwuie VP I 216_{3-5}).

...paȝino prieȝaſtí anó *ſdigimo* arbá *ȝáidimo* bęrnélo ſawoi iſcioi DP 474_{30-31} (...poȝnáłá prȝycȝynę onego *ſkakánia* ábo *gránia* dȝieciątká w ſwym ȝywocie VP II 111_{9-10}).

---

[9] Kaip iš kitų senųjų raštų ir iš gyvosios kalbos pavyzdžių matyti, abu žodžiai — *buklumas* ir *dailė* visai tiksliai išreiškia originalo *fortel* ir *sztuka* prasmę (žr. Lietuvių kalbos žodynas, I, 934; II, 150; *Skardžius P.* Lietuvių kalbos žodžių daryba. Vilnius, 1943, p. 589).

...idant... *ruſtibę* ir *nopikąntą* kaip apipenus iȝg ßirdų, múſų, ißmetinetumbime DP 34_{15-18} (...*gniew* y *nienawiść* iako truciznę z serc naszych wyrzucali Vn I 54).

...gałêio *ſutrupint* ir *ſugurînt* wiſsás ſiłás priéſakių ſawú DP 155_{12-13} (...mogł *ȝetrȝeć* y *ſkrußyć* wßyſtkie ſiły nieprȝyiaćioł ſwoich VPs 17_{19-20}).

Pažymėtina M. Daukšos vertimo savybė, ne mažiau svarbi ir vertinga už į akis krintantį, kartais daugiau išviršinį žodingumą, — nesitenkinimas bespalviais, perdaug bendros reikšmės originalo žodžiais, o ieškojimas tikslesnių lietuviškų atitikmenų, geriau išreiškiančių ir nusakančių kalbamą dalyką:

...ſutwerimą, / iȝg dúłkių ir trúpucȝio mólų, *nąȝieſtą* DP 241_{33} (...ſtworȝenie / ȝ prochu à ȝ kęſà gliny *vlepione* VP I 244_{29-30}).

...kwietis / kuriů tur *miſt'* kiekwięná dußiá tikintiii DP 487_{26-27} (...pßenicà / ktorą, ma *ȝyć* kàȝda dußà wierna VP II 128_{11-12}).

...*úȝgrieio* ȝuwų, didi gáuſumą, DP 287_{47} (...*ȝágárnęli* ryb wielkość obfitą, VP I 300_{6}); ...dûtis *paȝwiêt'* tů newadú DP 526_{II28} (...dáć ſię *poimáć* tym niewodem VP II 179_{38-39}).

Ir tâpes eſt prákaitas io kaip *ßlakái* krâuio *ſráwąncȝio* ȝêmeń DP 149_{14-15} (Y ſtał ſię pot iego iáko *kropie* krwie *ćiekącey* ná ȝiemię VPs 9_{10}).

...iau pradêio *mérdet* DP 354_{47-48} (...iuȝ pocȝynał *vmieráć* VP I 402_{10}).

...iei tawé piktina akis tawà / *iȝgrießk'* ią, DP 277_{54-55} (...*wyrwi* ie VP I 283_{42}).

Postilėje gausu įvairių gyvenimo sričių leksikos, pradedant kasdienine buitimi ir baigiant filosofiniais terminais. Joje minimi darbo įrankiai (*arklas, žuobris, piautuvas*), ginklai (*kalavijas, strėla, ietis*), apranga (*apdas, autuvas*). Nemaža žodžių atspindi feodalinę vi-

suomeninę aplinką, socialinius sluoksnius ir jų santykius, pavyzdžiui:

ūkis, ūkininkas, kiemas (= kaimas); dvarionis, tijūnas, šaukūnas (=antstolis, woźny); kaimynas (= valdinys), šeimyna (czeladź), vergas, vergystė; namininkas, nuomininkas (=palūkininkas), tėvikštaitis (dziedzic), prekijas; alga, mokestis (= užmokestis), čyžė ir t. t.

Daugiau negu kituose senuosiuose lietuvių raštijos paminkluose čia randame ir kultūrinių-literatūrinių terminų. Atrodo, kad M. Daukša pirmasis pavartojo žodį *rašytojas* artima dabartinei reikšme:

Raßitoiei Bažnîčžios ąnt' wiétos Ewąngeliſtų DP 388_{18-19} (*Pisarze* Kóscielni na mieyscu Ewangelistow Vn III 17).

Postilėje ne kartą minimi kai kurie tautosakos terminai — *pasakos, sekmės, priežodžiai, prilyginimai, giesmės,* bet ne visuomet mums įprasta reikšme. Tuos pačius originalo žodžius — *powieść* ir *przypowieść* M. Daukša vienur verčia *pasaka,* kitur tarp jų daro skirtumą ir *przypowieść* (parabolė) verčia *prilyginimu* arba *priežodžiu.* Tik *sekmę* visur atitinka *baśń* (pasaka, pasakėčia). Kad *giesmė* reiškia liaudies ar šiaip pasaulietinę poeziją, aišku iš konteksto:

Ne iž̧girſi cž̧ia ne wiéno ž̧ódž̧io ne ręikalįgo... nei *gieſmių* ſwiéto DP 474_{38-40} (...àni *pieśni* świeckich VP II 111_{19}).
...*giéſmęs* gédißkas giéſt DP 321_{26} (...*pieśni* gàmráckie śpiewàią VP I 351_{22}).
...*gieſmių* ne wiež̧liwų DP 307_{24-25} (...*pieśni* nie vcž̧ciwych VP I 330_8).

Dalis literatūrinių terminų M. Daukšos palikti neišversti, net fonetiškai kai kurie mažai teaplietuvinti:

komedija (rašoma *Comediá*), kurią jis vartojo vaidinimo, dramos prasme, *viršus* (o gal *viršas*? = eilėraštis, eilės, wiersz, versus)[10], *krainika* (= kronika, rašoma pagal lenkų *kroynika*). Kitiems jo panaudoti gyvosios kalbos žodžiai arba naujadarai-vertiniai: *iškalba, iškalbis* (= gražbylybė, wymowa)[11], *išskirstymas* (= perskyrimas, rozdział, capitulum), *lakštas* (= laiškas, list, epistola).

Pamokslą ir *mokslą* M. Daukša vartojo kaip sinonimus mokslo, pamokymo prasme. Bet pasitaiko *pamokslas* ir dabar mums įprasta reikšme. Šiaipjau tam reikalui naudojamas *sakymas,* o pamokslininkas vadinamas *sakytoju.* Čia dar reikia pridėti *mokytoją* ir *mokytinį,* vartojamus, kaip ir literatūrinėje kalboje.

Postilėje yra labai įprasti mums žodžiai — *užrašas* (napis ir zapis) ir *parašas.* Bet pastarasis reiškia gyventojų surašymą ir, matyt, yra M. Daukšos naujadaras-vertinys (iš *popis*). Nemaža pasitaiko ir abstrakčių žodžių, kurių vieni paimti iš gyvosios kalbos, suteikiant jiems bendresnę, labiau atitrauktą reikšmę, kiti paties vertėjo susikurti. Kartais jis dar svyruoja, kuris teiktinesnis vartosenai, o gal mano, jog ir čia pravartus gausumas, ir paraleliai vartoja tam pačiam reikalui keletą žodžių, pavyzdžiui, *būstimas, būstimė, buitis, būmenis:*

...wiena yra galîbe ir wałdʒė ir *búſtimas* arba *eſſenćia* ir naturá Téwo Sunaus ir Dwáſios S. DP 232_{28-29} (...*iſtność* y nàturà... VP I 231_{22}).

...Dwasîa S. pati per ſawé tuř *bûſtimę* arba *eſſencią* ſawa DP 232_{20-21} (...Duch š. ſam prʒeʒ ſię ma *bytność* álbo poſtáć ſwoie VP I 231_{13-14}).

---

[10] Plg. „Žemčiūgos teologiškos" *verſas* (f. A11), K. Širvydo žodyno *wirśius* (Dictionarivm... Vilnæ... M. DC. XLII, p. 478).

[11] Gyvojoj kalboj vartojamas *iškalbis* gražbylybės, iškalbingumo prasme (Lietuvių kalbos žodynas, IV, 193).

...pêrmainoś wiſsá ſubſtantia arba *bûſtime* dûnos inġ kûną ir wîno / ing kráuią DP 133_{23-24} (...prʒemienia ſię wſʒyſtká ſubſtántia álbo *iſtnosc* chlebà w ċiàło... VP I 151_{2-3}).

...wienos êſt' ne tiektái wálos / bet ir natûros ir *bûities* DP 266_{30-31} (...iedney ieſt nie tylko woliey / àle y nátury y *iſtnośċi* VP I 269_{6-7}).

O Kas vʒgúl tikrós *bûities* tikro kûno ir krâiuo Wieß-patiés DP 265_5 (...prawdʒiwey *bytnośći*... VP I 267_2).

...natûra *bûmęnies* Diewo DP 44_{20} (...náturá *iſtnośċi* BOſkiey VP I 36_{41}).

Tą patį matome ir kitu atveju. Gana dažnai postilėje vartojamas žodis *visotinis* (=visuotinis, powszechny), o paraleliai — *visatimys*.

M. Daukša neturi žodžio *mintis* (originalo *myśl* jo nusakoma kitais žodžiais, tolygaus atitikmens neturi), bet vertime randame žodį *mąstyti:*

...kłauſîkime karßtài ʒódʒiu io / ir *mąſtîkime* iûs diéną ir nákti DP 298_{27-28} (...ſłuchaymy ʒ chuċią ſłowà iego / y *roʒmyſlaymy* ie we dnie y w nocy VP I 316_{18-19}).

Kad būtų aiškiau, kokius abstraktesnės reikšmės žodžius jis vartojo postilėje, galima suminėti dar keletą pavyzdžių:

bendrystė, draugystė, grausmė (= drausmė, karność), jaunybė, mergysta, mergystė, moterysta, moterystė, naujybė, priežastis, slaptė (= paslaptis, tajemnica), šviesybė, tamsybė, vienybė, vienystė ir t. t.

Su leksikos gausumu susijęs ir skolinių, tarptautinių žodžių panaudojimas. M. Daukšai daugiau būdingas siekimas išsiversti be skolinių, juos pakeisti lietuviškais žodžiais. Bet kur jam nepavyko susirasti ar susikurti lietuviškų atitikmenų, jis mieliau vartojo tarptautinius lotyniškus ar graikiškus žodžius, ne slavizmus, nors

pastarųjų irgi neretai pasitaiko. Kur originale yra tarptautiniai žodžiai, paprastai ir M. Daukša juos palieka neversdamas. Dėl to postilėje jų randame nemažą pluoštą:

afektas, ceremonija, defektas, dekretas, efimera, egzekutaras, fortuna, furija, instrumentas, jurisdikcija, kanceliarija, koncilija, kondicija, konfesija, lamentas, legacija, legatas, matematikas, materija, persona, posesija, presumpcija, reformatoras, sedicija, sentencija, sukcesija, tironas, titulas ir t. t.

Kai kuriose originalo vietose jų susikaupę gana gausiai, o M. Daukša dar prideda:

Ir teip' wiſsi wiſsų́ ámȝių ȝmónes... tûiau múſsis ſtótis: nę per *Agentúś* ſawús / nę per *prakurótarus* / bat pâtis per ſawé / ſawo *perſónoiê* tikróiê / bę iókio atguldinéiimo / ir *appełacios* DP 7_{48-50} (...nie przez *agenty* swe, nie przez *prokuratory*, ale sami przez się, w swey *osobie* własney, bez żadney odwłoki y *appellacyey* Vn I 11).

O štai keletas pavyzdžių, kur lenkiškus žodžius yra išvertęs tarptautiniais, nors kai kuriems turėjo ir lietuviškus atitikmenis ir pakaitalus:

...tóii ȝmoná... iȝdâwuś iau búwo ąnt' *Dáktarų* wiſsą tûrtą ſáwą DP 370_{9-10} (...tá białagłowá... wydáłá iuȝ byłá ná *Lekárȝe*... VP I 425_{25-26}).

...vgnis... wiſsús *elementús* / ȝẽmę / wą́ndęni / hóra / kaip wáßką iȝtirpis DP 8_{31-32} (...wszytkie *żywioły*, źiemię, wodę, powietrze, iako wosk rostopi Vn I 13).

...priêmęs *fórmą* târno DP 74_{15} (...prȝyiąwſȝy *poſtác* ſłuȝebnicȝą VP I 78_{17}).

...ißardis lîgęi ſu ȝęme *fundamentús* tawús ir padóbs sûnus tawús DP 310_{44} (...roȝrȝuca rowno ȝ ȝiemią *grunty* twoie / y porąȝą ſyny twe VP I 335_{25-26}).

Wiénâ yrá gerós ßirdiés / arbá *intencios* DP 553_{47} (Iedná ieſt dobrego vmyſłu / ábo *przedſięwzięcia* VP II 212_{39-40}).

M. Daukša turtino savo vertimo leksiką ir naujadarais. Pažymėdamas, kad jis daugiau už kitus XVI a. rašytojus „vartoja lietuviškų žodžių, surankiotų iš ano meto gyvosios kalbos arba savaip pritaikytų svetimiesiems žodžiams versti", P. Skardžius dėl M. Daukšos naujadarų pareiškia tokią nuomonę: „Specialių naujadarų, savo paties sudarytų ar iš kitur paimtų, jis vartoja daug mažiau."[12] Šiam klausimui reikalingas specialus tyrinėjimas. Vis dėlto atrodo, kad M. Daukša kūrėsi nemažai naujadarų, tik juos šiandien nelengva atsekti. Daugiausia jų darybai panaudodavo priesagas ir priešdėlius.

Susidaro įspūdis, kad M. Daukša mėgo darytis abstrakčius daiktavardžius su priesaga *-umas*. Greičiausiai jo plunksnai priklauso tokie žodžiai, kaip *atskilumas* (odszczepieństwo), *bebernumas* (niepłodność), *kitokumas* (różność), *niekumas* (marność), *norumas* (chęć), *žmonumas* (= žmoniškumas, ludzkość) ir kt. Iš jų *atskilumas* yra neabejotinai naujadaras reformatų atsiskyrimui nuo katalikų bažnyčios pavadinti. Pačius reformatus (eretikus) M. Daukša postilėje vadina žodžiais *atskaluonis, paklaiduonis* (plg. J. Bretkūno *kleidūnas*). *Bebernumas* padarytas iš žodžio *beberne* (= bevaikė, nevaisinga), kuris buvo įprastas XVI a. kalboje (plg. *berniškė* = vaikystė), kai *bernas* dar reiškė vaiką.

Daug žodžių M. Daukša darė ir su priesaga *-imas*. Greta minėto *įkvėpimo,* kaip leksinį paralelizmą jis vartojo *išlėkimą,* greta *pašaukimo* (powołanie) —

[12] *Skardžius P.* Lietuvių kalbos žodžių daryba. Vilnius, 1943, p. 591.

pavadinimą (powołanie). Pastarasis žodis gali būti jo paimtas iš B. Vilento. *Pašaukimas* įsigalėjo ir visuotinai vartojamas, o *pavadinimas* gavo kitą reikšmę. Su šia priesaga jo pasidarytas *visauimas* (powszechność), *stebuklavimas* (= stebėjimasis, nusistebėjimas) ir kiti.

Atrodo, kad M. Daukša bus susikūręs su priesaga *-ėjas* šiuos žodžius: *pralenkėjas* (uprzedziciel) su leksiniu paralelizmu *pranokėjas* (uprzedziciel), *veikėjas* (sprawca), *klausėjas* ir kt.

Ypač jis mėgo daryti žodžius su neiginiu, pavyzdžiui, *nekaltė* (= nekaltybė), *nemirtis* (= nemirtingumas), *neapstas* (niedostatek), *nemokslas* (= neišmanymas, nemokėjimas), *nebaimė* (= saugumas, bezpieczeństwo) ir kt.

M. Daukša daug darėsi ir sudurtinių žodžių. Juos pailiustruoti gali kad ir šie, kurių antrasis dėmuo yra tas pats: *daugbylis* (wielomówstwo), *niekbylis* (= tuščia kalba), *gerabylis* (= gerai, teisingai kalbantis), *piktabylis* (= piktai kalbantis).

Iš svarbesnių M. Daukšos naujadarų paminėtina *vakarinė* (= vakarienė). XVI a. ir vėlesniuose raštuose paprastai buvo vartojamas skolinys *večerija,* dažnai pasitaikąs ir postilės vertime. Tik K. Širvydas, gal iš dalies sekdamas M. Daukša, vietoj šio skolinio panaudojo nusakymą dviem žodžiais:

Wieczerza / Coena, cœnula. *Walgimas wakarinis*[13].

Tenkindamiesi tokiu trumpu M. Daukšos leksikos ir jo įnašo į literatūrinę kalbą apibūdinimu ir iliustravimu vienu kitu pavyzdžiu, pereisim prie kitų jo vertimo ypatybių, svarbesnių literatūriniu-stilistiniu atžvilgiu.

---

[13] Dictionarivm trivm lingvarvm... Auctore *C. Szyrwid...* Vilnæ... M. DC. XLII, p. 476.

2. IŠRAIŠKOS VAIZDINGUMAS, LIAUDISKUMAS IR IŠBAIGTUMAS

M. Daukšai rūpėjo ne vien žodžių gausumas, bet ir jų išraiškingumas. Ciceronas, pasisakydamas prieš pažodinį vertimą, pabrėžė, kad ne žodžius reikia perduoti, o jų jėgą[14]. M. Daukša, nors daugiausia laikėsi pažodinio vertimo principo, bet turėjo prieš akis šį antikinės vertimo teorijos reikalavimą — siekė tolygios ar stipresnės išraiškos, įtaigumo.

J. Vujeko postilėje vyrauja intelektualinis pradas, ne emocionalumas, vaizdingumas. Išraiškingesnis žodis rečiau pasitaiko, bet tuo svarbesnis jo vaidmuo sakinyje. M. Daukša, nieko iš esmės nekeisdamas, siekė didesnio vaizdingumo. Tai matyti kad ir iš šių pavyzdžių, kur originale pavartoti arba kiek vaizdesni pasakymai, arba paprasti bendresnės reikšmės žodžiai:

...tátái darikim' nórei ir ſų dʒiaukſmų... nei *ſuraukta kaktá* DP 492_{19-20} (...to cʒyñmy ʒ ochotą y ʒ weſelim... áni ʒ *kwášną twarʒą* VP II 135_{13-14}).

...ſu dideſniu *karßcʒiu* io ießkoio DP 185_{34} (...ʒ wietſʒą *pilnoščią* go ſʒukàły VP I 167_{38}).

Tokių *pilwapeniú*... ir nų yrá dwârai pilni DP 160_{20} (Tákich ċi *pochlebcow*... y dʒiš dwory pełne VPs 24_{25-26}).

...didis *báʒmas* ʒmonių DP 131_{29} (...wielka *moc* ludʒi VP I 148_{20}).

M. Daukša pabrauktuosius svarbesnius žodžius arba išvertė tolygiais, adekvatiškais (I pavyzdys), arba pavartojo jų vietoje stipresnius, raiškesnius, pridėdamas ir niekinamą atspalvį (III pavyzdys). Būdinga, kad,

---

[14] O sztuce tłumaczenia. Praca zbiorowa pod redakcją *M. Rusinka*. Wrocław, 1955, str. 446.

versdamas kai kuriuos būdvardžius, jis panaudojo dalyvius, dalyvinį nusakymą:

...turêio bût vȝúneßtas inġ dą́gu / weȝimé *łáiȝdancȝeme liepſnomis* DP 236_{16-17} (...ná ogniſtym woȝie VP I 237_{12}).

...ßitai pagimde Ioną / nórint' *yßkárßuſei* moterißkei tatái rêgėios ne patógus daiktas DP 462_{10-11} (...*ſię* to *ſtárey* niewieśćie ȝdáło niepodobno VP II 93_{19}).

Tuo M. Daukša ne tik sustiprino, bet ir sudinamino išraišką. Jis, gal būt, nesąmoningai jautė dalyvinio ir veiksmažodinio nusakymo būdo pranašumą, veiksmažodyje slypinčias neišsemiamas vaizdingos išraiškos galimybes ir jas gausiai panaudojo. Galima net teigti, kad M. Daukša atrado vaizdinį veiksmažodį. Veiksmažodis yra pagrindinė jo vaizdinė priemonė, juo daugiausia remiasi literatūrinio stiliaus užuomazgos postilės vertime.

Pirmiausia pažymėtina, kad originalo vaizdinius veiksmažodžius M. Daukša išverčia irgi tolygiais vaizdiniais, dažnai dar sustiprindamas:

...artôies dirwoi' tûintîmpós *knîburia* DP 211_{18-19} (Oracȝ w roley vſtáwicȝnie *gmerȝe* VP I 201_{11}).

...múßa / nôwiie / ir wos *ne núdiria* káilo ârtimo ſawo DP 361_{10} (...á ledwie *nie odrȝe* ȝ ſkory bliȝniego ſwego VP I 411_{31}).

...nůdeme / kaip gełaȝis ȝaiȝdoié *wîrpſo* ȝmóguie DP 348_{48-49} (...grȝech / iáko ȝeláȝo w ránie / *tkwi* w cȝłowiecȝe VP I 393_{13-14}).

...idą́nt' geidulėi kûno *ne ſketráutų* DP 239_{6} (...áby ȝądȝe cieleſne *nie brykáły* VP I 241_{10}).

Todrinaġ niėkas *te nerúȝgi* DP 389_{14} (Przetoż nikt *niechay nie szemrze* Vn III 18).

Tas pat pasakytina apie atvejus, kur originale pavartoti du tokie veiksmažodžiai kaip sinonimai arba greta vienas kito, arba sintaksiniame paralelizme:

Neś kad' vʒgėſa ʒwâke / tad' ʒmôgus giwêna tamſibeſe / ir teip wiſſur *kłuſʒinêia* ir *puldinéia* ir inġ tûłas dûbes nûdʒių impûła DP 559_{46-47} (Bo gdy zgasnie świeca, tedy człowiek mieszka w ciemności, y tak się wszędzie *potyka* y *upada*, y w rozmaite doły grzechow wpada Vn IV 135).

Anié pułkáis *kîmſʒos* ir *wériʒeś* ʒódʒiop Diéwo DP 103_{24} (= 98_{24}) (Oni ſię tłumámi *gárnęli* y *ćiſnęli* do ſłowà Boʒego VP I 105_{13-14}).

O kûġ tad' *pûtlauii* / kûgi *ſtiepiéſi*? DP 332_{45-46} (A ʒ cʒegoʒ ſię tedy *pyſʒniſʒ*? ʒ cʒego ſię *wynośiſʒ?* VP I 368_{40}).

M. Daukšos vaizdingumo siekimas dar ryškiau matyti bendrinės veiksminės reikšmės veiksmažodžių vertime. Blankius originalo žodžius jis pakeičia vaizdiniais, sugeba parinkti tiksliausius, specifinius kiekvienam atvejui veiksmažodžius:

...norêiau ſurinkt' ſunų tawųių / kaip wiſʒtá *ſugûʒia* wiſʒtêlús ſawús po ſparnáis ſawáis / ir ne norêiei DP 408 35-36 (...iáko kokoſʒ *ʒgromadʒa* kurcʒątká ſwoie pod ſkrʒydłá... VP II 27_{18-19}).

...*głûdoio* ąnt' krutų Wieſʒpatiés DP 416_{2-3} (...*Odpocʒywał* na pierśiách Páńſkich VP II 37_{34}).

...giareſni iam' butų idant *vʒkarťų* girnų puſe anť kakło io DP 516_{3-4} (...lepiey by mu było / áby *ʒáwieſʒon był* młyńſki kámień v ſʒyie iego VP II 169_{2-3}).

...krâuies *płûdo* DP 140_{26} (...krew *płynęłá* VP I 161_{10}); ...daug iſʒwadʒiotoiu *papłudo* po paſáuli DP 446_{28} (...wiele ʒwodnikow *wyſʒło* nà świát VP II 70_{37}).

Tene iʒgąſtis ſʒirdis iųſų / nei *krûpauie* DP 235_{37-38} (Niechay ſię nie trwoʒy ſerce waſʒe / áni nie *lęka* VP I 236_{6}).

Apskritai imant, susidaro įspūdis, kad M. Daukša niekur nenori pasitenkinti bespalviu žodžiu, o linkęs

visur vaizdžiau, įtaigiau pasakyti, sustiprinti ir pagyvinti išraišką:

...giltine *vʒſtrópus* kaip wágis naktį / né wieną prariia bę teſtamęnto DP 478_{42} (...śmierć *przyßedßy* / iáko złodʒiey w nocy / nie iednego... beʒ teſtámentu połyka VP II 117_{8-9}).

...taléntų ſawą *iráuſęs* búwo ʒęmen' DP 392_{27} (...talent swoy *zakopałby* w ziemi Vn III 24).

...kaip dumas kuri wéias *ißpukßtina* DP 580_{21} (...iako dym, ktory wiatr *rozwiewa* Vn IV 170).

...*nudągîno* ii inģ ßwecʒių namųs ir *prikůpe* ii DP 322_{17-18} (...*prʒyprowádʒił* do Gośćińcá / y *pilność o nim miał* VP I 353_{10-11}).

Idąnt' Vrioßiaus móte po akimi Dówido *ne péruſis* tad' butų ſwętimwirę niékad' ne tápus DP 473_{4-5} (By ſię byłá Vryaßowa ʒoná prʒed ocʒymá Dawidowymi *nie mywáłá* / tedyby ſię byłá cudʒołoʒnicą nie ſtáłá VP II 108_{43}-109_{2}).

Kai kur, panaudojant pusdalyvį su veiksmažodžiu, jam pavyksta labai gražiai, gyvai, drauge ir paprastai išreikšti smulkius nesudėtingus judesius, vienus su kitais glaudžiai susijusius, pavyzdžiui:

...wißtos... wißtęlús ſawús... *kad' bęłaſinêdami iʒſpáitos* ſuwadinêie... DP 410_{39-41} (...*za pastwą rosproszonych* zwoływaią Vn III 52).

Tokius žodžius ir tokį nusakymo būdą M. Daukša galėjo paimti tik iš gyvos kalbos, iš liaudies lūpų, iš namų ūkio aplinkos. Ir ne tik tai. Visame postilės vertime jaučiamas liaudiškas kalbos pagrindas. Nors originalo atitrūkimas nuo tikrovės, teologinės abstrakcijos vertė gyvąją kalbą taikyti tolimiems, visai neįprastiems dalykams, vis dėlto daug kur pastebime tiesioginį liaudiškos kalbos atspindį.

Tur būt, nesuklysime manydami, kad pats gyvas, vaizdus, dažnai kiek grubokas nusakymo būdas M. Daukšos yra pasisavintas iš liaudies, gyvosios kalbos. Be pirma cituotųjų pavyzdžių, tai rodytų ir šie:

[Kristus]... ȝótaġ *nutwéres ligôni* / iȝgîde ii ir pałáido nůġ ſawę DP 339_{12} (...tedy wnet *viąwßy chorego* / vȝdrowił go / y odprawił od ſiebie VP I 378_{26-27}).

Tęn' ȝmogų *błokß* inġ ȝemę DP 312_{28-29} (Tám cȝłowieká o ȝiemię *vderȝą* VP I 338_{4-5}).

...neßątiémus pergałéiimą iȝġ prieſakio *padóbto* DP 542_{31-32} (...niosącym zwycięstwo z nieprzyiaciela *porażonego* Vn IV 107).

...mieſtús ių *ſukûle* / ir pacȝiús *iȝbârſte* po wiſsą paſauli DP 410_{14-15} (...miáſtá ich *ȝburȝył* / y one *roſproßył* po wßyſtkiemu świátu VP II 29_{22}).

Todrinaġ ir męs... toiaġ *botago* biiokimes DP 510_{2-3} (Prȝetoȝ y my... tegoȝ ſię teȝ *karánia* lękaymy VP II 160_{13-14}) ir t. t.

Ryškia liaudiško stiliaus savybe, kurios neprilygstamą pavyzdį davė K. Donelaitis, reiktų laikyti daiktų vadinimą tikraisiais vardais, nepagražinant jų perifrazėmis, nevengimą šiurkštesnių žodžių, palyginimų. M. Daukša neskirstė žodžių į kastas. Tai buvo būdinga renesanso epochai. Grubesnių žodžių, palyginimų randame ir J. Vujeko postilėje. M. Daukša versdamas jų nė kiek nesušvelnino:

...ęſmi *kaip' kâłe* / *paſmirduſi* DP 116_{10} (...ȝemći ieſt *iáko pśicá* / *ſmrodliwa* VP I 128_{20-21}).

...*kiakße* Rahab DP 505_{45} (...*nierȝądnicá* Ráchab VP II 154_{20}).

Tręcȝią dwaſiá ne cȝiſtôii *nârdo kaip kéułę purwé* wiſſôkio kûnißkumo DP 114_{41-42} (Trȝeciego duch niecȝyſty *ponurȝa iáko świnię we błoćie* wſȝelkiey ćieleſnośći VP I 126_{24-25}).

...ir biłos: O *ſmirdicʒoi maitá* DP 15_{22} (O *śmierdʒący ścierwie* / (będą mowić) VP I 12_{23-24}).

...nůdemes *łákamę* kaip' wąndeni DP 175_{32-33} / ...grʒechy *łocʒem* iáko wodę VPs 47_{30}).

Kad jis nesibodėjo tokiais žodžiais, rodo ne viena postilės vieta, kur jų įdėjo, nors originale atitinkamų žodžių nebuvo:

...tů wiſsi apſirîka... ioġ łikſmumú áłga arba wádina tai kas yrá êſt' / gęrt / ßokinét / ſeuſt' / *ʒargîtiś* / ir kûną ſawą pałáiſt' ąnt' wiſsôkių prabągų DP 211_{23-25} (...dobrą myślą nàʒywäia to / co ieſt / ieść / pić / ſkàkàć / ſʒàleć / y ciało ſwe roſpuſʒcʒàć nà wſʒelàkie ʒbytki VP I 201_{16-18}).

Néſſą târp ławôno ʒmôgaus ir *maitós* ßunes / ne kokio numirus ſkîriaus ne ráſi DP 583_{20-21} (Abowiem miedzy trupem pśim a człowieczym, żadney po śmierci rożnice nie naydziesz Vn IV 175).

Pažymėtina, kad M. Daukša maišė stilius — aukštąjį ir žemąjį. Ypač tai krinta į akis, kai kalbama apie jam, kaip tikinčiam žmogui ir dvasininkui, šventus asmenis ir dalykus, kur reiktų laukti rūpestingos žodžių atrankos:

...Wiéßpati ſáwo nůgą *dáuʒąntiſsi* / ir élgetauięnti ąnt' ûlicʒių apłáidʒiome DP 242_{47-48} (...Pànà ſwego nägiego / *tułäiącego* ſię / y ʒebrʒącego / nà vlicách opuſʒcʒamy VP I 246_{20-21}).

...ßwencʒêuſią gîmi io płáßtakomis *ſubúkino* DP 169 II $_{48-49}$ (...na świętßą twarʒ iego policʒkàmi *ʒbili* VPs 40_{11}).

...gáłwą io [= Kristaus] kaip' kubîlus kúbiłą... *kúle* DP 170_{2-3} (...głowę iego / iáko będnarʒ kłodę... *kołàtàli* VPs 40_{16-17}).

...Iónas... ir płáktas bů ſu kitais Apáſtałais ir *ſpirgitas* aliéiuie DP 485_{27-28} (...Ian S. ...y bycʒowan był ʒ inßymi Apoſtoły / y *ſmàʒon* w oleiu VP II 125_{20-22}).

Ta proga turėtina galvoje, kad kai kurie žodžiai tik žymiai vėliau įgavo peikiamosios ar niekinamosios reikšmės (pavyzdžiui, *nasrai, ėsti, ėdesys*). Juos, kaip visai taurius, vartojo XVI a. lietuvių rašytojai, vartojo ir M. Daukša:

...wârdas nâuias kurį *naſray* Wießpaties pramis DP 56_{21} (...imię nowe / ktore *vſtá* Páńſkie náȝową VP I 52_{10}).

...Sâkramêntas yra iſtatitas... idą́nt' ii *ęſtų́* DP 62_{23-24} (...Sákráment ieſt vſtáwion... áby gi *iedȝiono* VP I 60_{41-42}).

Kodrinaġ vbagas ſu tawimi ne tur impi *édeſsio* / kurſái ſu tawimi tur pawilst karalîſtą? DP 33_{43-44} (A czemuż ubogi z tobą nie ma brać *pokarmu*, ktory z tobą ma ośięgnąć Krolestwo? Vn I 53).

Todėl ne visur galima remtis šių dienų vartosena. Bet, antra vertus, žymiau pakito tik dalies žodžių reikšmė. Ir net neįsigilinęs į XVI a. raštų kalbą skaitytojas susidarys bendrais bruožais teisingą M. Daukšos kalbinių-stilistinių polinkių vaizdą.

Būdinga, kad ir apie abstraktesnius dalykus kalbėdamas, M. Daukša taip pat vartoja gyvus, vaizdžius, liaudiškus, kiek grubokus žodžius:

...ſkółá tacȝiůġ múmus ą́nt' kaklų́ *drîbſo* DP 360_{23} (...dług prȝedſię nam ná ßyiách *leȝy* VP I 410_{28}).

...*ȝnáibei* kito gęrą́ ßłówę DP 10_{21-22} (...*uymował* drugiemu dobrey sławy Vn I 16).

Su gyvąja kalba M. Daukšos vertimą sieja ir pasikalbėjimui apibūdinti pavartotas žodis, ir kai kurie kiti žodeliai, dar ir dabar vieni plačiau, kiti siauriau tarmėse pažįstami, kuriems atitikmenų originale dažnai nėra:

...Iéſus... táre iump [savo mokytiniams, einantiems į Emaus]: kokios tatái yrá kałbos kures *ßtórauiate* tarp' ſawęs eidami / ir éſté nulûdę? DP 189_{11-14} (...Co to ʒá mowy / ktore *ſtacʒaćie* miedʒy ſobą idąc / á ieſteśćie ſmutni? VP I 173_{3-4}); ...Iéſus... *ßtórawo* ſu ieis DP 195_{18-19} (...*rozmawiał* z nimi Vn II 17).

...tęnai *nemîntas* turi atſakit DP 10_{30-31} (...tam za to odpowiadać muśisz Vn I 16); Wiſſa cʒionai *ne mitęs* paliko DP 271_{31} (wſʒytko tu muśiał ʒoſtàwić VP I 274_{15-16}).

Kad' eio Ieſus iʒg ten / *aurę* pamate ʒmogų ſedinti ąnt' muito DP 510_{43-44} (Gdy ßedł IEʒus ʒ oną̆d / vyʒ́rʒał cʒłowieká śiedʒącego ná cle VP II 161_{18-21}).

Dėl minėtų liaudiškų kalbos ypatybių kai kuriose postilės vertimo vietose ir tolimi lietuviui skaitytojui dalykai įgavo vieną kitą artimesnį bruožą, buvo lyg sulietuvinti. Pavyzdžiu galima paimti trumpą pasakojimą apie šv. Joną Krikštytoją:

...dábar bernißkeię nuęio *girion'*: kur ſtębúkłigą ir aßtrą giwátą giwéno / nėʒdamas niéko tiektái *ʒiógus* o kártų médų girios: ne gęrdamas niéko tiéktai wą̆ndénį / o wiétoia ápwałkáło / aßutinę iʒġ werbludo płaukú *neßiodamas*: o *iûſta ßikßnos iûſedamas* DP 462_{26-30} (...ießcʒe w dʒiećińſtwie poßedł *ná pußcʒą*: gdʒie dʒiwny á oſtry ʒywot wiodł / nie iedʒąc nic iedno *ßàràńcʒe* à gorʒki miod leſny: nie pijąc nic iedno wodę: á miàſto odʒienia / włoſiennice ʒ wielbrą̆dowey ſierśći *vʒywàiąc*: à *pàſem ſię ſkorʒànym opáſuiąc* VP II 93_{37-40}).

Panašiai, tik daug platesniu mastu vėliau M. Valančius lietuvino šventuosius.

Pabrėžiant postilės vertimo kalbos, ypač vaizdingosios, ryšį su gyvąja kalba, vis dėlto negalima teigti, kad šnekamoji liaudies kalba, o dar labiau tautosakos kalba būtų M. Daukšai visais atžvilgiais pavyzdys ar stilistinė norma. Krinta į akis negausios mažybinės

maloninės formos, kurios taip mėgstamos gyvojoj liaudies kalboj ir tautosakoj. Jų, atrodo, vertime beveik tiek tėra, kiek ir originale. Tais nedažnais atvejais, kai diminutyvas neturi atitikmens J. Vujeko lenkiškajame tekste, jis M. Daukšos pavartotas ne iš įpratimo ar pamėgimo, bet sąmoningai, norint sustiprinti kontrastą ir tuo pačiu įspūdį:

> Jěigu měs někurié teip łâpus budami / gułédami ant pâtało / nei błúſoś inkandimo / nei *ůdo bâlsělo* pakéſt' ně gâlimě: kaipóg ʒalcʒiu prâgaro kandʒiús / kaip kirmelú němirßtancʒiu krimtima něpaláuiamą: káip rěkſmą... kaip werkſmą... iʒkéſt' gałéſsimę? DP 11_{18-23} (...ani pchły ukąszenia, ani *komorowego głosu* ścierpieć nie możemy... Vn I 18).

Labai maža gyvosios kalbos bruožų sintaksėje, sakinio konstrukcijoje. Tai aiškintina pirmiausia vertimo pažodiškumu. M. Daukša turėjo prieš akis ne tik originalo mintį, bet ir sakinio modelį, nuo kurio nenorėjo nutolti. Antra, jį traukė antikinė meninė proza, jos periodų konstrukcijos. Todėl gyvoji kalba daugiau tik detalėse, atskirose sakinio dalyse tegalėjo ryškėliau atsispindėti. M. Daukša tenkinosi gyvosios kalbos elementais, kuriuos be sunkumų, stambesnių originalo konstrukcijos keitimų galėjo panaudoti. Todėl artimesnė gyvajai kalbai sakinio struktūra, žodžių grupavimas pasitaiko tik ten, kur užteko nežymaus originalo schemos pakeitimo, — tereikėjo kokį žodelį pridėti ar praleisti:

> O kaipóg cʒě ně gerétis? kaiP ně dʒiaugtis iʒg tokio didʒio ßwěcʒio? DP 4_{35-36} (A jakoż się tu nie kochać? jako się nie radować *z przyścia* tak wielkiego gościa? Vn I 6).

Čia M. Daukša praleido, kaip nereikalingą, tik vieną žodį, ir sakinys pagyvėjo, nustojo knyginio, „litera-

tūrinio" atspalvio. Be motyvavimo daug natūralesnė pasidarė didelio džiaugsmo ir pasitenkinimo išraiška.

Be vaizdingumo, M. Daukšos vertimui būdingas aiškumo, nusakymo pilnumo, išbaigimo siekimas. Jis matyti nedideliuose išraiškos praplėtimuose, kurių gana gausu postilėje. Dalis jų aiškintini vertėjo noru plačiau, konkrečiau, išsamiau ir drauge kasdieniškiau vieną ar kitą dalyką nusakyti, kad jis būtų ir neišsilavinusiam skaitytojui puikiai suprantamas, arba ką nors labiau pabrėžti, lyg pirštu parodyti:

...iſſake tai Apâſtałamus / ir *tiemus kurie ąnt' iu wietos turêio vʒſtót* / idąnt apſakinétu ʒmonémus... DP 6_{34-35} (...roskazał to Apostołom y *ich następnikom*, aby opowiadali... Vn I 10).

...idą́nt' wel' *wáikſcʒiotumbime pedomis* Laurino S. DP 486_{31} (...ʒebyſmy teʒ *byli náſládowcámi* Wàwrʒyñcà S. VP II 127_{12}).

Ręgi kaip eſt' *dóſnios ir płácʒios rąkos* Wieẞpatiés mûſų DP 290_{4-5} (Widʒiſʒ iàko ieſt *hoyny à ſʒcʒodrobliwy* Pan nàſʒ VP I 303_{7}).

...ir Aúerrôes páhonis káłbêdawo: ioġ niékad' paikêſnes ſéktos ne regéio / kaip yr krikẞcʒionių / ioġ ànis / tieġ / Diéwą ſawą / *kurį gárbinà dąntimis ſukrąmtę prariię* DP 265_{31-33} (...y Aweroes pogànin mawiał: ʒem nigdy ſproſnieyſʒey ſecty nie widʒiał / iàko ieſt chrʒeśćijàñſka / ʒe oni / pràwi / Bogä ſwego *iedʒą* VP I 267_{34-35}).

Ir cʒe *prapłę́ẞes akis weiʒdék'* / kaip yra dáiktas ʒaligas bût' ẞaliię / ir atatrûkt' nûġ kaimęnes Wieẞpatiés DP 402_{14-15} (A tu *pilnie obàcʒ* iàko rʒecʒ ieſt ẞkodliwa byc nà ſtronie... VP II 22_{20-21}).

Svarbesnis už šiuos atvejus yra pagrindinio, vertėjo nuomone, dalyko sakinyje konkretizavimas, išryškinimas ir akcentavimas, praplečiant ir papildant naujais bruožais ir detalėmis:

Nęs' ne wienas ne bus karunawôtas / tiektái kurſái *wſrißkai kariaus arba múßis* DP 213_{36-37} (Bo żaden nie będźie koronowan / iedno ktory ſię *porządnie potyka* VP I 204_{21-22}).

...giwátoie didźturio / rêgimê kêturis dáiktus / kurié iam' búwo prieżaſtimi ąmźino pażúdimo.... Trêcias / ioġ *pûtás dâre kiek' dienós / ir geréios wálgimůſe*. Ketwirtas ir galâuſes / ioġ *élgetą niékino ir ne kůpe* DP $268_{II 13-16}$ (...trzecia / iż *koſztownie vżywał ná kożdy dźień*: czwarta à oſtáteczna / iż *o vbogiego niedbał* VP I 272_{23-24}).

Bet' cżę rêgime / kayp didżey padûtiemuſiemus pikti *Wießpates / arba wiręſnieii żalás dâro* DP 60_{24-25} (Ale tu widźiemy / iáko wielce poddánym źli *przełożeni ſzkodzą* VP I 58_{9-10}).

...dwarionis dwáriep *kiekwiénam nor intéikt* / patôſia / tarnáuia DP 211_{21-22} (...Dworzánin v dworu *zá-biega* / dudkuie / vſługuie VP I 201_{14-16}).

...priéßiniu kẽlú wâitſcźioia / rąkiodami vredús ir pînigus / kełdami ir áukßtindami *namús / ir gimines* ſawás DP 20_{13-14} (...przećiwną drogą chodźą / zbieráiąc vrzędy y pieniądze / wynoſząc y bogácąc *domy* ſwoie VP I 19_{25-26}).

Čia ir išryškėja tikroji žodžių ir medžiagos gausumo reikšmė. Tai ne tuščiažodžiavimas, o esmės atskleidimas, išdėstymas. Tie praplėtimai drauge atlieka svarbią stilistinę funkciją. Jie sulaiko ilgiau skaitytojo ar klausytojo dėmesį, sustiprina įspūdį, suteikia norimam dalykui centrinę ar svaresnę vietą sakinyje. Daugelis jų ir aiškintini, kaip atrodo, stilistiniais vertėjo sumetimais ar polinkiais:

Nes' kas kito nų gadina łůmą dwâßiſką / tiektái ßitie *iżdrikůmai ir paſsiłáidimaij*? DP 162_{24-25} (Bo coż innego dźiś pſuie ſtan duchowny / iedno te *roſpuſty*? VPs 27_{22-23}).

...kûnai mûſų *ißnikt' / ir niekam pawirſt'* ne gali kurié pênis *átgaio ir atgîdąncziůių* kûnu Wießpatiés DP

266_{25-26} (...ciàłà nàſʒe *wniwecʒ ſię obrocić* nie mogą / ktore ſię karmią *obʒywiàiącym* ćiàłem P. Chriſtuſowym VP I $268_{43}-269_{3}$).

...êde waikús ſawús / idą̂ni gałêtų *gîwos patêkt / ir badú nenumîrt* DP 263_{42-43} (...iàdły dʒieci ſwoie / àby *ʒywot ſwoy ʒàchowàć* mogły VP I 265_{10-11}).

...*wardàis iſpêie ir wadina ir paʒiſta* ir iêis gêris DP 271_{17-18} (...*po imieniu ʒna* / y w nich ſię kocha VP I 273_{40-41}).

...ir ſáwo kitiémus *atwirʒe / nudalio* DP 314_{47} (...y ʒ ſwego innym *vdʒielał* VP I 341_{32-33}).

Pabrauktieji vertimo žodžiai yra sinonimai, sinoniminiai pasakymai. Juos, kaip minėta, labai mėgo M. Daukša. Retai kada jis tenkinosi originalo sinonimika, dar rečiau yra kurį nors sinonimą praleidęs, ir tai greičiausiai dėl neatidumo.

Sinonimų sugretinimas, iš jų sudarytos žodžių grupės buvo itin vertinamos rašytojų, kurie rūpinosi iškalbos menu. Tai priemonė pasiekti „stiliaus turtingumui" (abundantia stili)[15]. Sinonimų sugretinimą ir kitas žodžių grupes, kaip retorinę priemonę, jau vartojo M. Mažvydas eiliuotoje katekizmo prakalboje ir J. Bretkūnas savo postilėje. Bet J. Bretkūnas dažnai juos sugretindavo inertiškai, neatsižvelgdamas į sinoniminės grupės žodžių tarpusavio santykį. Jau antikos laikais žodžiai grupėje būdavo dedami taip, kad antrasis būtų ilgesnis už pirmąjį arba svarbesnis savo reikšme. J. Bretkūnas to nepaisė. Jo sinoniminės grupės antrasis žodis dažnai yra trumpesnis ir blankesnis už pirmąjį, šio nepapildo, nesustiprina:

loioi ir *peik* (I 323); iſchloioiuſi ir *apbarusi* (II 57); ing ligga kake inpůle / *apſirge* (II 388) ir kt. [16]

---

[15] *Marouzeau J.* Traité de stylistique appliquée au latin. Paris, 1935, p. 234.

[16] POSTILLA... Per *Iana Bretkuna...* Karaliaucʒiuie... 1591.

Tokių ar panašių atvejų pasitaiko ir M. Daukšos vertime, bet jie nebūdingi ir nedažni. Tada sinonimai beveik jokios stilistinės funkcijos neatlieka, tik žodžius pagausina.

M. Daukša mėgsta sugretinti žodžius, kurių antrasis savo reikšme yra svarbesnis, stipresnis arba bent papildo, lyg praplečia pirmąjį:

...o ßitie tą wienîbę daugeuſei *pleßo ir dráſko* DP 365_{13} (...à ci tę iednośc nawięcey tàrgàią VP I 418_{3}).

...nůgą ąnt' krîʒeus *ißpelôio ir pakabino* DP 145_{15} (...nági ná krʒyʒu *ʒáwießony* VPs 2_{33}).

...iſcioſê yr *pilni ir imbągêię* wiſſokio neteiſúmo DP 280_{17-18} (...wewnątrʒ *pełni* ſą wſʒelàkiey niepràwośći VP I 287_{21-22}).

...patis ne impirkaś / *nei indáuʒeś* / *nei iwérʒeś* / nei tarnáwimu / nei praßimais... DP 247_{11-12} (...ſam nie wkupi / *àni wtrąći* / àni ʒaſługą / àni prośbą... VP I 252_{28-29}).

O ąnt' mâri̜ų bus girdêti *vʒimai ir ſtaugimai* bâiſųs / ir riukimai didʒiúių wîlnių DP 14_{36-37} (A nà morʒu będą ſłyſʒàne *ſʒumy* ſtráſʒliwe / y ryćʒenia wielkich nàwàłnośći VP I 11_{24-25}).

Pažymėtina dar, kad postilės vertime neretai pasitaiko ir asindetinis sinonimų sugretinimas. Iš paties M. Daukšos skyrybos matyti, kad sinonimai šiuo atveju būdavo tariami be pauzės, kaip du žodžiai, sudarą vieną sąvoką, išreiškią vieną dalyką, veiksmą ar vyksmą, tik skirtingus jo aspektus ar momentus:

...ir *Páſnikawo álkinoś* DP 108_{11} (...y *pośćił* VP I 119_{16}).

Eikiteg manéſp wiſsi kurié *wârgſtatę dirbate* / ir apſiąkinti eſtę / ir aß ius atwéſsiſsių DP 436_{10-11} (Podʒćieß do mnie wßyſcy / ktorʒy ſię *prácuiećie* / à obćiąʒęni ieſteśćie / à ia was ochłodʒę VP II 55_{26-27}).

...tůiáus *ßóko nutekéio* DP 478_{31-32} (...nátychmiaſt *ſię porwálá* VP II 116_{36-37}).

...iȝdawinêdamas iûs... ant půtú / *ąnt gêrių ąnt grô-ȝių kûno* DP $268_{II26-28}$ (...wydawàiąc ie... nà bieʃiàdy / y *nà rofkofȝy cielefne* VP I 272_{36-37}).

Be sinonimų sugretinimo, M. Daukša mėgsta ir kitas dvinares žodžių grupes, išplečia jomis kai kurias originalo vietas, pavyzdžiui:

Atsîtieʃe / ir ʃédos tad' ąnʃai kuris búwo numiręs DP 337_6 (*Vʃiadł* tedy on ktory był vmàrły VP I 375_{16}).

...pagaiłéłos wárgo gîmines mûʃų / inġ kuri impůłe per *nopîkantą ir pawîdą* ßatono DP 320_{3-4} (...ʃię vȝalił nędȝe narodu nàßego / w ktorą vpadł prȝeȝ *nienawiść* ßàtànʃką VP I 349_{15-16}).

...ąnʃái *wálge ir gêre* apʃtú kiekdienós / o ßis' butų êdęs ir trúpucȝius / kurié biréio nůġ ʃkomios io DP $268_{II45-46}$ (...on *vȝywał* hoynie nà kàȝdy dȝień / à ten radby był iadł odrobiny ktore pàdàły ȝ ʃtołu iego VP I 273_{16-17}).

Stilistinė dvinarių, taip pat ir kitų išraiškos praplėtimų reikšmė geriausiai matyti sakinyje, periode. Periodas, kaip išbaigta visuma, dar geriau, negu atskiros detalės, parodys M. Daukšos stilistinius polinkius ir siekimus, žodžio kultūrą ir vertimo meną.

3. PERIODO STRUKTŪRA. GROŽINĖS PROZOS UŽUOMAZGOS

Individualūs M. Daukšos stilistiniai polinkiai ir siekimai, pasireiškę vertimo detalėse, negalėjo neatsispindėti ir periode, jo struktūroje, net ir didesniame kontekste. Humanistinė kultūra, rėmimasis, kaip pavyzdžiu, antikinės prozos meistrais lotyniškoje ir lenkiškoje prakalboje, mokymasis iš jų periodų konstravimo meno, savaime vertė jį kreipti dėmesį į postilės originalo periodus, jų struktūrą — ją išlaikyti ar pagal savo skonį

keisti. Be to, ir literatūrinė-kultūrinė aplinka galėjo šiuo atžvilgiu tik skatinamai veikti.

Retorika tada labai domino mokslus einančią jaunuomenę, rašytojus ir visus mokytuosius. Ji buvo plačiai dėstoma, jai mokytis leidžiama daug vadovėlių. Būdingas faktas, rodąs, su kokia aistra ir užsidegimu tada diskutuodavo retorikos klausimus, buvo garsus dviejų Krokuvos universiteto profesorių — Jokūbo Gurskio ir Benedikto Herbesto — ginčas (1561—1563) dėl periodo apibrėžimo.

J. Gurskis, be filosofijos, su pamėgimu ir pasisekimu dėstęs retorikos dalykus, Cicerono kalbas, išleido, remdamasis savo paskaitomis, keletą vadovėlių: apie periodų sandarą ir ritmą (De periodis atque numeris oratoriis 1558), apie tris stilius (De generibus dicendi... 1559), apie gramatines ir retorines figūras (*De figuris tum grammaticis, tum rhetoricis*... 1560). Tai daugiausia kompiliacijos, paremtos antikiniais autoriais ir naujaisiais teoretikais[17].

B. Herbestas 1561 m. dėstė Krokuvos universitete Cicerono laiškus ir savo paskaitų turinį paskelbė atskiru leidiniu. Kai kurios jo pažiūros skyrėsi nuo J. Gurskio, ypač periodo apibrėžimas. B. Herbestas skyrė gramatinius ir retorinius periodus. Gramatinis periodas, jo nuomone, yra užbaigtas minties ir sintaksės atžvilgiu, o retoriniame — kalbėtojas žiūri vien skiemenų skaičiaus ir metro. J. Gurskis, skirdamas taip pat dvi periodų rūšis, teigė, kad tiek gramatinis, tiek retorinis reikalauja pilnos ir išbaigtos minties, bet retorinis

---

[17] *Morawski K.* Jakóba Górskiego życie i pisma. — „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział filologiczny". Serya II. Tom II. *Ogólnego zbioru tom siedmnasty. Kraków, 1893, str. 255—257.*

periodas pasižymi dar ritmu[18]. Dėl to ir kilo ginčas, draugai susipyko, virto mirtinais priešais. Krokuvos akademijos rūmuose 1561 m. buvo suruoštas viešas disputas, bet jis ginčo neišsprendė. Antrasis viešas disputas neįvyko. Prasidėjo polemika spaudoje. B. Herbestas savo pažiūroms apginti 1562 m. išleido knygelę (Periodica disputatio). Jam tais pačiais metais atsakė J. Gurskis (Disputationis de periodis... refutatio), pridėdamas savo mokinių epigramas. B. Herbestas polemizavo toliau. Į ginčą buvo įtraukti aukštos visuomeninės padėties asmenys ir žinomi rašytojai — St. Ožechovskis (Orzechowski) ir J. Kochanovskis. Nugalėjo, ir teisingai, J. Gurskis, nors jis polemizavo ne vien moksliniais argumentais.

Sunku pasakyti, ar M. Daukša buvo nuodugniai susipažinęs su šia polemika, bet apie ją, reikia manyti, bus girdėjęs. Šiaip ar taip būtų, neabejotina, kad jis turėjo savo pažiūras į periodą, jo konstravimą iki smulkiausių detalių ir pats mokėjo juos meistriškai kurti. Atrodo, kad jo pažiūros ir skonis ne visur, bent ne visai sutapo su J. Vujeko polinkiais. Kad geriau išryškėtų kai kurie skirtumai, pirma paliestini postilės originalo periodai, jų struktūra.

K. Gurskis minėtoje studijėlėje įrodė, kad J. Vujekas postilėje rėmėsi antikinės retorikos tradicija, gerai žinojo visą jos priemonių arsenalą ir daug dėmesio skyrė periodo konstrukcijai. Siekdamas aiškumo ir permatomumo, su atsidėjimu komponavo kiekvieną teksto gabalą, sudarantį lyg ir išbaigtą visumą. Pagrindines pamokslo dalis arba skirsnius pradėdavo trumpais informaciniais sakiniais, palaipsniui pereidamas į sudėtingesnius, meniškiau konstruotus periodus. Sumaniai

[18] Ten pat, p. 258.

išdėstydavo loginius ir jausmo akcentus, panaudodamas ritmines ir melodines prozos kalbos galimybes[19].

J. Vujekas labiausiai mėgo dvinares konstrukcijas periode, bet ne vien jas naudojo, o derino su trinarėmis ir keturnarėmis. Daug dėmesio jis skyrė simetrijai, sintaksiniams paralelizmams su didėjančiu skiemenų skaičiumi, įvairioms orkestracijos priemonėms. Sugebėjo derinti ritmikos reikalavimus su judesio laisve[20].

Bendrasis postilės vertimo principas reikalavo išlaikyti originalo periodų konstrukcijas, schemas. Apskritai imant, M. Daukša jų laikėsi, bet paįvairindamas ir praplėsdamas, labiau išbaigdamas. Pavyzdžiu galima paimti neilgą periodą (suskirstytą pagal K. Gurskį[21]; šone pažymėtas narių skiemenų skaičius):

Karâłus yra	
nê Tyrônas /	4
nê ſmarkinîkas kokſái /	7
nê Kunigáikßtis to paſáulo /	9
bat Karalus nępęrgałetas: kurio galîbes /	
nei nůdeme /	4
nêi mirimas /	4
nei ßetônas	4
iwêikt /	2
arba ißturét	5
nê gali (DP 3_{7-9}).	
Królci iest	
nie Tyran,	3
nie okrutnik iaki,	6
nie książe tégo świata,	7

[19] *Górski K.* Z historii i teorii literatury... str. 70—71.
[20] Ten pat, p. 73—79, 82.
[21] Ten pat, p. 73.

ale Król nie zwyciężony: którego mocy

ani grzech, 3
ani śmierć, 3
ani szatan 4

wytrzymać niemoże (Vn I 4).

Originale čia turime du išskaičiuojamuosius trinarius, kuriems abiem bendra skiemenų skaičiaus didėjimo tendencija. M. Daukša gražiai išlaikė tą skiemenų skaičiaus didėjimą pirmajame trinaryje, bet antrojo visus tris elementus išvertė vienodo ilgumo — keturskiemeniais žodžiais (ir originale skiemenų skaičiaus didėjimas buvo nežymus). Labiau krinta į akis skirtumai pabaigoje. J. Vujekas užbaigia periodą savo mėgstama 6 skiemenų klauzule (wytrzymać niemoże), o M. Daukša ją išplečia: pirmąjį žodį paverčia dvinariu, paįvairindamas tuo struktūrą ir leisdamas tonui palengva atslūgti.

Kitas pavyzdys gali būti visai trumpas sakinys:

Teipag ąnt' ſawęs *wěrks raudôs* / *ir dêiûs* wiſsos ġimines ʒ̂ėmes DP 15_{31} (Tàkći będą nà ſię *płàkàc* / *y nàrʒekàc* wſʒyſtkie narody ʒiemſkie VP I 12_{33-34}).

Centrinė sakinio dalis (tarinys), originale išreikšta dvinariu, M. Daukšos paversta trinariu. Tuo ji sustiprinta, pabrėžta, lyg išskirta ir pasidaro tikrai dominuojanti.

Stilistinė nedidelių M. Daukšos papildymų ar praplėtimų reikšmė dar svarbesnė ilgesniuose sakiniuose:

O Krikßcʒionié / weiʒ̂ék. ką ſkeli W. ſawám vʒ̂ tęp didʒ̂ius *ſopulus ir pęrßulus* / kuriûs vʒ̂ tawé prieme DP 153_{29-30} (O Chrʒeśćijáninie / pátrʒay coʒ̂ powinien Pánu ſwemu / ʒá tàk wielkie *boleśći* / ktore ʒá cię prʒyiął VPs 15_{6-7}).

Čia originale nebuvo centrinės, patraukiančios ir sulaikančios klausytojo ar skaitytojo dėmesį vietos. M. Daukša pridėjo sinonimą ir tuo nežymiu papildymu išryškino, vertėjo nuomone, svarbų, pabrėžtiną dalyką. Sakinys pasidarė stilistiniu atžvilgiu labiau išbaigtas, įtaigus.

Kaip matėme, M. Daukša nesitenkino vien sinonimų, atskirų žodžių pridėjimu. Didesnių kiek jo praplėtimų stilistinė funkcija visai panaši, rodo tuos pačius vertėjo polinkius ir siekimus:

> **Cʒê wel' túr paweikſlą gimditoiei wisi koki rupéſti tur turét ape waikús ſawús / teyp' iʒg ßalies dûßios / kaip' ir kûno ių: idąnt ʒinótų kiekvienu mętú / kuř ſancʒius /** ***idąnt kur ne vʒeitų / idąnt kur ne vʒklîſtų / idąnt' iiemus kás pikto ne tiktųs*** **DP 65_{40-43} (Tu teʒ maią prʒykład wſʒyſciy rodʒiciy / iaką pieczą y ſtaránie máią mieć o dʒiećiach ſwoich / tâk ʒ ſtrony duſʒe iáko y ćiáłá ich: áby wiedʒieli ná káʒdą godʒinę gdʒie ſię obrácaią /** ***áby gdʒie nie ʒáſʒły / áby ſię im co ʒłego nieſtáło*** **VP I 65_{35-38}).**
>
> **Néſſų wieną túri gáłwą...Wieną piemeni ir wietiniką io ąnt' ʒęmes /** ***kurém iiſsái pâdawe / kurem' iiſſái priſâke*** **awis ſawás DP 87_{30-32} (Abowiem iednę ma głowę..., iednego pasterza y namiastka iego na ziemi,** ***ktoremu on poruczył*** **wszytkie owce swoie Vn I 149).**

Abiem atvejais M. Daukša, plėsdamas atitinkamas periodų vietas, prideda po vieną narį ir tuo būdu gauna trinarį (pirmajame) ir dvinarį (antrajame). Iš cituotų pavyzdžių aiškėja, kad jis labiausiai mėgo trinares ir dvinares konstrukcijas, ypač trinares. Trinariuose ryškiausiai atsispindi pilnumo ir išbaigimo siekimas, drauge ir saikingumas. Jie savo trilypumu aiškiai išsiskiria, patraukia dėmesį, pakankamai ilgai jį užlaiko, bet nevargina. Pažymėtina, kad trinarės konstrukcijos buvo vienos iš mėgstamiausių antikinėje prozoje.

Trinariai, derinami su dvinariais, žymiai paįvairina periodų struktūrą ir padeda ją geriau išbaigti ritminiu atžvilgiu. Kaip plačiai reiškėsi tie M. Daukšos polinkiai, galima įsitikinti kad ir iš šių pavyzdžių:

Nes' iog ßiů metú didʒêuſi pawôiumái ant ʒmoniu atéit / kaip ant karaliſtu *karîomis arba karéi ir nerimâſcʒiei* / ant iewu *ładái* / *krúßos* / *ir dárganos* / ant ʒmoniu ligos tûłos / teip dûßios kaip ir kûno DP $219_{II27-30}$ (Bo iʒ o tym cʒáſie nawiętſʒe niebeſpiecʒeñſtwà nà ludʒie prʒychodʒą: iáko nà kroleſtwä *woyny y niepokoie*: nä ʒboʒe *grády y niepogody*: nà ludʒie choroby roʒmäite / täk duſʒne iàko y ćieleſne VP I 215_{13-15}).

Ko nų nůminikai / wágis ir *tié kurié gîwo púſſę płéßia* ir kiti tiémus lîgus ne nôri padarît / ir todrînaġ yrá pikteſni vʒ Iudôßiu DP 165_{12-14} (Cʒego dʒiſieyßy lichwiarʒe / złodʒieie / y *drapieʒcy* / y inßy podobni vcʒynić niechcą / y prʒetoʒ ſą gorßy nàd Iudaßà VPs 31_{6-8}).

Originalo pirmajame periode buvo trinaris, kurio kiekvienas narys prasidėjo anafora. Savo ruožtu pirmieji du trinario nariai susidėjo iš dvinarių, sudarydami visiškai simetrinį sintaksinį paralelizmą, o trečiasis irgi baigėsi dvinariu, bet kitokios struktūros. M. Daukša, išlaikydamas pagrindinę trinarę anaforinę konstrukciją, sintaksinį paralelizmą, pirmuosius abu trinario narius pavertė trinariais, o trečiąjį, ilgesnįjį, kuriuo baigėsi periodas, išvertė nekeisdamas. Tuo būdu periodo struktūra pasidarė sudėtingesnė su aiškiai dominuojančiomis trinarėmis konstrukcijomis. Antrajame pavyzdyje M. Daukša struktūros nekeitė, bet išryškino — pailgino trečiąjį narį, suteikdamas jam centrinę vietą.

Daug dėmesio skyrė M. Daukša periodo pabaigai — klauzulei, tur būt, sekdamas antikiniais autoriais ir retorikos teoretikais. Nuo klauzulės žymia dalimi priklausė viso periodo efektyvumas. Ausis daug jaut-

resnė ritmui sakinio pabaigoje[22]. M. Daukša, kaip matyti ir iš pirma cituotų pavyzdžių, mėgo ją praplėsti — pailginti:

DAbar ąnt' to iźġ ßito prieźodźio ißmôkitis gálime / kaip' inġ nůdemę impůłame / kokią źałą per nůdeme įgîiemę / o kaip' wel' iźġ ios *atſitiéſti ir kêltiſsi* túrime DP 325_{14-16} (IEßcźe nád to z tey to przypowieśći náucźyć ſię możem / iáko w grzech vpadamy / co zà ßkody przez grzech popadamy / à iáko zás z niego *powſtáć* mamy VP I 357_{17-19}).

...S. Iônas... ir tikeiimą gęrąi tikincźiuîų twirtai miklina / ir netikéiimą atſkałůnių łabái ſtipręi *gręuia ir ârdo* DP 44_{2-4} (...y niewiárę odſzcźepieńcow bárzo mocno *burzy* VP I 36_{21-22}).

Néſsą kad' źmónes miegóio... Tad' wêlinas paſêio teip' daug kukâlų / teip' daug piktųių âtſkalůnių źmonių / iog iau màź wiſſų kwiecźių *ne nutroßkina ne nuſmêlkiá* DP 83_{47}–84_{3} (...Tedy źły duch nàsiał tàk wiele kąkolu / tàk wiele złych odſzcźepieńſkich ludźi / że iuż máło wſzyſtkiey pſzenice *nie zágłuſzą* VP I 93_{4-6}).

Visur čia užbaigiama dvinariais. Dvinares klauzules mėgo ir Ciceronas[23]. Jomis lyg uždelsiama pabaiga, lyg stabtelėjama dar kartą, pakilęs tonas palengva nuleidžiamas, iki galo išskamba. Dvinarės klauzulės harmoningai išbaigia periodo visumos struktūrą, sudarydamos baigiamąjį atitikmenį sudėtingoms konstrukcijoms viduryje.

Kad M. Daukšai čia rūpėjo ritminis momentas, rodo pirmasis pavyzdys, kurio didžiąją dalį sudaro trinaris. Originalo trinaryje pastebima skiemenų skaičiaus didėjimo tendencija, bet neryški (I trinario narys turi 7 skiemenis, II — 10 sk. ir III — 10 sk.). Vertime ji

[22] *Marouzeau J.* Traité de stylistique... p. 73.
[23] Ten pat, p. 235.

išryškinta ir žymiai sustiprinta (I narys — 9 sk., II — 12 sk., III — 16 sk.). Ne atsitiktinai, tur būt, pavartotos ir pilnos bendraties formos — *atsitiesti ir keltisi,* nes kitoje vietoje tame pačiame puslapyje matome *atsitiest* ir *keltis* (DP 325_{40}).

Ypač rūpintasi antikinėje retorikoje pačiais baigiamaisiais periodo žodžiais, jų ilgumu, metrine sandara. Daugelis rašytojų turėjo savo mėgiamas klauzules (pavyzdžiui, J. Vujekas — 6 skiemenų). Kad ir M. Daukša rinko ir derino žodžius, atsižvelgdamas į jų ilgumą, rodytų šis pavyzdys iš periodo pabaigos:

> ...tie... baiſeſni... kurié brolus ſawús / ârtimus ſawús *krámto* / *nôwiie* / *pêrſakioie* DP 529_{40-42} (...ktorʒy bràćią ſwą / bliʒnie ſwe / *kąſäią morduią prʒeſláduią* VP II 184_{39}).

Pabrauktieji žodžiai palaipsniui ilgėja (I — 2 sk., II — 3 sk., III — 4 sk.), o jų kirtis vis labiau tolsta nuo galo. Originale ta ilgėjimo tendencija ne tokia aiški (I — 3 sk., II — 3 sk., III — 4 sk.).

Priešingą pavyzdį galime paimti iš periodo pradžios, kuri antikinėje retorikoje irgi buvo laikoma gana svarbia dalimi:

> Ar wieną kârtą ataidawai ties ių namays *êlgetá grînų* / *ligônimi* / *nůgu*: o iie tawȇ arbà iß trêmę / arbà iʒłôioio... DP 16_{14-16} (Aʒaš raʒ prʒychodʒił prʒed ich domy / *vbogo* / *choro* / *nágo* / á oni ćię álbo wypędʒili / álboć nàłäiàli... VP I 13_{36-38}).

Šiuo atveju trinarėje konstrukcijoje palaipsniui trumpėja nariai (I — 5 sk., II — 4 sk., III — 2 sk.). Originale ta tendencija vos pastebima (I — 3 sk., II — 2 sk., III — 2 sk.).

M. Daukša panaudoja ir kai kurias kitas periodo ritmikos ir orkestracijos priemones. Sakysim, J. Vujekas, sekdamas antikine proza, kartais rimuoja periodo narius, tuo sustiprindamas ir paryškindamas sintaksinius paralelizmus. Nors negalima sakyti, kad M. Daukša būtų stengęsis visur tai atkurti, bet šiam dalykui ir jis buvo jautrus, rimą taip pat vietomis panaudojo, vienur pralenkdamas J. Vujeką, kitur atsilikdamas nuo jo:

...marino kúnął ſawo: mótêrês niekad' *nê turêio* / **rûbais ßwêłnáis niekad'** *nê wilkêio* / aßutineiá wáikßcʒioio / **daug pâſnikawo** / **ir** *gawêio* / **bê** palówimo **mêłdes... DP** 20_{37-39} (**...martwił ciáło ſwoie** / **ʒony nigdy nie miał** / **ſʒat miękkich nigdy nie vʒywał** / **w włoſienicy chodʒił** / **wiele pośćił** / **vſtáwnie ſię modlił... VP I** 20_{10-12}).

Wiénas ił płáßtaka múßa / kitas kûmſcia / tręcʒes ſpiéudo ąnt' ßwęto wéido io: wiénas płáka / ąntras karunawóie / tięcʒes múßa nęndrę... DP 145_{31-33} **(Ieden go** *policʒkuie* / **drugi** *poßyikuie* / trʒeći *pluie* ná S. twárʒ iego: **Ieden** *bicʒuie* / **drugi** *koronuie* / trʒeći bije trʒćiną... **VPs** 3_{16-18}).

Kadangi mums svarbūs individualūs M. Daukšos polinkiai, paliestini dar kai kurie periodų konstrukcijos detalių keitimai, susiję iš dalies su lietuvių kalbos ypatybėmis, vartosena.

J. Vujekas kartais panaudoja ilgus išskaičiavimus. M. Daukša jų irgi nevengia. Mėgdamas pridėti sinonimų, plėsti, dažnai juos dar pagausina. Bet kartais pasielgia ir kitaip:

...ir tůieús wiſsi paſmerke ił ąnt' mirîmo: *kułdami mußdami płaßtakomis kúmſciomis* / *ſpiéudidámi* ir tûłus kitūs ſopulus ir gałwókartus Wießpati darîdami **DP** 160_{49-51} (...y wnet wßyſcy ſkaʒàli go ná śmierć: *tłukąc* / *bijąc* / *pluiąc* / *policʒkuiąc* / *poßyikuiąc* / y roʒmàite inße boleśći y ʒelʒywośći Pánu ʒàdawàiąc VPs 25_{12-14}).

...ir déliġ to ne tiektái ſuęidawos / arba ſuringdawos Wießpatiéſp / bęt *kîmʒdawoś ir wérʒdawoś ſpauʒdamies gwołtų* / *ſpauʒdamiés gwołtú* / *gúlę ąni io* DP 288_{35-38} (Y prʒetoʒ nie tylko ſię ſchodʒili ábo gromádʒili do Páná / ále *ſię ċiſnęli* / *ále ſię práwie gwałtem dárli* / *y nálegáli nań* VP I 301_{8-10}).

Pirmame pavyzdyje išskaičiuojamus 5 veiksmus M. Daukša išvertė dviem asindetinėmis žodžių grupėmis (kurių pirmąją sudaro pusdalyviai), daug išraiškingiau pavaizduodamas kartu atliekamų veiksmų įvairumą kaip dinamišką visumą. Antruoju atveju, taip pat panaudojant pusdalyvį, padedantį susieti veiksmus, ir pakartojimą, kurio nebuvo originale, žymiai sustiprintas spūsties ir kamšaties įspūdis.

M. Daukša ir kitais atvejais kartais keisdavo sakinio ar periodo dalies struktūrą:

Tatái turi *giwą tikéiimą* / *galingą tikéiimą* nórint' ne tóbulą DP 369_{14-15} (Oto maß *ʒywą wiárę* / ácʒ niedoſkonálą VP I 424_{7-8}).

...idą́nt' parôditų ioġ wiénu łetu *ʒodʒiu* paiuktų / ir pripraſtu *ʒodʒiu* / padâre W. Chriſtus toki ʒękłą didi DP 320_{9-10} (...áby vkaʒał / iʒ iednym proſtym / poſpolitym / á ʒwycʒáynym *ſłowem* / vcʒynił PAN Chriſtus tákie cudo wielkie VP I 349_{22-24}).

Vertime įvestas pakartojimas padeda pabrėžti norimą dalyką, sulėtina tempą.

Lyginant vertimą su originalu, krinta į akis ne tik struktūriniai, bet ir smulkesni skirtumai, kuriuose taip pat pasireiškia M. Daukšos stilistinio įvairumo, sklandumo, skambumo ir harmonijos siekimas tiek detalėse, neilguose sakiniuose, tiek sudėtinguose perioduose, net ir didesniame kontekste — ilgesnėse teksto atkarpose. Pirmiausia pažymėtinas tų pačių žodžių kartojimosi ir

dėl to susidarančios monotonijos dažnas išvengimas, malonus žodžių įvairumas.

Komentuodamas įvairius biblijos posakius ar kovodamas su reformatais ir įrodinėdamas kurio tikybinio dalyko teisingumą, J. Vujekas dažnai kartoja tuos pačius pasakymus, žodžius, gal ir reikalo nejausdamas jų performuluoti, kitaip tos pačios minties išreikšti. M. Daukša kiekvienu atveju ieško vis naujo žodžio. Dažnai jam pavyksta suderinti tikslumą ir vaizdumą su sklandumo reikalavimais, išvengti neprasmingo stilistiniu atžvilgiu to paties žodžio pavartojimo:

...kad' paiuſi iog tawę *ißwęde* iaunîſte tawá / *igúnde* łóbis / ápſtas prábągos / ir didúmas giminés... DP 358_{13-14} (...gdy poczuieß / że cie *vwiodłá* młodość twoiá / *vwiodło* bogáctwo / doſtátek / zbytek / à ſláchectwo twoie... VP I 407_{5-6}).

...aß iiêmus nę dawiau *ne wiéno dâikto* / ir nę żadéiau *nieko giâro* DP 16_{2-3} (...ia im nie dawał *żadney rzeczy* / ánim im obiecował *żadney rzeczy* VP I 13_{22-23}).

Tačiau dažniau, negu cituotais atvejais, M. Daukša vartoja skirtingus žodžius, sinonimus tik dėl stilistinio sklandumo ir įvairumo:

Tręiopai... ißkałbineias iżġ to / ioġ ſu nuſsideiuſęis walge ir burſawoio. Pirma pawaiżdu pripraſtu / iżġ vredo *waiſtitoių*: ne wiénas vżpikta ne tuŕ *giditoiui* / ioġ ſu ligonimis giwęna... DP 514_{33-36} (...Naprzod przykładem poſpolitym / z vrzędu *lekárſkiego*: żaden zà złe nie ma *lekárzowi* że z chorymi iàda y obcuie... VP II 166_{41-43}).

PO mażós wałąndós / ir iau manęś *ne matiſsite* / ir wel' *maż* ir *iżwiſsite* mané DP 211_{32-33} (*PO máłym czáſie* / á iuż mię *nie vyżrzycie* / y záſię *po máłym czáſie* / à *vyżrzycie* mię VP I 201_{26-27}); Nęſſą po mážai wáłandai ir *ne matiſsite* manęs / ir wel' po mážai wáłąndai *regêſsite* ma-

nę DP 239_{36-38} (Abowiem nà máły cʒàs *nie vyʒrʒycie* mię à ʒàſię po máłym cʒàſie *vyʒrʒyčie* mię VP I 242_{2-3}).

Iʒġ kuṙ tay âuga / ioġ tie *nê krûpcʒioia* / kurie daugéuſey *biiótis* turétų ſûdo bâyſaus / kurió ir teyſáúſieli baîdos DP 16_{28-30} (Skąd to rośċie / ʒe ſię ċi *nie lękáią* / ktorʒyby ſię nawięcey *lękáć* mieli ſądu ſtràſʒliwego / ktorego ſię y ſpràwiedliwi ſtràchàią VP I 14_{12-14}).

Tačiau pasitaiko ir taip, kad M. Daukša ne tik nepaįvairina originalo, bet nuo jo atsilieka, du sinonimus išverčia vienu žodžiu ir jį pakartoja tame pačiame sakinyje:

...*tûiaus* kaip rûbo W. palitéios *tûiau* iʒdʒiûwo ir palaube werſme anó krâuió ios DP 370_{34-35} (...*ſkoro* ſię dotkłà ßàty Pàñſkiey / *nàtychmiaſt* wyſchnęło y vſtáło ʒrʒodło oney krwie iey VP I 426_{12-14}).

Linkſmîbei ſwiéto ámʒiną déią... *ʒâda*: o nuludimui... ámʒiną dʒeugſmą *ʒáda* DP 214_{9-11} (Weſelu świeckiemu wiecʒną biádę... *opowiáda*: à ſmutkowi... wiecʒną poċiechę *obiecuie* VP I 205_{8-9}).

Bet tokie atvejai gana reti, nebūdingi. Jis stengiasi išvengti tų pačių žodžių kartojimosi ir didesniame kontekste, net tolimose viena nuo kitos vietose:

Surißßę rąkás ir kóias ímėſkitę iı inġ tamſibes tąmſiąſęs / kur yr' *ráuda* ir *grieʒimas* dątų DP 33_{2-3} (Związawszy mu ręce y nogi, wrzućcie go w zewnętrzne ciemności, kędy iest *płacz* y *zgrzytanie* zębow Vn I 51).

...tęn bus *wêrkſmas* ir *grieʒimas* dątų DP 73_{31-32} (...tám będʒie *płácʒ* y *ʒgrʒytánie* ʒębow VP I 77_{12-13}).

...kur yra *wérkſmas* ir *taußkéiimas* dąntų DP 354_{16} (...kędy ieſt *płácʒ* y *ʒgrʒytánie* ʒębow VP I 401_{18}).

Sklandumo, skambumo ir įvairumo siekimas ryškus taip pat, parenkant gramatines žodžių formas. Krinta į akis lygiagretus sutrumpėjusių ir nesutrumpėjusių

formų vartojimas. Vienos ir kitos M. Daukšai buvo įprastos ir šiaipjau lygiavertės. Jų pasirinkimas priklausė vertėjo nuožiūrai. Nėra pagrindo teigti, kad visais atvejais vienokių ar kitokių formų panaudojimą nulėmė stilistiniai sumetimai. Daug kur nebus jokio skirtumo stilistiniu atžvilgiu, jei trumpesnė forma bus pakeista ilgesne ir atvirkščiai. Bet kur sakinyje susikaupę kelios vienarūšės gramatinės formos, ilgesniųjų ir trumpesniųjų derinį postilės vertime apsprendė stilistika, ne atsitiktinumas. Tai turėtų įrodyti šie pavyzdžiai su liepiamosios ir geidžiamosios nuosakos lytimis:

...*ßauk* o *ne paláuk' pakêlki* bâłſą ſawą... DP 289_{38} (...*Wołay* / à nie *prʒeſtaway* / *podnoś* głos ſwoy VP I 302_{24}).

Eikitę / *eikił* / ir *apwâykßcʒiokite* ßitą łáimią dieną DP 38_{31} (*Podźcie, podźcie*, a *obchodźcie* ten szczęsny dzien Vn I 60).

Vʒwêrkitę vʒwêrkit... ą́gą ßirdų́ ių́ſų DP 40_{11-12} (*Zawrzycie, zawrzycie*... drzwi serca waszego Vn I 63).

Te vʒ půl' ant' manę́s wiſsós ligós / *te vʒ griûwi* ant' manę́s wiſsi apmáudai ir ne gandái DP 555_{16-17} (*Niech* mię wßyſtkie choroby *popàdną* / *niech ſię* nà mię *obàlą* wßyſtkie fràſunki y kłopoty VP II 214_{38-39}).

...*te ne atmainai* ʒôdʒio ſáwo / betaiġ wiſſa ką ʒadêio / *te iʒpild'* DP 564_{36-37} (...*niechayʒe nie odmienia* ſłowà ſwego / àle wßytko co obiecał / *niechay wypełni* VP II 220_{12-13}).

Atrodo, kad čia ilgesnės ir trumpesnės formos panaudotos tik dėl sklandumo, skambumo, įvairumo, vengiant monotonijos ir siekiant didesnio išraiškingumo, įtaigumo. Visas jas sutrumpinus arba pailginus, arba pakeitus derinį, sumenkėtų ekspresyvumas, stilistinis efektas.

Panašiai M. Daukša panaudoja trumpesnes ir ilgesnes tiesioginės ir tariamosios nuosakos formas:

...kas mané *ręgi* / *ręġ* ir Téwą maną DP 450_{10} (...kto mnie *widʒi* / *widʒi* y Oycá VP II 76_{8}).

Yrá W. Chriſtus tiéſa ir giwatá / tatái *yr'*... DP 449_{14} (*Ieſt* P. Chriſtus prawdą y ʒywotem / to *ieſt*... VP II 74_{32-33}).

Kad' *butúmbit'* mane paʒine / ir Téwą maną wienók' *paʒintumbité* DP 447_{4-5} (*Byśćie* mnie *byli poȝnáli* y Oycá mego *wʒdybyśćie poȝnáli* VP II 71_{17-18}).

Nęś kad' mes W. *milétumbim'* / tad' *sáugotumbim'* ʒodʒius ir prisâkimus io: o teip' pigái wiſſo *iʒpraßîtumbime* DP 222_{5-6} (Bo *gdybyſmy* Pàná *miłowáli* / *tedybyſmy chowáli* ſłowá y roſkaʒánie iego: à tàk *byſmy* ſnádnie wſʒyſtko *vprosili* VP I 217_{8-10}) ir t. t.

Tas pat pasakytina apie bendratį, sangrąžines ir kitas formas.

Panašiai jis elgiasi ir su nekaitomais žodžiais, kurie gali būti trumpinami:

Tęn' ʒmogų błokß inġ ʒemę... *Tęnái* sûnųs io / tatái yra... dûmos io... pabirs... DP 312_{28-31} (*Tàm* cʒłowieká o ʒiemię vderʒą... *Tàm* ſynowie iego / to ieſt / one... myſli iego... roſproßą ſię... VP I 338_{4-7}).

Minėtieji meniniai-stilistiniai M. Daukšos polinkiai, kūrybiniai sugebėjimai ir pastangos, pasiekti laimėjimai, nepaisant trūkumų, silpnų vietų, atrodo, leidžia jį laikyti vertėju menininku, mėginusiu lietuvių raštiją pakelti į aukštesnę pakopą, perteikti jai aukštą žodžio kultūrą, paremtą antikine retorika. Vaizdingumo, minties ir išraiškos pilnumo, išbaigtumo, sklandumo ir įvairumo siekimas, žinoma, dar neduoda pagrindo kalbėti apie postilės vertimą kaip apie grožinę prozą, o tik apie jos elementus. Būtų kitaip, jeigu M. Daukša būtų vertęs meninį kūrinį. J. Vujekas tiesioginių literatūrinių tikslų neturėjo. Postilėje dominuoja abstraktūs samprotavimai, scholastinė polemika, moralizavimas,

Autoriui nerūpi konkreti tikrovė, žmonių gyvenimas. Literatūriniai elementai atlieka pagalbinį vaidmenį, kaip priemonė poveikiui sustiprinti. Antra vertus, atsižvelgtina į amžiaus grožinės prozos supratimą, žanrų neišsidiferencijavimą, literatūrinio efekto siekimą ir negrožinėje savo esme prozoje. Dėl to literatūriniai elementai, ypač kur jų daugiau susikaupę postilės vertime, vertintini kaip grožinės prozos užuomazgos.

Pirmiausia atkreiptinas dėmesys į postilės vertime esančius priežodžius bei patarles ir posakius. Jie nėra originalūs, M. Daukšos pridėti, o jo tik išversti, bet ne vienas jų čia gavo gana tobulą meninę formą, kuria ir dabar žinomi ir vartojami arba artimą dabartinei. Dalis jų meniškiau skamba, negu lenkiškame originale. Jeigu M. Daukša tų priežodžių bei patarlių nepaėmė iš lietuvių tautosakos (kai kurie yra biblinės kilmės), tai, matyt, gerai pažino šį liaudies kūrybos žanrą, jo specifiką ir sugebėjo juos puikiai atkurti.

Kūrybinį M. Daukšos darbą, jo meistriškumą rodo šis posakis — priežodis:

> Tie nei sêie nei piauia / nei kłůnůſn' ſukráuia DP 331_{48-49} (Cić àni ſieią àni ȝną / àni do gumien ȝgromadȝàią VP I 367_{21-22}).

Kitas jo variantas yra evangelijos tekste (prie to paties pamokslo):

> ...tie ne sêie / nei piauia / nei ręka kłunůſna DP 330_5 (...nie ſieią / áni ȝną / áni ȝgromadȝáią do gumien VP I 364_{17-18}).

Abu cituotieji tekstai, mažai skirdamiesi žodžiais, labai skiriasi išraiškingumu. Įdėtasis pamoksle turi darnią, išbaigtą, eiliuotą formą, po lygų skiemenų skaičių

abiejose dalyse (*Tie* reikia atmesti kaip priedą kontekste), pilną moterišką rimą. Tuo tarpu variantas evangelijos tekste visai nerimuotas, nesimetriškas, be aiškiai pabrėžtos cezūros (pažymėtos dvi pauzės). Susidaro įspūdis, kad jį M. Daukša turėjo išverstą ir paliko nekeisdamas arba pats vertė pažodžiui, o pamoksle elgėsi laisviau, kūrybiškiau.

Panašiu kūrybiniu M. Daukšos laimėjimu laikytina ir ši biblinė patarlė:

> Kurié ſeia ſu werkſmú / piáús ſu dʒiaukſmú DP 484_{36} (ktorʒy śieią ʒ płàcʒem / będa ʒącʒ ʒ weſelim VP II 124_{15}).

Jos, aišku, M. Daukša iš niekur negalėjo paimti, vertė pats, surimavo, suteikė skambią formą, išryškino antitetinį sugretinimą.

Keletas patarlių yra labai populiarios, seniai užfiksuotos rinkiniuose:

> ne wiſſa áukſas kas ʒiba DP 303_{11} (nie wßyſtko ʒłoto co ſię świeći VP I 323_{30-31}).
>
> wârnas wârnui akiés ne iʒkerta DP 119_{30-31} (kruk krukowi okà nie wykluie VP I 133_{12}); nei wiłkas wiłko / nei meßka meßkos ne pieuia / ir wârnas wârnui akiés ne iʒ kerta DP 529_{39-40} (àni wilk wilká / áni niedʒwiedʒ niedʒwiedʒia nie kąſa / y kruk krukowi okà nie wykluie VP II 184 $_{35-36}$).

Pirmõsios žinomi iš vėlesnių rinkinių labai artimi variantai: *Ne vis auksas, kas auksu žėri (žiba)*[24]; *Ne viskas auksas, kas žiba, ne viskas smala, kas kiba*[25] ir kt.

---

[24] Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a. Vilnius, 1956, p. 365.

[25] Patarlės ir priežodžiai. Vilnius, 1958, p. 213.

Taip pat ir antrosios. Abi patarlės galėjo būti Lietuvoje žinomos ir prieš postilės pasirodymą, bet galėjo ir M. Daukša padėti joms išpopuliarėti.

Gerai pavyko M. Daukšai išversti ir kitas patarles ir priežodžius:

kas' ßikßcʒéi sêie / ßikßcʒéi ir pieus DP 384_{46-47} (kto ʃkąpie ʃieie / ʃkąpie teʒ będʒie ʒał VP II 11_{38-39}).

kas gałwá tái ißmintis DP 456_{11} (co głowà to roʒum VP II 84_{32}); kas' gałwa tatái ißmintis DP 458_{7} (co głowà to roʒum VP II 87_{22}).

wârgu wîrt bę úgnies / wârgu kiapt důną kur miłtų ne bus DP 125_{13-14} (trudno wàrʒyć beʒ ogniá / trudno piec chleb gdʒie mąki nie będʒie VP I 139_{14-15}).

iů kas augßcʒeus vʒlipś / tů ʃųkeus nupůła DP 154_{43} – 155_{2} (im kto wyʒßey wʃtąpi / tym cięʒey vpàda VPs 17_{7-8}).

Greicʒiaus wienas piktas tris geriůʃius pagadina / o neġ tris giarieii wieną piktą pataiʃo DP 514_{24-25} (Rychleyći ieden ʒły trʒech dobrych ʒepʃuie / à niʒli trʒey dobrʒy iednego ʒłego nàpràwią VP II 166_{30-31}).

Tik vienas biblinis priežodis išverstas visai pažodžiui ir skamba kiek bažnytiškai:

kokʃáy Wießpatis tokie ir tarnáy io DP 60_{25-26} (iàki Pan tàcy y ʃłudʒy iego VP I 58_{10-11}).

Jis tokia forma neprigijo ir XVIII a. rinkinyje užrašytas taip: *Koks pons, toks padons*[26].

Drauge paminėtini keli posakiai ir palyginimai, išversti taip, kad atrodo visai savi, lietuviški:

...půła / kaip múʃios ąnt' medáus DP 302_{43} (pàdàią / iàko muchy nà miod VP I 323_{3}).

...wiénu ʒódʒiú *kaip' kirʃtę pakîrto* DP 155_{11} (...iednym ʃłowem *iàkoby porąbił* VPs 17_{18}).

...buwo wiʃsi *kaip' ßúnes ʃunîrtę* DP 157_{4-5} (...wßyʃcy *byli iàko pśi roʒiedli* VPs 20_{6}).

---

[26] Smulkioji lietuvių tautosaka... p. 67.

Bet atskiri žodžiai ir pasakymai — dar ne grožinė proza, tik jos elementai. Tačiau jeigu rašytojas siekia literatūrinės išraiškos, jis ir negrožiniame veikale artėja prie literatūrinio kūrinio, bent kai kuriose vietose daro grožinės prozos įspūdį. Iš dalies tai pasakytina ir apie J. Vujeką. Nepaisant abstrakčių, kazuistinių, retoriniais žodžiais sustiprintų samprotavimų, nuolatinio operavimo bažnyčios tėvų ir daktarų frazėmis, vietomis įsileidžiama į pasakojimą, mėginama kurti vaizdą, žinoma, atitinkamai nuspalvintą, siekiant geriau paveikti klausytojus ar skaitytojus. Tokių vietų dažniau pasitaiko pasijoje ir pamoksluose apie pasaulio pabaigą.

Į XVI a. galą stiprėjo įsitikinimas, kad artinasi pasaulio pabaiga. To įsitikinimo atgarsių randame ir protestantų raštuose, pavyzdžiui „Žemčiūgoj teologiškoj", ir J. Vujeko pamoksluose (DP 13—14, 373—374). Postilės autorius, pats tuo tikėdamas ir remdamasis įvairiomis biblijos užuominomis, sukaupdamas visą savo vaizduotę, stengiasi sukurti pasaulio pabaigos viziją ir įbauginti skaitytojus, nes baimė, jo supratimu, esanti pradžia išminties (DP 6_{30}). Toje vizijoje J. Vujekas pasirodo kaip viduramžių pamokslininkas, kuriam renesanso epocha suteikė naujų spalvų. Pavyzdžiu galima paimti pirmąjį, įspūdingiausią periodą, suskirstytą pagal K. Gurskio schemą[27] (skaitmenys žymi narių skiemenų skaičių):

Nes

dągús paſsikrút*i*s /	6
ſáúłe vʒ̇utéms /	5
menů krauiú pawirs /	6
ʒ̇waîʒ̇des iʒ̇g dągáus *puldinés*:	8

[27] *Górski K.* Z historii i teorii literatury... str. 78—79.

hôras ʒ̇aibáis / ir perkûnais / 8
dĕbęʃęs graudimú ir *braßkéiimų* / 11
mários vʒ̇imú / ʒ̇ęme *lumpéiimu* / 11
gîwis ißęięs iʒ̇ǵ girių *ʃtaugimú* / *kau-*
kimú / *baubimų́* / 17
teip' bâiʃús busi[28]
kad' ʒ̇móneś nůǵ baimes
teip' didʒ̇ių́ / 3
teip' ʃtębuklingu 5
ir nę paių́kuʃiu 6
dáiktų /
nęmîntą dʒ̇iut / ir ʃâlpt turi (DP 7_{15-20})

Aboviem
niebo się poruszy 6
słońce się zaćmi, 5
kśiężyc się w krew obroći, 7
gwiazdy *będą padały* z nieba: 9
powietrze błyskanim y pioruny, 10
obłoki grzmieniem y trzaskaniem, 9
morze szumem, źiemia *trzęśieniem,* 9
źwierz wyszedszy z lasow *wyciem y*
ryczeniem 12
tak straszliwe będą;
że ludźie od boiaźni
tak wielkich, 3
dźiwnych, 2
y niezwyczaynych 5
rzeczy,
schnąć y omdlewać muszą (Vn I 10)

Periodą M. Daukša išvertė, išlaikydamas originalo schemą — du keturnarius ir trinarį su bendra skiemenų skaičiaus didėjimo tendencija juose, tik detalėse labiau išbaigė, sustiprindamas išraišką. Pirmajame keturnaryje jis sustiprino kylančią intonaciją, nukeldamas į galą visų narių tarinius, kuriems čia priklauso pagrindinis svoris (originale ketvirtojo nario tarinys ne gale, ir

[28] Korektūros klaida vietoj *bus:*

tuo atleidžiama įtampa, susilpninamas įspūdis), ir kirčiuodamas visų narių, išskyrus pirmąjį, tarinius paskutiniame skiemenyje.

Antrajame keturnaryje su nauju platesniu užmoju detalizuojamos paskutinės dienos įsivaizduojamos baisybės, kurias pergyvens žmogus. Jo struktūra sudėtingesnė. Kiekvieną narį originale sudaro dvinaris, išlaikomas sintaksinis paralelizmas. Vertime sustiprinta instrumentacija. Po pauzės (pasibaigus pirmajam keturnariui), kuri, ypač vertime, tėra trumpas kvėptelėjimas, intonacija ir įtampa tolydžio kyla. To pasiekta viso keturnario tarinio nukėlimu į galą, skiemenų skaičiaus didėjimu, itin išryškintu M. Daukšos (8—11—11—17), rimavimu (originale trečiojo ir ketvirtojo nario, vertime antrojo ir trečiojo) ir ypač paskutinio nario pabaigos dvinario (originale) pavertimu trinare tirada vienodos gramatinės formos žodžių su dominuojančiais *au-u* garsais ir kirčiu gale (vertime). Ši tirada žymi aukščiausią pakilimo ir įtampos momentą.

Sustiprinęs abiejuose keturnariuose intonaciją ir įtampą, M. Daukša antrojoje periodo dalyje ją kiek palengviau atleidžia. Trinaryje jis prideda antrąjį *teip*', tuo pailgindamas pauzę. Klauzulė jo irgi pailginta, pridedant žodį *nemintą*, neturintį atitikmens originale. Užbaigdamas periodą, M. Daukša nenusileidžia į paprasto pasakojimo toną, o jį palieka pakilų, nes ir toliau tęsiamas tos dienos vaizdas, tik jau atmieštas samprotavimais ir aiškinimais.

Antra M. Daukšos, kaip prozininko, pasiekimų iliustracija gali būti ištrauka iš kito pamokslo apie pasaulio pabaigą, liečianti daugiau žmones, jų pergyvenimus:

...rąkos iiemus nupúłs / ir wiſſos ßirdis dʒiús / o kąçʒios / ir ſopulei kaip gimdʒiąncʒioſios moteríßkes ſuims / ir apſráups wiſsas ʒmônes. Kiekwiénas ſtębêſsis artimám' ſawám' / giłmiai wiſsų ʒerpłés kaip' liepſná. O ąnt' mârių bus girdêti vʒimai ir ſtaugimai bâiſųs / ir riukimai didʒiúių wîlnių. Mârios gráus / kaip' perkûnas / teip' kad' wiénas antro nę gałés girdét. Iʒtirps wiſsi eleméntai karßcʒiú / ir ʒęme draugê ſu wiſsú / kas yra' ąnt' ios. Pakrútiſsis ʒęme iʒg wiêtos ſawós / ir padrębés / ir pakrútisis ios ſtiébai / arba filôrius / ir kálnai bus pêrkęlti inġ giłúmą mârių: ąnt' gâło / wiſá ʒęme bus prarítá vgnimi kêrßto Wießpatiés (DP 14_{33-42}).

Kai kuriose postilės vietose J. Vujekas mėgino pavaizduoti aukštesnius dvasinius polėkius, gilesnius pergyvenimus. Nors jie taip pat nuspalvinti religine autoriaus pasaulėžiūra, nuotaika, sukasi bibliniame pasaulyje, bet savo išraiška išsiskiria iš nuobodžių ir įkyrių moralizavimų, sausų scholastinių išvedžiojimų. M. Daukša tokias literatūriškesnes vietas su nemažesniu jautrumu ir kūrybiškumu yra išvertęs. Štai kaip, pavyzdžiui, apibūdinamas ir pavaizduojamas apaštalas Petras, regėjęs persimainiusį Kristų Mozės ir Elijo draugystėje:

Néſſą Pêtras pamâtęs aną Wießpatiés gârbę / ir paragâwęs ne ka anų / gerių ir ſałdúmo atéiſęncʒios giwâtos: *praßóko nůġ dʒêugſmo...* Nes' teip *ßirdis io nůġ anó regêiimo búwo kaip' bûtų nugirdîta...* niéko kito / tiektái aną didę linkſmîbę ne ieute nei inġ ſawé priimt' gałêio... teip ioġ *ką nórint' regêio ir girdéio / ir ką nórint' apſûkui ſawé turêio / tatái géreiimas búwo / tatái dʒeugſmas búwo / tatái tikróii pałáima búwo.*

O ieiġ cʒe *wiénas ßłakêlis dąguięio ſałdéiimo teip' ßito Apâßtało ßirdi nugîrde* / teip' ioġ patis nůġ ſawęs atſtôio: kaġ bûtų târęs kad' bûtų *iʒg ſrôwes geréiimo Diéwo piłnáis naſráis gêręs?..*

Ant' to / Pêtras anů metú wéidą Wießpatiés regêio tiektái *ant' to ʒęmes kâlno / kurſai êrßkecʒius ir úſnis*

gîmde: Neś dabar buwo ne vʒʒęgęs ant' anó kâłno riebáus/ ir gâuſaus: ant kurió pamêgo Wießpatis Diéwas giwęnt. *Dábar bůwo ne mâtęs anós úpes / giedrios kaip krikßtoło: ir anó mêdʒio ant krêußeus ios iſodinto* / kuris iʒgânimo wáiſiu ant' kiekwiéno meneſes iʒdůſt' (DP 594_{46}-595_{34}).

Pasitaiko nuotrupų, kur beletristiškai suvokiami ir apibūdinami kai kurie polinkiai, dvelkteli poetinė nuojauta, nekasdieniškas požiūris į tikrovę:

S. Antonius *didiſis* / daugiaus groʒéios naktiés tiłéiime ir tamſumůſia / neġ diénos ßwieſume (DP 620_{6-7}).

Nors autorius nesileidžia į platesnį pasakojimą, vis dėlto viena kita vieta, atskirai paimta, atrodo kaip beletristinio veikalo detalė:

...ráßo S. Amproʒiêius ape brôlį ſawą Satyrą / kuris... ißprâße krikßcʒioniſiąmp trúputį Sakramęnto po îpatine důnos / ir *ſuwituręs ii ſkępeton' / parißßo ąnt' kâkło ir ißôko mariôſn' / ir ißpłauke ſwêikas* (DP 140_{17-20}).

Cituotieji pavyzdžiai, ilgesnės ir trumpesnės ištraukos gal ne visuomet mums sklandžiai ir įprastai skamba. Kai kurie žodžiai tada buvo įprasti kasdieninėje kalboje, o mums iš jų padvelkia tiksliai nebesuvokiama senove. Dalies jų pakito reikšmė. Kai kurie mums atrodo bespalviai, o XVI a. pabaigoje jie džiugino savo naujumu ir išraiškingumu. Mums keistas vienas kitas M. Daukšos naujadaras, net ir geras, nes įpratome prie kitų. Todėl, norint teisingai įvertinti postilės vertėjo kūrybines pastangas ir pasiekimus, reiktų plačiau palyginti su kitais XVI a. rašytojais, net ir vėlesniais, nuodugniai ištirti literatūrinės kalbos istoriją.

Jeigu šiuo metu dar negalima tiksliai apskaičiuoti M. Daukšos įnašo, tai vis dėlto bendrais bruožais jis

yra aiškus. Ir šių dienų skaitytojas, nestudijavęs XVI a. kalbos, gerai nesusipažinęs su amžininkų raštais, pasklaidęs postilės foliantą, stebėsis leksikos turtingumu, daugybe gražių, vaizdžių žodžių ir daug kur visai mums artimu ir įprastu nusakymu. Nepaisant svetimo tarybiniam žmogui postilės turinio, jis jaus M. Daukšos vertime žodžio jėgą, kūrybiškumą ir savitą grožį. Matys ir trūkumus, silpnas vietas. Bet nusveria ne jos, o atliktas kūrybinis darbas, pozityvus įnašas.

Jei M. Daukša būtų sulaukęs daugiau savęs vertų pasekėjų, jeigu XVII—XVIII a. taip intensyviai, kaip jo, būtų buvus kuriama literatūrinė kalba, kokia turtinga, gyva ir išraiškinga ji būtų buvus jau XIX a. pradžioje! Iš kitos pusės, jeigu ne M. Daukša, ne jo patraukiantis pavyzdys ir įnašas, daug menkesnė ir skurdesnė būtų literatūrinė kalba Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. Be M. Daukšos visai neįsivaizduojama tolesnė lietuvių raštijos raida, literatūrinės kalbos formavimasis feodalizmo epochoje.

VII. M. DAUKŠOS REIKŠMĖ IR POVEIKIS

M. Daukšos literatūrinė veikla keliais atžvilgiais turėjo nemažos reikšmės lietuvių raštijos ir literatūros formavimuisi. Jo poveikis nesiribojo XVI a. pabaiga ir XVII a. pradžia, bet nusitęsė per tris šimtmečius. Todėl, prieš pereinant į istorinę apžvalgą, trumpai susumuotina ir pabrėžtina tai, kas M. Daukšos veikloje ir literatūriniame palikime svarbiausia, kas nulėmė jo reikšmę ir ilgai trunkančią įtaką.

M. Daukša buvo raštijos lietuvių kalba pradininkas Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. Čia jam priklauso išskirtinė vieta. Nors prieš mums žinomas M. Daukšos knygas išėjo Vilniuje lietuviškų leidinių (P. Kanizijaus katekizmas, maldaknygė), prie kurių jis, gal būt, neprisidėjo, bet tie leidiniai vertintini tik kaip pirmosios raštijos užuomazgos, neturėjusios pastovesnės reikšmės. Mėginta ir daugiau lietuviškų knygų parengti. Tuo metu ne vienas jautė ir suprato jų reikalingumą. Prisimintini „dievobaimingi vyrai", paruošę 1595 m. Vilniaus vyskupijai J. Ledesmos katekizmo vertimą, kuris nebuvo išspausdintas ir žuvo. Tačiau kitiems lietuviška knyga rūpėjo tik tarp kitko. Vien M. Daukša, plačiai humanistiškai išsilavinęs, veikiamas gaivių renesanso idėjų, taip giliai suvokė raštijos gimtąja kalba reikšmę, kaip niekas prieš jį ir ištisus porą šimtų metų po jo. Jai skyrė geriausius subrendusio vyro metus ir padėjo tvirtą pagrindą. Atsidėjimu lietuvių raštijai M. Daukša neturėjo sau lygių Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, išskyrus nebent K. Širvydą, nei XVI, nei XVII—XVIII amžiuose. Jam teko susidurti su daugybe sunkumų ir juos nugalėti, remiamam beveik vien

M. Giedraičio, abejingai arba priešiškai nusiteikusių dvasininkų aplinkoje. Iš tolimos perspektyvos M. Daukšos, kaip pradininko, istorinis vaidmuo ir reikšmė lietuvių literatūrai ir kultūrai nepaneigiamas.

Antras svarbus momentas M. Daukšos veikloje — kova dėl gimtosios kalbos teisių. Remdamasis pažangiomis renesanso idėjomis ir kitų tautų pavyzdžiais, jis teoriškai pagrindė gimtosios kalbos teises ir savo darbu parodė, kaip ją reikia mylėti ir puoselėti. Reikalavo lietuvių kalbą įvesti į viešąjį valstybinį gyvenimą, visur ir visada vartoti, kurti ja savąją literatūrą. Gilaus patriotizmo kupina postilės prakalba — vienas gražiausių feodalizmo epochos lietuvių literatūros puslapių. M. Daukšos protesto balsas joje prieš lietuvių kalbos niekinimą ir ignoravimą skambėjo šimtmečius ir buvo atrama kitiems kovotojams.

Daug nusipelnė M. Daukša, kaip literatūrinės kalbos kūrėjas, gausiai praturtinęs jos leksiką, įvesdamas daugybę gyvos kalbos žodžių, juos iš dalies perprasmindamas, pritaikydamas naujoms, abstrakčioms sąvokoms, taip pat kurdamas naujadarus, kurių dalis ir šiandien tebevartojama. Postilės vertime stengėsi išbaigti originalo išraišką, turėdamas prieš akis antikinės retorikos reikalavimus ir grožinės prozos meistrus. Jis pasuko liaudiško vaizdingumo linkme, pirmasis taip gausiai panaudojo vaizdinį veiksmažodį. Leksikos turtingumas, sinonimikos gausumas, literatūrinio stiliaus ir iš dalies grožinės prozos užuomazgos — pastovi, ilgaamžė vertybė literatūriniame M. Daukšos palikime. Juo rėmėsi kiti rašytojai, net porai šimtmečių praslinkus, ugdydami ir turtindami literatūrinę kalbą, nuskurdintą ir degraduotą nuopolio laikotarpiu.

M. Daukša paliko stambiausią Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje XVI a. lietuvių kalbos paminklą, nesenstantį istorinį šaltinį, kuriuo naudojasi ir toliau naudosis kalbininkai. Lietuvių, baltų, baltų-slavų kalbų tyrinėtojams jo mokslinė vertė niekada nesumažės.

Visa tai yra istoriškai pažangios, pozityvios M. Daukšos literatūrinės veiklos pusės, užtikrinančios jam pastovią vietą lietuvių literatūros ir kultūros istorijoje. Bet neužmirštini ir reakciniai momentai. Nors jis liaudį laikė tautos dalimi ir įjungė į tautos sąvoką, pripažino jai švietimosi teisę, pasisakė prieš engimą, matė socialines negeroves, tačiau nestojo prieš feodalinę santvarką ir, objektyviai imant, savo verstąja postile ją rėmė ir palaikė, padėjo įtvirtinti ir tuo pačiu buvo naudingas viešpataujančioms klasėms. Vis dėlto nusvėrė pažangūs momentai, kurių M. Daukšos veikloje ir palikime randame žymiai daugiau, negu kitų XVI a. lietuvių rašytojų leidiniuose.

Kaip M. Daukša amžininkų ir XVII a. pirmosios pusės rašytojų buvo vertinamas ir kokią įtaką jiems turėjo, tiesioginių žinių neturime. Apie tai galima spręsti tik iš pačių lietuviškų knygų. M. Daukšos leidiniai stiprino katalikybės pozicijas ir vertė Lietuvos reformatus imtis kontrpriemonių. Anksčiau, kalvinizmo didžiausio išplitimo metu, neišleidę nė vienos knygelės, dabar suskato jas ruošti. Kaip seniai konstatuota, 1598 m. išėjęs M. Petkevičiaus verstas katekizmas buvo atsakymas į M. Daukšos katekizmą, o 1600 m. J. Morkūno išspausdinta „Postilė lietuviška“ — į M. Daukšos postilę. Deja, abu šie vertimai nei kalba, nei literatūrinėmis-stilistinėmis ypatybėmis toli gražu neprilygsta M. Daukšos leidiniams. Vertėjams terūpėjo siauri religiniai propagandiniai reikalai, ne literatūrinės kalbos

ugdymas. Todėl sunku čia tikėtis žymesnio M. Daukšos poveikio. Tik specialus tyrinėjimas galėtų jį išaiškinti.

Abejotina taip pat, ar M. Daukša turėjo apčiuopiamesnės įtakos lietuvių liuteronų raštams Prūsijoje XVI a. pabaigoje. 1600 m. išleista „Žemčiūga teologiška", tur būt, buvo parengta kiek anksčiau, ir jos vertėjas M. Daukšos postile vargu ar būt spėjęs plačiau pasinaudoti. Vis dėlto abiejų leidinių prakalbose pastebima kiek bendrumo, ryšio. „Žemčiūgos teologiškos" prakalboje, rašytoje Z. Blotno, ryškus troškimas turėti savą lietuvišką raštiją, ugdyti literatūrinę kalbą, tikėjimas, kad ji ilgainiui bus ištobulinta ir prilygs kitas garsias kalbas. Ar čia M. Daukšos postilės prakalbos atgarsis, ar abiejų autorių siekimų sutapimas, sunku pasakyti.

Aiškiausiai matyti M. Daukšos įtaka katalikų raštams XVII a. pirmojoje pusėje, ypač 1605 m. katekizmui, skirtam Vilniaus vyskupijai, aukštaičiams. Nežinomo to katekizmo vertėjo žodžiai pratarmėje rodytų, kad jis pažinojo M. Daukšą:

> **Tey *ȝynáu gierey* / iog io miliſta [t. y. M. Daukša] / ir Lietuway ir Ȝemáyciamus norédamas gierey padarit / abéietuy Catechiſmu pérgulde AK 3_{16}–4_{2}.**

Pareiškęs viltį, kad jo vertimas būsiąs geresnis už pirmąjį (tur būt, turimas galvoje žuvęs 1595 m. vertimas, o gal ir M. Daukšos), o jei kam nepatiksiąs, prašo, jog tinkamiau išverstų, ir užbaigia reikšmingais žodžiais:

> *Mes pramineme* kayp primánu kitiemus *táku* / iau irá *didis métas* prieg tam tákuy / iemus *kielu wieſʒu praſkint* / *ir graȝey nudarit* AK 5_{7-12}.

Mes čia reiškia ne vien pratarmės autorių (visoje pratarmėje jis kalba pirmuoju vienaskaitos asmeniu), bet drauge ir M. Daukšą, o viešo kelio praskynimas — ne ką kita kaip literatūrinės kalbos ugdymą, raštijos kūrimą ir plėtimą. Taigi aiškus anoniminio vertėjo ir M. Daukšos siekimų bendrumas. O koks abiejų katekizmų tekstų santykis?

Šiuo klausimu savo nuomonę yra pareiškęs V. Biržiška:

> ...lyginant 1605 m. katekizmą su 1595 m. katekizmu, pasidaro neabejotina, jog anonimas, ruošdamas savo vertimą, visą laiką turėjo rankose Daukšos katekizmą, kuriuo jis sekė eilutė po eilutės, net žodis po žodžio, ir tik pagal savo tarmę vietomis pakeitė vieną kitą Daukšos katekizmo žodį, bet dažniausiai pasitenkino vien kitaip tą patį žodį parašęs, o savarankiškai versdamas tik tas vietas, kurių Daukša nebuvo išvertęs[1].

Įrodymų jis nepateikė. Kaip yra iš tikrųjų, ar 1605 m. katekizmas — tik kita tarme perrašytas, kiek paredaguotas M. Daukšos vertimas, ar naujas vertimas? Anoniminis parengėjas aiškiai sako:

> ...tú Ledéſmos Cathechiſmu iʒ nauio pérguldʒiau AK 4_{11-13}.

Vadinas, jis savo darbą laikė nauju vertimu. Palyginus 1605 m. katekizmą su lenkiškuoju originalu ir M. Daukšos vertimu, tik iš dalies galima sutikti su V. Biržiška.

Anoniminis vertėjas, be lenkiškojo originalo, visą laiką turėjo prieš akis ir naudojosi M. Daukšos vertimu, dažnai jį ėmė pagrindu, nutoldamas nuo lenkiškojo teksto. Bet jis rūpestingai lygino su originalu M. Dauk-

---

[1] *Biržiška V.* Senųjų lietuviškų knygų istorija... I, p. 164.

šos vertimą ir ne vienoje vietoje jį patikslino. Anonimo priklausomybė nuo M. Daukšos matyti kad ir iš tokio pavyzdžio:

1605 m. katekizmas	Daukša
Mo. Nuog ko prámintas / ir kas tay *eſt* krikſczonis? M. Prámintas nuôg Chriſtuſo / ir iſimáno mókitinis *io* / tây ir / kuris apſikrikßtiis tiki iñgi Diéwu / ir *pildziâ* priſakimus io AK 7_{10-15}	M. Nůg ko prámintas / ir kas tai *yra* krikßczionis? Mo. Prámintas nůġ Chriſtaus / ir ißmánoś mókitinis / tai yra / kuris apſikrikßtiięs / tiki inġ Diewą ir *dáro* priſâkiśmus io DK 10_{9-16}

M. A coz ieſt Chrześćijänin?
V. Ieſt vczeń Chryſtuſow ktory okrzćiwßy ſię / wierzy y wyznawa zakon iego LK 9_{3-6}.

Jeigu anonimas būtų vertęs savarankiškai, cituotoji vieta taip nesiskirtų nuo lenkiškojo originalo ir jokiu būdu taip labai nesutaptų su M. Daukša. Dar geriau sekimą M. Daukša įrodo tokios vietos, kurios yra abiejuose lietuviškuose katekizmuose, bet kurių nėra lenkiškajame tekste, pavyzdžiui:

1605 m. katekizmas	Daukša
...*enor'* wadîname *âbrozus* ios *wiénus* Paſwéykinimo / *kitûs* atłunkimo / *treciûs* dungún iêmimo / ir kitáys wardáys: wiênok' tie wiſsi *ábrozay* ne túłomus / bet' wiénay tyktáy Mariéy pridera AK 50_{2-7}	*Ir kaczéib'* wadînamė̃ *pawẽikſlus* ioś: Paſwęikinimo. Atłąkimo / Dąġún emimo / ir kitáis wardáis: wienók tie wiſſi / nė̃ tůłomús / bat wiénai tiktái Mariẽi pridẽra DK 61_{1-8}

Bet vien šitokiomis vietomis remiantis daryti išvadas būtų neteisinga. Kartais anonimas elgiasi visai

savarankiškai: praleidžia kai kuriuos originalo ir M. Daukšos teksto gabalėlius, kai ką pats žymiau pakeičia, kitaip formuluoja, nukelia kiton vieton, nuo savęs prideda.

Taikydamasis prie rytų aukštaičių fonetikos, žodyno ir iš dalies sintaksės atžvilgiu, anonimas seka M. Daukšos pavyzdžiu. Jis vengia skolinių, kuriasi naujadarus, ieško lietuviškų atitikmenų, tinkamesnio, jo nuomone, negu M. Daukšos, nusakymo būdo, žodžio. Sakysim, jis M. Daukšos vartotą *čyščių* keičia *prausta, pragarą* — *paskanda, išvarą* — *ištremtuoju, vaistą* — *žolėmis, sielą* — *sąžine* (sužine) ir t. t. Kai kur jis vis dėlto žengia žingsnį atgal, grąžina svetimybes — *paną, svietą, živatą,* vietoj kurių M. Daukša vartojo *mergą, pasaulį, įsčių.*

Apskritai imant, 1605 m. katekizmas, parengtas didelėje M. Daukšos įtakoje, užima kuklią vietą lietuvių raštijoje. Jo vaidmuo literatūrinės kalbos formavimesi nedidelis, bet teigiamai vertintinas.

Po 1605 m. katekizmo iki K. Širvydo „Punktų sakymų“ I d. pasirodymo 1629 m. bibliografija nežino nė vieno atskiro lietuviško leidinio Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. Ar per šį amžiaus ketvirtį jokia lietuviška knygelė ir nebuvo išleista? Tuo galima ir, tur būt, reikia paabejoti. Tikriausiai stambių lietuviškų leidinių tada nepasirodė, nes ir per XVII—XVIII a. neišėjo Lietuvoje nė viena lietuviška knyga, kuri savo apimtimi prilygtų M. Daukšos postilei. Bet smulkių mažų lietuviškų knygelių, tur būt, buvo išleista, tik jos neišliko. Yra šiokio tokio pagrindo manyti, kad tuo metu buvo išspausdintos evangelijos (evangelijų ištraukos, skirtos skaityti per pamaldas bažnyčioje), parengtos, greičiausiai remiantis M. Daukšos postile.

Lig šiol žinomas seniausias evangelijų leidimas yra iš 1647 m.[2] Bet jėzuitų bibliografai P. Alegambė ir N. Sotvelis nurodo, kad J. Jaknavičius 1637 m. parašęs lietuviškai papildytas evangelijas pamokslininkams (Euangelia aucta in vsum Concionatorum). Neaišku tik, ar jos tada buvo išspausdintos, ar vėliau. Neseniai pavyko rasti naujų duomenų apie ankstesnį evangelijų leidimą.

Žemaičių vyskupui Jurgiui Tiškevičiui vizituojant Krakių bažnyčią, 1635.X.11 buvo surašytas jos inventorius[3], kuriame suminėtos ir bažnytinės knygos: mišiolai, agendos, breviorius, gradualas, antifonaras, psalmynas ir tarp jų maža lenkiškų ir lietuviškų evangelijų knygelė — *Euangelia Polskie y Litewskie małe.* Gaila, kad nepažymėti jos, kaip ir kitų, metai. Verti dėmesio žodžiai *Euangelia... małe,* nors ne visai aišku, kaip juos suprasti, ar tik kaip *mažą* knygą, ar kaip *mažąsias* evangelijas[4]. Šiaip ar taip būtų, tie žodžiai primena jėzuitų bibliografų nurodymą, kad J. Jaknavičius parašęs *papildytas* ar *padidintas* evangelijas (Euangelia... *aucta*). Jeigu prieš tai nebūtų išleistas trumpasis evangelijų leidimas, atrodo, nebūtų prasmės kalbėti apie papildytąjį. Taigi manytina, kad inventoriuje pažymėtas lietuviškų ir lenkiškų evangelijų leidimas apėmė tik reikalingiausius katalikų bažnyčiai tekstus, skaitomus sekmadieniais ir per didžiąsias šventes. Jį, matyt, paruošė ne J. Jaknavičius, nes priešingu atveju bibliografai

---

[2] *Kabelka J.* 1647 m. evangelijos. — „Archivum Philologicum", 1938, VII, p. 73—87.

[3] VKMA F 208-s, Nr. 372 (Inuentarium Suppellectilis Eccle*siastic*æ, Eccle*si*æ Krokinen*sis* tempore Visita*cion*is per... Georgium Tyszkiewicz... Ep*iscopu*m Samog*iti*æ die vndecima 8bris An*no* 1635 celebratæ, conscriptum).

[4] Inventoriuje ir prie kai kurių kitų knygų pažymėtas dydis: *Agenda wielka stara. Agenda mała.*

būtų suminėję ir trumpąjį, ir papildytą evangelijų leidimą kaip jo darbą. Todėl galima spėti, kad 1635 m. inventoriuje pažymėtos evangelijos buvo išleistos ne 1635 m., bet žymiai anksčiau, gal net kelis kartus prieš tai perspausdintos. Kaip žinoma, vėliau jos kas kelinti metai būdavo iš naujo leidžiamos.

Tam trumpajam evangelijų leidimui tekstai, tur būt, buvo imami iš M. Daukšos postilės, tik gal pritaikomi rytų aukštaičiams. Abejotina, kad juos kas iš naujo būtų vertęs. Greičiausiai čia elgtasi panašiai, kaip rengiant 1605 m. katekizmą. Žymesnių kiek pakeitimų juose atsirado gal tik K. Širvydo — J. Jaknavičiaus redakcijoje.

1647 m. evangelijų ir K. Širvydo „Punktų sakymų" atitinkamų tekstų santykis su M. Daukšos postile yra ne kartą ir ne vieno tyrinėtojo siauriau ar plačiau liestas.

Specialiau K. Širvydo evangelijų teksto ryšį su M. Daukšos postile tyrinėjo P. Salopiata. Palyginęs daugelį atitinkamų vietų, jis konstatavo tiesioginę K. Širvydo priklausomybę nuo M. Daukšos, drauge pažymėdamas ir skirtumus[5]. Jo nuomone, K. Širvydas naudojosi ir B. Vilentu. Tačiau P. Salopiata išsamiau šio klausimo nenušvietė.

J. Kabelka ir su juo polemizavęs V. Biržiška taip pat konstatavo nemaža K. Širvydo ir 1647 m. evangelijų bendrumų bei sutapimų su M. Daukša. V. Biržiška, palyginęs K. Širvydo „Punktų sakymų" (1629) vienos evangelijos tekstą su M. Daukšos postilės ta pačia evangelija, neneigdamas skirtumų, įžiūrėjo „begalinį jų panašumą" ir pareiškė nuomonę, kad „1629 m. evangelijų vertėjas ne tik turėjo rankose Daukšos postilę, bet

[5] *Salopiata P.* Das Verhältnis der Evangelien-Texte... S. 56—57.

tiesiog Daukšos evangelijas taisė, pritaikindamas tai tarmei ir rašybai, kuria buvo rašomi *Punktay Sakimu*, ir vienoj kitoj vietoje taisydamas mažiau suprantamai Daukšos išverstas vietas“[6].

Neabejotina, kad ir K. Širvydo pamokslams ir žodynui M. Daukša yra turėjęs poveikio kalbos atžvilgiu. Bet šiam klausimui nušviesti reikalingas specialus tyrinėjimas. Pastaruoju metu lenkų kalbininkė N. Borovska, aptardama K. Širvydo žodyno (1713) bažnytinius terminus, yra sugretinusi juos su M. Daukšos vartotais terminais[7]. Ji priėjo išvadą, kad K. Širvydo bažnytinė terminologija lietuviškesnė. Bet ką jis konkrečiai paėmė iš M. Daukšos, jai nerūpėjo iškelti. Jauni kalbininkai A. Balašaitis ir K. Pakalka, trumpai apibūdindami K. Širvydo žodyno filologijos terminus[8], visai neužsiminė apie M. Daukšą, nors ne vienas žodis ir jo tokia pat reikšme vartotas ir, galimas daiktas, K. Širvydo iš M. Daukšos buvo paimtas. Tas pat pasakytina ir apie K. Pakalkos straipsnį „K. Širvydo „Dictionarium trium linguarum“ naujadarai“[9]. Ne vieną straipsnyje suminėtą žodį, kaip K. Širvydo naujadarą, randame jau M. Daukšos postilėje. Neužsimindamas konkrečiau apie M. Daukšos įtaką, K. Pakalka teisingai pažymi, kad „K. Širvydas uoliai tęsė savo pirmtako, vieno pirmųjų lietuvių raštijos kūrėjų M. Daukšos lietuvių kalbos gryninimo ir puoselėjimo tradiciją“[10].

---

[6] *Biržiška V.* Dar dėl Jaknavičiaus ir *Ewangelie polskie y litewskie.* — „Archivum Philologicum“, 1939, VIII, p. 69—70.

[7] *Borowska N.* Wpływy słowiańskie na litewską terminologię kościelną na podstawie *Dictionarium* Szyrwida. — „Studia z filologii polskiej i słowiańskiej“. Warszawa, 1957, t. 2, str. 320—365.

[8] *Balašaitis A.* ir *Pakalka K.* Filologijos terminai K. Sirvydo žodyne „Dictionarium trium linguarum“. — „Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai“. Serija A. 1960, t. 1(8), p. 211—216.

[9] Lietuvių kalbotyros klausimai. 1961, IV, p. 281—300.

[10] Ten pat, p. 298.

Ši M. Daukšos tradicija aiškiai apčiuopiama ir kituose XVII a. vidurio leidiniuose, pavyzdžiui, S. M. Slavočinskio „Giesmėse“ (1646).

XVII a. antrojoje pusėje dėl daugelio priežasčių prasidėjus lietuvių raštijos smukimui Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, susilpnėja M. Daukšos tiesioginis ir netiesioginis poveikis, ir jis sunkiai apčiuopiamas.

Tik XIX a. pradžioje, feodalizmo irimo laikotarpiu, susidarius naujoms sąlygoms lietuvių literatūrai vystytis, vėl sustiprėjo M. Daukšos reikšmė ir įtaka, atgijo tradicija. Tuo metu susilaukė gyvo ir plataus atgarsio patriotinės M. Daukšos idėjos, iš jo mokėsi kalbos rašytojai.

Siekiant kurti pasaulietinę lietuvių literatūrą, ugdyti literatūrinę kalbą, imta ieškoti praeityje atramos — rinkti ir studijuoti senuosius raštijos paminklus. Tai ypač būdinga iš valstiečių ir smulkiosios bajorijos kilusiems rašytojams, buvusiems Vilniaus universiteto studentams, labiausiai pasireiškusiems savo literatūrine-kultūrine veikla, — Kajet. Nezabitauskiui, S. Daukantui ir S. Stanevičiui. Tada Kajet. Nezabitauskis sudarė pirmąją lietuviškų raštų bibliografijėlę ir ją paskelbė savo parengtame lietuviškame elementoriuje (1824) ir Vilniaus žurnale[11]. Joje paminėta ir M. Daukšos postilė, pažymint, kad tai „dydeley reta, yr reykalinga Kniga“[12]. Studentams Vilniuje buvo žinomi trys postilės egzemplioriai. Atrodo, kad daugiausia M. Daukša domėjosi, jį vertino ir rūpinosi jo populiarinimu S. Stanevičius.

---

[11] *Žukas V.* K. Nezabitauskis — lietuvių bibliografijos pradininkas. — „Vilnaus Valstybinio V. Kapsuko v. universiteto Mokslo darbai. Istorijos-filologijos mokslų serija“. 1958, t. 4, p. 183—193.

[12] Naujas mokslas skaytima... Wilniuje, 1824, p. 45.

Su M. Daukša jis susipažino dar besimokydamas Kražių gimnazijoje, kurios bibliotekoje buvo postilė ir kiti senieji lietuvių raštijos paminklai[13]. Kaip iš visko atrodo, S. Stanevičiaus rūpesčiu 1823 m. pasirodė Vilniuje dvi mažos knygelės (viena 25, kita 16 puslapių) — M. Daukšos postilės ištraukos, antrašte „Wyiątek z kazań żmudzkich". Abiejose perspausdinta lenkiškoji postilės prakalba, pamokslų ištraukos, o didesnėje ir lotyniškoji prakalba į M. Giedraitį. Svarbiausia S. Stanevičiui ir kitiems buvo „Prakalba į malonųjį skaitytoją". Ja norėta prabilti į mokslus einančią jaunuomenę ir inteligentiją M. Daukšos žodžiais, raginančiais mylėti gimtąją kalbą ir rūpintis savos literatūros kūrimu. Ištraukos iš postilės pamokslų turėjo patraukti kalbos gražumu, leksikos turtingumu ir paskatinti ugdyti literatūrinę kalbą.

S. Stanevičius skaitė ir studijavo M. Daukšą ilgą laiką (1822—1833), palikdamas postilėje įrašus. Viename jų (1826) iškeliamas postilės vertėjo, jo atlikto darbo nemarumas:

Kurs many ràszy jau seney supuwa
Alla jo wardas lig sziol ne prażuwa[14].

Perspausdindamas anoniminę lotynišką lietuvių kalbos gramatiką (1737), S. Stanevičius savo pridėtoje prakalboje trumpai apžvelgė ir apibūdino senąją lietuvių raštiją, geriausius rašytojus, pirmąją vietą ir „didźiâuse werczia" skirdamas M. Daukšai ir kartu pabrėždamas, kad jį reiktų dėl kalbos gražumo perspausdinti[15].

---

[13] *Lebedys J.* Simonas Stanevičius. Vilnius, 1955, p. 69, 166.
[14] Ten pat, p. 166.
[15] Trumpas pamokimas kałbos lituwyszkos... Wyjlniuje, 1829, p. IV.

Senieji raštai S. Stanevičiui rūpėjo kaip literatūrinės kalbos turtinimo šaltinis. Jis iškėlė uždavinį surinkti „pamestus ir užmirštus žodžius" ir pats ne vieną jų iš M. Daukšos yra paėmęs.

Taip pat M. Daukšą labai vertino, studijavo ir propagavo S. Daukantas. Vadino jį nemirtinguoju[16]. Rūpinosi postilės perspausdinimu ir ragino M. Valančių nedelsti[17]. Stengdamasis įvairiais būdais praturtinti savo leksiką, jis irgi naudojosi M. Daukšos postile.

M. Daukša, kaip vienas žymiausių lietuvių rašytojų, minimas trumputėse literatūros apžvalgose, kurios XIX a. pirmoje pusėje ėmė rodytis įvairiuose leidiniuose: S. Čerskio Žemaičių vyskupijos aprašyme (1830), K. Kosakovskio žemaičių kalbos gramatikos (kalbrėdos) pratarmėje (1832), M. Valančiaus „Žemaičių vyskupystėje" (1848). Kelis kartus pakartodamas trumpą lietuvių literatūros apibūdinimą savo knygose 1837—1846 m., L. A. Jucevičius vadino M. Daukšą nemirtinguoju vertėju. Jis pabrėžė, kad postilės vertimas „yra pavyzdingas, visas originalo paprastumas, visas naivumas ir bibliniai išsireiškimai yra perteikti nuostabiai sklandžiai ir tiksliai"[18].

M. Daukša įtraukiamas ir į platesnės apimties ir paskirties bibliografinius leidinius — rusų mokslininko P. Kepeno studiją „Apie lietuvių tautų kilmę, kalbą ir literatūrą" (1827), kuri buvo iš rusų kalbos papildant išversta į lenkų kalbą (1828), paskui į vokiečių (1829), taip pat A. Jocherio dvitomę bibliografiją (Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce,

[16] *Kruopas J.* S. Daukanto pastabos dėl L. Ivinskio kalendorių, arba metskaitlių, kalbos. — „Literatūra ir kalba", Vilnius, 1958, III, p. 480.

[17] *Janulaitis A.* Daukanto laiškai. — „Mūsų senovė", 1922, Nr. 4—5, p. 786.

[18] *Jucevičius L. A.* Raštai. Vilnius, 1959, p. 64—65.

1842), J. I. Kraševskio Vilniaus leidinių „Bibliografinę kroniką"[19].

XIX a. antrajame ketvirtyje M. Daukša pirmą kartą plačiau panaudojamas leksikografijoje. Ypač paminėtinas čia frazeologinis D. Sutkevičiaus žodynas, likęs nespausdintas[20]. M. Daukšos postilė jam buvo vienas pagrindinių šaltinių.

Tuo būdu M. Daukša pasidarė žinomas, vertinamas, didėjo jo gerbėjų skaičius. Tačiau reti išlikę postilės egzemplioriai maža kam tebuvo prieinami. Nors keltas reikalas ir rūpintasi postilę perspausdinti, bet nei pirmoje XIX a. pusėje, nei viduryje nebuvo dar tam reikiamų sąlygų. Rašytojai ir savo veikalų negalėjo išspausdinti.

XIX a. antroje pusėje, išaugus lyginamajai kalbotyrai, vis daugiau dėmesio skiriant lietuvių ir kitoms baltų kalboms, jų ryšiams su slavų kalbomis, imta vis labiau domėtis senaisiais raštijos paminklais (tarp jų ir M. Daukšos postile) moksliniu atžvilgiu, rūpintis jų perspausdinimu. Pirmiausia moksliniuose leidiniuose pasirodo M. Daukšos postilės ištraukos.

Čekų kalbininkas slavistas L. Geitleris, 1873 m. studijų tikslu lankęsis Lietuvoje, pramokęs lietuviškai, paskui Prahos universitete dėstęs lietuvių kalbą ir išleidęs keletą lituanistinių darbų, viename iš jų (Litauische Studien, 1875) perspausdino porą puslapių iš M. Daukšos postilės — trijų evangelijų tekstus. Vėliau kitame savo leidinyje (Beiträge zur litauischen Dialektologie, 1885) įdėjo žymiai daugiau postilės ištraukų.

---

[19] *Kraszewski J. I.* Wilno od początków jego do roku 1750. Wilno, 1842, IV, str. 145—146.

[20] Słownik Litewsko-Żmudzko Polski, ułożony przez xiędza Dominika Sutkiewicza... 1835 (fotokopija Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institute).

Iš naujo ėmė leisti M. Daukšos literatūrinį palikimą Rusijos Mokslų akademija ir su ja bendradarbiavęs E. Volteris. Akademijos dėka mokslininkams pasidarė prieinamas anksčiau visai nežinomas M. Daukšos katekizmas.

Pirmoji žinia apie M. Daukšos verstąjį katekizmą ir drauge jo bibliografiniai duomenys, remiantis Petrapilio viešosios bibliotekos egzemplioriumi, buvo paskelbti 1861 m.[21] Vėliau šis egzempliorius, kaip atrodo, iš bibliotekos dingo. 1884 m. M. Daukšos katekizmą surado E. Volteris Vilniaus viešojoje bibliotekoje. 1885 m. jis pasiūlė Rusijos Mokslų akademijai katekizmą išleisti. Akademija sumanymui pritarė ir pavedė leidimo priežiūrą akademikui A. Kunikui.

Katekizmą parengė E. Volteris, ir jis buvo perspausdintas 1886 m. Rusijos Mokslų akademijos leidinyje «Записки Императорской Академіи Наукъ» (LIII tomo priede) su 100 egzempliorių atspaudo. Įvadinėje dalyje E. Volteris suminėjo šykščias biografines žinias, plačiai aptarė M. Daukšos rašybą, apžvelgė lietuvių kalbos ir jos tarmių tyrinėjimus, pateikė prūsus liečiančią bibliografiją ir platoką žodynėlį, į kurį įtraukė ne tik įdomesnius katekizmo, bet ir kai kuriuos postilės žodžius, paimtus iš D. Sutkevičiaus žodyno (postilė jam tada nebuvo prieinama). Gale pridėjo tautosakinių tarminių tekstų. E. Volterio leidimą recenzavęs J. Hanušas[22] paabejojo kiek teksto perteikimo tikslumu, įvadinei daliai prikišo per ilgas citatas įvairiomis kalbomis, prieštaravimus ir netikslumus. Pabrėžė nepakankamą rūpestingumą, rašant ir skaitant korektūrą,

---

[21] Kuryer Wileński, 1861, Nr. 56, str. 558.

[22] *Hanusz J.* Lituanica. — „Archiv für slavische Philologie", 1887, X, S. 642—648.

pažymėjo, kad ne visur galima pasitikėti parengėjo gramatiniais ir žodžių aiškinimais.

Iš tikrųjų paties katekizmo teksto perspausdinimas nėra be trūkumų. Nors E. Volteris teigė, kad jo leidimas „diplomatiniu atžvilgiu tikslus, t. y. išlaikąs visas klaidas ir spaudos riktus"[23], ir nėra pagrindo netikėti parengėjo gerais norais ir pastangomis, tačiau tie žodžiai dar neužtikrina, kad perspausdinant dėl neatidumo nepadaryta klaidų. E. Volteris niekur neaptarė originalo korektūros klaidų, neaiškių raidžių ar žodžių ir kartais neteisingai išskaitė. Negalima žinoti, ar klaida yra originale, ar tik perspausdinant atsirado. Tekstologiniai netikslumai krinta į akis net tituliniame puslapyje. Pavyzdžiui, originale yra *Iʒſpáuſtas,* o perspausdinta *Iżſpáutas,* originalo *IAKVBA* pakeista į *Jakuba.* Ir kitur M. Daukšos *I* transliteruojama vienur *I*, kitur *J*. Tačiau, apskritai imant, reikia pripažinti, kad katekizmo tekstas perspausdintas gana kruopščiai ir rūpestingai. Atrodo, jog nepraleistas nė vienas originalo žodis, o klaidų ne taip jau daug padaryta.

Naujasis M. Daukšos katekizmo leidimas susilaukė atgarsio ir lietuvių spaudoje. Svarstant, kaip reikia perspausdinti senus raštus, pasisakoma prieš jų sumoderninimą ir pavyzdžiu nurodomas E. Volterio parengtasis katekizmas. Drauge pabrėžiama, kad, taip išleistas, „jis yra svarbi kalbos versmė"[24].

Artėjant M. Daukšos postilės išleidimo 300 metų sukakčiai, E. Volteris 1898 m. pateikė projektą Rusijos Mokslų akademijai perspausdinti ir šį kalbos paminklą, pridėdamas savo ranka perrašytus 399 postilės puslapius. Jis pabrėžė, kad perspausdintas katekizmas ir

[23] DKV XVI.
[24] Žinyčia, 1902, Nr. 4—5, p. 20.

postilės ištraukos[25] leido kalbininkams specialiau patyrinėti M. Daukšos kalbą. Suminėjo pasirodžiusius straipsnius, paremtus šio rašytojo tekstais: F. de Sosiūro apie lietuvių kalbos priebalsinio linksniavimo daugiskaitos vardininką ir vienaskaitos kilmininką[26], K. Jauniaus apie lietuvių tarmes ir V. Poržezinskio mėginimą apibūdinti M. Daukšos rašybą ir jo kalbos gramatines ypatybes[27]. Pacitavo ar sutrauktai išdėstė tų kalbininkų ir savo nuomonę apie postilės svarbą lietuvių kalbos studijoms. E. Volteris dar pažymėjo, kad M. Daukšos postilė nebeturinti jokios reikšmės religiniu atžvilgiu, o ją reikia perspausdinti, kad būtų galima nuodugniai ištirti lietuvių akcentologiją, nustatyti teisingą kirčiavimą ir išaiškinti daugelį senų lietuviškų žodžių. Jo apskaičiavimu, postilė galinti būti perspausdinta per dvejus metus, už korektūrų skaitymą apmokant po 10 rublių už lanką (iš viso 40 spaudos lankų)[28]. E. Volterio projektą akademijos rusų kalbos ir literatūros skyriaus posėdyje perskaitė akademikas A. Šachmatovas. Projektas buvo priimtas, postilės leidimo priežiūra pavesta akademikams F. Fortunatovui ir A. Šachmatovui[29]. Tačiau ne taip lengvai sekėsi sumanymą įvykdyti. Per dvejus metus postilė nepasirodė. Tik 1904 m. išėjo pirmasis sąsiuvinis, kuris apėmė

---

[25] Keletą postilės puslapių perspausdino dar E. Volteris 1887 m. ataskaitoje apie savo etnografinę kelionę po Lietuvą (Записки Имп. Акад. Н. XVI, № 5), o vėliau „Lietuviškoje chrestomatijoje“.

[26] Indogermanische Forschungen, 1894, IV, S. 456—470.

[27] Нѣсколько данныхъ для характеристики языка сочиненій литовскаго писателя Н. Даукши. —„Χαριστήρια. Сборникъ статей... въ честь Ѳ. Е. Корша..." Москва, 1896, стр. 513—539.

[28] Извѣстія Имп. Академіи Наукъ, 1901, XIV, стр. LVII—LIX.

[29] Ten pat, p. XLV.

156 originalo puslapius, o 1909 antrasis (157—277 psl.)[30].

E. Volteris ne tik rūpinosi M. Daukšos perspausdinimu, bet ir kitais būdais jį populiarino. Keletą kartų apie jį rašė rusų moksliniuose leidiniuose, skaitė jubiliejinėmis ir kitokiomis progomis pranešimus, pavyzdžiui, „Imperatorinėje Rusijos geografijos draugijoje" Petrapilyje, minint 300 metų katekizmo išleidimo sukaktį[31].

Rusų mokslininkų dėmesys M. Daukšai, jo vertinimas, leidimas, jubiliejinių datų minėjimas darė didelį įspūdį lietuvių inteligentijai. Ji stengėsi neatsilikti. Kaip matyti iš „Sietyno" bylos (1897—1898), lietuvių (studentų?) būrelis Petrapilyje atšventė M. Daukšos katekizmo išleidimo 300 metų sukaktį[32]. 1899 m. „Tėvynės sargas", pažymėjęs, kad neseniai rusų mokslininkai Petrapilyje „apvaikszcziojo sukaktuves trijų szimtų metų nuo atspaudinimo pirmojo lietuviszko katekizmo kuningo kanauninko Daukszos" ir kad postilės išleidimo 300 m. sukakčiai „žada vėl padaryti jam iszkilmingą szventę", taip kreipėsi į skaitytojus:

> Nebetylėkime ir mes apie savo vyrus, kuriais didžiuojamės; apskelbkime rasztuosę visą, ką žinome apie juos, visus paminklus. Tegul jų vardas kuoplacziausiai praskamba po Lietuvą ir žadina lietuvių szirdyse meilę lie-

---

[30] Trečiasis sąsiuvinis, pradėtas rinkti 1912 m., išėjo 1927 m. (277—456). Išleidus fotografuotinį postilės leidimą, tolesnis perspausdinimas pasidarė nereikalingas.

[31] Šis E. Volterio pranešimas buvo išspausdintas vokiečių kalba Heidelberge (N. Dauksza, ein litauischer Nationalschriftsteller des 16. Jahrhunderts. — „Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft", 1899, IV, S. 363—375).

[32] *A*[*ngarietis*] *Z*. „Sietyno" byla 1897—8 metais. Policijos departamento apžvalga 1897 m., t. XXI. „Komunisto knygynėlis" Nr. 101. 1921, p. 9.

tuvystės ir tų, kurie dėl jos darbavosi... prisiųskite, ką žinote apie kanauninką Daukszą ir apie vyskupą Valanczauskį.[33]

Atsiliepdama į „Tėvynės sargo“ kreipimąsi, „Dirvos“ redakcija žadėjo išleisti vieną M. Daukšos postilės puslapį fotografuotiniu būdu ir nemokamai nusiųsti prenumeratoriams. Be to, užsiminė apie visos postilės perspausdinimo reikalingumą, kvietė visus prisidėti aukomis. Tikėjosi tai labai greit padaryti. Be abejo, redakcija nesiorientavo, koks sunkus, sudėtingas ir brangus tokios knygos išleidimas. Tuometinėmis sąlygomis tai buvo nerealus dalykas, ir iš sumanymo nieko neišėjo. Pažymėtina dar, kad M. Daukšai pagerbti „Dirvos“ redakcija ragino steigti jo vardo literatūrines (literatiškas) draugijas, nurodydama kaip pavyzdį M. Daukšos vardo knygyną Brukline[34].

Jubiliejinė M. Daukšos data atžymėta ir kitu būdu. J. Čaplikas-Šimtakojis, leisdamas atskira knyga „Trakiečių dzūkų dainas“ (1899), skyrė jas M. Daukšos atminimui, „sukakus 300 metu nuo išleidimo jo didžio veikalo „Postilles“[35]. 1900 m. pirmą kartą išverčiama į lietuvių kalbą ir paskelbiama „Varpe“ lenkiškoji postilės prakalba. Vertėjas, paminėdamas M. Daukšos, kaip švietėjo, nuopelnus, drauge pažymi, kad „nėr dar, kaip reikiant, ištirta“, koks jo vaidmuo lietuvių literatūros ir švietimo istorijoje. Tikėdamasis, kad ateityje tai bus padaryta, taip nusako savo tikslą:

---

[33] Tėvynės Sargas, 1899, Nr. 10, p. 52—53.

[34] Kun. A. Burbos prozaiški raštai. Naujas perspaudinimas. Shenandoah, Pa., 1899, p. III—V.

[35] Trakiečiu dzuku dainos, užrašytos J. Šimtakojo Merkines parapijoje. Atspauda iš „Dirvos“ Nr. 4 1899 m. Shenandoah, Pa., 1899, p. 3.

Ateis laikas, ir mes pažįsime jo darbus ir suprasime visą jo skarbą musų istorijoje, dabar-gi norėčiau tiktai parodyti, kokią turėjo tas tautos apšviestojas nuomonę apie musų kalbą...[36]

1909 m. „Draugija" perspausdina lotyniškąją postilės prakalbą, atsiųstą E. Volterio, bet be lietuviško vertimo.[37]

XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje ėmė rodytis platesnės lietuvių literatūros apžvalgos, istorijos. Jose M. Daukša užėmė gana garbingą vietą. Sakysim, J. Šliupo „Lietuviškuosiuose raštuose ir raštininkuose" (1890) jam skirta tiek pat puslapių, kaip ir visiems kitiems XVI a. lietuvių rašytojams, drauge paėmus.

Tyrinėjant įvairius kalbos ar su ja susijusius dalykus, svarstant aktualius literatūrinės kalbos klausimus, ginčijantis dėl rašybos, atskirų žodžių vartojimo, dažnai remtasi M. Daukša. Išaugo jo autoritetas.

Visi žymesni lietuvių kalbininkai studijavo M. Daukšą. A. Baranauskas turėjo savą postilės egzempliorių. K. Jaunius irgi naudojosi vienu postilės egzemplioriumi, kurio tuščiuose puslapiuose pradžioje ir gale, taip pat kitur paliko savo išrašus, įdomių žodžių ir retų formų sąrašus[38]. J. Jablonskis labai vertino M. Daukšą, kartais operuodavo jo raštų pavyzdžiais, imdavo jų net sintaksei, bet pabrėžė nemokąs visur sekti nei M. Daukša, nei kitais senaisiais rašytojais[39]. Daugiau

---

[36] *Puskunigis P.* Iš kun. M. Daukšos pamokslų. — „Varpas", 1900, Nr. 7, p. 78 (Prakalbos vertimas yra Nr. 7, p. 78 ir Nr. 8, p. 91).

[37] *Daukša M.* Vyskupo M. Giedraičio panegyrikas. — „Draugija", 1909, VII, Nr. 28, p. 348—351. E. Volteris tą prakalbą irgi perspausdino 1909 m. II postilės sąsiuvinyje.

[38] DPV II p. XXII.

[39] *Palionis J.* J. Jablonskio kalbiniai taisymai. — Kn.: *J. Jablonskis* Rinktiniai raštai. Vilnius, 1959, II, p. 10—11; Jablonskio raštai. Kaunas, 1936, V, p. 209.

už minėtuosius kalbininkus M. Daukšą studijavo ir juo rėmėsi K. Būga. Būdingi jo žodžiai, rašyti, pasirodžius fotografuotiniam M. Mažvydo raštų leidimui (1922):

> Po Mažvydui antruoju iš eilės reikėtų išleisti Daukšą su jo 1599 metų „Postile", kurią Jaunius teisingai pavadinęs yra lietuvių Homėru del jos kalbos (ne turinio)[40].

K. Būga ir kiti kalbininkai ne kartą kėlė reikalą išleisti postilę fotografuotiniu būdu. Tik porai metų praėjus nuo K. Būgos mirties, ją išleido Lietuvos universitetas Kaune. Fotografuotinis postilės leidimas, nors daug kainavo, nebuvo rūpestingai paruoštas. Be trumpo įvadinio M. Biržiškos straipsnio, kuriame suglaustai pakartojama tai, kas iki tol apie M. Daukšą ir jo raštus buvo žinoma, jokių kitų priedų, paaiškinimų nėra. Nors spausdinta gerame popieriuje, prižiūrint J. Geruliui, fotografuotinis leidimas toli gražu neatstoja originalo, neperduoda visų jo savybių. Kalbininkai rašė, kad 1926 m. fotografuotiniu būdu išleistos postilės „negalima naudoti akcentologijos reikalams, nes dėl nerūpestingo darbo nemaža diakritinių originalo ženklų joje yra visai neatmušti"[41]. Leidėjai perdaug lengvai suprato savo uždavinį. Pasitenkino mechanine originalo kopija. Naujajame leidime net originalo paginacijos klaidos nepažymėtos, nenurodytos. Kur puslapiai buvo nenumeruoti, taip ir liko be jokios numeracijos. Nepridėta jokių tekstologinių pastabų. Nesužymėtos teksto eilutės. Nežiūrint trūkumų, fotografuotinis leidimas padarė M. Daukšos postilę visiems prieinamą, ir mokslininkai be vargo galėjo ja naudotis.

---

[40] *Būga K.* Rinktiniai raštai. Vilnius, 1961, III, p. 691.
[41] *Skardžius P.* Daukšos akcentologija. Kaunas, 1935, p. 13.

1929 m. M. Daukšos katekizmas buvo dar kartą E. Zitigo perspausdintas drauge su lenkiškuoju originalu ir 1605 m. katekizmu — interliniškai trimis paraleliais tekstais, tuo palengvinant tyrinėjimą. Negalėdamas gauti M. Daukšos katekizmo originalo, leidėjas perspausdino jį iš E. Volterio leidimo, keisdamas dar kartą raides dėl techninių priežasčių. E. Zitigas stengėsi pataisyti klaidas (pačiame tekste!), bet, negalėdamas žinoti ir atskirti, kurios buvo M. Daukšos ir kurios atsirado E. Volterio leidime, visas priskyrė originalui. E. Zitigo leidimas parengtas gana rūpestingai. Iš recenzentų — J. Balčikonio[42] ir E. Frenkelio[43] jis jokių priekaištų nesusilaukė.

Didelės reikšmės vėlesniems kalbiniams M. Daukšos tyrinėjimams turėjo ir K. Jablonskio surasta ir paskelbta nauja archyvinė medžiaga — keliasdešimt dokumentų, kurie davė palyginti daug duomenų biografijai ir kuriais plačiai pasinaudota šioje monografijoje. Iš jų paaiškėjo rašytojo kilmės vieta, genealogija ir tarminis pagrindas. „To nežinant ir juo labiau reikiamų tarminių žinių neturint, sunku buvo lokalizuoti Daukšos raštų kalbą ir ką nors tikriau apie ją spręsti.“[44] Kol neprieinamas buvo visas M. Daukša, nežinota jo tarmė, negalima buvo imtis specialesnių tyrinėjimų. Dėl to jis tesusilaukė vos vieno kito nedidelio straipsnio ir buvo naudojamas tik iš dalies, tiriant bendruosius dalykus. O trečiajame ir ketvirtajame XX a. dešimtmetyje pasirodė ir specialių, M. Daukšai skirtų, studijų tiek Lietuvoje (P. Skardžiaus „Daukšos akcentologija“), tiek užsienyje (E. Tanglio ir kt.).

---

[42] Švietimo darbas, 1929, Nr. 12, p. 1195—1196.
[43] Indogermanische Forschungen, 1931, XLIX, S. 154—155.
[44] *Skardžius P.* Daukšos akcentologija... p. 13.

M. Daukša buvo tyrinėjamas ir juo daugiausia domėtasi beveik išimtinai kalbiniu požiūriu. Tik tarybinės santvarkos metais atkreiptas dėmesys ir į literatūrinę jo palikimo vertę.

Pirmiausiai pažymėtina, kad M. Daukša, vertingiausioji jo literatūrinio palikimo dalis — „Prakalba į malonųjį skaitytoją" — pasidarė prieinama platiems Tarybų Sąjungos skaitytojų sluoksniams. 1944 m. Maskvoje išėjo rusų kalba rinkinys „Apie tėvynę" — 19 Tarybų Sąjungos tautų žymiausių poetų ir rašytojų kūriniai ar jų ištraukos apie tėvynės meilę, gynimą nuo priešų, gimtosios kalbos grožį ir reikšmę. Į rinkinį įdėtos gražiausios „Prakalbos į malonųjį skaitytoją" vietos, išverstos I. Kaplano. M. Daukša jame apibūdinamas kaip žinomas lietuvių mokslininkas ir švietėjas, aistringas kovotojas dėl lietuvių kalbos ir lietuvių kultūros[45].

Tarybinėje lietuvių literatūros istoriografijoje M. Daukšai skiriama atitinkama vieta. 1952 m. išėjusiame „Lietuvių literatūros istorijos konspekte" (I) ir 1957 m. išleistame akademinės „Lietuvių literatūros istorijos" pirmame tome duotas ne tik idėjinis M. Daukšos veiklos ir palikimo vertinimas, bet apibūdinamos ir svarbesnės postilės vertimo ypatybės. Feodalizmo epochos lietuvių literatūros chrestomatijoje įdėta didžioji dalis „Prakalbos į malonųjį skaitytoją", taip pat lotyniškosios prakalbos ir pamokslų teksto ištraukos.

Paminėtinas ir M. Daukšos katekizmo suradimas ir grąžinimas Vilniaus universiteto bibliotekai. Ligi pir-

---

[45] О родине. Сборник высказываний писателей народов СССР. Москва, 1944, стр. 82—83. Plg. *Venclova A.* Didžioji Tėvynė (apie vieną knygą). — „Tiesa", 1945.III.27.

mojo pasaulinio karo to katekizmo egzempliorius buvo saugomas Vilniaus viešojoje bibliotekoje (dabar universiteto). Artėjant karo veiksmams, jis 1915 m. drauge su kitomis retomis knygomis buvo išvežtas į Rusijos gilumą. Nuo to laiko neturėta apie jį jokių žinių. Tik prieš keletą metų, Vilniaus universiteto bibliotekos vadovybei rūpinantis susigrąžinti kadaise universitetui priklausiusias knygas, buvo išaiškinta, kad vilniškis katekizmo egzempliorius gražiai išsilaikė ir saugomas TSRS valstybinėje V. I. Lenino vardo bibliotekoje Maskvoje. RTFSR Kultūros ministerijai tarpininkaujant, jis ir buvo drauge su kitomis senomis knygomis sugrąžintas Vilniaus universitetui. Reiktų tikėtis, kad, šiuo unikaliniu egzemplioriumi remiantis, bus išleistas fotografuotinis M. Daukšos katekizmo leidimas.

Katekizmo sugrąžinimas ir galėjimas juo pasinaudoti greičiausiai bus paskatinęs J. Kruopą parašyti cituotą straipsnį apie leksinius M. Daukšos paralelizmus. Šiaipjau atskirų specialiais klausimais M. Daukšos tyrinėjimų tarybiniu laikotarpiu nedaug tepasirodė. Paminėtinas čia dar L. Drotvino straipsnis apie M. Daukšos postilės sąlygos konstrukcijas (su jungtukais)[46]. Bet M. Daukšos raštus, kaip vieną pagrindinių šaltinių, plačiai panaudojo tarybiniai lietuvių kalbininkai savo didesnės apimties darbuose, pavyzdžiui, Z. Zinkevičius (Lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių istorijos bruožai, 1957), V. Ambrazas (Absoliutinis naudininkas XVI—XVII a. lietuvių kalbos paminkluose[47]) ir kiti.

---

[46] Kalbotyra, 1958, I, p. 123—146.
[47] Lietuvių kalbotyros klausimai, 1962, V, p. 3—146.

Stambus M. Daukšos įnašas į lietuvių raštiją ir literatūrinę kalbą susilaukė aukšto tarybinių rašytojų ir poetų įvertinimo. Literatūrinis to įvertinimo atgarsis yra V. Mozūriūno eilėraštis „Jau varpinėje skambino šešias“[48], kuriame jis poetizuoja M. Daukšos reikšmę ir vaidmenį lietuvių kultūros ir literatūros istorijoje. A. Venclova ataskaitiniame pranešime trečiajam Tarybų Lietuvos rašytojų suvažiavimui 1959 m., kalbėdamas apie nuostabius literatūrinės kalbos kūrėjus ir meistrus, pirmoje vietoje paminėjo M. Daukšą, statydamas jį šalia K. Donelaičio, A. Baranausko, Žemaitės, A. Vienuolio, P. Cvirkos[49].

M. Daukšos 350-sias mirties metines paminėjo „Pergalės“ žurnalas, „Literatūra ir menas“, „Kalbos kultūra“, Vilniaus pedagoginio instituto studentai.

Pažymėtina dar, kad Lenkijos Liaudies Respublikoje skiriama palyginti nemaža dėmesio M. Daukšai. Pirma jau cituotas nedidelis St. Kolbuševskio straipsnis apie postilės prakalbą — parašytas su aiškiu palankumu ir meile. Tik jame per daug akcentuojamas religinis momentas (visai nebūdingas prakalbai), dėl kurio M. Daukša siejamas su P. Skarga. Žinomas kalbininkas J. Otrembskis, lietuvių kalbos gramatikos, kurios du tomai jau išėjo, ir kitų stambių lituanistikos darbų autorius, kadaise Vilniaus universitete interpretavęs M. Daukšos postilę, 1957 m. išleido „Lietuviškus tekstus“ (Teksty litewskie I. Teksty dawne), kuriuose įdėjo keletą puslapių ištraukų iš M. Daukšos katekizmo ir postilės su plačiais kalbiniais paaiškinimais. J. Vujeko sukaktuvėms parašytame straipsnyje J. Otrembskis ne-

---

[48] *Mozūriūnas V.* Vilniaus etiudai. Vilnius, 1958, p. 19.
[49] Literatūra ir menas, 1959. I. 24, Nr. 4.

maža vietos skiria ir M. Daukšai, pabrėždamas, kad tai buvo įžymus asmuo, ir pacituoja daug ilgų ištraukų iš jo „išmintingos prakalbos“[50]. Postilės vertimą J. Otrembskis laiko svarbiausiu šaltiniu lietuvių kalbai XVI a. pažinti ir su juo sieja J. Vujeko nemarumą. Lietuvių kalba — viena iš svarbiausių indoeuropiečių kalbų — kalbotyrai turi panašią reikšmę kaip sanskritas, graikų, lotynų ir gotų kalbos. Kas ją tyrinės, remdamasis M. Daukšos vertimu, turės naudotis ir J. Vujeko originalu. Todėl, kol egzistuos indoeuropiečių kalbotyra ir bus tiriama lietuvių kalba, J. Vujekas šalia M. Daukšos domins kalbininkus[51]. Žymus lenkų istorikas H. Lovmianskis, viename savo straipsnyje apžvelgdamas Lenkijos ir Lietuvos ryšius praeityje[52], cituoja M. Daukšos žodžius apie gimtosios kalbos reikšmę ir kitų kalbų mokėjimą. Kalbėdamas apie XIX a. antroje pusėje brendusią krizę kultūriniuose lenkų-lietuvių santykiuose, rašo: „Buvo užmiršti aukso žodžiai Daukšos, kuris, aukštindamas savo kalbą ir tautą, drauge išlaikė palankumą kitoms kalboms ir tautoms.“ Pastaruoju metu jaunas lenkų istorikas J. Ochmanskis, neseniai išleidęs studiją apie Vilniaus vyskupijos latifundijas, savo parengtame spaudai veikale apie tautinį lietuvių atgimimą ne vieną puslapį skiria M. Daukšai. Kalbininkas Č. Kudzinovskis, su J. Otrembskiu išleidęs S. B. Chilinskio „Naujojo testamento“ tekstą (1958), rengia M. Daukšos postilės žodyną-rodyklę.

---

50 *Otrębski J.* Uczcijmy ks. Jakuba Wujka! — „Polonia sacra“, 1950, R. III, zesz. 1—2, str. 7—19.

51 Ten pat, p. 12—13.

52 *Łowmiański H.* Polska i Litwa w dziejowym stosunku. — „Tygodnik zachodni“, 1958, Nr. 46.

Iš trumpos apžvalgos, kurioje ne viskas paliesta, matyti, kad M. Daukša žinomas, vertinamas, tyrinėjamas ir panaudojamas platesnės apimties tyrinėjimams ne tik Lietuvoje, bet ir toli už jos ribų. Reikia tikėtis, kad domėjimasis juo ir ateityje nesumažės, o dar labiau padidės.

PRIEDAS

Skelbiami dokumentai yra panaudoti ir jų turinys apibūdintas šioje knygoje. Prie kiekvieno nurodomi atitinkami knygos puslapiai.

Kirilica rašytuose dokumentuose visos iškeltos raidės nukeliamos į eilutę, o po jų dedama apostrofa ('). Pridedami skyrybos ženklai, kurių visai nėra originale. Įvedamos didžiosios raidės tikriniams daiktavardžiams. Kad būtų lengviau suprasti, originale daugeliu atvejų drauge rašomi žodžiai čia rašomi skyrium, o kai kurie originale skyrium rašomi — sujungiami. Išplyšę, išblukę ar šiaipjau nebeišskaitomi žodžiai ar raidės pažymimi daugtaškiu. Originale paprastai sutrumpintai rašomi žodžiai čia duodami ištisai, tik praleistos raidės įdedamos į laužtinius skliaustelius. Kai kur į laužtinius skliaustelius įdedamos ir šiaip trūkstamos raidės, dėl kurių nekyla jokių abejonių.

M. DAUKSOS TĖVO TESTAMENTAS (1586)
(Žr. 53, 57—59 psl.)

Год8 ѡт' нарожен'е сына божого тисеча пят'сот' ѡсмъдесятъ шостого м[е]с'[е]ца июнѧ чотыр'над'цатог[о] дня. На рокохь земскихь судовыхь водлугъ статут8 по светой тройцы свята римъского на заътрей припалыхь и судовне справовати початых' перед' нами Казымеромъ Яновичомъ Ѡр'видомъ, суд'ею, а Криштофомъ Яновичомъ Белевича, под'суд'комъ, — врад'ники его королев'ской милости зем'скими зем'ли Жомоит'ской, постановивши ся ѡчевисто земян'ка г[о]с'[пода]рьская зем'ли Жомоит'ской, волости Велен'ское Бал'тромеевая Миколаевича Дов'къшевича Ѡр'шуля Станиславовна Дов'кгин'товича ѡповедала и покладала тестамент' ѡстат'нее воли мал'жон'ка своего небож'чика Бал'тромеѧ Миколаевича Дов'къшевича, собе ѡт' того мал'жон'ка даны, которымъ тестамен'томъ тот' мал'жонокь ее небож'чик' Бал'тромей Миколаевич' в год8 нинешнемъ ѡт' нарожен'я сына божого тисеча пят'сот' ѡсмъдесятъ шостого м[есе]ца мар'ца пятого днѧ, буд8чи ѡт' п[а]на бога хоробою тяш'кою знятый, ѡбав'ляючи се тог[о], абы по зыст'ю его с того мизер'ного света ѡколо 8богое мает'ности его межи его мал'жон'кою, его дет'ми и приятел'ми его по животе его посвар'ку и роз'тыр'к8 не было, с чого

немилость, незгода и непокой межи повиноватыми приходить. Прото тот' мал'жонокъ ее небож'чикъ Бал'тромей Миколаевич' Дов'къшевича ни с чыего примушен'я ани намовы люд'ское, леч' тол'ко самъ по доброй воли своей дал', даровал' и тымъ тестамен'томъ ѡстаточ'ной воли своей записал' ей, мал'жон'це своей, именич'ко свое власт'ное ѡт'чиз'ное, никому ничимъ непен'ное, лежачое в земли Жомоит'ское, ȣ волости Велен'ское, Ляв'де над' реко[ю] Водок'тею, з будован'емъ хоромъ домовыхъ, з челед'ю невол'ною, з быд'ломъ рогатымь и нерогатымь и со всими кгрун'ты землеными ку тому именич'ку прислухаючими доживот'е, а по животе ее на ѡбой дети ег[о] ѡбеюхь жон' его, которые дети его по животе ее мают' межи собою на ров'ные части тое именич'ко поделити; тым' же тестамен'томъ своимъ ей, мал'жон'це своей, записал' котел' медены пив'ны, в которомъ леет' се воды пол' бочки, а ѡсобливе тым' же тестамен'том' своим' ѡстаточ'ной воли своей з милости своее записал' доч'це своей пан'не Зофий Бал'тромеевне челеди своей власт'ной невол'ной ѡт'чиз'ной пароб'ка на ймя Ан'дрея Якубовича, девку Магдаленȣ Юх'новнȣ, дрȣгую девку Ган'ну Амъброжеевнȣ, к тому быд'ла рогатого — воловь ѡремыхь, чотыри коров' дойныхь три, жереб'цов' двух', ѡвець трое, гусей четверо, плат'я сукон'ного — соян' сукна ȣтер'финȣ зеленого с пети локоть, други соянъ сукна люн'ского чор'ного с пети локотъ, шуб'ку [сук]на люн'ского чор'ного, бел'ками под'шитую, шап'ку ѡк'самитȣ чор'ного за ѡс'мъдесятъ грошей купленую; которую выправȣ водлуг' тог[о] тестамен'ту его сынове его з дому его ѡт'чиз'ного Бобян'ского, замуж' видаючи, той доч'це его Зофий спол'на ѡт'дати мают'. А которая челед' невол'ная ее, Ѡр'шули, власт'ная естъ, ѡписал' тым' тестамен'том'

своимъ тую челед' ей, мал'жон'це своей Ѡр'шули, яко свою власт'ную собе взят'. И на то тот' мал'жонок' ее Балтромей Миколаевич' ей, мал'жон'це своей Ѡр'шули Станис'лавов'не, и доч'це своей пан'не Зофий Бал'тромеевне тот' тестамент' свой под' печат'ю своею власт'ною и под' печат'ми земян г[о]с'[по]д[а]рьскихь земли Жомоит'ской, волости Велен'ской — Мар'тина Бутримовича Мон'кевича, Ан'дрея Яновича Юш'кевича, Бал'тромея Юр'евича Юш'кевича, Юр'я Яновича Семаш'кевича, а волости Ясвон'ской Томаша Щефановича Рад'виловича дал', которые печатъники, будѹчи того добре сведоми, тот' тестамент' Бал'тромеевой Миколаевича Ѡр'шули Станиславовны и доч'ки ее Зофий Бал'тромеевны ѹтвер'жаючи, присягами свойми под'пер'ли, иж' за проз'бою его прикладали. Просила нас', перед' нами положивши, Ѡр'шуля, абых'мо тот' тестамент' ѹтвер'жаючи, до книг' зем'скихь Жомоит'скихъ ѹписати велели, которыи ж' тот' тестамент' слово ѡт' слова так' ся в собе маеть:

Во йме ѡт'ца и сына и дѹха светог[о], стан' се воля его светая. Аменъ. Я, Бал'тромей Миколаевич' Дов'къшевича, земенин' г[о]с'[пода]рьский земли Жомоит'ское, волости Велен'ское ѡзнаймую и кож'домѹ ѡб'ясняю сим' моим' тестамен'томъ ѡстаточ'ной воли моее всим' вобец' и кож'домѹ з особ'на, кому бы тог[о] потреба была ведати або чтѹчы его слышати, яко нине, так' и на потомъ будѹчимъ людем', што ж' я, Бал'тромей Миколаевич' Дов'къшевича, именем' в сем' тестамен'те моем' вышей ѡписаны, ач' будѹчи на тот' час' на теле моем' ѡт' п[а]на бога хоробою ѡб'лож'ною тяш'ко навежоны, але на ѹмысле и на дѹшы добре здоров' и в зупол'ном' розуме, ведаючи то добре, иж' на свете ничог[о] пев'нейшог[о] нет' яко смер'ть, а непев'нейшог[о] яко година смер'ти,

прото я, Бал'тромей Миколаевич' Дов'къшевича, ѡбав'ляючи ся тог[о], абы по зейстъю моем' с того мизер'ного света ѡколо ȣбогое мает'ности моее межи жоною моею, дет'ми и приятел'ми моими по животе моемъ посвар'ку и роз'тыр'кȣ не было, с чого немилость, незгода и непокой межи повиноватыми приходитъ а ѡб'тяж'ливостъ сум'нен'ю и дȣшы приносытъ, ȣмыслиломъ тот' тестамент' ѡстаточ'ной воли моей справить не с чиего примушен'я ани намовы люд'ское, леч' тол'ко самъ по доброй воли своей. А напер'вей порȣчаю п[а]ну богу вшех'могущому, в тройцы едыному, в насвент'шые руки его дȣшу мою, а тело мое греш'ное ку погреблен'ю в землю. Потомъ теж' даю, дараю и симъ тестамен'томъ ѡстаточ'ной воли... записую мал'жон'це моей, мне вер'не милой Ѡр'шули Станис'лавовне Дов'кгин'товича, именич'ко мое власт'ное ѡт'чиз'ное никому ничимъ непен'ное, лежачое в земли Жомоит'ской, ȣ волости Велен'ской, в Ляв'де над' рекою Водок'т... дом' з будован'емъ хоромъ домовыхъ, с челед'ю невол'ною — пароб'ка Петра Ш...кевича зъ жоною его Ядвигою, зъ сыномъ ихъ Валемъ и з доч'ками ихъ Якгнешкою, Ган'ною, Доротою а Бар'барою, дрȣгого пароб'ка Юх'на Яц'ковича з дет'ми его — зъ сыномъ Юр'емъ, а Петромъ, а Езофомъ и з' невест'кою его, жоною Юр'евою на йме Табитою, третего пароб'ка Вален'тына Юх'новича з мат'кою его Галеною Грит'ков'ною; з быд'ломъ рогатым', то естъ: две сохи волов' домовыхъ, коров' пят', ѡвец трое, коз' пятеро, гусей пятеро, свиней двое, куров' пятеро и к тому кини* два воз'ники шер'стъю ѡбадва сивые. А тое именич'ко мое звышъ помененое Ляв'ден'ское записую мал'жон'це моей Ѡр'шули зо всими кгрун'ты

* Turėtų būti кони.

ωремыми и неωремыми, з лесы, з гай, з мыш'никами, зъ селищами старыми и новыми, збож'емъ на поли засеянымъ и дома на тот' час' буд8щым' молочонымъ и немолочонымъ, со всим' на все, почавши ωт' мала аж' до велика, тое именич'ко мое Ляв'ден'ское яко се само в собе з дав'ныхъ часов' в дол'гости, в шырокости, в округу, в межахъ, в границахъ и в обыходех' своих' мает' и мети будетъ, ничого не ωставуючи на дети пер'вшое жоны моее, так' теж' и на др8гие дети другое жоны моее Ωр'шули Станис'лавовны, але все ωгуломъ той пречоной мал'жон'це моей Ωр'шули Станис'лавов'не доживот'ное меш'кан'е и спокойное 8жыван'е записую; котора мал'жон'ка моя Ωр'шуля маеть на всемь спокойне в том' именич'ку моем' Ляв'ден'скомъ ωт' мене записаномъ мешкаючи, в моцы, влад'ности и в спокойном' дер'жан'ю своемъ мети, такъ якомъ и я самь дер'жал' и 8живалъ. А дети мой никоторое труд'ности и пренакгабан'я ω тое именич'ко мое Ляв'ден'ское той мал'жон'це моей Ωр'шули чинити не мають, леч' тол'ко по животе ее тое именич'ко мое Ляв'ден'ское и со всимъ статъкомъ маеть прийти и спасти на ωбой дети ωбеюхъ жон' моихь, которые маютъ межи собою на ров'ные части тое именич'ко поделити. Ку том8 теж' записую той же мал'жон'це моей Ωр'шули Станис'лавовне котел' мой медены пивны, в который леет' са воды пол' боч'ки; а ωсобливе теж' запис8ю з милости своее доч'це моей пан'не Зофий Бал'тромеевне челеди своей власт'ной невол'ное ωт'чиз'ной — пароб'ка невол'ного на имя Ан'дрея Якубовича, девку невол'ную Макгдален8 Юх'новн8, др8гую девку тако ж' невол'н8ю Ан'ну Амъброжеев'ну; к тому быдла рогатог[о] — волов' ωремыхъ чотыри, коров' дойныхъ три, жереб'цов' двухъ — ωд'ного шер'стью глинястого, а др8гого шер'стью ...ивого, ωвець

трое, гусей четверо; плат'я сукон'ного — соян' сук'на 8тер'[фину] зеленого с пяти локот', други соян' сукна люн'ского чор'ного с пяти локотъ, шуб'ку сукна люн'ского чор'ного бел'ками под'шитую, шап'ку ѡк'самиту чор'ного за ѡсмъдесятъ грошей куплен8ю; котор8ю выправ8 ведлугъ того тестамен'т8 моего по животе моемъ маютъ сынове мой з дому моего ѡт'чиз'ного Бобян'ского, замуж' выдаючи, той доч'це моей Зофий спол'на ѡт'дати. А што теж' которая челед' невол'ная мал'жон'ки моей Ѡр'шули власт'на ей есть — жон'ка на йме Настася Бог'дановна з двема доч'ками — Люцыею а Галеною, тую челедь мал'жон'ка моя Ѡр'шуля, яко власт'н8ю свою, собе маеть взяти. Которы ж' тот' тестамент' ѡстаточ'ной воли моей, в целомъ роз8ме моемъ справ'лены, далемъ мал'жон'це моей Ѡр'шули Станис'лавовне и доч'це моей пан'не Зофий Бал'тромеевне под' моею власт'ною печат'ю. А при томъ справован'ю того тестамен'т8 ѡстаточ'ной воли моее были люди добрые земяне г[о]с'[пода]рские земли Жомоит'ское, волости Велен'ское, то есть: пан' Мар'тин' Бутримович' Мон'кевича, пан' Ан'дрей Янович' Юш'кевича, панъ Бал'тромей Юр'евичъ Юш'кевича, пан' Юр'и Янович' Семаш'кевича, а земянинъ г[о]с'[пода]рьски земли Жомоит'ское, волости Ясвон'ской пан' Томаш' Щефановичь Рад'виловича. А для леп'шое твер'дости и на потомъ ведомости и 8моц'нен'я того моего тестамен'ту просил' есми я, Бал'тромей Миколаевич' Дов'къшевича, ѡ приложен'е печатей до того тестамен'т8 моего ѡстаточ'ной . . . . . .

. . . .

Писанъ в дому моемъ власт'номъ ѡт'чизномъ в Бобянахь год8 ѡт' нарожен'я сына божого тисеча пят'сот' ѡсмъдесятъ шостого м[е]с'[е]ца мар'ца пятого дня. 8 того тестамен'ту печати притис'неныхъ семъ. А так'

мы, выслухавши того ѡповедан'я Бал'тромеевой Миколаевича Дов'къшевича Ѡр'шули Станис'лавовны Дов'кгин'товича и присеги печат'никовь звышъ помененыхъ на то вчиненое и тестамен'тȣ ѡстаточ'ной воли мал'жон'ка ее, небожчика Бал'тромея Миколаевича Дов'къшевича, ѡт' нее перед' нами покладаного, за прозбою ее, велели [есмо] тоть тестаменъть до книгь земъскихь... ȣписати.

CVIA DA 14586 Nr. 52, l. 114—115.

M. DAUKŠOS ŽEMĖS PIRKIMO AKTAS (1601)
(Žr. 136—137 psl.)

Годȣ ѡт' нарожен'я сына божого тисеча шест'сот'ного пер'вого м[есе]ца ген'вара дванад'цатого дня.

На рокох' зем'ских' сȣдовых' вод'луг' статуту на зав'трее по святе трох' королей святе рым'ском' прыпалых' и сȣжоных' перед' нами Себес'тыяном' Себес'тыяновичом' Кес'тор'том', тивȣном' короля его м[и]л[о]с'ти Ѡйракгол'ским', суд'ею, Петром' Адам'ковичом', под'суд'ком', а Миколаем' Бур'бою, писаром',— врад'ники г[оспода]р'скими сȣдовыми зем'скими зем'ли Жомоит'ской, постановив'шы се ѡчевис'то земяне г[оспода]р'ские зем'ли Жомоит'ское Шымон', Ам'брожей а Станис'лав' Юр'евичы Семаш'кевича, ѡповедив'шы, покладали лист' свой, доброволʼны ѡпис' его м[и]л[о]с'ти князю Миколаю Дав'къшы, канонику Жомоит'скому, плебану Бетыкгол'скому, ѡт' себе даны, прызнаваючы все то, што в том' лис'те их' реч' меновите нижей ѡписана ест' и его вод'луг' права ȣтвер'жаючы, просили нас' врадȣ за то, нижʼбых'мо тот' лист' их' до книг' зем'ских' вписати велели, которы лист', вписуючы ѡт' слова до слова, так' се в собе мает':

Я Шымон', я Ам'брожей а я Станис'лав' Юр'евичы Семаш'кевича, земяне г[оспода]р'ские зем'ли Жомоит'ской, волос'ти Велен'ской, вызнаваем' сами на себе тым' нашым' добровол'ным' вечыс'тым' продаж'ным' лис'том', даючы то ȣ ведомост' всим' пос'полите и кож'дому з особна, комȣ бы ѡ том' ведати належало ал'бо чтучы его слышети ниеш'ным' и напотом' будȣщым', иж' што которое именичо нашое, лежачое в зем'ли Жомоит'ской ȣ волос'ти Велен'ской в полю Бобян'ском', прозываемое Бобяны, небощыца мат'ка наша пани Ал'жбета Андреевна Запол'ска Юр'евая Яновича Семаш'кевича, ѡт'даляючы ѡт' дочок' своих' рожоных' а сес'тръ нашых' Дороты, Макгдалены, Катерыны, Ган'ны а Ал'жбеты Юр'евен' Семаш'кевича, нам' сыном' своим' вод'луг' права своего вечыс'того записом' своим' влила. А так', я Шымон', я Ам'брожей а я Станис'лав' Юр'евичы, бȣдȣчы того именича Бобян'ского вер'ху мененог'[о] в спокойном' а добровол'ном' дер'жан'ю и ȣжыван'ю своем' а, маючы мы пил'ные а великие потребы сȣмы п[е]н[е]зех', продали ес'мо и неѡт'зов'ным' вечыс'тым' правом' пустили тым' же правом' своим' веч'ным', то ест' дом' наш' со в'сим' бȣдованем' хором' домовых' и гȣмен'ных' и зо в'сими кгрун'ты зем'леными куп'ными, закуп'ными, в од'менах' взятыми и яким'кол'век' способом' до того именича нашог[о] прибав'леными, зъ селищами и навозы старыми и новыми, з ѡгороды, зъ сады ѡвощовыми' и хмелевыми' и со в'сими кгрун'ты ѡремыми и неѡромыми, зъ сеножат'ми, з лесы, з гай, з мыш'никами, с прȣды и зъ их' потоками', з ловы пташыми' и рыб'ными — со в'сим' на все яко се тое именичо нашое Бобяны в границах', в межах' и во в'сих' ѡбыходех' само в собе здав'на мело и тепер' мает', и с под'даными до того ж' именича Бо-

бян'ског[о] прыслухаючыми', то ест' Адама, Ан'дрея а Юр'я Яновичов' Сташ8нов' зъ жонами', з дет'ми и со в'сею мает'ност'ю их' продали ес'мо его м[и]л[о]с'ти князю Миколаю Дав'къшы каноникови Жомоит'скому, плебан8 Бетыкгол'скому за пев'н8ю и до рук' нашых' ωт'личон8ю с8м8 п[е]н[е]зей за сто и двад'цат' коп' грошей литов'ских'. И вжо ωт' даты сег[о] лис'ту нашог[о] нижей ωписаное в моц', в дер'жан'е и в спокойное а век8истое и непоруш'ное 8жыван'е подали и поступили ес'мо, веч'не се с того именича вырекаючы, так' иж' менованое неменованому, а неменованое менованом8 ничого шкодити и на жад'ной перереказе быти не мает' и мочы мети не б8дет'. Вол'но б8дет' ег[о] м[и]л[о]с'ти князю каноник8 и напотом' б8д8щым' щад'ком' его м[и]л[о]с'ти кому хотечы ωт'дати, продати, даровати, променяти и на кос'тел' записати и к8 налеп'шому а 8жыточ'нейшому пожыт'к8 [св]оем8 ωборочати, а мы вжо Шымон', Ам'брожей а Станислав' Семаш'кевичы в тое имениче, во все ωгулом' ани в котор8ю част' того именича и в нам'нейшую реч' пожыт'ков' сами через' себе, жон', детей и потом'ков' своих' ани через' кого ин'шого близ'кого кров'ного и ωб'чого чоловека веч'ными часы вступовати и никоторое переказы в дер'жан'ю и 8живан'ю его м[и]л[о]с'ти самог[о] князя каноника и ωт' ег[о] м[и]л[о]с'ти кому ж' кол'век' яким' кол'век' правом' дер'жачог[о] чынити не маем' и мочы мети не б8дем', але ещо сим' лис'том' нашым' вечыс'тым' продаж'ным' вар8ем'. Хто бы з близ'ких' кров'ных' и повиноватых' нашых' и ωб'чих' людей в тую продажу наш8ю звыш' мененую его м[и]л[о]с'ти князю каноник8 на веч'ност' продан8ю, буд' во всю або в котор8ю бы нам'нейшую реч' вступовали, ωдымовали и переказ8 яким' же кол'век' способом' чынили, тог'ды маем' и повин'ни б8дем

за дан'ем' собе ведомос'ти ωт' его м[и]л[о]с'ти князя каноника або ωт' его м[и]л[о]с'ти дер'жачого через' лист' врадовы ȣпоминал'ны зем'ски або кгрод'ски Жомоит'ски або которого кол'век' повету и врадȣ надалей перед' роком' до права прыпадаючым' за тыден' або яко его милост' княз' каноник' або дер'жачы ωт' его м[и]л[о]с'ти ȣсхочут', покладаючы тот' лист' врадовы на имен'ях' нашых' власт'ных', лежачых' в зем'ли Жомоит'ской ȣ волос'ти Велен'ской пороз'нȣ меш'каючых', то ест' на имен'ю моем' Шымона Семаш'кевича, называемом' Шȣдзюны, а на имен'ю моем' Ам'брожея, называемом' Ȣр'нежоте, а на имен'ю моем' Станис'лава, называемом Дат'ново, або и на ин'шых' имен'ях' и мает'нос'тях' нашых', яко на веч'ностях' так' и на заставах' гдекол'век' и за яким'кол'век' правом' набытых' бȣдем' дер'жати, так' заωч'не яко ωчевис'то, а мы за таким' собе дан'ем' знат' зав'сег'ды тыле разов', иле того потреба бȣдет', ȣ кож'дого сȣдȣ и ȣ права ωчыщати и заступовати маем' и повин'ни бȣдем', а по нас' дети и потом'ки нашые або тот', хто на тот' час' добра нашые в зем'ли Жомоит'ской лежачые и где ж' кол'век' бȣдȣчые, яким' же кол'век' правом' дер'жати бȣдет', таковому ж' ωчыщан'ю под'легати бȣдут. А ест'ли бых'мо якокол'век' пропаметав'шы сего лис'тȣ нашого доброво л'ног[о] записȣ, в тую продажȣ нашȣю звыш' в сем' лис'те мененȣю вступовали або ωт' кож'дого вступȣючого и ωт'имуючог[о] ωчыщати и заступовати не хотели и почав'шы не ωчыс'тили и в том' его милост' княз' каноник' або ωт' его м[и]л[о]с'ти яким'кол'век' правом' дер'жачы труд'нос'ти и переказы якие ж' под'няли, тог'ды маем' и повин'ни бȣдем' его м[и]л[о]с'ти князю каноник у и ωт' его м[и]л[о]с'ти дер'жачому вины мес'то зарȣки заплатити сто коп' грошей литов'ских' и вси шкоды

и наклады на голое слово речен'е его м[и]л[о]с'ти самого або и от' его м[и]л[о]с'ти дер'жачого, або ȣмоцованого их' кром' жад'ного прав'ного доводȣ и прысеги телес'ное нагородити, а ѡсобливе ест'ли бы за неѡчыщен'ем' нашым' штокол'век' кгрун'ту того именича ѡтышло, тог'ды за кож'ды мор'кгъ кгрун'ту того именича ѡдышлы за показан'ем' права через' сведец'тво ѡд'ного чоловека якогокол'век' станȣ маем' и повин'ни бȣдем' мы сами, жоны, дети и потом'ки нашые платити готовыми пенез'ми по десети коп' грошей литов'ских' або яко сам' его милост', або дер'жачы того именича похочет'. А того всего его милост' княз' каноник' або дер'жачы ѡт' его м[и]л[о]с'ти на имен'ях' нашых' выш' ѡписаных' ȣ кож'дого права яко на рокȣ завитом' доходити мают' и на ин'шых' всих' добрах' нашых', в котором' дохожен'ю их' кром' жад'ного затруд'нен'я зо всяких' доб'ръ нашых' лежачых' и рȣхомых, гдекол'век' бȣдȣчых' и где сами похотят' и подобают', трояко, так' совито або яко сами ȣсхочут', нагорожоно быти мает' под' таковыми зарȣками' вышей менеными', так' теж' сим' лис'том' нашым' доброволь'ным' вечыс'тым' продаж'ным' записом' варȣем'. Ест'либых'мо по дате сего лис'ту нашого вси добра нашые яко лежачые так' и рȣхомые мал'жон'кам' або детем' своим' яким'кол'век' правом' пустили и з них' се веч'не вырекли, ȣникаючы того всег[о] вод'ле ѡбовяз'ков' нашых', зачым' бы ег[о] милост' княз' каноник' або ѡт' его м[и]л[о]с'ти того именича дер'жачы ѡступован'е и ѡдымован'е и неѡчыщен'е ѡтступуючых' не мел' бы нас' яко лис'том' врадовым' так' и позвом' вшелякого врадȣ ѡт'кул' поз'вати, тог'ды пред'се его м[и]л[о]с'тъ княз' каноник' або дер'жачы ѡт' его м[и]л[о]с'ти на тых' же мает'нос'тях' нашых', которые былх'мо ѡд'но по дате сег[о] лис'ту

нашог[о] пустили, поз'вы покладаные и ѡт'права на них' чынена быти мает'. Пак ли ж' бых'мо всю мает'ност' свою ѡгȣлом' кому ин'шому мимо жон', детей и потом'ков' нашых', ѡб'чому пȣстили, а его милост' княз' каноник' або дер'жачы не мог' бы нас' ни ѡт'кул' ѡ вси перенагабан'я и перешкоды свой поз'вати, тог'ды даем' сим' лис'том' нашым' ѡ то все поз'вати до сȣдȣ зем'ского, кгрод'ского або и до сȣдȣ голов'ног[о] трыбунал'ног[о], або и в ын'шы которы-кол'век', где ѡд'но ег[о] милост' княз' каноник' або дер'жачы ѡт' ег[о] м[и]л[о]с'ти похочет', а мы, бу-дȣчы на якикол'век' рок' корот'ки до которог[о]кол'-век' врадȣ вод'луг' сег[о] лист'у нашого позваные, буд' с мает'нос'ти якой ѡчевис'то або и заѡчне. А ест'-либых'мо мает'нос'ти не мели и ѡ ней ег[о] милост' княз' каноник' або дер'жачы ѡт' ег[о] м[и]л[о]с'ти ведати не мог', тог'ды мает' по нас' поз'вы прыбияти пры кос'телех' и на тор'гох' до якогокол'век' врадȣ похочет' яко на рок' завиты, а мы, бȣдȣчы на якикол'-век' рок' и до которого ж' кол'век' врадȣ якимикол'век' позвы позвани або ѡчевис'то ȣ права заказани, не вы-мов'ляючы се хоробою ѡб'лож'ною, послугою г[оспо-да]р'скою воен'ною и речыпосполитое справою бол'-шою, не закладаючы се в ын'шом' повете и ин'шыми жад'ными прычынами прав'ными и неправ'ными и правȣ против'ными, за пер'вшыми поз'вы и за пер'в-шым' прыволан'ем' через' воз'ног[о] до права сами ѡчевис'то, а не через' ȣмоцованог[о] своег[о] стати и став'шы, ѡборон' бы направ'нейшых' не зажываючы, поз'ву року ничым' не бȣречы, заразом' зъ сȣдȣ не сходечы, ȣсправед'ливити се маем', а врад' кож'ды, до которого се тая справа прыточыт', яко за стан'ем', так' и нестан'ем' нашым', ѡборон' нияких' ѡт' нас' ани ѡт' ȣмоцованого нашого не прыймуючы, заразом'

того ж’ час8 скоро вглянув’шы в тот’ лист’ наш’ продаж’ны, вод’луг’ жалобы за кож’ды ар’тыкул’ и паракграфъ неспол’нены, яко зар8к8 и вси шкоды, наклады, словом’ речоные, на нас’ прыс8див’шы и ωтправ8 на вшеляких’ мает’нос’тях’ нашых’ лежачых’ и р8хомых’, где ж’ кол’век’ на тот’ час’ бых’мо мели, моц’цю ωт’прав8 кром’ складан’я рат’ статутовых’ 8делати мает’. А в недостат’ку мает’нос’ти тот’ же врад’ мает’ нас’ декретом’ своим’ вод’луг’ лис’т8 того нашого на выволан’е здати. А все то выпол’нив’шы и всем8 то[м]8 досит’ 8чынив’шы, пред’се тот’ лист’ наш’ и тая продажа наша при его м[и]л[о]с’ти князю каноник8 и пры дер’жачом’ веч’не зо в’сими паракграфами зостати маетъ. То теж его м[и]л[о]с’ти князю каноник8 вар8ем’, иж’ што которые подд’аные с того именича Бобян’ского перед’ датою сег[о] лис’ту нашого по8текали, ест’ ли бы прыш’ли по доброй воли своей або бы его милост’ княз’ каноник’ прав’не ωтыскал’, а то ест’ Баня а Езофа Лав’рыновичωв’ з жонами и з дет’ми их’, тог’ды мает’ его милост’ держати и владати их’ яко своих’ власт’ных’ ωт’чычов’, а мы вси або которыкол’век’ з нас’ не маем’ его м[и]л[о]с’ти князя каноника до жад’ного права поволокати под’ зар8ками вышей ωписаными. И на то дали ес’мо тот’ наш’ лист’ вечыс’ты продаж’ны его м[и]л[о]с’ти князю Миколаю Дав’късшы под’ нашыми власт’ными печат’ми и с под’писами рук’ нашых’. А для леп’шой твер’дос’ти сег[о] лист’у нашого просили ес’мо ω прылажен’е печатей людей зац’ных’, земян’ г[о]с’[по]д[а]рьских’ зем’ли Жомойт’ской п[а]на Яна Миколаевича Лявдан’ског[о], пана Петра Мел’вида а п[а]на Юр’я Забелы, што их’ милост’ на проз’бу наш8ю печати свой прытис’нув’шы и р8ки под’писали. Писан’ 8 Бобянах’ год8 ωт’ нарожен’я сына божого тисеча

шест'сот'ного м[есе]ца декабра шест'над'цатого дня. ȣ того лис'ту печатей прытис'неных' шест', а под'пис' рук' тыми словы: Szjmon Jvriewicz Siemaſzko ręką właſ-ną, Ам'брожей Юр'евич' Семаш'кевича власт'ною рȣкою под'писал', печатар' прошоны ѡчевис'то до того лис'ту ѡт' пана Шымона, пана Ам'брожея а пана Станис'лава Юр'евичов' Семаш'кевича Ян' Миколаевич' Ляв'дан'ски, pieczęntarz vſtnie proſzonÿ przj pieczęnci ſwe ręką ſwą podpiſałem Piotrz Mielwidowicz, pieczętarz vſtnie vproſzonj od oſob wtÿm liſcie opiſanÿch przj pieczęci ſwej ręką pod-piſałem Jerzj Zabie[ło?].

Которы ж' тот' лист' звыш' менены пры ȣст'ном' со-знан'ю их' ест' до книг' зем'ских' Жомоит'ских' ȣпи-сан'. *VVU ŽA 30a Nr. 68, l. 138—139.*

SKUNDAS ANT M. DAUKŠOS (1601)
(Žr. 136—137 psl.)

Годȣ ѡт' нарожен'я сына божого тисеча шест'сот' пер'вого м[есе]ца ген'вара дванад'цатого дня. Ѡпо-ведали' и жаловали' земяне г[оспода]р'ские зем'ли Жомоит'ское Шымон', Ам'брожей а Станислав' Юр'е-вичы' Семаш'кевича ѡ том', иж' дей што в годȣ минȣлом' тисеча шест'сот'ном' м[есе]ца декабра се-мого дня за ȣжыт'емъ князя Миколая Дав'къша, ка-ноника бискупъства зем'ли Жомоит'ское Вор'нен'ско-го, продали ѡни ему вси спол'не две служ'бе своих', люд'ми ѡселых' матерыстих', лежачых' в зем'ли Жо-моит'ской, ȣ волости Велен'ской, в полю в Бобянах' Сташȣны — Адама, Ан'дрея а Юр'я Сташȣнов' за сто двад'цат' копъ гр'[о]шей литов'ских', на што дей емȣ, князю Миколаю Дав'къшы, и лист' мам'рамовы на продажȣ и дрȣги лист' мам'рамовы на сознан'е там' того листу голов'ног[о] на себе дали. На кото-

ром' том' листе его голов'ном' на мам'раме прирек' дей и словомъ своим', под' душ'ным' затраценем', ωбецал' им' ωн', княз' Миколай Дав'къша, ничого дот'кливого не писати, ωд'но самую реч' з варун'ками слуш'ными, вод'лугъ звыклости хрестиян'ское лист' справити и до того часȣ признан'я их' того листȣ голов'ного продаж'ного на рокох' трыкрол'ских' вод'лугъ застановен'я его з ними, берȣчы листы и право на тые под'даные ωт' них', мелъ им' лист' свой квитов'ный ωт' себе дать, абы ωни часȣ ωчищен'я тыхъ под'даных', кгды того потреба ȣкажет' емȣ, князю Миколаю Дав'къшы, ȣпев'наючы их' тых' листов' им' ȣзычыти для под'порȣ ихъ ȣ права. То пак' дей в сем' же годȣ тисеча шест'сот' пер'вомъ месеца ген'вара дванад'цатого дня, кгды тер'мин' припал' вод'лугъ листȣ их' на прызнан'е, даного емȣ, князю Дав'къшы, ȣ сȣдȣ здеш'него зем'ского Жомоит'ского на рокох' тепереш'ных' трикрол'ских' не становечы се сам' княз' Миколай Дав'къша, ωд'но через' ȣмоцованого своего земенина г[оспода]р'ского зем'ли Жомоит'ское пана Юр'я Забелу; положив'шы лист' их' продаж'ны, написав'шы кгволи собе, не тол'ко мает'ност' свою продажȣ варȣючы, але дей и ин'шȣю мает'ност' их', которое ωни не продавали, хотечы ωсег'нути, вол'ного шафун'ку им' забороняючы. А не ωд'но мает'ности, але и на самых' ωсобах' хотечы се паст'вити, там'тым' листом' их' собе варовал' кȣ ωбел'жен'ю стану их' шляхет'ского и изнищен'ю мает'ности их', ω чом' дей шырей в том' листе их' ωписано ест'. Которы дей ȣмоцованы его, князя Миколая Дав'къшы, Юр'и Забела премовил' их' тамътым' листом' на прызнан'е ωт' нихъ даном'; таковы лист' им' бар'зо шкод'ливы, ижъ мȣсели признати, ωбав'ляючы се на себе ωт' него зарук' а презысков' великих'. И того дей листȣ квитов'ног[о],

вод’лугъ застановен’я их’ з ним’, не дав’шы и сам’ се не становил’ се, ничого дей не д’баючы на бояз’нъ боꙋжою и на стан’ свой каплан’ский дꙋхов’ны, ꙋпев’нив’шы дей их’ словом’ своим’, а ѡни дей яко простота, дав’шы се намовити, ꙋверив’шы лакгод’ным’ словам’ его таковым’, мам’рамъ емꙋ на себе дали. Ѡ што то все, менечы быт’ себе ѿт’ него, князя Миколая Дав’къшы, з великою шкодою своею, прыпустив’шы кꙋ ведомости’ врядовой, дали собе до книг’ зем’ских’ записати.

VVU ŽB 35 Nr. 102, l. 31.

SANTRUMPOS

AK KATHECHISMAS ABA PAMOKIMAS WIENAM KVRIAMGI KRIKSCZONIVY REYKIAMAS. PARASZITAS Nuog D. IOKVBO LEDESMOS... E pergulditas Lietuwißkay / ir Vntrukárt ißſpáuſtas WILNIVY... 1605 (fotokopija).

BK Fund*atio*nes Privilegia Eccl*esiæ* Cath*edra*lis Mednicenſis totiuſque Diæceſis Samogitiæ ex mandato... STANISLAI KISZKA Epiſcopi Samogitiæ per me Matthæum Babinowſki Canonicum... fideliter ex authenticis deſcripta et Collecta Vornis ſeu Miednicis Anno 1619... (rankraštis VVU F 719).

CVIA Lietuvos TSR Centrinis Valstybinis istorinis archyvas Vilniuje.

DK KATHECHISMAS ARBA MOKSLAS KIEKWIENAM KRIKSZCZIONII PRIWALVS. PARASZITAS PER D. IAKVBA LEDESMA... Iʒgulditas iʒ Lięʒuvio Ląnkißko ing Lietuwißka per Kuniga Mikałoiu Daugßa Kánonika ʒemaicʒiu. Iʒſpáuſtas Wilniuie... 1595.

DKS Der polnische Katechismus des Ledezma und die litauischen Katechismen des Daugßa und des Anonymus vom Jahre 1605 nach den Krakauer Originalen und Wolters Neudruck interlinear herausgegeben von Ernst Sittig. Göttingen... 1929.

DKV Литовскiй катихизисъ Н. Даукши. По изданiю 1595 года, вновь перепечатанный и снабженный объясненiями Э. Вольтеромъ. Приложенie къ LIII-му тому Записокъ Имп. Академiи Наукъ № 3, 1886 г.

DP Daukšos Postilė. Fotografuotinis leidimas. Kaunas, 1926.

DPV „Postilla Catholicka“ Якуба Вуйка въ литовскомъ переводѣ Николая Даукши перепечатанномъ подъ наблюденіемъ Ф. Ѳ. Фортунатова Э. А. Вольтеромъ. Вып. I-III. С.-Петербургъ, 1904 — Ленинград, 1927.

Jb DaD Dokumentai apie kan. M. Daukšą. Surinko K. Jablonskis. (Atmušta iš „Tautos ir Žodžio“ kn. VII). Kaunas, 1931.

Jb PŽ *Jablonskis K.* Papildomosios žinios apie kan. M. Daukšą. — „Archivum Philologicum“, 1933, IV, p. 64-85.

KKZ *Kurczewski J.* Kościół zamkowy czyli katedra wileńska. I-III. Wilno, MCMVIII-MCMXVI.

LIŠ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. I. Vilnius, 1955.

LK NAVKA CHRZESCIANSKA. Abo Kátechiʒmik dla dʒiatek. Prʒeʒ D. Iákubá Ledeʒmá... ʒ Włoſkiego ná Polſkie przełoʒony. W WKRAKOWIE (fotokopija).

LKLI Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto rankraštynas.

MA CB Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius.

PiL Polska i Litwa w dziejowym stosunku. Warszawa—Kraków 1914.

VE ENCHIRIDION / Catechiſmas maßas / dæl paſpalitu Plebonu ir Koʒnadiju... paraſchits per Daktara Martina Luthera. O iſch Wokiſchka lieʒuwia ant Lietuwiſchka... perguldītas / per Baltramieju Willentha... Iſchſpauſtas Karalaucʒui... M. D. LXXIX.

VEE Euangelias bei Epiſtolas / Nedeliu ir ſchwentuju dienoſu ſkaitomoſias... perguldītas ant Lietuwiſchka Sʒodʒia / per Baltramieju Willenta... Iſchſpauſtas Karalaucʒui... M. D. LXXIX.

VEV Visitationes ecclesiarum (Tarkvinijaus Pekulo Žemaičių vyskupijos vizitacijos 1579 m. aprašymo išlikusios dalies P. Veblaičio nuorašas).

VKMA Valstybinis Kauno miesto archyvas.

Vn Postylla katolicka mniejsza... Napisana w roku 1579 przez X. Jakóba Wuyka z Wągrówca... a teraz na nowo według wydania Krakowskiego z 1617 roku przedrukowana. I-IV. Wrocław, 1843.

VP	J. Vujeko mažosios postilės 1582 m. leidimo I-II d. (defektinis egzempliorius Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Retų spaudinių skyriuje, sign. Ca P. 2-4).
VPs	PASSIA TO ieſt / HIſtorya męki Páná náßego IESVSA CHRyſtuſá... 1582 (pridėta prie VP atskira paginacija).
VVU	Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius.
VŽV	Żemajtiu Wiskupiste. Aprasze K. Motiejus Wołonczewskis. I-II. Wilniuj, 1848.

Išnašose, o kai kur ir tekste dar vartojamos šios santrumpos: *F*—fondas, *f*—lapas, *r*—pirmoji lapo pusė, *v*—antroji lapo pusė.

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

RODYKLĖS

Rodyklės apima beveik visus asmenų ir geografinius vardus. Neįtraukti vardai iš priedo. Iš išnašų įtraukiami tik tie autoriai, kurių žodžiai, samprotavimai, nuomonės (ir pateikti svarbesni faktai) cituojami, atpasakojami ar minimi tekste. Neįtraukti geografiniai vardai, įeinantieji į visuomeninio gyvenimo įvykių pavadinimus (pavyzdžiui, *Liublino* unija), gatvių pavadinimai miesteliuose, pasitaiką vardai citatose iš M. Daukšos ir J. Vujeko.

Žinomesnių asmenų duodama pãvardės ir vardų pirmosios raidės, mažiau žinomų ar nežinomų — pilni vardai, ypač kai figūruoja keli šeimos nariai, giminės ar bendrapavardžiai. Jei asmuo neturi pavardės, o vadinamas vardu ir tėvavardžiu, rodyklėn įtraukiamas pagal tėvavardį. Jeigu kas vadinamas vien vardu arba vardu su kilimo vietos nurodymu, rodyklėje pažymima jo socialinė padėtis, luomas, profesija (išskyrus valdovus). Toks pažymėjimas pridedamas ir mokytojams, studentams, nors jie figūruoja su tėvavardžiais. Antikiniai vardai rašomi žinomiausia, populiariausia forma.

Rodyklėse vartojamos šios santrumpos:

kun.	— kunigas	*ref. kun.*	— reformatų kunigas
m-la	— mokykla	*stud.*	— studentas
mok.	— mokinys	*up.*	— upė, upelis
mokyt.	— mokytojas	*valsč.*	— valsčius
pav.	— pavietas	*vysk.*	— vyskupas

ASMENŲ

GEOGRAFINIŲ VARDŲ

TURINYS

ЮРГИС ЛЕБЕДИС

МИКАЛОЮС ДАУКША

На литовском языке

*

Redaktorė *J. Grigienė*
Dailininkas *A. Smilingis*
Techn. redaktorius *V. Serapinas*
Korektorės *M. Raudonikienė* ir *A. Preikšienė*

*

Pasirašyta spaudai 1963.XII.3. LV 12343. Leidinio Nr. 3941. Tiražas 4000 egz. Popierius 84×108$^{1}/_{32}$—6,625 pop. l.=20,73 sp. l.+15 įklijų; 20,2 leid. l.
Spaudė Valst. K. Poželos v. spaustuvė Kaune, Puškino 11. Užs. Nr. 842.

Kaina 1 rb